

Jos Verhulst & Arjen Nijeboer

Priama demokracia

fakty a argumenty
k zavedeniu občianskej
iniciatívy a referenda

2. aktualizované slovenské vydanie

democratie.nu

 **democracy
international**

Jos Verhulst & Arjen Nijeboer

Priama demokracia

fakty a argumenty súvisiace so zavedením
občianskej iniciatívy a referenda

2. slovenské vydanie, aktualizované k decembru 2015

V2.01

Democracy International
Brusel 2007

www.democracy-international.org
www.democratie.nu
www.referendumplatform.nl
www.priama-demokracia.sk

Jos Verhulst & Arjen Nijeboer: Priama demokracia: fakty a argumenty súvisiace so zavedením občianskej iniciatívy a referenda“

Brusel: Democracy International 2007

Preklad: Mira Hettesová

Korektúra: Bohumil Olach, Tereza Ljubimovová, Darina Žoldošová

Korektúra 2. vydania: Ľubica Schulczová, Vladimír Ješko, Jozef Bielik

Design: Stephan Arnold

Publikácia Democracy International v spolupráci s Democratie.nu (Belgicko)

a Agora – občianske združenie na podporu priamej demokracie

www.democracy-international.org

www.democratie.nu

www.priama-demokracia.sk

Autorské práva tejto publikácie podliehajú licencií verejných tvorivých diel „Attribution-NonCommercial-NoDerivs 2.5“. Môžete voľne kopírovať a šíriť toto dielo za predpokladu plnenia nasledovných podmienok:

- Autorstvo: Toto dielo musíte použiť spôsobom určeným autorom.
- Neziskovosť: Túto prácu nesmiete využiť na komerčné účely.
- Nemennosť: Toto dielo nesmiete nahrádzať, meniť alebo pretvárať do inej podoby. Na akékoľvek iné využitie alebo distribúciu, musíte jednoznačne uviesť licenčné podmienky tejto práce. Ktorékoľvek podmienky môžu byť zrušené po získaní súhlasu od držiteľa autorských práv. Viac informácií nájdete na: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/>.

Pod'akovanie

Chceme vyjadriť naše poďakovanie ľuďom a organizáciám za ich príspevky pri tvorbe tejto knihy: Heikovi Dittmerovi (Antverpy) a Bertovi Penninckxovi (Antverpy) za ich podporu tomuto projektu, Michaelovi Eflerovi (Berlín), Matthiasovi Leimeisterovi (Berlín), Michaelovi Macphersonovi (Berlín) a Frankovi Rehmertovi (Hamburg) za ich pomoc pri výskume. Za príspevanie článkov do nemeckého vydania Geraldovi Häfnerovi (Mníchov), do anglického vydania Paulovi Carlineovi (Edinburgh) a do holandského vydania Michaëlovi Bauwensovi (Antverpy). Stephanovi Arnoldovi (Halle) za jeho dizajn. Brunovi Kaufmannovi (Falun) za príležitosť, ktorú poskytol na prezentáciu tejto knihy počas mnohých konferencií Európskeho inštitútu pre iniciatívu a referendum, ktorého je riaditeľom (Initiative & Referendum Inštitútu Europe).

Osobitne by sme chceli poďakovať Aimee Lind Adamiakovej (Ås), Blažovi Babičovi (Lubl'ana), Thomasovi Benedikterovi (Bolzano), Davidovi Calderheadovi (Amsterdam), Nicolasovi Fischerovi (Kodaň), Frederikke Amalie Bodil Fossovej (Kodaň), Agore – občianskemu združeniu na podporu priamej demokracie (Bratislava), Danielovi Kmiecikovi (Lille), Andreasovi Linkemu (Berlín), Juanovi Carlosovi Madronalovi (Madrid), Magdalene Musial-Kargovej (Poznaň) a Lilie Zaharievovej (Achen) za ich rozsiahlu prekladateľskú prácu a Paule Carline (Edinburgh), Marii Jesus Garciovej (Madrid), Ronaldovi Pabstovi (Kolín) a Bartekovi Wisnewskiemu (Varšava) za ich overovanie množstva textu a opravy.

Ďalšie poďakovanie je určené všetkým ľuďom a organizáciám v Európe, ktorí prispievajú k distribúcii tejto publikácie.

Na záver by sme radi vyjadrili našu úprimnú vďaku každému, kto prispel k vydaniu tejto publikácie.

Antverpy a Amsterdam, december 2006

Jos Verhulst a Arjen Nijeboer

Obsah

1. Skrytá sila demokracie
2. Čo je demokracia?
3. Federalizmus, subsidiarita a sociálny kapitál
4. Demokratická osoba
5. Poučenia z priamej demokracie v praxi
6. Možné námietky proti priamej demokracii
7. Bibliografia
8. O autoroch
9. O vydavateľoch

1. Skrytá sila demokracie

Dvadsiate storočie nevstúpi do histórie ako storočie informačnej technológie, vesmírneho cestovania alebo nukleárnej energie. Nebude spomínané ako storočie fašizmu, komunizmu alebo kapitalizmu. Ani nebude storočím dvoch svetových vojen.

Dvadsiate storočie bude storočím demokracie.

V dvadsiatom storočí sa demokracia prvýkrát v dejinách stala globálnym *štandardom*. Aby sme sa nepomýlili, tento štandard nebol síce takmer nikde dosiahnutý a demokracia je v mnohých častiach sveta sústavne pošliapovaná. Ale takmer všetky režimy - až na pár výnimiek ako sú Saudská Arábia a Bhutan - sa odvolávajú na demokratickú legitimitu. Činia tak preto, že demokracia sa stala pre ľudstvo normou. A to je revolučný fakt.

V 19. storočí bolo všeobecné hlasovanie ešte iba na počiatku. Univerzálny systém jedného hlasu sa objavil prvý raz v Spojených štátoch amerických, ale do polovice 19. storočia to bolo vo väčšine štátov USA vo všeobecnosti obmedzené iba na bielych mužov, ktorí mali majetok. Ženy a farební obyvatelia neboli považovaní za schopných voliť. Až v roku 1870, po občianskej vojne, bolo farebným obyvateľom poskytnuté ústavné právo na hlasovanie. Americké ženy museli čakať do roku 1920. Mimochodom, ženám v USA sprvu udelili hlasovacie právo na základe referendum v niektorých štátoch. Čiastočne ako výsledok toho bol tlak na národnú politiku taký veľký, že v roku 1920 boli USA tiež donútené k zmene a zaviedli právo žien voliť (pozri kapitolu 6). Vo Veľkej Británii sa pracujúci búrili a tvrdo bojovali desaťročia, až do konca 19. storočia, za získanie volebného práva. Sufražetky v rokoch 1904 – 1918 tiež statočne demonštrovali, až kým ženy nad 30 rokov a všetci muži nad 21 rokov nedostali právo hlasovať. Pred rokom 1928 sa to zrevidovalo na všetky ženy nad 21 rokov, aj keď za posmešného označenia „voľby sliepok“. V Južnej Afrike dokonca predpovedali živelné pohromy v prípade, ak by bolo zavedené všeobecné volebné právo! Pri spätnom pohľade sa všetky tieto námietky proti poskytnutiu volebného práva robotníkom, ženám a farebnému obyvateľstvu ukázali ako neopodstatnené.

Existuje skrytá sila demokracie, ktorá uniká pozornosti. V nedávnej histórii veľa demokratických režimov opakovane odporovalo zjavne mocnejším diktátorským systémom. Dôsledkom toho sa demokratickejšie spoločnosti opakovane javia byť životaschopnejšími.

Dva zdroje sily

Demokracia čerpá svoju nadradenosť z dvoch zdrojov.

Po prvé, demokratický režim je *legitímny*. V reálnej demokracii je forma režimu podľa definície tá, ktorú si žiadajú ľudia. Je logické, že takýto režim sa môže spoľahnúť na väčšiu vnútornú podporu než diktátorský.

Po druhé, demokracia je *produktívnejšia*. V autoritatívnom režime idey väčšiny populácie majú málo možností ovplyvniť rozhodovanie. V demokracii je oveľa väčšia základňa ideí.

Okrem toho je v demokracii výber ideí efektívnejší. Demokracia nie je ničím iným, než spoločenským spracovávaním individuálnych ideí. Nové myšlienky vždy vznikajú u jednotlivcov, pretože iba jednotlivci môžu myslieť. Individuálne nápady však musia byť navzájom posúdené a upravené podľa podmienok spoločnosti. Ľudia potrebujú vzájomne korigovať nepresnosti v jednotlivých ideách. Základom demokracie je tento proces spoločenského dolad'ovania vnímania. Idea alebo návrh jednotlivca - často už prijaté menšou skupinou (strana, skupina aktivistov alebo lobistická skupina) - sú posudzované celým spoločenstvom. Tento proces vnímania - formovania vedie k voľbe. Voľba však vždy musí byť posúdená v historickom kontexte; dnešná menšina môže byť zajtrajšou väčšinou. Konkrétne rozhodnutia sú vo vz'ahu k tvorbe predstavy ako údery tympanov v celej symfónii.

V strednodobom výhľade sú demokratické rozhodnutia spoločensky nadradené diktátorským rozhodnutiam. Morálne pochybné ciele, ktoré neslúžia obecným záujmom, budú z dôvodu svojej vlastnej podstaty hľadať cesty pomocou skrytých kanálov, ktoré sú mimo viditeľného a otvoreného demokratického rozhodovania. V rámci demokratických podmienok najlepšie myšlienky prežijú, pretože lepšie rozoznáme slabosti iných než svoje. Proces výberu, ktorý sa objavuje v demokracii, prispieva spoločnosti a ona má z toho úžitok. Neznamená to však, že prítomnosť demokratických nástrojov nutne zaručuje kvalitu morálnych iniciatív jednotlivých členov spoločnosti. Môžeme iba veriť, že takéto iniciatívy vzniknú. Ale to neznamená, že morálne hodnotné aspirácie nemožno dosiahnuť bez demokracie. Politika nemôže nikdy *naordinovať* morálku. Môže však vytvoriť demokratické nástroje, ktoré umožnia morálnemu potenciálu ukrytému v jednotlivcoch uvoľniť sa a pracovať pre dobro spoločnosti.

Rozvíjajúca sa demokracia

Demokracia nie je nikdy kompletná ani dokonalá. Vzostup demokracie treba chápať ako *organický* proces. Demokracia nemôže zastaviť svoj rozvoj a prehlbovanie, tak ako človek nemôže prestať dýchať. Demokratický systém, ktorý ostane statický a nezmenený, bude upadať a stane sa nedemokratický. Súčasný nepokoj v spoločnosti je spôsobený týmto skostnateným procesom. Sme svedkami toho, že demokracia v našich spoločnostiach je pokrivená.

Súčasná prostá zastupiteľská demokracia je v podstate odpoveďou na žiadosti spred vyše sto rokov. Tento systém vyhovoval danej dobe, pretože väčšina ľudí bola schopná nájsť svoje politické názory a ideály v malom množstve jasne definovaných humánnych a sociálnych presvedčení, ktoré boli zhrnuté a reprezentované kresťanskými, socialistickými a liberálnymi skupinami. Táto doba je dávno za nami. Idey ľudí a ich hodnotenia sa stali individuálnejšími.

Primeranou demokratickou formou je parlamentný systém, doplnený o *záväzné referendum na princípe občianskej iniciatívy* (priama demokracia), pretože iba takýto systém môže poskytnúť priamu väzbu medzi jednotlivcami a zákonodarnými a výkonnými orgánmi. Čím viac budú občania inklinovať k individuálnym hodnoteniam a politické strany stratia svoj monopol na ideologické súťaže, tým viac bude rásť dopyt po nástrojoch rozhodovania priamou demokraciou.

Väčšina obyvateľov v západných krajinách skutočne chce, aby bolo zavedené referendum (pozri časť 1-1). Táto skutočnosť bude rozhodujúca pri jeho reálnom implementovaní. Demokracia doslova znamená „vládu ľudí“ (Oxford English Dictionary). Prvým krokom k autentickej vláde ľudí zahŕňa aj schopnosť ľudí určiť, *ako* túto vládu navrhnuť a uviesť do praxe.

Napriek tomu vidíme, ako prominentní politici vystupujú proti referendu (pozri časť 1-2). Je zarážajúce, že čím majú väčšiu moc, o to energickejšie argumentujú proti referendu (pozri časť 1-3). Keď tak konajú, zvyknú používať argumenty, ktorými v minulosti iní politici oponovali proti volebnému právu robotníkov a žien. Môžeme ukázať, že tieto argumenty majú veľmi malú hodnotu. V kapitole 6 sa pozrieme bližšie na hlavné protiargumenty.

Krátky pohľad na priamu demokraciu v praxi je dostatočný na to, aby sme videli, že tieto námietky sú neodôvodnené. Osobitne veľmi zaujímavý – takmer dokonalý – švajčiarsky príklad priamej demokracie existuje viac ako storočie (pozri 5. kapitolu). Švajčiari môžu spustiť občiansku legislatívnu iniciatívu na všetkých správnych úrovniach. V niektorých prípadoch je jasné, že občania priamo oponujú preferenciám politickej a hospodárskej elity. V referendách k ústavným zmenám a k prenosu suverenity na medzinárodné organizácie - tieto referendá sú vo Švajčiarsku povinné - voliči zamietli štvrtinu parlamentných návrhov. V prípadoch, keď skupiny občanov získali dostatok podpisov a vynútili si tak referendum k bežným zákonom, voliči zamietli až polovicu parlamentných návrhov. Svoje demokratické práva však ľudia nevyužili na premenu Švajčiarska na nehumánnu alebo autoritárny štát! Vo Švajčiarsku neexistuje trest smrti a nie sú ohrozované ľudské práva. Navyše švajčiarski občania nemajú žiadne plány vzdať sa svojho mimoriadne demokratického systému. (Nedôvera Švajčiarov voči Európskej únii je spojená aj s jej nedemokratickou podstatou.)

Priama demokracia však nesmie byť idealizovaná. Samotná nedáva riešenia. Priama demokracia však poskytuje základný mechanizmus na vznik užitočných a použiteľných riešení moderných problémov. Zavedenie priamej demokracie sa neudeje v stave náhlej eufórie, ale v duchu „aktívnej a vedomej pripravenosti čakať“.

Nesmieme však podceňiť posilňujúci vplyv, ktorý vyjde priamo z radikálnej voľby obnovy a prehlbenia demokracie. Rozhodnutie o prehlbení demokracie je vždy rozhodnutím pre právo *iných* mať slovo. Je to deklarácia viery v morálne sily a schopnosti, ktoré sú skryté v našich spoluobčanoch. V spoločnostiach otrávených vzájomnou nedôverou neexistuje takmer nič iné, čo by mohlo mať taký liečivý účinok. Záväzok k priamejšej demokracii je podľa definície záväzkom voči inej osobe, k jej slobode vyjadriť sa a jej vnútornej dôstojnosti. Ľudia, ktorí majú záujem iba o dosahovanie vlastných cieľov, nemôžu od demokracie získať nič. Skutoční demokrati majú záujem o individuálne názory iných, pretože vedia, že ľudia sa navzájom potrebujú pri brúsení a ostrení svojich myšlienok a intuícií, na ich zlepšenie a vypracovanie. Tento sociálny proces formovania a dopracovania názorov predstavuje skutočné jadro demokratického života. O čo bližšie sú ľudia vo vzájomnom kontakte, v akomsi *federalizme*, o to ľahšie a účinnejšie sa môžu spolupodieľať na vznikajúcom pohľade (väzba medzi federalizmom a priamou demokraciou je detailnejšie rozobraná v 3. kapitole). Priama demokracia a federalizmus sa posilňujú navzájom. Spolu formujú „silnú demokraciu“ (Barber 1984) alebo „integrovanú demokraciu“.

„Naša demokracia je nezmysel“

V súčasnosti sme ďaleko od takejto integrovanej demokracie. Politické rozhodovanie sa všeobecne uskutočňuje mimo vplyvu občanov a dokonca bez ich vedomia. To sa týka temer všetkých európskych štátov.

Hans Herbert von Arnim je profesorom verejného práva a ústavnej teórie na univerzite v Speyeri v Nemecku. Napísal niekoľko kníh o demokracii a politike a získal reputáciu za odhalenie často neprívetivej reality, ktorá je za „peknu tvárou demokracie“. Vo svojej knihe „Das System“ (Systém; podtitul: „Intrigy moci“), publikovanej v roku 2001, nazrel pod pokrievku nemeckého politického systému: „Ak zastupiteľská demokracia *znamená vládu ľudu a pre ľud* (Abrahám Lincoln), rýchlo je jasné, že v skutočnosti nie je všetko v poriadku so základnými princípmi toho, čo sa pokladá za najliberálnejší demokratický sociálny systém, ktorý kedy existoval v Nemecku. Štát a politika sú ako celok v stave, o ktorom iba profesionálny optimista alebo pokrytec môže tvrdiť, že je to výsledok vôle ľudu. Každý Nemecký má „slobodu“ dodržiavať zákony, ku ktorým nedal nikdy súhlas; môže obdivovať nádheru ústavy, ktorej nikdy nedal legitimitu; má slobodu ctiť si

politikov, ktorých nevoľil a poskytnúť im štedro zo svojich daní prostriedky, ktoré s ním nikdy nikto nekonzultoval.“ Politické strany, ktoré prijímajú rozhodnutia, sa v tomto systéme stali, podľa von Arnima, monolitickými inštitúciami. Politické stotožnenie sa a uspokojovanie potrieb, ktoré by v demokracii malo byť procesom zdola nahor – od ľudí do parlamentu – je kompletne v hrsti stranických vodcov. Von Arnim tiež odsudzuje systém financovania strán, v ktorom politici môžu určiť, koľko príjmov z daní môžu dostať ich strany, hoci strany sú také isté súkromné združenia, ako aj iné. Podľa von Arnima nie je prekvapujúce, že politici nepretržite ignorujú stále rastúcu požiadavku po reforme politického systému, pretože by to mohlo oslabiť ich vlastnú, veľmi pohodlnú pozíciu moci.

Komisia „Power Inquiry“, vytvorená vo Veľkej Británii spoločenskými organizáciami a skladajúca sa tak z politikov, ako aj občanov, rozsiahlo skúmala stav britskej demokracie a osobitne dôvody, prečo sa tak veľa občanov otočilo k politike chrbtom. Robila anketu po celej krajine, v ktorej vyzvala občanov vyjadriť svoje názory. Publikovala potom správu „Moc ľudu“, ktorá uviedla: „Jeden ukazovateľ, zdá sa, spôsobil nespokojnosť vo všetkých oblastiach výskumu – je ním silný pocit občanov, že v procese politického rozhodovania sa ich názory a záujmy neberú dostatočne do úvahy. Hĺbka a rozsah tohto pocitu v britskej verejnosti nemôže byť primerane určená. Mnohé, ak nie všetky, z ostatných prijatých vysvetlení sa môžu chápať ako variant na tému slabého vplyvu občanov. (...) Toto presvedčenie vyjadrila väčšina osôb, ktoré sa zúčastnili tohto výskumu.“ (Power Inquiry, 2006, str. 72).

V roku 1992 profesor De Wachter starostlivo zmapoval postup politického rozhodovania v Belgicku. Dospel k týmto záverom: „V Belgicku sa rozvoj formálnych demokratických inštitúcií zastavil. Novšie postupy, ktoré by umožnili občanom mať trvalý vplyv na rozhodovanie, sú buď zamietnuté alebo prinajlepšom vedú k úplnej neschopnosti rozhodnúť“ (strana 71). „Občania alebo voliči sú slabými partnermi v komplikovanej a hustej spoločenskej sieti politických rozhodnutí vo svojej krajine. Nemajú prostriedky na prístup k najvyšším vrstvám mocenskej hierarchie a rozhodovania. O všetkom sa podľa nich rozhoduje extrémne elitárskym spôsobom. Pre ľudí, ktorí sú otvorení myšlienkam demokratickej legitimitnosti, toto hodnotenie znamená tak znechutenie, ako aj rezignáciu“ (strana 371).

V roku 2002 holandský novinár Gerard van Westerloo urobil rozhovor s profesorom Daudtom, známym politológom. Daudta pokladajú za nestora holandskej politickej vedy; jeho školou prešla celá povojnová generácia politológov. Profesor Daudt vtedy prekvapil verejnosť tvrdením, že v Holandsku nie je demokracia. Prirodzene, Daudt povedal, že základné práva sú rešpektované, ale „nepoužívajme cudzie slová na predstieranie toho, čo tu nie je: demokracia so zástupcami ľudí. (...) Naša demokracia je nezmysel.“

Van Westerloo chcel vedieť, čo si myslia o názoroch Daudta jeho kolegovia, preto cestoval po Holandsku, navštívil tucty odborníkov na správu spoločnosti a politických vedcov. Všade mu potvrdili Daudtov názor. V Tilburgu profesor Frissen povedal: „V Holandsku nás ovláda arogantná elita, čo nemá nič spoločné s demokraciou vo význame slova priama demokracia.“ V Groningene profesor Ankersmit povedal: „Politika v Holandsku bola zatlačená na okraj. Demokraciu ako takú nemožno v nej nájsť.“ Profesor Tromp z Amsterdamu: „Politika v Holandsku kráča slepou uličkou. Vzniká kríza, ktorej nemožno zabrániť. Politické strany nie sú ničím iným než sieťami ľudí, ktorí sa poznajú a podporujú navzájom.“ Profesor De Beus z Amsterdamu: „Legitimita holandskej demokracie je veľká forma sebaklamu a podvodu.“ Profesor Tops z Tilburgu: „Politické zviera je v Holandsku poslušné a domestikované.“ Riaditeľ Voerman z dokumentačného centra holandských politických strán: „Parlament sa nestal ničím iným než štemplovacím úradom.“ Podľa politológa Baakmana z Maastrichtu „podvádzame sami seba v tom, že to, čo voláme demokracia, aj funguje ako demokracia“ (Van Westerloo, 2002).

Strata dôvery

Obyvatelia väčšiny európskych štátov zistili, že rozhodovanie prebieha málo demokratickým spôsobom a vo všeobecnosti stratili dôveru v demokratickú podstatu inštitúcií.

V Nemecku prieskum TNS Emnid uskutočnený na objednávku časopisu *Reader's Digest* zistil, že dôvera občanov v politické strany poklesla v priebehu desať rokov zo 41 % na 17 %, a to v rokoch 1995 - 2005. Dôvera v parlament klesla počas toho istého obdobia z 58 % na 34 % a dôvera k vláde z 53 % na 26 %. „Pod povrchom vzniká silná búrka,“ komentoval to politológ Karl-Rudolf Korte. „Toto je viac než tradičná strata záujmu o politiku a o politické strany. Ľudia teraz pohrdajú svojimi oficiálnymi zástupcami“ (*Reader's Digest Online*, 10. august 2005). Podľa Gallupovho výskumu 76 % Nemcov pokladá svojich politikov za nepoctivých (*Die Zeit*, 4. august 2005).

Prieskum SOFRES v roku 2003 zistil, že 90 % Francúzov si je istých, že nemajú absolútne žiadny vplyv na rozhodovanie v štáte; 76 % si to isté myslí o miestnej politike (*Lire la politique*, 12. marec 2003).

Belgický sociológ Elchardus zisťoval belgické názory na demokraciu v roku 1999. Zhrnul: „Veľká väčšina voličov je presvedčená, že ich názor a ich hlas sa nedostane cez politiku do života. (...) 58 % z opýtaných si myslí, že politici po tom, čo sú zvolení, „si myslia, že sú príliš dobrí pre ľudí ako som ja“. Všetko toto vedie k tomu, že viac ako štvrtina voličov uvádza svoju úplnú nedôveru: „V skutočnosti neexistuje ani jediný politik, ktorému by som mal odvahu dôverovať.“ Iba 15 až 23 % opýtaných súhlasilo s pozitívnym

vyhlásením o politike a zastúpení. Nezdá sa byť prehnané tvrdenie, že polovica až tri štvrtiny elektorátu sa cítia byť bezmocné“ (Elchardus, 1999, str. 36).

Výskumy verejnej mienky z roku 2004, ktoré robil Maurice de Hondom v Holandsku ukázali, že väčšina Holanďanov má malú vieru v demokratickú podstatu svojho štátu. 70 % nesúhlasilo s tvrdením: „Politici v súčasnosti lepšie načúvajú, než pred piatimi rokmi“; 51 % nesúhlasilo s tvrdením: „V Holandsku majú voliči významný vplyv na fungovanie vlády“; 47 % s tým súhlasilo; 55 % nesúhlasilo s vyhlásením: „Holandsko je skutočnou demokraciou“, zatiaľ čo iba 39 % s tým súhlasilo. Iná anketa de Honda v auguste 2005 bola o korupcii. Holanďania veria, že v priemere 12 % členov parlamentu a vlády a 18 % z obecných a provinčných politikov je skorumpovaných. O štátnych zamestnancoch si Holanďania myslia, že v priemere 17 % je skorumpovaných, z obecných a provinčných verejných zamestnancov 18 %. Navyše, štvrtina z opýtaných priznala osobné skúsenosti s korupciou medzi politikmi, alebo o jednotlivých prípadoch majú poznatky od známych (www.peil.nl).

V roku 2002 Gallupov ústav zorganizoval rozsiahly prieskum o stupni dôvery voči 17 spoločenským inštitúciám – od armády a odborov po parlament a nadnárodné spoločnosti. Zahŕňal 36 000 opýtaných zo 47 krajín. Zo všetkých inštitúcií sa ukázali parlamenty ako najmenej dôveryhodné: priemerne 51 % opýtaných malo v nich malú alebo žiadnu dôveru, kým iba 38 % malo miernu až vysokú dôveru (*De Witte Werf*, jar 2003, str. 11). V roku 2004 medzinárodná inštitúcia na sledovanie korupcie Transparency International zorganizovala podobný prieskum v 62 krajinách. Až 50 000 ľudí sa pýtala, ktoré spoločenské organizácie pokladajú za slušné a ktoré za najviac skorumpované. Politické strany boli pokladané za najviac skorumpované; v 36 zo 62 krajín boli na vrchole tohto zoznamu; spolu s parlamentmi na druhom mieste (denník *Rotterdams Dagblad*, 10. december 2004).

Nemali by sme si myslieť, že tento proces postupnej straty dôvery môže trvať večne. Vláda, ktorá stratila dôveru väčšiny obyvateľov, *de facto* už stratila svoju legitimitu.

Prílohy

1-1: Chcú ľudia priamu demokraciu?

Áno. Sotva existuje jediná západná krajina, v ktorej by väčšina (obvykle veľká) ľudí nechcela priamu demokraciu.

V hodnotení stavu národa prieskum ukázal, že 77 % Britov verí, že musí byť zavedený systém „...kde určité rozhodnutia sú dané ľuďom na

rozhodnutie v ľudovom referende“ (*Prospect Magazine*, október 1998). Podľa prieskumu uverejneného v denníku *Sun* (15. marca 2003) 84 % Britov chcelo referendum o európskej ústave. V tom istom čase sa objavil prieskum v *Daily Telegraph*, podľa ktorého 83 % Britov chcelo riešiť otázky suverenity pomocou národných referend; iba 13 % verilo, že je to úloha vlády. *Guardian* (29. februára 2000) publikoval prieskum, podľa ktorého 69 % Britov chcelo referendum o novom volebnom systéme, navrhnutom premiérom Blairom. Toto jasne ukazuje, že Briti chcú mať posledné slovo pri organizácii ich politického systému.

V Nemecku viac než štyria z piatich občanov chcú, aby občanmi iniciované referendum bolo možné uskutočniť v celom štáte. Prieskum Emnid v roku 2005 jasne ukázal, že 85 % Nemcov bolo za využívanie referenda (*Reader's Digest*, 10. august 2005) a porovnateľné údaje prišli aj z tuctu iných prieskumov. V roku 2004 Emnid žiadal od Nemcov odpoveď, či chcú referendum o Európskej únii; 79 % odpovedalo pozitívne. Predošlé prieskumy dokázali, že priamu demokraciu preferujú voliči všetkých strán: podporuje ju 77 % voličov SPD, 68 % voličov CDU, 75 % voličov FDP, zelení na 69 %, voliči PDS na 75 %. (*Zeitschrift für Direkte Demokratie* 51, 2001, str. 7.)

Podľa prieskumu SOFRES 82 % Francúzov podporuje občanmi iniciované referendum; 15 % je proti (*Lire la politique*, 12. marec 2003).

V Holandsku podľa prieskumu SCP z roku 2002 podporuje zavedenie referenda 81 % voličov. V roku 1997 prieskum SCP zistil, že vo všetkých najväčších stranách je veľká väčšina za priamu demokraciu: v CDA - kresťanskodemokratickí voliči 70 %, v PvdA - socialistickí voliči 81 %, vo VVD - pravicoví liberálni voliči 83 %, v D66 - ľavicoví liberálnodemokratickí voliči 86 % (Kaufmann and Waters, 2004, str. 131). Podľa prieskumu NIPO z apríla 1998 chcelo referendum o zavedení eura 73 % voličov a prieskum zo septembra 2003 ukázal, že 80 % chcelo referendum o európskej ústave (ktoré sa aj skutočne konalo v roku 2005, Nijboer, 2005). Holanďania navyše očakávajú od demokracie veľa. The Nationaal Vrijheidsonderzoek (štátny prieskum slobody) z roku 2004 ukazuje, že na otázku: „Čo je podľa vás osobitne potrebné pre mier na svete?“ najviac (do 68 %) opýtaných si vybralo odpoveď „podpora demokracie“.

Gallupov ústav zisťoval v polovici roku 2003 medzi Európanmi túžbu po referende o európskej ústave. Referendum pokladalo za „nevyhnutné“ alebo „užitočné, ale nie nevyhnutné“ 83 %; za „zbytočné“ pokladalo referendum iba 12 % opýtaných. Podiel v prospech referenda bol dokonca vyšší medzi mladými ľuďmi a vyššie vzdelanými (*Witte Werf*, jeseň 2003, str. 15).

Väčšina obyvateľov v USA tiež požaduje priamu demokraciu. Medzi rokmi 1999 a 2000 sa konal najrozsiahljší prieskum o priamej demokracii, ktorý sa kedy uskutočnil v USA. Vo všetkých 50 štátoch sa zistilo prinajmenšom o 30 % viac podporovateľov než oponentov; priemer pre celé

Spojené štáty bol 67,8 % za a 13,2 % proti priamej demokracii. Pozoruhodné bolo, že čím viac bolo referend v štáte za posledné štyri roky pred prieskumom, tým viac bolo podporovateľov priamej demokracie. V štátoch s málo alebo žiadnymi referendumami bola priemerná podpora 61 %; v štátoch s priemerným počtom referend bolo 68 % za a v štátoch s viac než 15 referendumami bola priemerná podpora 72 %. „Prieskumy v rokoch 1999 - 2000 demonštrovali, že skúsenosť s hlasovaním o iniciatívach a referendách skutočne zdvihla podporu pre tieto procesy“, komentár Watersa (2003, str. 477). Uskutočnil sa tiež prieskum o potrebe občanmi iniciovaného referenda na federálnej úrovni (Spojené štáty sú paradoxne jednou z mála krajín na svete, ktorá nemá celoštátne referendum, hoci priama demokracia je vcelku rozšírená na štátnej a miestnej úrovni). Výsledok bol 57,7 % za a 20,9 % proti.

1-2: Chce politická elita priamu demokraciu?

Nie. Z výskumov verejnej mienky uskutočnených medzi politikmi je jasné, že väčšina z nich je oponentmi priamej demokracie.

V Dánsku sa členov národného parlamentu pýtali na ich postoj k otázke: „Malo by byť viac referend v Dánsku?“ Veľká väčšina členov parlamentu bola proti. V troch stranách – sociálni demokrati, ľavicoví liberáli a stredoví demokrati – bola dokonca 100 % opozícia; navyše 96 % z pravicových liberálov a 58 % z konzervatívov bolo proti. Iba (veľká) väčšina socialistov a Dánska ľudová strana bola za (noviny *Jyllands Posten*, 30. december 1998).

V roku 1993 politický vedec Tops uskutočnil prieskum verejnej mienky v Holandsku medzi členmi obecných rád. Menej než štvrtina bola za zavedenie záväzného referenda (*NG Magazine*, 31. december 1993). Prieskum verejnej mienky, ktorý robila univerzita v Leidene zistil, že 36 % zo všetkých členov obecných rád bolo za zavedenie možnosti referenda a 52 % bolo proti. Členovia rád za VVD (pravcoví liberáli) a CDA (kresťanskí demokrati) boli dokonca v priemere na 70 % proti. Iba zelená ľavica (zelení) a D66 (ľaví liberáli) mala väčšinu členov rád, ktorí boli za možnosť referenda (*Binnenlands Bestuur* - miestna správa, periodikum, 18. február 1994).

V Belgicku *Instituut voor Plaatselijke Socialistische Actie* (Inštitút miestnej socialistickej akcie) robil prieskum verejnej mienky medzi sociálno-demokratickými politikmi o obecnom referende. Iba 16,7 % bezpodmienečne podporovalo záväzné referendum (noviny *De Morgen*, 31. január 1998).

Prieskum Kainy (2002) poskytuje zaujímavé pohľady na dynamiku podpory elity. Skúmal vôľu rôznych elít v Nemecku zaviesť priamu demokraciu. Rozdelil ich na politickú elitu, odborársku elitu a podnikateľskú elitu. Z celkovej elity 50 % vyjadriло „vysokú“ alebo „veľmi vysokú“ úroveň podpory priamej demokracii (medzi bežnou verejnosťou je to výrazne vyššie,

až 84 %). Existujú však veľké rozdiely medzi jednotlivými elitami. V odborárskej elite 86 % vyjadriťo buď „vysokú“ alebo „veľmi vysokú“ úroveň podpory, ale v podnikateľskej elite dosiahla úroveň podpory iba 36 %. V rámci politickej elity máme rôzne extrémly. V postkomunistickej PDS a u zelených nebola „vysoká - veľmi vysoká“ podpora menšia než 100 %; v sociálno-demokratickej SPD to bolo 95 % a v liberálnej FDP 78 %, ale v CDU/CSU iba 34 %. (V skutočnosti väčšina v nemeckom parlamente už schválila novelu ústavy, ktorá zavádza vcelku dobrý systém priamej demokracie, nanešťastie sa v ňom požaduje dvojtretinová väčšina a najmä politici CDU prijatie blokujú). Ak sa pozrieme na voličov, všetky strany bez výnimky majú veľkú väčšinu podporovateľov priamej demokracie. Záver: Politici CDU nereprezentujú názor ľuďo na túto otázku a dokonca ani svojich voličov, ale zdá sa, prikláňajú sa k želaniam podnikateľskej elity.

1-3: Politická moc a priama demokracia

To, čo si politici myslia o tom, či a v akom rozsahu sú referendá želateľné, má úzku spojitosť s ich politickou mocou. Čím viac moci nadobudli v zastupiteľskom systéme, tým väčšmi sa zdá, že oponujú priamej demokracii. Niektoré príklady.

Vo Švédsku bolo počas 20. storočia spolu iba päť referend. Pozície najdôležitejších švédskych strán – socialistická strana a konzervatívna strana – sa menili podľa toho, či boli alebo neboli v danom čase pri moci. Pred druhou svetovou vojnou bola konzervatívna strana prísne proti referendu; po vojne, keď bola po desaťročia v opozícii, sa stala podporovateľkou referend. V socialistickej strane to bolo presne opačne: referendum začala odmietať od chvíle, keď získala absolútnu väčšinu vo švédskom parlamente - Rikstagu. Ruin (1996, str. 173) to zhrnul takto: „Strany, ktoré patria k opozícii alebo majú podriadené postavenie, prejavujú tendenciu brániť referendum. Strany, ktoré sú vo vláde alebo majú výkonnú pozíciu, zvyknú presadzovať odmietavý prístup.“

V Bádensku-Württembersku boli kresťanskí demokrati (CDU) po druhej svetovej vojne v opozícii. Keď bola v rokoch 1952 – 1953 navrhnutá nemecká spolková ústava, CDU žiadala zavedenie referenda. V tom čase vládnuca väčšina, ktorej najdôležitejším členom bola socialistická SPD, bola proti. Od roku 1972 sa situácia zmenila: v Bádensku-Württembersku vládla koalícia kresťanských demokratov a liberálov. Keď bol predstavený návrh na zmenu ústavy, SPD iniciatívne podporovala zavedenie referenda. CDU tvrdo oponovala. Zaujímavá situácia vznikla v tom, že SPD a CDU tentoraz zaujali tie isté pozície, ako ich protivník pred dvadsiatimi rokmi. Výsledkom bol kompromis: v zásade bolo zavedené referendum, ale s vysokým prahom. Aby sa mohlo uskutočniť referendum, musela by jedna šestina voličov Bádenska-

Württemberska počas dvoch týždňov zaregistrovať svoj podpis na radnici. Prirodzene, v nasledujúcich dekádach sa neuskutočnilo ani jedno referendum. V roku 1994 napísala občianska skupina veľmi zdvorilo: „Nanešťastie, pri pohľade na zmenu postoja si nemôžeme pomôcť. To, či bola strana za alebo proti referendu, záviselo v minulosti najmä od toho, či nazerala na záležitosť z vládnej, alebo opozičnej perspektívy.“ (Stuttgartské memorandum, 1994, str. 23)

Významný pre vzťah k referendu nie je iba rozdiel medzi opozičnými a vládnymi stranami. V belgickom prieskume verejnej mienky, ktorý urobil v roku 1998 *Instituut voor Plaatselijke Socialistische Actie*, sa tiež ukázalo, že miestni politici s rozhodovacou právomocou (starostovia a radní) považovali referendum za ešte menej významné, než politici iba s reprezentatívnym mandátom (členovia obecného zastupiteľstva) bez ohľadu na to, či patrili k opozičným, alebo vládnucim koalíčným stranám (noviny *De Morgen*, 31. január 1998).

Mimochodom, zavedenie priamej demokracie nie je jedinou otázkou, ku ktorej politickej strany pravidelne menia svoj postoj v závislosti od podielu na moci. Ten istý jav badať aj vo vzťahu k otázke obmedzenia počtu opakovaní zastávania úradu. Medzi americkými voličmi asi 75 % podporuje obmedzené znovuzvolenie. Naopak, iba 18 % členov jednotlivých štátnych parlamentov je za, 76 % je proti akémukoľvek obmedzeniu. Medzi profesionálnymi lobistami až 86 % bolo za neobmedzené opätovné zvolenie. Nie je to prekvapenie, pretože obmedzené znovuzvolenie ohrozuje sieť ich „starých priateľov“, ktorá je podstatná pre úspešné lobovanie. Jeden lobista sa dokonca vyjadril priamo: „Lobisti sú proti obmedzeniu znovuzvolenia: toto opatrenie by mohlo preťať vytvorené kontakty a narušiť prácu záujmových skupín“ (O’Keefe, 1999). Vo Flámsku bol pôvodne systém obmedzenia opakovaného zvolenia jadrom doktríny zelenej strany Agalev. Strana presadzovala, aby držiteľia mandátov mohli byť opakovane zvolení iba raz. Keď došlo na lámanie chleba a niektorí vplyvní straníci cítili ohrozenie svojej pozície v dôsledku týchto opatrení, strana okamžite zmenila názor.

2. Čo je demokracia?

Demokracia je rôzna od krajiny ku krajine, od doby k dobe. Pred sto rokmi prebiehala diskusia o rovnom volebnom práve pre mužov a hlasovanie žien sa zdalo byť nemysliteľné. Dnes sa zdá nevysvetliteľné, že bol taký čas, keď ženám nebolo povolené hlasovať a bohatý muž mohol mať viac hlasov ako chudobný muž. To isté sa udeje s referendumom. Príde čas, keď si nikto nebude pamätať predošlú dobu, v ktorej ľuďom nebolo umožnené rozhodovať o svojom osude priamo.

Demokracia sa vyvíja. Čo je – pri rozmanitosti foriem demokracie v rôznych krajinách – v súčasnosti základnou charakteristikou demokracie? Čo umožňuje odlíšiť demokraciu od nedemokracie? Diktátor, ktorý sám seba nazýva „demokratickým“, je stále diktátorom. Musia tu byť objektívne kritériá, ktoré umožnia rozlíšenie. Vcelku tieto kritériá voláme „archeotyp“ (praty) demokracie.

Hľadáme archeotyp

Demokracia znamená „vládu ľudí“. Existuje, prirodzene, veľa iných foriem „vlády“ alebo štátnej moci. V oligarchii napr. vládne malá elitná skupina. V timokracii vládnu bohatí. V teokracii sa predpokladá, že moc vykonáva boh.

Pojem „demokracia“ nadobudol v 20. storočí na význame. Všetky štáty sa takým alebo onakým spôsobom odvolávajú na demokratický ideál, dokonca aj vtedy, keď ich režim je totalitný. Demokracia prevláda prinajmenšom v ideálnej rovine. Inak to bolo v 18. storočí. „Demokrat“ bol v tých časoch často používanou nadávkou.

Pretože štátna moc sa vyjadruje pomocou legislatívy, „demokracia“ znamená, že ľudia robia zákony. V demokracii zákony odvodzujú svoju autoritu od skutočnosti, že ich ľudia schvaľujú dohodnutým spôsobom. Legislatívna moc v oligarchii závisí od súhlasu menšiny a v teokracii od božieho požehnania. V demokracii niet vyššej autority než je ľud.

Zákon ukladá povinnosti nie ľuďom ako celku, ale jednotlivým občanom. Od individuálnych členov spoločnosti sa očakáva, že uznajú autoritu zákona, pretože mali v zásade možnosť pomôcť tvoriť zákon. Takto sme dospeli ku koncepcii Jeana-Jacquesa Rousseaua „spoločenská zmluva“: legislatíva je výsledkom spoločenskej zmluvy medzi rovnými a zodpovednými občanmi. *V demokratickom prístupe zákon je iba vtedy legitímny, keď tí, ktorí majú dodržiavať zákon, majú tiež možnosť prispievať k tvorbe tohto zákona.*

Ku koncepcii „spoločenskej zmluvy“ sa najlepšie pristupuje „negatívne“, takpovediac procesom eliminácie. Ak moc legislatívy *nie je* odvodená od božej moci, od šľachty, od majiteľov pôdy, peňazí alebo poznania, potom

spoločenská zmluva je jedinou zostávajúcou možnosťou. Zákony odvodzujú svoju autoritu od skutočnosti, že existujú dobrovoľné zmluvy medzi členmi legálnej komunity.

Politici často odkazujú na „spoločenskú zmluvu“ ako na dohodu medzi občanmi a politikmi. Kontrakt sa podľa nich obnovuje každými voľbami. Filozof Thomas Paine však toto tvrdenie vyvrátil v *The Rights of Man* (1791): „Pokladalo sa za značný pokrok smerom k ustanoveniu zásad slobody tvrdiť, že vláda je v súlade medzi tými, čo vládnu a tými, čo sú ovládaní. To však nemôže byť pravda, pretože to dáva akciu pred príčinu. Keďže ľudia tu boli ešte pred existenciou vlády, nutne tu musel byť čas, keď vlády neexistovali, a preto tu nemohli pôvodne byť žiadne vlády, aby vytvorili takúto zmluvu (dohodu medzi občanmi a politikmi). Skutočnosť musí byť taká, že jednotlivci samotní, každý za svoju osobu a s vlastnou suverenitou vstúpili do vzťahu navzájom tak, aby vytvorili vládu: a toto je jediný postup, podľa ktorého by mali vlády oprávnenie vzniknúť“ (Paine, 1791, 1894, časť 2, str. 309). „Spoločenská zmluva“ je preto kontrakt medzi občanmi navzájom a politický systém z nej iba následne vzniká.

Ako môžu občania uzavrieť spoločenskú zmluvu medzi sebou navzájom? Pochopiteľne, musia sa stretnúť, diskutovať o nej a odsúhlasiť ju. Takto vzniká prvá osobitná inštitúcia demokratického stretnutia: verejné zhromaždenie.

Tieto verejné zhromaždenia sú tiež historickou realitou. V niektorých malých komunitách, napríklad v Spojených štátoch a vo Švajčiarsku, verejné zhromaždenia majú úlohu dodnes (pozri 2-1). Je jasné, že verejné zhromaždenie ako také nemôže fungovať v modernom konštitučnom štáte s miliónmi občanov. Zároveň však verejné zhromaždenie stále poskytuje prvotný praktický príklad demokratického ideálu. Preto sa pozrime najprv na základné charakteristiky demokratického verejného zhromaždenia.

Zásady verejného zhromaždenia

Niektoré zásady sa dodržiavajú pri každom demokratickom verejnom zhromaždení.

Zásada rovnosti

Zásada rovnosti predstavuje základ verejného zhromaždenia: všetci dospelí (v zmysle svojprávnosti) členovia spoločenstva sa môžu zúčastniť na verejnom zhromaždení a ich hlasy majú pri rozhodovaní rovnakú váhu.

Nie je ľahké vyjadriť zásadu rovnosti na pozitívnom princípe. Je však veľmi ľahké definovať zásadu rovnosti negatívnym spôsobom. Koniec-koncov, demokratický ideál je postavený na základnom princípe, že nejestvuje vyššia autorita ako sú ľudia. To znamená, že ľudí považujeme za

rovnocenných. Ak by mal niekto pri rozhodovaní väčšiu váhu hlasu než ostatní, opäť by sme sa nachádzali v oligarchii.

Každý hlas dospeljej osoby má teda rovnakú váhu. Dejiny demokracie v 20. storočí boli predovšetkým bojom o túto zásadu. Boj bol vedený najmä na troch frontoch: všeobecné a rovné volebné právo (každá osoba bez ohľadu na majetok, vek alebo kompetenciu má rovnaký hlas); právo žien hlasovať a právo hlasovať bez ohľadu na odlišné biologické vlastnosti (napr. volebné práva pre farebné obyvateľstvo Juhoafrickej republiky).

Právo na iniciatívu

Právo na iniciatívu znamená, že každý člen verejného zhromaždenia má rovnaké právo na predloženie návrhov. Preto program verejného zhromaždenia nie je daný elitou.

Právo na iniciatívu nie je nič iné, než aplikácia princípu rovnosti. Neznamená to však, že predloženie návrhu nemôže byť viazané pravidlami. Takéto pravidlá by napríklad mohli určiť, že návrh sa musí predložiť 14 dní pred stretnutím, alebo že návrh musí podpísať najmenej sto členov pred stretnutím. Zásadné je, že pravidlá platia pre každého.

Pravidlo väčšiny

Ideálnym prípadom pri rozhodovaní je jednomyselnosť: každý súhlasí s návrhom. Jednomyselnosť je však obvykle ťažko dosiahnuteľná. To je dôvod na používanie pravidla väčšiny. Je dôsledkom zásady rovnosti a vychádza z túžby minimalizovať neporiadok: použitím pravidla väčšiny sa dosahuje najmenší počet neuspokojených ľudí. Mohlo by sa tiež namietať, že ktorékoľvek iné riešenie než pravidlo väčšiny je spojené s odmietaním pravidla rovnosti. Napokon, ak pracujeme s kvalifikovanou väčšinou (napr. dvojtretinovou), menšina môže odmietnuť želania väčšiny – napríklad ak 60 % chce možnosť A a 40 % chce možnosť B.

Pravidlo väčšiny má svoju existenčnú dimenziu. Prijatím tohto pravidla uznávame ľudské nedostatky. Existencia menšiny ukazuje, že diskusia a proces tvorby chápania bol neúplný. V tom istom čase pravidlo väčšiny nám pripomína skutočnosť, že demokracia sa musí vždy vnímať ako historický proces. Dnešná menšina môže byť zajtra väčšinou. Väčšina nových myšlienok sa pôvodne stretla s odporom a odmietaním, ale neskôr môžu byť všeobecne prijaté. Pravidlo väčšiny môže skutočne fungovať ako jediné dobré len vtedy, keď ho spoločnosť alebo komunita dostatočne pochopí v historických súvislostiach. Ak rozhodnutie väčšiny proti menšine chápe väčšina ako absolútny „triumf“ mimo každej historickej perspektívy, trpí kvalita demokracie.

Pravidlo väčšiny je v protiklade so všetkými elitárskymi tendenciami. Autoritatívne hnutia nikdy neuznávajú pravidlo väčšiny. Spravidla presadzujú predstavu „avantgardy“, ktorá má podľa nich právo nanútiť svoju vôľu väčšine. Leninovci budú hovoriť o vedúcej úlohe komunistickej strany a o diktatúre proletariátu. Národní socialisti sa zamerajú na elitu založenú na rasových črtách. Náboženski fundamentalisti budú odmietať rovnaké práva pre ženy a disidentov, aj keď predstavujú väčšinu.

V zmenšenej, ale v stále veľmi reálnej podobe tento elitársky princíp existuje aj medzi podporovateľmi takzvanej zastupiteľskej demokracie. Dewachter (1992, str. 70) to označil nasledovne: „Podľa základného konceptu „parlamentnej demokracie“ sú rozhodnutia vykonané vybraním „filozofov – kniežat.“ Vzorka zástupcov je zvolená ľuďmi tak, aby reprezentatívne zodpovedala celému územia. Zvolení členovia však už nie sú reprezentatívni; nie sú priemerom, ale sú najlepší. Parlament je zhromaždenie „najlepších z národa“. Bývalý minister spravodlivosti Spolkovej republiky Nemecko Thomas Dehler to vyjadril nasledovne: „Podľa mňa je nepochopením podstaty demokracie veriť, že parlament je vykonávateľom vôle ľudí. Myslím si, že podstatou zastupiteľskej demokracie je niečo úplne iné: je to vskutku parlamentná aristokracia. Členovia parlamentu majú povinnosť a príležitosť konať s lepším prehľadom, než má jednotlivý občan“ (Dewachter, 2003, str. 30).

Za toto čisté vyjadrenie elitárskej idey dostal Dehler pochvalu nielen od kresťanských demokratov, ale tiež od liberálov a socialistov. Na rozdiel od totalitných systémov v tejto súvislosti v čisto parlamentnom systéme teda elita musí dostať formálnu väčšinu od ľudu. Čisto parlamentný a totalitný systém majú spoločné to, že umožňujú prijímať zákony proti vôli väčšiny ľudí.

Mandátové pravidlo

Trvalá jednomyselnosť je v demokracii nedosiahnuteľná. To je dôvod, prečo je pravidlo väčšiny „pravzorom“ demokracie. Zostáva tu však ešte ďalší problém. Univerzálna účasť na demokratických rozhodovacích procesoch bude tiež nedosiahnuteľná. Vždy bude existovať časť členov komunity, ktorá sa nebude chcieť zúčastniť na rozhodovaní o niektorých otázkach: pretože nemajú čas, pretože veria, že majú nedostatok poznania, alebo preto, že majú iné dôvody. Takže k pravidlu väčšiny je pridané pravidlo mandátové: tí, čo sa nezúčastnili na verejnom zhromaždení, sa pokladajú za takých, čo dali mandát tým, čo sa zúčastnili.

Pravidlu mandátu nemožno predísť uložením povinného hlasovania alebo povinnou účasťou (navyše takáto povinná prítomnosť je neželaná; pozri vložku 6-2). Dokonca ak aj zákon určí, že všetci členovia komunity sa musia zúčastniť na verejnom zhromaždení, vždy musí byť pravidlo pre tých, ktorí si

nectia túto povinnosť. Rozhodnutia verejného zhromaždenia budú vždy záväzné aj pre neprítomných.

Mandátový princíp nemá nič spoločné s rozdielom medzi zastupiteľským rozhodovaním a priamo-demokratickým rozhodovaním. Mandátový princíp je priamym dôsledkom skutočnosti, že podľa definície sú zákony platné pre každého v komunite. Inými slovami, nemôžem odmietnuť uplatňovanie zákonov na mňa osobne použitím argumentu, že som nebol pri vzniku zákona. Vzdaním sa účasti na rozhodovaní o zákone ma automaticky pokladajú za toho, kto dal mandát tým, ktorí skutočne rozhodli. Bez tohto princípu by sa každý jednotlivec mohol vyňať z uplatňovania zákonov podľa vlastného uváženia.

Pri rozhodovaní priamou demokraciou pomocou verejného zhromaždenia prichádza teda z formálnej stránky vždy k dvom rozhodnutiam:

- rozhodnutie o mandáte: každý občan sa môže osobne zúčastniť na zhromaždení, ktoré bude rozhodovať, alebo splnomocní k rozhodovaniu spoluobčanov (k čomu dôjde jeho neúčastou na tomto zhromaždení),
- verejné zhromaždenie vykoná rozhodnutie o diskutovanej otázke.

Od verejného zhromaždenia k referendu

Zatiaľ sme sa sústredili na nevyhnutné prvky pre fungovanie verejného zhromaždenia, ktoré môžeme pokladať za prvky „pravzoru (archeotypu) demokracie“:

- zásada rovnosti,
- zásada suverenity ľudu (nie je vyššia autorita než ľudia),
- pravidlo väčšiny,
- mandátové pravidlo.

Verejné zhromaždenie nie je v modernom demokratickom štáte, mimo miestnej úrovne, prakticky vykonateľné. To však nie je problém. Verejné zhromaždenie ako *typ* demokracie možno ľahko nahradiť. Podstatné je, že základné prvky *archeotypu* demokracie sa zachovávajú. Verejné zhromaždenie je jedna z možných ukážok základov archeotypu.

Verejné zhromaždenie má svoje limity. Námestie mesta sa pri určitej veľkosti jednoducho stáva primárnym. Výsledkom je, že verejná debata sa musí uskutočniť inou formou: pomocou médií, miestnych stretnutí a pod. Rozprava potrvá dlhšie a bude mať menej priamu povahu. Toto je skôr výhoda, než krok späť. Je viac času na konzultácie, viac príležitostí rozpoznať falošné argumenty. Navyše nebudeme viac hlasovať zdvihnutím rúk, ale v „súkromí“ volebného priestoru. Tento typ tajného hlasovania je nepopierateľne veľkou výhodou: každý môže vyjadriť svoju mienku slobodne, bez sociálneho tlaku.

Prostredníctvom týchto dvoch zmien sa ľudové zhromaždenie mení na referendum. *Referendum je vo svojej podstate ľudovým zhromaždením, na ktorom sa však jeho účastníci už fyzicky nestretávajú.* Zároveň však referendum iniciované občanmi má ešte stále základné vlastnosti ľudového zhromaždenia: princíp rovnosti, právo iniciatívy, pravidlo väčšiny a princíp mandátu.

Je zaujímavé, že ak sa pozrieme do histórie – platí to najmä pre Švajčiarsko – k prechodu z ľudového zhromaždenia na referendum došlo tiež z iniciatívy verejnosti: „Vo veľa kantónoch sa referendum a ľudové iniciatívy považovali za prijateľnú náhradu riadnych priamych komunálnych zhromaždení, tzv. „Landsgemeinden“ kantónu. Rast populácie neskôr prakticky znemožnil, aby sa ľudové zhromaždenia konali tak ako dovtedy. V niektorých kantónoch, ako Schwyz a Zug, v r. 1848 bola náhrada okamžitá a priama, referendum zaviedli ihneď po zrušení Landsgemeinde” (Kobach, 1994, str. 100 a 101).

Zastupiteľská demokracia

Vlastné referendum v sebe však tiež skrýva isté obmedzenia. Nemôžeme usporiadať referendum o každej otázke: náklady na priame rozhodovanie o každej otázke sú príliš vysoké. Nielenže referendum stojí veľa peňazí, ešte dôležitejšie je, že vyžaduje od občanov, aby mu venovali isté úsilie a čas: musia vynaložiť úsilie pri zvažovaní najlepšej odpovede na položené otázky a následne aj prísť vyjadriť svoju mienku.

Prirodzene, preťaženie občania sa môžu hlasovania v referende zdržať a tým vlastne posunúť mandát tým, ktorí sa na hlasovaní zúčastnia. Tento postup sa však nedá použiť, ak sa o účasť zaujíma príliš málo ľudí. Je absurdné organizovať národné referendum o otázke, ku ktorej by sa vyjadrovala iba hŕstka voličov. Nielenže ľudové zhromaždenie bude v takom prípade nepoužiteľné, ale dokonca aj systematické použitie referenda sa stane neuskutočniteľné.

Treba preto nájsť iné riešenie. Základnou otázkou v tomto kontexte je: kedy je referendum nevhodnou metódou na prijímanie rozhodnutí a kto teda potom tie rozhodnutia prijme? Mandátny problém v súvislosti s referendom sa obvykle vyrieši sám: tí, ktorí majú právo hlasovať a ktorí sa reálne hlasovania zúčastnia, majú mandát spoločnosti. Pretože každý sa môže slobodne rozhodnúť, či mandát prijme alebo nie, neporušuje sa tým princíp rovnosti. Ale komu bude udelený mandát, ak k referendu nedôjde?

Zastupiteľská demokracia je v podstate technikou riešenia mandátneho problému. Zastupiteľskú demokraciu je potrebné uplatniť akonáhle prejavia občania malý alebo žiadny záujem zúčastniť sa na rozhodnutí, ktoré musí tak či onak byť prijaté. Náklady spoločnosti na referendum usporiadané o každej

otázke alebo problému by boli aj podľa občanov samotných príliš vysoké v pomere k demokratickým prínosom (priamej možnosti každého občana rozhodovať). Z tohto dôvodu volia občania na niekoľko rokov stály parlament, ktorý získa mandát prijímať rozhodnutia o všetkých záležitostiach, o ktorých občania nechcú rozhodovať priamo. Voľba parlamentu je teda zvláštnym druhom rozhodnutia priamej demokracie: občania rozhodnú o tom, kto bude rozhodovať a na základe akých podmienok, o otázkach, pre ktoré chcú ľudia mandát na rozhodovanie postúpiť.

Mandát, ktorý získa parlament, je teda zvláštnym prejavom mandátu udeleného činným voličom v priamom demokratickom rozhodovaní celou komunitou. V priamom demokratickom rozhodovaní (v referende) činní voliči vytvoria niečo ako obrovský ad hoc parlament, ktorý má mandát rozhodnúť o danej otázke. Jediný rozdiel medzi zastupiteľským rozhodovaním (hlasovaním v parlamente) je, že parlament získal svoj mandát istý čas pred hlasovaním a mandát získal na špecifické časové obdobie. Je zrejme, že toto oddelenie poverenia a rozhodovania nemá zásadný význam. Je však potrebné pochopiť, že parlament a komunita voličov v referende vychádzajú z rovnakého základu ako logicky, tak aj z formálnej stránky.

Vzťah medzi rozhodovaním v referende a parlamentným rozhodovaním

Zavedenie zastupiteľského parlamentu vyvoláva nový problém. Ako zistíme, o čom by občania naďalej radšej rozhodovali priamo?

Stúpenci čisto zastupiteľského systému majú odpoveď pripravenú. Argumentujú, že parlament má rozhodovať o všetkom a odmietajú referendum. Takýto prístup je v rozpore s tým, že vláda bola zvolená ľudom, a teda je aj podriadená jeho vôli, čo je jeden zo základných princípov obsiahnutých v archeotype demokracie. V čisto zastupiteľskom systéme je opäť možné prijímať zákony, ktoré vyhovujú špičke, ale ktoré väčšina odmieta. Akonáhle je zvolený parlament, môže konať slobodne proti vôli väčšiny. Právo iniciatívy, ktoré vyplýva priamo z princípu rovnosti, takto zaniká.

Zástancovia „čisto zastupiteľského systému“ obhajujú tento systém dvoma hlavnými argumentmi.

Vynútený mandát nie je mandátom

Najprv treba povedať, že zástancovia "čisto zastupiteľského systému" tvrdia, že občania odovzdali mandát zvoleným a že zvolení teda majú právo rozhodovať.

V tomto tvrdení však ignorujú fakt, že tento druh uloženého mandátu vytvára vnútorné protirečenie. Legitímny mandát je niečo ako legitímny dar, je možné dať ho iba dobrovoľne. Táto dobrovoľnosť znamená, že občan musí mať možnosť neposkytnúť mandát, ale vybrať si možnosť priamo sa rozhodnúť prostredníctvom referenda. *Vynútený mandát je falošným mandátom.*

Toto tvrdenie je možné vysvetliť prostredníctvom analógie. Predstavte si, že v noci vás chytí päť lupičov a chce od vás vašu peňaženku. Dajú vám možnosť vybrať si, ktorému lupičovi peniaze odovzdáte. Z čistej nevyhnutnosti odovzdáte svoje peniaze tomu najmenej nesympatickému z lupičov, ktorého neskôr zhodou okolností zatkne polícia. Potom počas konfrontácie vám páchatel' povie: "Ja som vám predsa nezobral peňaženku; slobodne ste sa rozhodli, že mi ju dáte. Koniec-koncov, bolo iba na vás, že ste sa rozhodli dať mi ju." Zvrátenosť tohto argumentu je do očí bijúca. Áno, mohli ste sa rozhodnúť, či dáte alebo nedáte vašu peňaženku práve tomuto zločincovi. Na druhej strane vás ale ostatní štyria lupiči (spolu s tým, ktorému ste peňaženku dali) nútili, aby ste sa peňaženky vzdali tak či tak – a proti vašej vôli. Bola vám odopretá možnosť slobodne si zvoliť, či si peňaženku ponecháte pre seba. Vymeňme v našej analógii lupičov za politické strany, peňaženku za právo priamo sa zúčastňovať na procese rozhodovania, a získate argument v prospech čisto zastupiteľského rozhodovania. Práve tak ako sloboda rozhodnúť sa, komu odovzdáte peňaženku bola klamlivá, mandát v čisto zastupiteľskom systéme je klamlivým mandátom práve z toho dôvodu, že je vynútený. V tomto kontexte píše Friedrich Nietzsche: „Parlamentarizmus, tzn. oficiálne povolenie mať možnosť vybrať si z piatich základných politických smerov, je populárne medzi mnohými z tých, ktorí by chceli vyzerat' nezávisle a individualisticky v boji za presadzovanie svojich názorov. Napokon však nie je rozdiel medzi tým, či sa stádu vnúti jeden názor, alebo sa mu povolí zastávať názorov päť“ (Nietzsche, 1882, 1999, strana 500).

Pojem "čisto zastupiteľská demokracia" je vnútorné protirečenie (porovnateľné s termínom "hranatý kruh") predovšetkým vtedy, keď si väčšina ľudí želá zúčastňovať sa na priamom rozhodovaní. Ak väčšina ľudí chce rozhodovať priamo, čisto zastupiteľský systém je nedemokratický už svojou definíciou, pretože jeho vlastná podstata je v protiklade s vôľou väčšiny (pretože "hranatosť" predpokladá existenciu rohov a kruh nie je podľa definície hranatý, pretože kruh – vo svojej podstate – nemá žiadne rohy).

Zalozenie vlastnej politickej strany

Zástanovia čisto zastupiteľského systému sa ohňajú aj druhým argumentom. Hovoria, že každý má predsa možnosť založiť si vlastnú politickú stranu a uchádzať sa o miesto v parlamente.

Tento argument však ignoruje princíp zvrchovanosti ľudu. Zvrchovanosť ľudu sa začína od možnosti ľudí určovať, akým spôsobom sa budú prijímať rozhodnutia. Je veľmi dobre možné, že väčšina ľudí by sa chcela k niektorým otázkam vyjadrovať priamo, ale iba niekoľko ľudí aspiruje na miesta poslancov parlamentu. V demokracii je potrebné toto želanie rešpektovať. Ktokoľvek, kto proti želaniu väčšiny vyhlási, že priame rozhodovanie nie je povolené a že ak chcete dosiahnuť zmenu, musíte získať miesto v parlamente, stavia sa do pozície nadradenosti a porušuje zvrchovanosť ľudu. Ak sa ľudia chcú vyjadriť k špecifickým otázkam a nie je im to umožnené, je zrejmé, že ľud vo svojich rukách moc nemá. Ak špička odoprie poskytnúť väčšine občanov žiadanú možnosť priamo rozhodnúť a presadzuje vytvorenie osobnej politickej strany ako "alternatívy", takto väčšine dáva najavo svoju nadradenosť a iba ťažko sa tu dá hovoriť o nejakej demokracii.

Výskum zaoberajúci sa motiváciou voličského správania s istotou ukazuje, že väčšina voličov nevolí preto, že chce poskytnúť niekomu mandát (viď časť 2-2). Väčšina voličov volí strategicky: berúc do úvahy existujúci systém si kladie otázku - ktorý z vodcov vyzerá najmenej nebezpečný? Ak by pri hlasovaní bolo prioritou odovzdanie demokratického mandátu, momentálna nedôvera ľudí voči ich parlamentom – ktorú prieskumy verejnej mienky v celej Európe opakovane potvrdzujú – by bola úplne nevysvetliteľná. V pravom zmysle slova neexistujú žiadni zmocnenci sediaci v parlamente; sú tam vodcovia, ktorí sú zvolení namiesto iných voličmi jednoducho iba preto, že voliči sú v súčasnosti nútení niekoho zvoliť, a tak hlasujú za osobu (alebo stranu), ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobí čo najmenšie škody.

Jestvuje teda základný rozdiel medzi tými politickými stranami, ktoré podporujú používanie ľudových hlasovaní a tými, ktoré sú proti zavedeniu referenda. Tie druhé sú v skutočnosti len nástrojmi na udržanie moci. A naopak, iba tie strany, ktoré bezvýhradne podporujú zavedenie záväzných referend podmienených občianskymi iniciatívami, je možné pokladať za autenticky demokratické v zmysle snahy dosiahnuť autentickú formu „moci ľudu“.

Parlament a referendá

Čisto zastupiteľský systém nie je teda možné pokladať za skutočne demokratický systém. Tento systém núti spoločnosť určiť si elitu, ktorá bude prijímať rozhodnutia a otvára jej priestor prijímať zákony, ktoré budú v protiklade s vôľou občanov.

Je však potrebné povedať, že zastupiteľský systém celkom dobre funguje v jednej špeciálnej situácii. Keď veľká väčšina voličov odsúhlasí čisto zastupiteľský systém a ak sa navyše väčšina občanov identifikuje s niektorou z existujúcich politických strán, vtedy je čisto zastupiteľský systém primerane legitímny (pretože vyjadruje želanie občanov). Toto bol v menšom či väčšom rozsahu prípad v mnohých západných krajinách až do približne šesťdesiatych rokov minulého storočia.

Časy sa však zmenili. Väčšina občanov chce mať možnosť vyjadriť sa v referende a veľká väčšina sa už nestotožňuje bezvýhradne iba s jednou politickou stranou (viď 1-1). Systém politického rozhodovania sa nemení, ale demokratický deficit sa napriek tomu drasticky zväčšuje, pretože v tomto systéme sa postupne vytráca možnosť, aby ľudia vyjadrovali svoje spoločenské presvedčenie.

Situáciu je možné riešiť iba zavedením možnosti referenda iniciovaného občanmi. V spojení so zastupiteľským systémom záväzné referendum iniciované občanmi môže poskytnúť systém, ktorý na jednej strane disponuje základnými charakteristickými črtami ľudového zhromaždenia (rovnosť, právo iniciatívy, zásada väčšiny, mandátny princíp) a na strane druhej je použiteľný v modernej spoločnosti. Musíme však prijať niektoré nové zásady, ktoré určia, ako budú vzájomne fungovať a pôsobiť systémy priameho a zastupiteľského rozhodovania. Predovšetkým, ak chceme zachovať základnú výhodu zastupiteľskej demokracie (ochrana občanov pred zbytočným hlasovaním o každej drobnosti), je potrebné, aby občania prejavili aktívny záujem o priame rozhodovanie. Parlament alebo zastupiteľský orgán bude potom mať mandát riešiť všetky tie otázky, pri ktorých občania nevyjadrili svoju vôľu rozhodovať o nich priamo.

V prípade, že skupina občanov chce vyhlásiť referendum o nejakej otázke, musí dokázať, že medzi ľuďmi existuje reálny záujem o priame rozhodovanie o tejto záležitosti. V praxi sa za takýto dôkaz považuje zbierka podpisov použitá pri žiadosti o vyhlásenie referenda. Napr. vo Švajčiarsku sa vyhlasuje referendum na federálnej úrovni, ak o jeho vyhlásenie požiadajú 2 % voličov.

Hierarchia zákonov

Zákon, ktorý bol prijatý v referende, musí stáť na rebríčku dôležitosti vyššie, než zákon prijatý parlamentom. Ďalšie pravidlo hovorí, že nie je možné, aby zákon, ktorý bol odsúhlasený v referende, následne parlament zamietol. Koniec-koncov, ak sa referendum koná, znamená to, že ľudia chcú vyjadriť svoje názory na príslušnú záležitosť. V referende je demokratický mandát zverený do rúk voličov, a nie do rúk členov parlamentu.

Vo Švajčiarsku je táto nadradenosť „ľudových“ zákonov zabezpečená na federálnej úrovni tak, že sa zákon takéhoto typu stáva súčasťou ústavy. A

pretože švajčiarsku ústavu je možné zmeniť opäť iba prostredníctvom referenda, znamená to, že rozhodnutie ľudu je možné zrušiť iba ďalším rozhodnutím ľudu. Nevýhodou takéhoto usporiadania je, že postupom času sa zo švajčiarskej ústavy stala zvláštna zmes všeobecných ustanovení (takých, ktoré sa v ústavách obvykle vyskytujú) a veľmi špecifických predpisov (ktoré sa v obvyklých prípadoch nachádzajú v obyčajných zákonoch).

Áké vážne problémy môžu ohľadne hierarchie zákonov nastať, si môžeme ukázať na príklade Oregonu. V tomto členskom štáte USA existuje inštitút záväzného referenda zvolávaného z iniciatívy občanov, ale jednoduchou väčšinou má štátny parlament možnosť zrušiť zákony prijaté prostredníctvom referenda. Túto možnosť už parlament aj využil. Napríklad v r. 1988 prebehla občianska iniciatíva, ktorá sa zasadzovala za predĺženie doby odňatia slobody páchatelom násilných trestných činov. Zákon, predložený na uvedenom základe, bol následne odmietnutý zákonodarnou komorou.

Neskôr vznikla občianska iniciatíva (Opatrenie 33), ktorej snahou bolo predchádzať vyššie spomenutému. Navrhovala:

- zákony vytvorené na základe občianskej iniciatívy je možné zmeniť iba počas prvých piatich rokov ich platnosti, aj to iba prostredníctvom ďalšej občianskej iniciatívy;
- po piatich rokoch bude možné zmeniť tento typ zákona iba v prípade, že sa za zmenu vysloví najmenej 60 % hlasov v oboch zákonodarných komorách (v senáte a snemovni reprezentantov).

Návrh však v novembri 1996 tesnou väčšinou zamietli.

Podmienka povinnej minimálnej účasti voličov (kvórum)

Vzhľadom na mandátny princíp by bolo absurdné stanovovať pre priame rozhodovanie povinnú minimálnu účasť oprávnených voličov. Predpokladá sa, že občania, ktorí sa nezúčastnia na hlasovaní, dali svoj mandát tým, ktorí sa na hlasovaní zúčastnili. Zavedenie povinnej minimálnej účasti voličov, otvára dvere pre bojkot akcií iniciovaných menšinami. Predpokladajme napr., že minimálne percento účasti je 40 % a že 60 % všetkých oprávnených voličov chce hlasovať. V rámci skupiny, ktorá chce hlasovať, 55 % podporuje návrh, o ktorom sa bude hlasovať, a 45 % je proti. Oponenti nemajú šancu v referende zvíťaziť ak sa na ňom zúčastnia, ale v prípade, že zostanú doma, môžu „vyhrať“, pretože celkový počet voličov nedosiahne stanovenú hranicu 40 % a návrh bude zamietnutý napriek tomu, že sa tak stane proti vôli väčšiny (viď 2-3).

Videli sme, že parlamentný mandát je iba odvodenou formou mandátu, ktorým oprávnení voliči disponujú v priamom rozhodovaní. V parlamente pôsobí v priemere iba 0,003 % populácie, ale napriek tomu môže prijímať rozhodnutia. Takže nemá žiaden zmysel zrazu zavádzať minimálne percento

zúčastnených oprávnených voličov na hranici 20 alebo 40 % pre ad hoc parlament vytvorený referendum. Omylom v tomto systéme, ktorý počíta so stanovenými hranicami minimálnej účasti je, že ľudí, ktorí zostanú doma, podľa toho, ako sa to komu hodí, považuje buď za podporovateľov, alebo odporcov daného referenda. V skutočnosti sa títo ľudia rozhodli *nevysloviť* svoj názor na riešenie otázku a to je nutné rešpektovať.

Napokon by sme ešte mali zdôrazniť, že účasť na voľbách sa nedá porovnávať s účasťou na referende. Vo voľbách sa vo vyhláseniach strán alebo v programoch riešia rôzne druhy problémov a otázok: aktuálne teraz a relevantné na nasledujúce štyri či päť rokov. Referendum rieši iba jednu špecifickú problematiku alebo otázku, takže je logické, že účasť na referende bude nižšia než účasť na voľbách.

Niekedy sa vyslovujú argumenty za stanovenie nízkeho povinného percenta účasti oprávnených voličov práve preto, aby sa dalo vyhnúť prípadnému bojkotu referenda. Tento postoj je však nelogický. Buď je hranica taká nízka, že nie je možné ju nedosiahnuť: v takom prípade sa bezpochyby vyhneme bojkotu – ale zároveň hranica sama osebe stráca význam, alebo je hranica taká vysoká, že je nepravdepodobné, aby sa ju podarilo niekedy dosiahnuť: vtedy je bojkot možný. Žiadna tretia možnosť neexistuje.

Treba tiež pamätať na to, že určovanie hranice minimálnej účasti je úplne nemožné pri parlamentných alebo komunálnych voľbách. V prípade, že by sa stanovila hranica minimálnej účasti a nepodarilo sa ju splniť, zákonodarný a správny systém krajiny by bol zablokovaný. Neexistujú žiadne pádne dôvody na udržiavanie požiadavky minimálnej účasti pri referendách, ak sa na druhej strane rovnaká požiadavka nevyskytuje pri spomenutých druhoch volieb. Ak sa od skupiny, ktorá rozhoduje prostredníctvom referenda vyžaduje, aby bola "dostatočne reprezentatívna", potom rovnaká požiadavka musí platiť *a fortiori* (ešte striktnejšie) pre parlamentné voľby. Predpokladajme, že hranica povinnej minimálnej účasti je pri referende stanovená na 25 % , ale zároveň pri parlamentných voľbách nie je stanovená žiadna hranica. Referendum, na ktorom sa zúčastní iba 20 % oprávnených voličov, bude vyhlásené za neplatné. Ale parlament, ktorý bol zvolený iba 5 % všetkých oprávnených voličov, je oprávnený prijímať "legitímne" rozhodnutia – teda rozhodnutia vychádzajúce z nepriamej občianskej účasti 5 % - zatiaľ čo zamietnuté referendum sa mohlo pochváliť až 20 % účasťou občanov. Je to nelogické. Navyše mandát získaný parlamentom má omnoho väčší dosah než mandát, ktorý bol udelený voličom tými oprávnenými voličmi, ktorí si zvolili neúčasť na referende. Koniec-koncov nikto a nič nemôže dopredu s istotou povedať, aké ďalekosiahle rozhodnutia prijímú členovia parlamentu. V priebehu zasadania parlamentu sa neustále do programu dostávajú nové témy a návrhy zákonov, ktoré sa predtým nedali predvídať.

A nakoniec, niektorí zástancovia stanovenia hranice minimálnej účasti by sa ešte mohli odvolávať na nebezpečenstvo tzv. „zainterosovania“. Majú tým na mysli, že občania by mohli začať hlasovať iba o otázkach a problémoch, ktoré zaujímajú ich vlastnú skupinu. Napríklad v referende o akčnom pláne nakladania s hnojom z fariem, by sa na hlasovaní zúčastnila iba malá časť populácie, ktorá pracuje na farmách.

Táto námietka vychádza z nesprávneho predpokladu, že ľudia hlasujú iba v prípade, ak ide o ochranu záujmov ich skupiny. Skutočnosť je však iná (viď kapitola 6, bod b). V krajinách a štátoch, kde nie je stanovená hranica minimálnej účasti, ako napr. vo Švajčiarsku alebo v Kalifornii, neboli zaznamenané žiadne dôkazy o tom, že by dochádzalo k „zainterosovaniu“. Praktický postup priameho demokratického hlasovania vlastne pôsobí, že akýkoľvek takýto efekt je *a priori* nepravdepodobný. Napr. počas každého hlasovacieho dňa referenda vo Švajčiarsku sa skoro vždy hlasovalo o niekoľkých referendových otázkach v rovnakom čase. Tieto referendá sa týkajú rôznorodých otázok a zaoberajú sa problémami nielen na federálnej a kantonálnej úrovni, ale aj na úrovni samospráv. Ľudí tu teda nevyzývajú, aby sa dostavili k urnám pre jednu úzko zameranú otázku či problém.

Naopak, práve parlamentný systém je vystavený veľkému pokušeniu „zainterosovania“. Zaujímavé príklady môžeme nájsť aj pri spomenutom akčnom pláne nakladania s hnojom z fariem alebo zákaze reklamy na tabakové výrobky v Belgicku. Ekonomické záujmové skupiny môžu, prostredníctvom svojich kontaktov s malými skupinami „špecializovaných“ členov parlamentu, vyvíjať bezprecedentný tlak na prijímanie rozhodnutí. Priame demokratické rozhodovanie by situáciu a konanie podobných záujmových skupín veľmi sťažilo.

Kvórum v parlamente

Niekedy sa obhajuje stanovenie minimálnej hranice účasti voličov na referende porovnaním s kvórum, ktoré sa uplatňuje vo veľkej väčšine parlamentov. Hlasovanie v parlamente je veľmi často platné iba pod podmienkou, že sa na ňom zúčastnilo aspoň 50 % členov parlamentu. Analogicky by hlasovanie voličov mohlo byť platné iba pod podmienkou, že by sa na ňom zúčastnilo minimálne 50 % oprávnených voličov.

Analógia je však nesprávna. Videli sme už, že z logického hľadiska parlament zodpovedá tým, ktorí hlasujú v referende, a teda nedá sa stotožňovať s počtom všetkých oprávnených voličov. Člen parlamentu uzavrel s občanmi zmluvu, ktorá platí v súčasnosti: ona či on uzavreli túto zmluvu na dobu určitú, jej predmetom je to, že budú prijímať spoločensky platné rozhodnutia v takom rozsahu, v akom sa občania nebudú sami chcieť priamo zúčastňovať na rozhodovaní. Člen parlamentu (poslanec) musí byť

teda teoreticky za každých okolností prítomný pri každom hlasovaní parlamentu. Ak sa zámerne nezúčastní na hlasovaní, porušuje zmluvu, ktorú uzavrel s voličmi. Kvórum 50 % v parlamente je iba chabým odrazom tejto povinnosti poslanca. Nie je to veľmi šťastné pravidlo, pretože nahráva polarizácii medzi väčšinou a menšinou v parlamente. V tomto ohľade je uvedená polarizácia nezlučiteľná so zmluvou, ktorá existuje medzi členmi parlamentnej menšiny a ich voličmi. Ak sú uvedení poslanci súčasťou menšiny, môžu podľa práva vyhlásiť, že ich prítomnosť v parlamente je zbytočná a bezúčelná: za žiadnych okolností nebudú môcť ovplyvniť rozhodnutia. Títo poslanci si nevážia zmluvu, ktorú uzavreli so svojimi voličmi, čo síce nie je ich vlastná chyba, ale výsledok blokovania zo strany ich kolegov z parlamentnej väčšiny. Bolo by lepšie nahradiť 50 % kvórum v parlamente pravidlom, podľa ktorého by neprítomnosť poslanca bola sankcionovaná jeho prepustením a výmenou za nezvoleného kandidáta z inej strany.

Oblasť pôsobnosti referenda

Musí byť možné usporiadať referendum o všetkých otázkach, pri ktorých sa dá prijímať aj rozhodnutie prostredníctvom zastúpenia. Je v rozpore s právom na iniciatívu upierať občanom právo na priame rozhodovanie o istých otázkach. Priame rozhodovanie je však potrebné podriaďiť niektorým obmedzeniam, ktoré sa vzťahujú rovnako aj na rozhodovanie v zastúpení. V tomto kontexte sú nesmierne dôležité najmä nasledujúce tri body:

- Rozhodovanie musí prebiehať na príslušnej úrovni. Napríklad systém sociálneho zabezpečenia nie je možné začať reformovať na úrovni samospráv, alebo rovnako na tejto úrovni nie je možné zakázať výrobu jadrovej energie.
- Návrhy, o ktorých sa bude hlasovať, musia byť v súlade so základnými právami a slobodami zakotvenými v ústave a medzinárodných dohovoroch o dodržiavaní ľudských práv.
- Na druhej strane musia mať ľudia možnosť zmeniť ústavu prostredníctvom referenda a tiež musia mať k dispozícii možnosť priamej demokratickej kontroly nad uzatváraním a vstupom do medzinárodných dohovorov. Dohovory musia v každom prípade obsahovať čas trvania ich platnosti a musia sa dať zrušiť alebo vypovedať. Inak by došlo k neprijateľnému obmedzeniu zvrchovanosti ľudí.

Politická špička má silnú tendenciu, podporenú nedôverou, vyhýbať sa pri určitých otázkach prijímaniu rozhodnutí priamou cestou. Tento postoj nájdeme nielen medzi politickými vodcami, ale aj medzi akademickými pracovníkmi a profesormi. Ako príklad by mohlo poslúžiť „Odporúčanie

komisie pre politickú obnovu, vydané vedeckým výborom“ (2000) a určené výboru belgických poslancov, ktorí sa zaoberajú politickou obnovou. V uvedenom odporúčaní sa dočítame, že: „Daňové záležitosti sú vo väčšine krajín vylúčené z ľudového hlasovania; dôvodom je oprávnený strach, že v referende alebo ľudovom hlasovaní by ľudia bez výnimky skoro vždy volili zníženie výdavkov, ktoré musia znášať, ale zároveň by naďalej vyžadovali, aby štát poskytoval rovnaké, alebo dokonca lepšie služby“. Z toho vyplýva, že profesori obhajujú vylúčenie otázok, ktorých hlavný obsah sa týka celkovo alebo čiastočne daňovej problematiky alebo rozpočtu. Ich argument je nielenže protidemokratický, ale je aj nesprávny, keďže sa ani nezmieňujú o jasne protirečiacom príklade, akým je Švajčiarsko. Tu neexistujú žiadne obmedzenia, čo sa týka vyhlasovania referend o daňových záležitostiach a nevidno žiadne negatívne dosahy na štátny rozpočet (viď tiež kapitoly 5 a 6).

Petičné právo

Menšie skupiny občanov (napr. 0,1 % oprávnených voličov, čo vo Veľkej Británii znamená asi 45 000 podpisov) musia mať tiež možnosť zasiahnúť do agendy parlamentu (právo petície), a to aj vtedy, keď nebol zozbieraný dostatočný počet podpisov na vyhlásenie referenda. Je to priamy dôsledok povahy parlamentu ako takého, inštitúcie, kde sa prijímajú rozhodnutia o spoločensky relevantných záležitostiach, o ktorých občania nechcú rozhodovať sami. Už fakt, že niekoľko tisíc občanov predloží petíciu, robí z otázky, ktorej sa petícia týka, spoločensky relevantnú záležitosť.

Petičné právo a referendum iniciované občanmi sú prepojené v rámci viacetapovej priamo demokratickej procedúry. Občianska iniciatíva začína ako petičná skupina. Ak sa zozbiera predpísaný počet (napr. 45 000 podpisov), návrh občanov sa dostáva do parlamentu vo forme petície. Ak parlament prijme návrh, iniciatíva sa končí. V inom prípade si občianska iniciatíva môže vynútiť vyhlásenie referenda, ak sa jej podarilo nazbierať vyšší počet podpisov (napr. 2 % všetkých oprávnených voličov, vo Veľkej Británii približne 900 000). Voliči musia byť informovaní o odporúčaníach a úvahách parlamentu, čo bude s istotou tvoriť zásadnú časť spoločenskej debaty. Parlamentu môže byť tiež udelené právo predložiť alternatívny návrh k návrhu občanov. Potom by v referende mali voliči na výber z troch alternatív: - zachovanie súčasného stavu, - občiansky návrh, - alebo parlamentná alternatíva (tento typ systému funguje vo Švajčiarsku a Bavorsku). Takéto opatrenie zaručí, že medzi občanmi a parlamentom bude existovať užšia väzba (viď tiež kapitolu 6, bod e).

Prílohy

2-1: Ľudové zhromaždenie

Ľudové zhromaždenie je najstaršou a najjednoduchšou formou demokracie.

V Periklesových Aténach (450 až 430 rokov pred Kristom) bolo ľudové zhromaždenie (eklézia) najvyšším orgánom, ktorý schvaľoval zákony a rozhodoval o vojne alebo mieri. Aténske ľudové zhromaždenie nedovoľovalo žiadne zastúpenie, ktoré by prevzalo jeho úlohu alebo právomoc. Princíp rovnosti sa tu zatiaľ neobjavoval. Na ľudovom zhromaždení sa mohli zúčastniť iba „občania“ (vo vtedajšom zmysle slova); otroci mali účasť zakázanú. Za Perikla žilo v Aténach asi 30 000 občanov, zatiaľ čo otrokov tam bolo 100 000 až 250 000. Hlasy všetkých občanov neboli rovnocenné: úlohu zohrávala najmä veľkosť ich majetku.

Podobné ľudové zhromaždenia sa objavili v stredoveku na mnohých miestach v Európe. Napr. Lecomte (1995, 2003) opisuje praktiky malého belgického mestečka Fosses-la-Ville v čase, keď patrilo do diecézy kniežatstva Liège. Z listiny z 11. decembra 1447 vieme o presnej organizácii miestnej administratívy vo Fosses-la-Ville. Bežné každodenné riadenie mesta zaoštarávala mestská rada, ktorú volili raz za rok.

Hlavy rodín bývajúcich v meste sa zhromaždili pri malej mestskej bráne vo Fosses a jednoduchou väčšinou zvolili členov mestskej rady. Po 15. storočí sa už tieto ľudové zhromaždenia konali v každom okrese, ale systém zostával rovnaký. Volili nielen obyvatelia mesta samotného, ale voliť mohli aj tzv. "bourgeois forains" (nerezidenti, ktorí však požívali plné občianske práva) z okolitého priľahlého vidieka.

Zhromaždenie občanov sa nazývalo "généralité". Nielenže volilo mestskú radu, ale priamo riešilo aj niektoré dôležité otázky. O tých mestská rada nemohla rozhodnúť sama, ale bola povinná zvolať ľudové zhromaždenie. Lecomte uvádza prehľad nasledujúcich právomocí, ktoré boli výlučným privilegiom "généralité":

- vydávanie nových nariadení a zákonov,
- predaj a prenájom mestského tovaru a majetku,
- dôležité verejné práce (diela),
- ročného vyúčtovania,
- vymeriavanie daní.

Zvolávať "généralité" kedykoľvek, keď bolo potrebné hlasovať o niektorej z otázok patriacej do spomenutých okruhov, bolo veľmi náročné. Povaha práce mestskej rady bola v podstate výkonná: rada bola zodpovedná za dohľad nad prebiehajúcimi záležitosťami, ale nové princípy a zásadné

rozhodnutia museli za každých okolností schváliť samotní občania. Lecomte správne prízvukuje kvalitatívny rozdiel medzi priamym demokratickým režimom vo Fosses a dnešným systémom, v ktorom nie občania, ale skôr mestskí poslanci zodpovedajú za prijímanie zásadných rozhodnutí: "... Je tu podstatný rozdiel medzi stredovekou mestskou radou vo Fosses a rovnakou mestskou radou dnes. Dnes rada prijíma miestne vyhlášky a stanovuje výšku komunálnych daní. V 14. storočí nič také neexistovalo. Právomoc prijímať miestne zákony bola výlučne v rukách „généralité“, tzn. ľudového zhromaždenia občanov vyzvaných, aby vyjadrili svoje názory na všetky záležitosti, ktoré ovplyvňovali záujmy mestského spoločenstva nad rámec každodennej bežnej administratívy." (Lecomte 2003, strana 154).

Najmenej 85 % švajčiarskych mestských samospráv riadi doteraz ľudové zhromaždenie (Kriesi 1992, strana 113). Na kantonálnej úrovni ľudové zhromaždenie (Landsgemeinde) momentálne existuje iba v Appenzelli a Glaruse. Tieto zhromaždenia fungujú nepretržite už od stredoveku (najstaršie listiny obsahujúce rozhodnutia prijaté Landsgemeinde pochádzajú z r. 1294) a je možné, že historicky vychádzajú zo starogermánskej a škandinávskej tradície "Thing".

Landsgemeinde kantonu Appenzell Innerrhoden sa stretáva raz ročne na hlavnom trhovom námestí v Appenzelli poslednú aprílovú nedeľu. Na zhromaždení sa môžu zúčastniť všetci občania, ktorí dosiahli 18 rokov (do r. 1992 bol minimálny vek 20). Vo všeobecnosti prichádza 25 až 35 % občanov, ktorí sú oprávnení voliť, čo znamená, že sa tu stretne asi 3 000 ľudí. V prípade, že je na programe riešenie kontroverzných otázok, účasť býva vyššia. Hlasuje sa zdvihnutím ruky, čo niekedy spôsobuje problémy pri „abmehren“ (získovaní, kto má väčšinu).

Okrem voľby *Standeskommission* (spravujúcej rady), *Landamman* (typ predsedu rady) a *Kantonsgericht* (kantonálneho súdu), sú povinnými aj nasledujúce body rokovania Landsgemeinde:

- možné zmeny kantonálnej ústavy,
- všetky zákony a novelizácie, ktoré pripravila *Grosser Rat*,
- všetky návrhy na nové verejné výdavky prekračujúce 500 000 švajčiarskych frankov, alebo opakujúce sa výdavky vo výške najmenej 100 000 frankov ročne počas najmenej piatich rokov (*Finanzreferendum*, od 1976),
- zákony a novelizácie kantonálnej ústavy navrhované občanmi, pričom pre návrh stačí jeden podpis,
- a na žiadosť aspoň jedného občana: akékoľvek rozhodnutie vynaložiť aspoň 250 000 švajčiarskych frankov, alebo aspoň 50 000 švajčiarskych frankov ročne v priebehu piatich rokov.

Teda v kantóne Appenzell Innerrhoden nemôže žiadny zákon nadobudnúť účinnosť bez toho, aby ho najprv neodsúhlasilo ľudové zhromaždenie. Na ľudovom zhromaždení má právo prehovoriť každý občan. Čas ani počet hovoriacich nie je obmedzený. V praxi to nespôsobuje problémy, pretože hovoriaci sú struční, vždy sa vyjadrujú k veci a neopakujú sa (Hutter, 2001; Carlen, 1996).

V rôznych štátoch severovýchodných Spojených štátov amerických existuje podobná administratívna tradícia vychádzajúca z tzv. „Open Town Meetings“ (Otvorené mestské schôdze - OTM), ktoré sa dajú vystopovať až do doby „otcov pútnikov“ (Zimmerman 1999). Najvyšší administratívny orgán v komunite nie je volená mestská rada, ale otvorené ľudové zhromaždenie. OTM sa v praxi zvoláva raz za rok. Všetci oprávnení registrovaní voliči z komunity môžu na zhromaždení prehovoriť a majú právo hlasovať. Zhromaždenie zvoláva "Board of Selectmen" (Rada poverencov). Je to výbor, ktorého členovia boli vymenovaní na predchádzajúcich zasadaniach OTM a ktorý funguje ako výkonný výbor OTM.

Občania môžu navrhovať jednotlivé body programu rokovania OTM. Je to podmienené získaním stovky podpisov registrovaných voličov alebo (v malých samosprávach) podpismi jednej desatiny všetkých oprávnených registrovaných voličov. Členovia mestského zastupiteľstva môžu uviesť do programu rokovania body samostatne a zaradiť aj otázky, ktoré vzniesla správa mesta a ďalšie výbory a rady.

Účastníci OTM majú k dispozícii niekoľko odporúčaní. V niektorých mestských samosprávach predchádza samotnému OTM informačná schôdza, na ktorej môžu občania získať podrobné informácie o jednotlivých bodoch programu. V podkladoch k zhromaždeniu nájde občan odporúčania rôznych výborov týkajúce sa jednotlivých záležitostí a otázok, o ktorých sa bude hlasovať. Dôležitú poradnú úlohu zohráva v rámci OTM „Mestský konzul“ - právnik, ktorý sa špecializuje na legislatívu mestských samospráv.

Hlasuje sa zdvihnutím rúk alebo postavením sa, ale pri citlivých otázkach sa hlasuje prostredníctvom tajného písomného hlasovania. Jedným z problémov pri písomnom hlasovaní je časová náročnosť (písanie a počítanie trvá obvykle takmer hodinu). Je však potrebné mať k dispozícii aj takúto možnosť, aby sa dalo vyhnúť spoločenskému tlaku pri rozhodovaní o kontroverzných otázkach.

Rozhodnutia OTM možno zrušiť referendom. V Massachusetts je na vypísanie referenda potrebné získať podpisy 300 registrovaných voličov a rozhodnutie OTM bude zrušené, len ak sa za jeho zrušenie rozhodne väčšina z minimálne 20 % registrovaných voličov. Za zvláštnych okolností je možné zvolať mimoriadne OTM.

Koľko občanov sa zúčastňuje na mestských schôdzach? Ak chcete voliť v Spojených štátoch amerických, musíte sa ako volič zaregistrovať. Percentá

účasti v štyroch štátoch využívajúcich systém OTM sú nasledujúce: Maine: 28,17 %; Vermont: 26,03 %; New Hampshire: 22,60 %; Massachusetts: 11,89 %. V podstate by bolo možné zvýšiť tieto percentá o 10, pretože asi jedna desatina mien na zozname patrí voličom, ktorí sa medzičasom presťahovali. Podľa nového prieskumu uskutočneného Zimmermanom (1999), úroveň účasti podľa všetkého závisí od veľkosti komunity. V komunitách, kde žije menej než 500 obyvateľov, sa obvykle zúčastňuje viac ako jedna tretina z nich. V mestách Connecticutu s viac ako 20 000 obyvateľmi je účasť okolo 1 % (Zimmerman strana 165; údaje za rok 1996). Veľmi nízka účasť je aj v komunitách, kde majú mestské schôdze iba minimálne právomoci.

Zimmerman (str. 173 až 174) prostredníctvom ankety zisťoval medzi mestskými úradníkmi ich názor na kvalitu debaty vedenej na OTM. V Massachusetts ju 82 % účastníkov zhodnotilo ako „vynikajúcu“ alebo „dobrú“, 16 % ako „primeranú“ a 2 % ako „pochybnú“. Zimmerman ich tiež požiadal, aby zhodnotili kvalitu rozhodnutí. V Massachusetts 86 % úradníkov považovalo kvalitu rozhodnutí za "vynikajúcu" alebo "dobrú", 14 % za „primeranú“ a 1 % za „pochybnú“. Aj údaje v ostatných štátoch sú podobné.

V juhobrazílskom meste Porto Alegre funguje od roku 1989 nový systém prípravy mestského rozpočtu prostredníctvom priameho hlasovania ľudových zhromaždení (Abers, 2000). Tento systém zaviedla ľavicová strana Partido dos Trabalhadores (Strana pracujúcich), ktorá zvíťazila vo voľbách v r. 1988. Na ľudových zhromaždeniach obyvatelia stanovujú priority verejných investícií a potom si zvolia zástupcu, ktorý na vyššej úrovni – mestská časť alebo mesto – v spolupráci s mestskými úradmi organizuje a sleduje plnenie dosiahnutých rozhodnutí. Okrem miestnych ľudových zhromaždení sa konajú aj tematické schôdze zamerané napr. na „vzdelávanie“ alebo „hospodárenie a dane“.

Ľudové zhromaždenia sú veľmi živou formou priamej demokracie a na miestnej úrovni sa dajú zvolávať veľmi dobre. Treba však zdôrazniť, že ľudové zhromaždenie má v porovnaní s referendum mnohé nevýhody. Najzásadnejšou základnou námietkou je absencia tajného hlasovania. Okrem toho ľudové zhromaždenie treba zvoliť v konkrétnom čase, čo mnohým znemožní účasť.

2-2: Bojkot vyplývajúci z podmienky povinnej minimálnej účasti

Komunálne referendá v Nemecku sú dôkazom toho, ako deštruktívne môže pôsobiť stanovenie povinného minimálneho percenta účasti voličov.

V Bádensku-Württembersku sa komunálne referendum začalo používať už v r. 1956 (v ostatných spolkových republikách až v 90. rokoch minulého storočia). Bádenská legislatíva je však veľmi reštriktívna. Jedným z najväznejších obmedzení je pravidlo týkajúce sa kvóra. V prospech

občianskeho návrhu sa musí vyjadriť najmenej 30 % všetkých oprávnených voličov, inak je referendum neplatné.

Toto pravidlo prikladá väčšiu váhu hlasom oponentov iniciatívy, než hlasom jej podporovateľov, pretože "nevoliči" sa vlastne počítajú za tých, ktorí volili proti návrhu a fakticky rozširujú rady oponentov iniciatívy.

Referendum v Reutlingene (1986) o vybudovaní protiletectvého krytu je toho výstižnou ilustráciou. Mestské zastupiteľstvo (väčšina poslancov z CDU) sa 20. marca 1986 rozhodlo vybudovať kryt civilnej obrany. Okamžitou reakciou bolo založenie občianskej iniciatívy, ktorú podporovali medzi inými aj „zelení“ a SDP a 18. apríla predložili mestskému zastupiteľstvu hácky s dostatočným počtom podpisov na vypísanie komunálneho referenda o tejto otázke.

Mestské zastupiteľstvo a CDU začali zámerný bojkot tejto iniciatívy. Systematicky sa odmietali zúčastňovať na akýchkoľvek diskusných večeroch a podobných podujatiach. Posledný týždeň pred hlasovaním CDU náhle prerušila svoje mlčanie reklamou a pamfletom, ktorý bol distribuovaný ako príloha k novinám a obsahoval medzi iným aj podpis primátora. Očividne podnecoval k bojkotovaniu hlasovania: „...profesionáli a chladné hlavy musia teraz konať rozumne – namiesto nie je emocionálne, ale rozumné volebné správanie sa. Takže nasledujúcu nedeľu môžete ostať doma; koniec-koncov, veď sa máte vyjadriť iba k stavbe krytu. Aj vtedy, ak nepôjdete voliť, vyjadrite súhlas s rozhodnutím mestského zastupiteľstva. Už dlhé roky vo voľbách prejavujete CDU svoju dôveru. Môžete nám dôverovať aj v tejto otázke.“

Výsledkom bolo, že na hlasovaní sa zúčastnilo iba 16 784 z celkového počtu 69 932 registrovaných voličov. Hoci iba 2 126 ľudí (iba 3,4 % oprávnených voličov) hlasovalo za stavbu krytu, občianska iniciatíva stroskotala na 30 % hranici. Pravidlo kvóra v podstate umožnilo malej menšine obyvateľov, aby porazila veľkú väčšinu. Rôzne ďalšie samosprávy v Bádensku-Württembersku usporiadali komunálne referendá o podobných plánoch na budovanie krytov. Celkovo bola veľká väčšina obyvateľstva proti budovaniu takýchto zariadení ako nepotrebných. (Prieskum mienky ukázal, že 70 % obyvateľov Bádenska-Württemberska bolo proti stavbe krytov.) V Nürtingene, v obci blízko Reutlingenu, vznikla tiež podobná občianska iniciatíva proti výstavbe krytu. Miestna CDU tu však referendum nebojkotovala. Výsledkom bolo, že 57 % oprávnených voličov sa zúčastnilo na referende a 90 % voličov sa vyjadrilo proti stavbe krytu. Občianska iniciatíva bola teda v tomto prípade úspešná. V ďalšej obci, Schrambergu, občianska iniciatíva proti plánom vybudovať kryt bola tiež úspešná, a to aj napriek pokusom CDU o jej bojkot. Znenie textu výzvy CDU na bojkot iniciatívy predčasne uniklo, takže odporcovia stavby krytu mali čas reagovať a uskutočniť protimanéver. Miestne noviny uverejnili kritiku výzvy CDU na

bojkot. Napokon sa na referende v Schrambergu zúčastnilo 49,25 % všetkých oprávnených voličov, 88,5 % z nich sa vyslovilo proti stavbe krytu a 30%-nú hranicu účasti sa podarilo dosiahnuť.

Bojkot možno zabezpečiť aj organizačne. Veľmi dobrým príkladom je mesto Neuss, kde sa 3. septembra 1995 konalo úplne prvé komunálne referendum v Severnom Vestfálsku. Témou referenda bolo vybudovanie hotela v blízkosti radnice, čo by znamenalo likvidáciu časti mestskej zelene. Väčšinovej CDU sa podarilo dosiahnuť, že verejné hlasovanie stroskotalo, pretože sa ho nezúčastnilo povinných 25 %. Je všeobecne známe, že ak sa referendá vo veľkých mestách týkajú plánov výstavby v jednom špecifickom okrsku, bude hlasovať iba relatívne málo ľudí, pretože nemajú pocit, že sa ich táto záležitosť bezprostredne týka, alebo nemajú dostatok informácií, nepoznajú miestnu situáciu, a teda ju nevedia ani primerane posúdiť (napr. referendum v Antverpách o vzhľade mestského námestia v časti Ekeren pritiahlo iba minimum voličov z južnej časti mesta alebo z Hobokenu, pretože väčšina ich obyvateľov možno ani nikdy osobne na námestí v Ekeren nebola). Mestské zastupiteľstvo v Neuss použilo na odradenie voličov sériu opatrení. Nebolo možné hlasovať poštou (napriek tomu, že v komunálnych voľbách až 15 % hlasov bolo odovzdaných prostredníctvom pošty). Namiesto 100 hlasovacích miestností, ktoré boli k dispozícii pri komunálnych voľbách, na referendum ich otvorili iba 30. Výsledok? Na referende sa zúčastnilo iba 18,5 % oprávnených voličov. I keď je pravda, že 80 % sa vyslovilo proti plánu mestského zastupiteľstva vybudovať hotel, nepodarilo sa dosiahnuť minimálnu povinnú hranicu a občianska iniciatíva bola neplatná.

V Belgicku 10. apríla 1995 prijali zákon, ktorý umožňoval usporiadanie nezáväzných a nepovinných referend na komunálnej úrovni. Hranica povinnej účasti bola stanovená na 40 % všetkých oprávnených voličov. Ak sa na referende zúčastní menej než 40 % oprávnených voličov, hlasovacie lístky budú zničené bez počítania.

Napriek tomu, že referendá boli nepovinné a nezáväzné a pre ich vypísanie bolo potrebné získať až 10 % podpisov, vzniklo niekoľko iniciatív v mnohých mestách. V r. 1996 v samosprávach Genk a As v Limburgu občania požiadali o vyhlásenie referenda o stavbe obchodného komplexu na mieste opustenej bane. V As sa mestské zastupiteľstvo rozhodlo, že nevyhlási referendum, ale v Genku sa 13. októbra 1996 hlasovalo. Dostavilo sa iba 37,47 % oprávnených voličov a tak sa „v mene belgickej demokracie“ hlasovacie lístky nespočítali, ale zničili. Organizácie združujúce strednú triedu spolu s jednou ultraľavicovou stranou vyzývali občanov, aby sa na hlasovaní nezúčastnili. A tak sa hneď prvé referendum usporiadané podľa nového zákona stalo obeťou úspešnej výzvy na jeho bojkotovanie.

V Gente sa 14. decembra 1997 konalo referendum iniciované občanmi o plánoch mestského zastupiteľstva týkajúcich sa výstavby tzv. Belfortskeho

parkovacieho domu v centre mesta. Mesto sa vopred rozhodlo, že výsledok referenda bude považovať za záväzný, ale strany SP a VLD, ktoré v Gente tvoria väčšinovú koalíciu vyzvali voličov, aby hlasovanie bojkotovali. V tomto prípade bol bojkot neúspešný, ale iba veľmi tesne, pretože na referende sa zúčastnilo 41,12 % všetkých oprávnených voličov a 95 % z nich hlasovalo proti parkovaciemu domu.

V Sint-Niklaas sa 28. júna 1998 konalo referendum o stavbe podzemného parkoviska. Podobne ako v Gente, hranicu sa podarilo splniť len tak-tak: dostavilo sa 40,28 % všetkých oprávnených voličov. Z nich 92 % hlasovalo proti parkovisku. Hlasovanie bolo veľmi prekérne, pretože najväčšia politická strana v Sint-Niklaas, kresťanskí demokrati CVP a miestna NCMV (obchodnícka organizácia) vyzývali ľudí, aby sa na referende nezúčastnili. „Referendum je veľmi zlý recept na riešenie problémov. Ktokoľvek bude hlasovať za iba zabezpečiť, že tí, ktorí budú hlasovať proti, dosiahnu 40 % hranicu povinnej účasti. Kto chce hlasovať za, urobí lepšie, ak zostane doma,“ prehlásil miestny predseda CVP Julien Vergeylen (noviny *Gazet van Antwerpen*, 17. jún 1998). Vodca socialistov Freddy Willockx, sa vyjadril: „Problémom je, že pre výzvu CVP na bojkot sme nezískali skutočný obraz o tom, čo ľudia naozaj chcú - 70 až 80 % voličov v Sint-Niklaas bolo proti stavbe parkoviska, ale nikdy sa to už presne nedozvieme“ (*Gazet van Antwerpen*, 29. jún 1998).

Napriek tomu, že neskôr došlo k zníženiu hranice povinnej účasti (a zvýšeniu minimálneho počtu podpisov potrebných na vyhlásenie referenda) po týchto a ďalších pochybných skúsenostiach, vznikol už iba veľmi malý počet občianskych iniciatív.

Najnovšími zvrátenými príkladmi môže poslúžiť Taliansko. V r. 1999, 18. apríla, bolo vypísané referendum o reforme volebného systému. Reformy podporovala väčšina politických strán; na referende sa zúčastnilo 49,6 % všetkých oprávnených voličov a 91 % hlasovalo za reformy. Ale voliči sa snažili nadarmo, keďže sa nepodarilo dosiahnuť 50 %-nú hranicu minimálnej účasti, k reformám nedošlo. Zaujímavá skutočnosť: na juhu Talianska mafia aktívne vyzývala na bojkot referenda a 40 %-ná účasť na juh od Neapola bola hlboko pod celonárodným priemerom. Mafia sa rozhodla, že ich kandidáti sú ľahšie volení prostredníctvom doterajšieho volebného systému a zmanipulovala účasť na referende tak, že mafia vyhrala voči viac než 90 %-nej občianskej väčšine.

Nanešťastie sa podobné kampane objavujú v Taliansku pravidelne. Posledným príkladom je referendum usporiadané 12. a 13. júna 2005, v rámci ktorého sa hlasovalo o štyroch návrhoch na liberalizáciu veľmi reštriktívneho zákona o umelom oplodnení. Za podpory pápeža Benedikta XVI. hlava talianskych biskupov kardinál Ruini, s menom primeraným svojmu pôsobeniu, aktívne vyzýval občanov na bojkot. „Kardinál Ruini považuje

neúčast' na referende za najlepší spôsob odmietnutia návrhov. Referendum bude platné iba vtedy, ak sa na ňom zúčastní viac než polovica oprávnených voličov. Vzhľadom na fakt, že voliči, ktorí by sa vyjadrili v referende za sú vo väčšine, hlasovaním proti by katolíci iba pomohli dosiahnuť minimálnu požadovanú účasť a proti svojej vôli posilnili tábor hlasujúci za návrhy," toto bolo obsahom jeho výzvy, ako to uviedla aj spravodajská internetová stránka KatholiekNederland.nl:

http://www.katholieknederland.nl/actualiteit/2005/5/nieuws_568842.html. A Ruiniho stratégia slávila úspech: účasť nedosiahla požadovanú hranicu a referendum bolo neplatné.

Tieto príklady nás vedú k jednoduchému záveru: stanovovanie hraníc minimálnej povinnej účasti je absolútne nesprávne. Hranice znamenajú, že hlasy podporovateľov a odporcov iniciatívy nemajú rovnakú váhu, provokujú výzvy na bojkotovanie a negujú úlohu mandátu v priamom rozhodovaní.

2-3: Frans van den Enden

Holandský filozof Spinoza bol dlho považovaný za toho, kto prvý sformuloval filozofické základy demokracie – myšlienky suverenity ľudu a radikálnej slobody slova. To ho radí medzi typických predstaviteľov prúdu, ktorý historik Jonathan Israel (2002) nazval „radikálne osvietenstvo“. Mnohí zo známych predstaviteľov osvietenstva – Newton, Locke, Montesquieu – sú vlastne reprezentantmi *umierneného* osvietenstva. Pre umiernené osvietenstvo sú typické myšlienky Lockeho. Žiadal toleranciu a slobodu vierovyznania pre rôzne kresťanské učenia, ale nie pre ateistov – pretože by to mohlo znamenať odmietnutie morálnych zásad – a tiež nie pre katolíkov, pretože uznávali zahraničnú autoritu – pápeža. Prívrženci umierneného osvietenstva bojovali proti „radikálnemu osvietenstvu“, ktoré preto často nemohlo pôsobiť verejne.

V roku 1990 však expert na Spinozu Wim Klever objavil, že základné Spinozove idey pochádzajú od jeho tútora Franciscusa van den Endena (1602-1674). Van den Enden pochádzal z Antverp, neskôr odišiel do Amsterdamu, kde založil malú súkromnú školu, kde učil tiež Spinozu. Klever zistil, že Van den Enden bol autorom dvoch revolučných, anonymne vydaných kníh: „*Kort Verhael Van Nieuw Nederlandts*“ (Krátky opis nového Holandska, 1662) a „*Vrije politijke stellingen*“ (Slobodné politické návrhy, 1665, znovu vydané Kleverom v roku 1992).

Van den Enden bol prvý, kto požadoval politickú rovnosť „medzi viac a menej múdrymi, viac a menej bohatými, mužským a ženským pohlavím, vládcami a podriadenými, atď.“ Van den Enden jednoznačne uviedol, že politická rovnosť neznamená rovnakosť. Argumentoval, že každá ľudská bytosť je jedinečná so svojim osobitným talentom a vlastnosťami a politická rovnosť neznamená ich zmenu. Rovnosť poskytuje slobodu. Zákony musia

poskytnúť každému priestor na rozvoj, na vyjadrovanie sa a na myslenie rovnako – na čo použil Van den Enden pojem „rovná sloboda“. Jasne a zrozumiteľne sformuloval zásadu suverenity ľudu. Varoval – ako dnes môžeme vidieť oprávnene – pred vznikom politickej triedy, ktorá bude slúžiť svojim vlastným záujmom. Van den Enden tvrdil, že občania sú sami najlepšie schopní politicky rozhodovať a veril, že verejné zhromaždenia sú na to najvhodnejšou formou. Zároveň upozornil na to, že vďaka spoločnému posudzovaniu a rozhodovaniu výrazne porastie aj poznanie ľudí a ich politická skúsenosť. Zároveň mal však obmedzenú predstavu o pojme „ľud“. V tejto súvislosti navrhoval, aby iba muži, čo sa vedia sami o seba postarať, boli oprávnení voliť. Muži, ktorí to nedokážu a ženy, by nemali mať prístup na verejné zhromaždenie (v tomto zmysle bola jeho teória rovnosti nesúrodá). Na prvom zhromaždení by mali podľa neho občania spáliť všetky doterajšie usmernenia a zákony, ktoré dávajú osobitnú moc, alebo výhody šľachte a cirkvi. Veril, že takéto originálne spoločenstvá s priamou demokraciou (vtedy iba mestá) by mohli vstúpiť do federálnych zväzkov navzájom. Toto všetko ho pravdepodobne pasuje za prvého teoretika priamej demokracie. Van den Enden tiež žiadal slobodné nosenie zbraní občanmi tak, aby iní vládcovia ich nemohli obrať o ich demokratické práva.

Van den Enden považoval demokraciu za priamo prepojenú so slobodným kultúrnym životom. „Najhoršou vecou na štáte je, ak ľudia nemôžu slobodne hlásať čokoľvek, čo je podľa nich v najlepšom verejnom záujme... Nikomu, ani cudzincovi, nesmú byť kladené žiadne prekážky, pokiaľ ide o jeho názor alebo vieru.“ Van den Enden sa tiež zasadzoval za vzájomnú solidaritu vo vzťahu k fyzickým potrebám ľudí. V stredobode jeho pozornosti bolo právo na prácu. Štát prehlasuje za svojich štátnych príslušníkov všetkých, čo sa narodili v rámci jeho hraníc. To je však oprávnené iba vtedy, ak štát poskytuje tiež rovnakú úroveň výhod všetkým svojim príslušníkom. Van den Enden žiadal zavedenie sociálnych a zdravotných ustanovizní a dôrazne odmietal nedôstojné „ponižovanie poskytovaním almužny“ bohatými ľuďmi a cirkvou.

Takmer 125 rokov pred francúzskou revolúciou Frans van den Enden vyslovil svoju známu trojicu ideálov: sloboda, rovnosť a bratstvo. Ale zatiaľ čo francúzski revolucionári vytvorili túto požiadavku v úplne neoddeliteľnej podobe, van den Enden do nej vložil viacej súdnosti: spojil slobodu s kultúrnym životom (sloboda vyjadrovania sa a viery), rovnosť v politickom a právnom systéme a solidaritu s ľuďmi v ich hmotnej potrebe (pozri tiež kapitolu 3).

Van den Enden sa neskôr presťahoval do Paríža, kde bol zatknutý za účasť na intrigách ch proti Ľudovítovi XIV. a 27. novembra 1674 ho obesili na námestí Bastily. Ak porovnáme obsah jeho „Slobodných politických návrhov“ so situáciou dnes, je jasné, že väčšina cieľov, ktoré naformuloval temer pred tri a pol storočiami stále čaká na svoje naplnenie.

3. Federalizmus, subsidiarita a sociálny kapitál

Cirkev a demokracia: princíp spoluzitia

Katolícka cirkev nebola nikdy príliš naklonená demokracii. Ešte začiatkom 20. storočia obhajovali cirkevní predstavitelia názor, že cirkev má na základe svojho božského statusu ovplyvňovať aj politické dianie. Predovšetkým od kresťansko-demokratických politikov sa očakávalo, že sa budú držať direktív Ríma. Napríklad pápež Pius X. vo „Fin dalla prima nostra enciclica” z roku 1903 napísal: „Pri plnení svojej úlohy má kresťanská demokracia jednoznačný záväzok podriaďiť sa cirkevnej hierarchii a povinnosť poslúchať biskupov a ich zástupcov. Nie je ani chvályhodnou usilovnosťou, ani úprimným oddaním konať niečo, hoc i krásne a dobré, ak to nebolo schválené oprávneným zástupcom cirkvi.“

Cirkev taktiež požadovala podriadenosť od spoločnosti ako celku. V encyklike „Immortale Dei“ (1885) pápež Lev XII. napísal, že nie je správne zrovnoprávniť rôzne formy náboženstiev. Cirkev stála pevne za týmto názorom. Ako samozvaná strážkyňa absolútnej pravdy mohla ťažko robiť niečo iné. Skúsenosti z Poľska, Írska a Talianska ukázali, že ak má katolícka cirkev k tomu príležitosť, snaží sa preniesť svoje názory prostredníctvom štátnej moci na celú spoločnosť. Až v roku 1944 encyklikou „Già per la Sesta Volta“ (Pius XII.) si cirkev osvojila postavenie naklonené demokracii (Woldring, 1996). Avezia cirkvi voči demokratickým ideálom vysvetľuje, prečo tak silno odporovali katolícki politici zavedeniu všeobecného volebného práva (proti ktorému použili viac-menej tie isté argumenty, aké sú dnes namierené aj proti priamej demokracii).

Preto by sme mali spozornieť pri tvrdení, že aj katolícka cirkev sformovala teóriu vlády založenej na princípe subsidiarity. Encyklika „Quadragesimo anno“ (1931) hovorí o tom toto: „...je pravda, že následkom zmenených podmienok mnohé úlohy, ktoré predtým ľahko zvládali malé spoločenstvá, dnes dokážu zabezpečiť už len spoločenstvá veľké. Napriek tomu treba ako nemenný a nespochybniteľný zachovať sociálnofilozofický princíp, že tak ako neslobodno zobrať jednotlivcovi úlohu, ktorú dokáže zabezpečiť vlastnými silami a iniciatívou a prideliť ju spoločnosti, tak isto je nanajvyšš nespravodlivé udeliť vyšším alebo nadradeným spoločenstvám to, čo môžu uspokojivo vykonať menšie alebo nižšie postavené, nehovoriac už o tom, že niečo také je mimoriadne nevýhodné a mätúce pre celú spoločnosť. (...) Preto by mala najvyššia autorita štátu prenechať nižším úrovniam riadenie všetkých vecí a záležitostí menšej dôležitosti, ktoré by inak len odvádzali od riešenia vecí dôležitých. Tak bude štát voľnejšie, silnejšie a efektívnejšie robiť veci, ktoré mu prináležia: riadenie, kontrola, podpora, obmedzovanie - podľa toho,

ako si to okolnosti vyžadujú. Preto tí, ktorí sú pri moci, by si mali uvedomiť, že o čo lepšie budú pri del'be zodpovednosti medzi jednotlivými úrovňami riadenia dodržiavať princíp subsidiarity, o to lepšie sa povedie aj štátu.“

Subsidiarita je kľúčovým konceptom kresťansko-demokratickej ideológie. Základnou myšlienkou je, že vyššie úrovne poverujú čo najväčším počtom úloh nižšie stupne za účelom odbremenenia sa od menej dôležitých úloh, ktoré môžu efektívnejšie vykonať nižšie úrovne. Okrem toho sa vychádza z toho, že nižším úrovňam - až dole k jednotlivcovi - sa deje krivda, ak im nie sú delegované primerané úlohy. *Iniciatíva poverenia však prechádza zhora nadol*. Vyššie úrovne rozhodujú, koľko priestoru poskytnú nižším úrovňam, i o tom, kedy a za akých okolností im môže byť ich právomoc odobraná. Práve toto je obsiahnuté v samotnom výraze subsidiarita. „Subsidiarus“ znamená náhradný alebo pomocný. Nižšie úrovne sú tak vlastne pomocnými „vojakmi“ pre vyššie stupne.

Subsidiarita a federalizmus

„Federalizmus“ je protikladom „subsidiarity“. Vo federálnej spoločnosti poverenie pochádza od jednotlivých občanov. Aj federalisti tvrdia, že je krivdou, ak nie sú ľuďom pridelené primerané úlohy a tvrdia tiež, že ľudia sú spoločenskými tvormi a sú závislí jeden od druhého. Napriek tomu sa subsidiarita zásadne odlišuje od princípu federalizmu. Federalizmus vychádza z jednotlivca, pretože nielen svedomie a morálne hodnotenie, ale aj skúsenosti ako láska, radosť alebo smútok sú črtami jednotlivca. Skupina nemá pocity a rovnako nemá ani svedomie. V protiklade s federalizmom vychádza subsidiarita z moci, ktorá stojí nad jednotlivcom a ktorá blahosklonne vytvára priestor pre aktivity nižších stupňov a jednotlivcov.

Myšlienka federalizmu môže byť jednoducho spojená s demokratickým ideálom. Ba čo viac, priama demokracia a federalizmus sú dve neoddeliteľné strany tej istej, plne demokratickej mince. Na rozdiel od federalizmu je koncept subsidiarity nezlučiteľný s plnou demokraciou, pretože je založený na dopredu danej vyššej moci. V teórii subsidiarity je hierarchicky štrukturovaný model cirkvi exportovaný do svetského štátu. Vo federalistickom koncepte sú to jednotlivci, ktorí formujú vyššie stupne, a sú to opäť jednotlivci, ktorí určujú, akými právomocami ich poveria. Pre zástancov subsidiarity toto právo rozhodovania má štát (ktorý je z pohľadu cirkvi stále ešte podriadený vyššej, božej moci) a jednotlivci sa nachádzajú na najnižšom stupni.

Katolícka cirkev pravdepodobne neprišla na termín „subsidiarita“ sama, ale ho prebrala a propagovala s veľkým úspechom. Ideológia subsidiarity sa silne zakorenila v kruhoch Európskej únie a používa sa tu často úplne dvojzmyselne. Hovorí napríklad o smerovaní (od jednotlivca k spoločnosti, alebo naopak), v akom poverovanie prebieha, a tak medzi pojmami

federalizmus a subsidiarita vznikol katastrofálny zmätok. A tak často v súčasnosti veľa ľudí používa pojem subsidiarita, hoci majú na mysli ideály federalizmu. Aj oddaní federalisti si často pletú pojmy s významnými následkami. Často zabúdajú, že štruktúra federalizmu logicky začína jednotlivcom a federalizmus podporujú iba na vyšších úrovniach – na úrovni komunity, alebo na úrovni celého národa. Pre nižšie úrovne a jednotlivca pripúšťajú starú myšlienku subsidiarity pápeža a katolíckej cirkvi.

To však uberá myšlienke federalizmu veľa z jej prítlačivosti a vnútornej konzistencie a logická väzba medzi federalizmom a priamou demokraciou sa stráca.

Federalizmus a priama demokracia

Pre dôsledného federalistu predstavuje jednotlivec najvyššiu úroveň. Uvádzame dva argumenty na podporu tohto názoru.

Hlavnou úlohou politiky je minimalizácia nešťastia a utrpenia, pokiaľ sú dôsledkami sociálnych okolností. Nešťastie vždy vnímajú jednotlivci, a nie skupina alebo celá populácia. Preto je logické, že za najvyššiu politickú autoritu je považovaný jednotlivec.

Po druhé, politické rozhodnutia sú vždy morálne alebo hodnotové úsudky. Iba jednotlivci majú svedomie a schopnosť morálne rozhodovať. Skupiny alebo populácie nemajú takéto svedomie. Preto je aj z tohto uhla pohľadu správne, že jednotlivec sa javí ako najvyššia autorita.

Napriek tomu federalisti nie sú egocentrickí. Vedia, že jednotlivci môžu byť skutočnými ľudskými bytosťami, skutočnými jednotlivcami aj v rámci spoločnosti. Ľudia jednoducho nadväzujú kontakty s ostatnými ľuďmi, pretože sú sociálnymi tvormi.

Jednotlivci vytvárajú malé právne komunity, v rámci ktorých môžu byť rôzne rozhodnutia demokraticky vyriešené. Niektoré otázky však nemožno vyriešiť na úrovni jednej dediny, jedného mesta alebo jedného regiónu. V takýchto prípadoch sa môžu menšie komunity federalizovať, spájať sa za účelom vytvorenia väčšej komunity, ktorá je oprávnená na riešenie týchto otázok. Tento proces federalizácie sa môže opakovať, pokiaľ sa všetky otázky riešia na vhodnej úrovni.

Federalizmus je štruktúra, ktorá vzniká za účelom riešenia rôznych otázok. Menšie komunity súhlasia s formovaním väčšej komunity a poverujú ju určitými právomocami. Pretože poverovanie úlohami vychádza od nižšieho k vyššiemu celku, čiže ide o dobrovoľné rozhodnutie nižších úrovní nechať sa zastupovať vyššími úrovňami, malo by byť toto zastupovanie v princípe kedykoľvek odvolateľné. Jednotlivec je najnižšia, ale súčasne je z tohto pohľadu zároveň aj najvyššia úroveň.

Vyššia a nižšia úroveň sa nemôže v tomto zmysle interpretovať ako administratívna hierarchia. Ak komunity prenesú svoju moc na úroveň okresu alebo kraja, potom sa okresy alebo kraje v administratívnej terminológii označujú ako vyššie ako komunity. Napriek tomu sú to najnižšie komunity, alebo ešte nižšia úroveň – obyvatelia, ktorí preniesli svoju moc a môžu ju v princípe tiež anulovať.

Ak sa zamyslíme nad logickým záverom federalistickej myšlienky, prideme na to, že jednotlivec je veľkosťou najmenšie a zároveň najjednoduchšie spoločensvo. Preto je jednotlivec najvyšším splnomocňujúcim orgánom. Toto je logické, pretože dobré opatrenie sa od zlého vždy odlišuje efektívnejším odstránením nepokoj a neporiadku, a ako sme už uviedli, nepokoj a neporiadok vníma len jednotlivec – nikdy nie spoločensvá. Fakt, že jednotlivec je najvyššou autoritou, by mal byť logicky reflektovaný v rozhodovacom procese v priamej demokracii na všetkých úrovniach.

„Uvoľnený“ federalizmus

Demokracia znamená, že ľudia si môžu na základe vzájomnej dohody vytvárať vlastné spoločensvá. Ľudia musia mať možnosť vybrať si najlepší spôsob vzájomnej spolupráce. To im umožňuje len stály federalizmus. Preto federalizmus a priama demokracia patria neoddeliteľne k sebe. Sú aspektmi toho istého ideálu: *silná a úplná demokracia* (Barber, 1984).

Významnosť dobrovoľnej tvorby spoločensvi je objasnená na švajčiarskom príklade. Švajčiarsko nie je len krajinou s najrozsiahlejšou demokraciou na svete. Je tiež krajinou so silne rozvinutým federalizmom. Nižšie administratívne stupne vo Švajčiarsku, ako napríklad kantóny a mestské samosprávy, majú často veľa právomocí (napríklad zdaňovanie, vid' prílohu 3-4 a kapitolu 5).

V roku 1847 prežilo Švajčiarsko tzv. vojnu Sonderbundu. Separatistické katolícke kantóny (združené v Sonderbunde), ktoré sa chceli odlúčiť, v nej prehrali. V súčasnosti kombinácia priamej demokracie a federalistickej štruktúry umožňuje mierové riešenie takýchto konfliktov. Napríklad obyvatelia Jury sa rozhodli v roku 1978 vytvoriť vlastný kantón. Rozhodlo o tom referendum na celoštátnej úrovni, ktoré schválilo novú federálnu štruktúru s novým kantónom. V roku 1993 sa niekoľko mestských samospráv z časti Laufental rozhodlo prejsť z kantónu Bern do kantónu Bazilej-vidiek. Zmena hranice sa uskutočnila mierovo za pomoci celoštátneho referenda.

Frey a Eichenberger (1996 a 1999) obhajujú radikálny federalizmus, v ktorom by sa nižšie politické články mohli spájať, ako chcú. Občania by mali mať právo v referende rozhodnúť, ktoré federatívne spojenia sa zavedú. Mestská samospráva by mala mať napríklad možnosť na základe referenda

rozhodnúť o presune z jednej provincie do druhej, o ktorej si ľudia myslia, že je lepšie spravovaná.

Federatívne únie nie sú večné. Uzavreté únie, alebo únie, ktoré môžu byť zrušené len ak druhý z partnerov súhlasí, sú neakceptovateľné. Federatívnu úniu môžeme prirovnať k manželstvu: môže k nemu dôjsť a existovať len so súhlasom oboch partnerov. Ak iba jeden z partnerov chce rozvod, ale druhý nie, manželstvo musí byť zrušené. Ak by bol na zrušenie potrebný súhlas oboch partnerov, potom by jeden z partnerov mohol toho druhého držať ako rukojemníka v spojení proti jeho vôli.

Na dôvažok, každá generácia musí mať možnosť sama za seba rozhodnúť, v akých vzťahoch chce žiť. V predošlých desaťročiach sme sa naučili akceptovať, že máme ekologický záväzok voči budúcim generáciám. Povedomie, že jedna generácia nemôže zanechať ďalšej veľké dlhy, sa pomaly presadzuje. Stále musíme rozširovať zmysel pre zodpovednosť. Ktokoľvek, kto zaväzuje budúce generácie, zaväzuje budúcnosť. Rieši súčasné problémy na úkor slobody budúcich generácií. Federatívne únie sú najlepšie opísané ako forma obnoviteľnej zmluvy na dobu určitú.

Je tu však ďalší aspekt „uvoľneného“ federalizmu. Je dôležité uvedomiť si, že nie všetky oblasti života spoločnosti možno riadiť demokraticky. Ak sa o to pokúsime, vedie to k obmedzeniu práva, k neproduktívnosti a následne k zániku demokracie.

Demokracia sa výborne hodí na rozhodovanie o právach, povinnostiach a právnych záležitostiach. Vľavo a vpravo od inštitucionálneho demokratického štátu sú však dve oblasti spoločnosti, ktoré musia byť nezávislé od štátu. Na jednej strane je kultúrny život v jeho širšom zmysle: tvorba názoru, médiá, vzdelávanie, veda, umenie a náboženstvo. V týchto oblastiach každý jednotlivec musí byť schopný konať nezávisle, bez štátneho zásahu. Ak chcú ľudia v týchto oblastiach spolupracovať, sami slobodne určujú, kto, ako a kedy. Táto idea získala veľkú podporu v 19. storočí so zavedením takzvaných základných práv: sloboda vyjadrovania, sloboda vzdelávania, sloboda zhromažďovania, atď. Dôvody na to sú dvojaké. Na jednej strane je základným právom slobodne vyjadriť mienku aj vtedy, ak 99 % občanov má opačnú. Spravodlivá ochrana menšín je všeobecne založená na tejto zásade. Pritom menšiny sú často definované kultúrnymi črtami: rozdielny jazyk, iné náboženstvo, iné zvyky, iné koncepcie, atď. Na druhej strane sloboda v tejto oblasti zaručuje efektívnosť a produktivitu. V kultúrnej sfére sú vytvárané hodnoty – nové poznatky, objavy, vzdelávanie – bez ktorých by širšia spoločnosť nemohla fungovať. Nie je prakticky možné, demokraticky niečo nové vynásť, alebo demokraticky určiť, či matematický postup je správny. Tu hrajú rolu iba osobitné nadania a náhľady jednotlivca, a nie to, na ktorej strane je väčšina. Preto musí mať jednotlivec dostatočnú slobodu a priestor na tvorivosť. Ak by demokracia zákonmi určovala pravidlá

kultúrneho života, podkopávala by vlastné základy, pretože napríklad zákony vznikajú tiež po získaní nových poznatkov, diskusiách a výmene názorov, ktoré sa uskutočňujú v kultúrno-duchovnom živote. Štát by sa mal formovať výsledkami slobodného duchovného života; ak sa pokúsi regulovať ho, môže tak vysušiť prameň inovácie a tvorivosti. Je dôležité uvedomiť si, že v zásade je jedno, či to je väčšinová, či menšinová vláda, ktorá sa snaží nanucovať ľuďom svoje názory pomocou štátu. V prvom prípade je to veľká skupina, ktorá narušuje slobodu jednotlivca, v druhom prípade malá skupina, ale v každom prípade je to proti ľudským právam a znižuje to tvorivú silu.

Na druhej strane ani oblasť výroby tovarov a poskytovania služieb nie je vhodná pre demokratické rozhodovanie. Po fiasku komunizmu v dvadsiatom storočí získal takýto názor na váhe. Jednotlivci a skupiny by mali mať slobodu vstúpiť do nevyhnutných vzťahov vo výrobe a spotrebe. Tieto dohody sú založené na dôvere, že ľudia majú schopnosti, dôveryhodnosť, atď. k druhej strane dohody. Nezáleží na iných ľuďoch alebo spoločnosti, čo si myslia, ak dvaja alebo viacerí chcú uzavrieť dohodu o výrobe alebo spotrebe niečoho. Hospodárstvo sa samo prirodzene organizuje na základe siete slobodne uzavretých dohôd a záväzkov. Bez tohto práva na slobodné dohody, rovnako ako bez práva na slobodu slova a združovania, samotná demokracia nemôže existovať. Demokratická legislatíva smie však uložiť obmedzenia na tie hospodárske aktivity, ktoré pôsobia negatívne na tretie strany. Je napríklad úplne logické zakázať činnosti, ktoré poškodzujú životné prostredie. Zákonodarstvo však nesmie zakázať, sankcionovať, vymáhať alebo podporovať dohody medzi určitými partnermi v mene nejakého politického cieľa, lebo to porušuje základné občianske práva. Rovnako ako slobodné voľby sú základom v demokratickom priestore, sloboda vyjadrovania sa je kľúčovou slobodou v oblasti kultúrneho a duševného života, právo na zmluvnú slobodu by malo byť pokladané za základné právo v hospodárskom živote. Sloboda voľby, sloboda slova a sloboda v dohodách sú tri hlavné slobody, na ktorých je postavená slobodná demokratická spoločnosť.

V tomto bode musíme odstrániť dve nedorozumenia. Prvé sa týka otázky, ako môže byť demokracia obmedzená do oblasti, kde je naozaj efektívna. To môže byť iba dobrovoľné obmedzenie uložené spoločnou vôľou samotných občanov, ktoré sa môže kedykoľvek zmeniť. Zhromaždení občania – legálna komunita – môžu taktó dobrovoľne rozhodnúť, že nebudú pomocou (priamej) demokracie zasahovať do kultúrneho života, ani do ekonomických iniciatív, pretože si uvedomujú výhody nezasahovania. Môžu to tiež vložiť ako základnú zásadu do ústavy. Ale musia mať vždy právo zmeniť tento prístup, pretože veci sa vyvíjajú a v budúcnosti môžu viesť k ešte lepším princípom vlády. Demokratická legálna komunita musí zostať suverénna. Preto sa nezasadzujeme za to, aby nejaký orgán ukladal zhora obmedzenia (priamo) demokratickému rozhodovaniu, ale za to, aby občania samotní vždy boli

schopní dobrovoľne tak konať. Občania by tiež nemali prijímať „večné“ rozhodnutia zaväzujúce budúce generácie, pretože tieto generácie sú tiež suverénne a musia byť oprávnené organizovať svoju spoločnosť na základe ich vlastných pohľadov.

Druhý nedorozumenie sa týka podstaty troch oblastí: kultúry, politiky a hospodárstva. Nie všetko, čím sa firmy a školy zaoberajú, je svojou povahou ekonomické a kultúrno-duchovné. Chod firmy alebo školy má aj právne súvislosti, a tie by sa opäť mali spravovať „demokratickými“ spôsobmi (t. j., metódami, pri ktorých všetci dotknutí ľudia majú rovnaký hlas). Toto sa vždy týka základných podmienok pre ekonomickú činnosť: v podstate hospodárske aktivity patria do slobodnej tvorivosti, ale nesmú spôsobovať, aby sa obytná zóna stala znečistená a zamorená, atď. Rozhodovať o právnych záležitostiach v rámci súkromných spoločností nemusí (miestny) štátny orgán, naopak, môžu to robiť samoregulačné „demokratické“ orgány v týchto spoločnostiach, školách a podobne, kde všetci zainteresovaní ľudia majú rovnaké právo hlasu. Vskutku je to často omnoho vhodnejšie.

Moderné štáty často zlyhávajú a nekonajú, hoci by mali. Inokedy sa snažia prevziať priveľa úloh a získavajú tak príliš veľa moci. Na jednej strane demokracia sa musí prehĺbovať a rozširovať „horizontálne“, zavedením priameho demokratického rozhodovania, na druhej strane sa musí demokracia obmedzovať „vertikálne“ v tom zmysle, že sa zbytočne neuplatňuje tam, kam nepatrí.

Veľa argumentov proti priamej demokracii je takto odzbrojených. Keď kritici priamej demokracie tvrdia, že občania nie sú kompetentní rozhodovať o otázkach, o ktorých politici v súčasnosti rozhodujú, sú všeobecne mimo – pozri kapitolu 6 – ale niekedy majú tiež pravdu. Riešenie však neleží v práve parlamentu ignorovať ľud, ale v odstránení tejto problematiky zo záberu demokracie. Pretože ak nie sú kompetentní rozhodovať občania, tak ani politici. Politici sú len splnomocnencami občanov a myslia a konajú na základe tých istých želaní a obáv ako občania. Dá sa povedať, že priama demokracia môže slúžiť ako dodatočná kontrola na posúdení toho, či určitá otázka vôbec patrí do rámca inštitucionálnej demokracie.

Oddelenie rôznych oblastí života prináša ďalší prospech. V súčasnosti sa ekonomické a vzdelávacie hranice obvykle zhodujú so štátnymi hranicami, pretože štáty určujú hospodársku a vzdelávaciu politiku pomocou legislatívy a usmernení. Ale ak sa tieto oblasti „sprivatizujú“, môžu vstúpiť do zmluvnej spolupráce, ktorá prekračuje hranice. Školy v holandsky hovoriacom belgickom regióne Flámsko môžu spolupracovať oveľa užšie so školami v južnom Holandsku. Holandské mesto Maastricht a nemecké mesto Aachen, ktoré sú veľmi blízko seba pri hraniciach, patria objektívne do toho istého hospodárskeho regiónu a mohli by štandardizovať navzájom všetky prísne

hospodárske regulácie, pričom však napriek tomu zostávajú v iných politických štátoch.

Mimochodom, aj v tomto ohľade malo vždy osobitné postavenie Švajčiarsko. Na jednej strane sú v niektorých obciach jednotlivé oblasti oddelené. V kantóne Züriach (1,2 miliónov obyvateľov) napríklad na dôvažok k vlastným miestnym orgánom boli vždy školské komunity a cirkevné spoločenstvá, ktoré sa sami organizovali, vyberali svoje vlastné dane a mali iné geografické hranice než obce. Navyše je tu množstvo tzv. „Zivilgemeinden“ (občianskych komunít), ktoré spravujú verejné zariadenia (voda, elektrina, rozhlasové a televízne služby, atď.), majú priamo-demokratické formy riadenia a zarábajú si pomocou poplatkov užívateľov. Na druhej strane rozhodnutia často prijímajú demokraticky, zatiaľ čo (ako sme vysvetlili vyššie) toto nie je vôbec primerané. Každý vo Švajčiarsku platí napríklad cirkevnú daň, vo všeobecnosti prostredníctvom štátu, pokiaľ však nevyhlási, že nie je členom žiadnej cirkvi. Oddelenie politického a duchovno-kultúrneho života znamená, že štát samozrejme nemá čo vyberať dane pre žiadny súkromný orgán, bez ohľadu na to, či ide o biliardový klub alebo cirkev.

Táto schopnosť oddelenia fundamentálne odlišuje federalizmus od subsidiarity. Subsidiarita je založená na ustálenej zvrchovanej moci, ktorá splnomocňuje smerom dole. Výsledkom je nevyhnutne monoliticky centralizovaný štátny útvar.

Ak majú občania možnosť federálne spolupracovať, vytvára to v rôznych oblastiach života príležitosť na rozmanité spolky a spoločenstvá. Jednotlivé oblasti života sa takto „oddedia“. Podľa základného princípu federalizmu k takémuto rozpleteniu do federálnych štruktúr nemôže prísť zhora. Musia ho realizovať ľudia sami a priama demokracia je na to nepostrádateľný nástroj. Takýto typ demokracie bude fungovať o to lepšie, o čo zreteľnejšie budú oblasti života, pre ktoré je vhodná demokracia, oddelené od oblastí, kde demokratické rozhodovanie nie je potrebné ani želané. „Rozpletený“ federalizmus a priama demokracia sa tak navzájom môžu podporovať. Fungujúca demokracia je taká spoločnosť, v ktorej tento proces vzájomného kladného ovplyvnenia demokracie a federalistických štruktúr úspešne funguje.

Sociálny kapitál, demokracia a federalizmus

V prvej polovici 19. storočia francúzsky autor Alexis de Tocqueville absolvoval cestu cez Spojené štáty americké. Správa z jeho cesty sa objavila v dvoch častiach, v roku 1835 a 1840. Americkí politici ešte dnes citujú Tocquevillu, keď chcú opísať podstatu „amerického sna“.

De Tocqueville opísal dva aspekty, ktoré sú na prvý pohľad v protiklade. Po prvé, bol prekvapený jasnou autonómiou amerických občanov. „Nie sú

nikomu nič dlžní, od nikoho nič neočakávajú; majú zvyk považovať sa za samostatných a sú náchylní predstave, že celú svoju budúcnosť majú vo vlastných rukách.“ Zároveň však zbadal, že sociálny život v mladých amerických štátoch bol nezvyčajne intenzívny. „V mestách nie je možné zabrániť ľuďom stretávať sa a vášnivo spolu diskutovať. Tieto mestá pripomínajú veľké ľudové zhromaždenia, ktorých členmi sú samotní obyvatelia mesta. Ľudia majú veľký vplyv na úrady a tie často priamo realizujú ich želania (...). Američania každého veku, rôznych záľub a pováh zakladajú stále ďalšie spolky. Neexistujú len komerčné a priemyselné asociácie, ale aj tisíce ďalších - cirkevné, morálne, právne, dôležité i nepodstatné, veľmi všeobecné alebo veľmi limitované, nesmierne obrovské alebo veľmi nepatrné.“

V týchto riadkoch Alexis de Tocqueville neopisuje nič iné ako spojenie živej priamej demokracie so spontánnym federalizmom. V situácii, keď sa nezávislí občania dobrovoľne stretávajú a robia spoločné rozhodnutia, toto poskytuje sociálny prebytok, pre ktorý bol neskôr vytvorený termín „sociálny kapitál“.

Vytvorenie „sociálneho kapitálu“ - „matky všetkého umenia“ – upútal v predošlých rokoch neobvyklé množstvo pozornosti. Putmanova kniha „Realizácia funkčnej demokracie“ (1993) bola míľnikom. Publikácia zhrňa výsledky dvadsaťročnej sociologickej práce v Taliansku. Počiatočným úmyslom Putmanovho tímu bolo štúdium výsledkov regionalizácie v Taliansku. Začiatkom sedemdesiatych rokov 19. storočia sa v Taliansku spustil proces decentralizácie a významné právomoci boli postúpené regiónom. V priebehu rokov zozbierali výskumníci obdivuhodné množstvo podkladov: vypracovali rozsiahle správy, viedli stovky rozhovorov a analyzovali množstvo štatistických informácií.

Putman objavil významný a stály rozdiel medzi severným a južným Talianskom. Severné regióny boli ekonomicky úspešnejšie a efektívnejšie spravované. Putmanova skupina vykonala tiež experiment. Verejnej správe rôznych regiónov poslala tri žiadosti o informáciu. Najrýchlejšie odpovedali úrady regiónov Emilia-Romagna a Valle d'Aosta: výskumníci dostali kompletne odpovede do dvoch týždňov. Napriek opakovaným žiadostiam správy regiónov Kalábria a Sardínia nikdy neposkytli kompletnú odpoveď na tie isté tri otázky.

Putman testoval hypotézu, či rozdiel v „občianskosti“ bol základom rozdielnosti severného a južného regiónu. „Občianskosť“ sa môže definovať Tocquevillovými slovami ako „ohodnotenie záujmu v širšom sociálnom kontexte“. Záujmy jednotlivca sa neignorujú ani nepotláčajú; sú považované za zhodné s verejným záujmom z dlhodobého hľadiska. Protiklad „občianskosti“ je „amorálny familiarizmus“. Nieкто s druhým menovaným postojom sa zapodieva krátkodobými záujmami úzkeho rodinného kruhu.

Spoločnosť zameraná na krátkodobý familiárny záujem je atomizovaná. Verejnými záujmami sa zapodievať tí, ktorí sú pri moci, čo znamená, že sú formované najmä oportunistické vzťahy (klientelizmus).

V snahe merať „občianskosť“ Putman použil index založený na nasledovných indikátoroch:

- percentuálne množstvo hlasov, ktoré nedostal vedúci kandidát vo voľbách: v spoločnosti, v ktorej prevláda amorálny familiarizmus, je obyčajne väčšie množstvo takýchto hlasov (voličský klientelizmus);
- počet voličov v referende: pretože priamy klientelizmus nehrá žiadnu rolu v referende, úroveň účasti v rozhodovacom procese v priamej demokracii je dobrým indikátorom „občianskosti“;
- počet novinových čitateľov: čítanie novín ukazuje záujem o spoločnosť ako celok;
- úroveň účasti na sociálnom živote (ako napríklad kluby, atď.): zúčastňovanie sa na spoločenskom živote rozširuje horizonty za jadro rodiny.

Putman (1993, strana 97 a 98) opísal rozdiel medzi dvoma rôznymi typmi spoločnosti, ktoré objavil v Taliansku, nasledovne: „Ak sa dvaja občania stretnú v občianskejšom regióne, obidvaja pravdepodobne v ten deň čítali noviny, ak sa stretnú dvaja ľudia v menej občianskom regióne, pravdepodobne ani jeden z nich ich nevidel. Viac ako polovica občanov v občianskejších regiónoch nikdy vo svojom živote nevyužila preferenčný hlas (a teda volila stranu a vedúceho kandidáta); viac než polovica voličov v menej občianskych regiónoch vždy volí nimi preferovaného kandidáta. Členstvo v športových kluboch, kultúrnych a rekreačných skupinách, komunitách a organizáciách sociálnej práce, vo vzdelávacích a mládežníckych a iných spoločenstvách je dvojnásobne vyššie v najobčianskejších, v porovnaní s najmenej občianskymi regiónmi.“

Existuje silná spojitosť medzi občianskosťou, výkonnosťou ekonomiky a efektívnosťou verejnej správy. V oblastiach s vyššou občianskosťou ekonomika prosperuje a administratíva je efektívna. Putman skúmal a eliminoval rôzne alternatívne vysvetlenia a prišiel k záveru, že „občianskosť“ zohráva kauzálnu úlohu.

Putman dokazuje, že rozdiel v občianskej kultúre medzi severným a južným Talianskom je veľmi starý a môže byť datovaný až od 11. storočia. V tom čase sa v južnom Taliansku etablovala feudálna monarchia s normandskými koreňmi. Zatiaľ čo v 15. storočí už na severe existovali republikánske mestské štáty so značným priestorom pre osobnú iniciatívu a politickú účasť relatívne veľkého počtu občanov, na juhu existoval feudalizmus s hierarchickými štruktúrami, do ktorých sa mohol organizovaný zločin bez komplikácií zapliesť.

Človek, prirodzene, nemôže tvrdiť, že úroveň občianskosti bola v priebehu minulosti rovnaká. Občianskosť môže byť erodovaná napríklad pod tlakom ekonomických faktorov. Šokujúci príklad je opísaný v knihe *The Mountain People* od antropológa Turnbulla (1972, 1994) o Iku, malom kmeni, ktorý žil v severovýchodnej Ugande. Ik bol vyhnaný zo svojho pôvodného domova potom, čo územie vyhlásili za prírodnú rezerváciu. To zničilo tradičné zdroje existencie kmeňa a jeho sociálnu organizáciu. Spoločne poľovať sa už nedalo, jediné čo ostalo, bola tajná poľovačka oddelených jednotlivcov. Ik predstavuje extrémny príklad sociálnej atomizácie, hlbokú vzájomnú nedôveru medzi jedincami a drastickú stratu akejkoľvek formy sociálneho kapitálu.

V neskoršej štúdií (1995) Helliwell a Putman analyzovali, ako funguje kauzálne prepojenie občianskosti (sociálny kapitál), efektívnej administratívy a sociálnej spokojnosti. V osemdesiatych rokoch 20. storočia dostali talianske regióny značné právomoci v ekonomickej oblasti. Výsledkom toho bolo, že ekonomické rozhodnutia nerobila centrálna vláda, ale najmä regionálne. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch bol rozdiel v prosperite medzi severom a juhom redukovaný na jednej strane vďaka faktu, že centrálna vláda spravila veľký transfer financií zo severu na juh, na druhej strane severné regióny neboli schopné efektívnejšie fungovať (na príčine bola ekonomická politika určovaná centrálnou). Zdá sa, že akonáhle boli regióny schopné určovať svoju vlastnú politiku, prebytok sociálneho kapitálu na severe sa ihneď prejavil nárastom prosperity. Verejný a súkromný kapitál sa využíval efektívnejšie v severných regiónoch, takže rozdiel v prosperite medzi severom a juhom sa znovu zväčšil, napriek kontinuálnym transferom verejných financií zo severu na juh.

Helliwellovu a Putmanovu kauzálnu reťaz možno aj ďalej rozširovať. Porovnateľný výskum vo veľkom počte krajín ukazuje, že nie občianska kultúra vplýva na kvalitu demokracie, ale naopak, demokracia vplýva na občianskosť. „Vzájomná dôvera medzi ľuďmi je očividne skôr následkom demokracie, ako jej príčinou.“ (Muller a Seligson, 1994). Demokracia vytvára dôveru medzi ľuďmi navzájom a dôveru medzi občanmi a inštitúciami štátu.

V ďalšej štúdií Putman (1996, a, b) skúma pokles „sociálneho kapitálu“ v Spojených štátoch. Návšteva kostola, práca pre politické strany, členstvo v rôznych typoch klubov a spolkov klesli drasticky počas predchádzajúcich dekád. Tiež existuje jasný postupný pokles v „sociálnej dôvere“ (dôvera v druhých ľuďoch a v autority). Po eliminovaní ďalších rôznych možných odôvodnení Putman veril, že našiel hlavného vinníka v televízii. V päťdesiatych rokoch vstúpila televízia do americkej spoločnosti: kým v r. 1950 len 19 % rodín vlastnilo televízor, v 60. rokoch to už bolo 90 %. V tom čase začal kolaps amerického „sociálneho kapitálu“.

Priemerný Američan sleduje televíziu okolo 4 hodiny denne. Výskum ukazuje, že televízni diváci majú podstatne slabšiu tendenciu zúčastňovať sa na sociálnom živote vo všetkých jeho formách a budujú si negatívnu predstavu ostatných ľudí („ťažká“ televízni diváci preceňujú dopad kriminality na spoločnosť). Televízia je v tomto ohľade nezvyčajné médium; čitatelia novín na rozdiel od televíznych divákov majú vyššiu ako priemernú tendenciu zúčastňovať sa na spoločenskom živote.

V tom istom období vzrástla medzi ľuďmi vzájomná nedôvera. V r. 1960 58 % Američanov verilo, že môže dôverovať ostatným občanom. V r. 1993 pokleslo toto číslo na 37 %. Milier a Rather (1998) ukázali, že existuje silná ideologická základňa pre túto kultúru vzájomnej nedôvery. „Evolučná biológia, neoklasické ekonomické teórie, behaviorizmus a psychoanalytické teórie sú založené na predpoklade, že ľudia sa aktívne a jasne snažia o vlastný prospech (...) Empirické údaje však ukazujú, že realita je iná. Napríklad vieme, že ľudia prikladajú viac dôležitosti férovosti procedúry, než jej výsledkom. Často sa väčšmi zaujímajú o kolektívny záujem skupiny, ako o svoj vlastný a ich politické stanoviská často vychádzajú viac z hodnôt a presvedčenia, ktoré vyznávajú, než z ich osobných záujmov.“

Ľudia sú preto oveľa menej fixovaní na svoj vlastný prospech, ako vravia teórie. Zároveň sa však tieto teórie stali skutočnou silou v spoločnosti. Výsledkom je, že ľudia považujú sami seba za podstatne altruistickejších ako svojich spoluobčanov. Jeden z experimentov vedených Millerom a Ratnerom sa zaoberá ochotou ľudí darovať krv rovnako bez a s finančnou podporou (viď 3-2). Z opýtaných ľudí bolo 63 % pripravených darovať krv zadarmo. Ak bol navrhnutý 15-dolárový príspevok, zvýšil sa podiel na 73 %. Poskytnutie finančnej odmeny nebolo teda významné, rozdiel bol celkom mierny. Ľudia sa zároveň pýtali na ich vlastný odhad percenta – s podporou, alebo bez podpory. Odhadovali, že 62 % ľudí by darovalo krv, ak by boli za to odmenení a len 33 %, ak by neboli. Tak jasne preceňujú rolu peňazí ako motívu pre ostatných ľudí.

Ďalší výskum sa zaoberal protifajčiarskymi opatreniami. Nefajčiari mávajú prísnejšie názory ako fajčiari. Výskum ukázal, že 100 % nefajčiarov a 85 % fajčiarov podporuje obmedzenie fajčenia v lietadle. Ale tí istí ľudia predpokladali, že 93 % nefajčiarov a iba 35 % fajčiarov by podporovalo tie isté opatrenia. Inak povedané: ľudia jasne preceňujú úlohu vlastných záujmov pri určovaní názorov fajčiarov. Milier a Ratner zistili, že najmenej 80 % fajčiarov bolo naklonených fajčiarskym obmedzeniam na miestach s vysokým rizikom „pasívneho fajčenia“ (reštaurácie, pracoviská, autobusy, vlaky a lietadlá). Širšia verejnosť tiež predpokladala, že len 25 alebo 35 % fajčiarov by podporovalo takéto opatrenia.

Tento všeobecný nedostatok dôvery medzi ľuďmi vrcholiaci v nedôvere k politickým inštitúciám sa priamo vzťahuje na problém dezintegrácie

sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál je dôvera medzi ľuďmi. Atomizácia spoločnosti zabraňuje ľuďom vidieť morálne motívy tých druhých. Ľudia sa tak navzájom považujú čoraz väčšmi za robotov zameraných na vlastný prospech, aj keď vlastne nie sú. Čím viac sa rozširuje ideológia človeka ako *homo economicus* (človek ako vrozený egoista), tým viac si ľudia vysvetľujú svoje vlastné správanie ako sebecké. Ľudia, ktorí pracujú sociálne, majú stále tendenciu ponúknuť egoistické odôvodnenie, prečo to robia („Ponúka mi to možnosť niečo robiť.“ – „Považujem ostatných dobrovoľníkov za milých.“ – „Umožňuje mi to dostať sa raz za čas z domu,“ vid' Wuthnow, 1991). Tvrdenie, že ľudia „volia svoje peňaženky“ sa pri analýze skutočného volebného správania nepotvrdzuje, ale javí sa takým, keď študujeme ich vlastné vysvetlenia týkajúce sa ich hlasovania (Feldman, 1984; Stein, 1990).

De Tocqueville bol zaujatý rovnako silným trendom k individuálnej autonómii a k intenzívnemu sociálnemu životu Američanov začiatkom 19. storočia. Putman bol ohrozený polaritou medzi „občianskosťou“ a „amorálnym familiarizmom“. To ukazuje, že existujú dva typy „individualizmu“. Musíme jasne rozlišovať medzi solidárnym individualizmom autonómnych občanov, ktorí práve vďaka vlastnej samostatnosti dokážu produkovať sociálny kapitál a ktorí sa radi zúčastňujú na referende, a pseudo-individualizmom porobeného človeka, ktorému ide len o krátkodobé záujmy jeho rodiny a zbytok spoločnosti prenechá tým, čo majú moc. Toto je podstatný rozdiel, pretože orgány moci budú chváliť tento submisívny klientelizmus ako vyjadrenie „sociálnej integrácie“, zatiaľ čo sami seba budú prezentovať ako sprostredkovateľa medzi bezmocným klientom a tými, ktorí sú pri moci.

To nemá nič spoločné s ľuďmi vytvoreným spoločenským životom, ktorý opísal de Tocqueville. Autentický sociálny kapitál sa tvorí vtedy, keď sa navzájom prepojení ľudia vidia ako spolutvorcovia a určovatelia ich organizácie na akomkoľvek stupni, od najmenšieho klubu hráčov bridžu až po najširšie združenie národov. Vtedy vzniká autentická „rozviazaná štruktúra“, vytvorená federáciou nezávislých jednotlivcov, do ktorej môžu ľudia vložiť svoju energiu a angažovanosť a takto sa vzájomne posilniť. Presným protikladom je, keď sú všetky oblasti života spletené do klobka, pričom len elita má prístup k moci, zatiaľ čo „normálni“ členovia sú odsúdení do role klientov. Takéto usporiadanie je priateľské k moci, chýba mu federalistická štruktúra a v skutočnosti nasleduje princíp subsidiarity.

Ľudia nepotrebujú sprostredkovateľa tlačiacieho ich do stavu stálej politickej nezrelosti, v ktorej majú nanajvýš možnosť raz za čas odovzdať svoj pomerne nepodstatný hlas svojim „predstaviteľom“. Od demokracie 21. storočia sa právom očakáva, že bude vyjadrením túžby ľudí po spoločenskom usporiadaní vychádzajúcom zo slobodných jednotlivcov, ktorí ho vytvárajú. V ňom školy nie sú závislé od koordinačného a kontrolného orgánu, ktorý

sedí ako pavúk v centre „vzdelávacej siete“. Školu budúcnosti bude vytvárať príslušná komunita detí, učiteľov a rodičov. Takéto školy budú financované vzdelávacím poukazom, ktorý dostane každé školopovinné dieťa a ktorý jeho rodičia použijú pre školy podľa vlastného výberu. Vo federatívnej spoločnosti jediná vec, ktorá bude predurčená, je právo na vzdelanie pre dieťa; štát nebude vytvárať „vzdelávaciu politiku“. Takéto školy nebudú zapletené do vertikálneho stĺpu s obchodnými úniami, národnými a súkromnými schémami zdravotného poistenia, bánk a poľnohospodárskych asociácií. Bude ich neustále vytvárať snaha učiteľov a rodičov o najvyššie dobro detí v špecifickej situácii; budú spojené s ostatnými školami, ale nie centralizovaným a hierarchickým vzťahom, ale v horizontálnej sieti charakterizovanej intenzívnym poradenstvom, spätnou väzbou a spoluprácou.

Školy budú jedným z miest, v ktorých sa bude formovať silná demokracia. Najprv sa musí vytvoriť štruktúra priamej demokracie, ktorá umožní federatívne štrukturovanie miestneho života. Táto demokratická štruktúra nemôže ostať obmedzená len na miestny život, ale musí sa rozšíriť na úroveň európskych inštitúcií, pretože rozhodnutia s veľkým dopadom na lokálnu úroveň sa často robia na vyšších úrovniach.

Medzi kladivom a kovadlinou: ako je porušovaný sociálny kapitál

Prečo klesá sociálny kapitál? V často diskutovanej knihe, ktorá vyšla nedávno *Džihád versus McWorld*, Benjamin Barber opisuje vojnu medzi dvoma protikladnými silami, ktoré obe - každá svojim spôsobom - ohrozujú právny štát a demokraciu. Barber nazýva tieto sily *Džihád* a *McWorld*. Vytvárajú kladivo a nákovu, medzi ktorými je drvený sociálny kapitál.

Džihád

Táto sila má miestnu pôsobnosť a snaží sa dosiahnuť monolitickú štátnu moc. Etnické a religiózne skupiny alebo kmene bojujú o nadvládu v rámci vlastného štátu. Barber tak rozširuje pôvodný význam slova „džihád“ („svätá vojna“ moslimov) pre opis fenoménu, ktorý sa objavuje vo všetkých častiach sveta. Na západe sa môže džihád spojiť so snahami o regionálnu identitu (Írsko, Baskicko, Korzika). Charakteristikou vlastnosťou džihádu nie je však snaha o kultúrnu, filozofickú alebo cirkevnú identitu. Samotná snaha o identitu, pokiaľ je namierená proti monolitickému, hegemonnému, centralizovanému štátu, je pozitívna. Je to práve džihád, ktorý chce nastoliť takýto monolitický centralizovaný štát. Džihád mieri na kultúrno-filozofickú hegemoniu štátu a napáda existujúce občianske národné štáty, ktoré nepredstavujú želanú nadvládu. Džihád sa usiluje o rozpad takýchto štátov na

kultúrno-svetonázorovo homogénne bloky organizované pod princípom subsidiarity. Džihád žije z boja proti džihádu.

Spor v Quebecu jasne ilustruje bezhraničnú fragmentáciu, ktorú zapríčiniť džihád. Logika džihádu nekončí prvou a primárnou vrstvou fragmentov. Ak Quebec opustí Kanadu, môžu na oplátku stratiť rovnoprávne postavenie frankofónni obyvatelia v New Brunswicku. A keď Quebec opustí Kanadu, prečo by na oplátku indiáni kmeňa Cree nemali opustiť Quebec? A prečo by potom nemali opustiť Quebec anglofónne dediny? A keď niekoľko frankofónov žije v prevažne anglickej dedine na území kmeňa Cree vo frankofónnom Quebecu, aký je potom ich štatút?“ (Barber, 1995, strana 179)

V Bosne, na Srí Lanke, v Osetsku a Rwande dosahuje džihád svoj logický vrchol. Pretože fragmentácia nemôže pokračovať nekonečne, uchyluje sa k zbraniam „etnického čistenia“ a ku genocíde. Džihád neuznáva ľudí ako slobodných jednotlivcov, ale iba ako členov etnických a náboženských skupín. Džihád redukuje ľudí na členov kmeňa: džihád je kmeňový. Pre džihád „ľudia“ (národ, komunita, skupina ľudí spojená spoločným pôvodom, rečou, kultúrou, politickým združením alebo spoločným vedením – slovník Chambers) nie je živá forma, ktorú dávajú ľudia svojej komunite. Pre džihád sú „ľudia“ vymyslená entita, ktorej sa musia jednotlivci podriaďovať. Džihád sa, prirodzene, nezaujíma o demokraciu, pretože džihád pozdvihuje kmeň, ľudí alebo cirkev nad jednotlivca. Cieľom džihádu nie je oslobodenie, ale mumifikácia ľudu. Džihád sa nezaujíma o ľudské práva.

McWorld

Druhá sila je globálny trh. Spôsobuje štandardizáciu a redukuje jednotlivca na spotrebiteľa. Barber nazýva túto silu McWorld.

McWorld je protikladom partikulárnosti džihádu, ale pôsobí tiež proti národnému štátu. Hnacou silou globalizácie, ktorá je cieľom McWorldu, nie je občianska spoločnosť, ale zisk. McWorld je ekonomická sila, avšak nie tradičná. Barber opisuje spôsob, akým sa tovar stáva čoraz viac medzinárodný. Čo odlišuje „americké“ auto od „japonského“, keď vieme, že Toyotu Camry navrhol americký dizajnér a vyrobili ju vo fabrike v Georgetowne (Kentucky) s použitím dielov, ktoré boli väčšinou americké? V skutočnosti nie je možné definovať McWorld jednoducho v zmysle kapitálu (v zmysle peňazí), ale v zmysle optimalizovaného vzťahu medzi kapitálom, prácou a surovinami. „McWorld je typ virtuálnej reality, vytvorený neviditeľnými, ale všemohúcimi hightech informačnými sieťami a pohyblivými medzinárodnými ekonomickými trhmi. Pojem virtuálna firma nie je len provokatívnym označením.“ (Barber, 1995, strana 26)

Jedným z Barberových tvrdení je, že sa ťažisko aktivity McWorldu presúva na menej materiálne sektory: od tovarov na služby, od hardvéru k softvéru, ku konečnému elektronickému svetu. McWorld sa stáva čoraz viac virtuálnym a Spojené štáty stoja stále na čele tejto evolúcie. Keď Japonsko a Európa predbehli Spojené štáty v produkcii tradičných tovarov, dosiahli USA nesmiernu dominanciu v nových sektoroch, ako napríklad výroba mikroprocesorov. Keď druhé krajiny získali schopnosť vyrobiť hardvér, americký priemysel sa preorientoval na softvér. Na konci tohto vývoja je svet reklamy a produkcie imidžov - plne virtuálny kozmos, ktorý v USA ani nemusia prebrať, pretože už je v skutočnosti americký (založený na anglickom jazyku). Nárast trhu virtuálnych produktov je dokumenovaný nárastom výdavkov na reklamu, ktoré v období od r. 1950 do r. 1990 stúpali trojnásobne rýchlejšie ako bežná svetová produkcia. Americká dominancia v informačných technológiách je zjavná z nevyrovnanej americkej obchodnej bilancie: v roku 1992 bol celkový deficit 40 miliárd dolárov s obchodným prebytkom 56 miliárd v odvetví služieb prekrytý 96-miliardovým výrobným deficitom. Amerika vlastní 80 % európskeho filmového trhu, naopak Európa vlastní len 2 % amerického trhu. Audiovizuálne produkty (3,7 miliárd dolárov exportu do Európy) boli na druhom mieste amerického vývozu v r. 1992, bezprostredne za vývozom leteckej a vesmírnej techniky.

Ďalším príznakom rastúcej dôležitosti obchodu s virtuálnymi produktami, ktorý je pre McWorld taký charakteristický, je fakt, že značkové mená sa postupne stávajú dôležitejšie ako samotné produkty. Barber detailne opisuje vzostup Coca-Coly. To, čo sa tu predáva, nie je nápoj v zmysle fyzického produktu, ale skôr imidž – virtuálny, celosvetový zábavný park Coca-Cola, do ktorého sa stále pridávajú nové prvky. Coca-Cola sa spája nielen s olympijskými hrami a pádom berlínskeho múru, ale aj s renomovanou Rutgers Univerzitou (kde je zamestnaný Barber). Coca-Cola má nielen predajný monopol v priestoroch univerzity, v ktorých je predaj konkurenčnej pepsi zakázaný; Coca-Cola má tiež právo použiť meno univerzity Rutgers vo vlastnej reklame. Na nových trhoch vedie Coca-Cola agresívne kampane na potlačenie tradičných výrobkov. Barber cituje ročnú správu firmy Coca-Cola z roku 1992, v ktorej sa píše, že Indonézia je „kultúrne zrelá“ na masové zavedenie produktov Coca-Cola; byť „kultúrne zrelý“ znamenalo, medzi iným, že tradičná spotreba čaju bola úspešne vytlačená.

McWorld tak nie je len čisto ekonomickou silou, ktorá vzniká popri existujúcej kultúre. McWorld preberá existujúcu kultúru a pretvára ju podľa vlastných ekonomických záujmov. „Aj tam, kde nadnárodné firmy tvrdia, že sa zaujímajú len o produkciu a ukazovatele spotreby, môžu maximalizovať tieto ukazovatele len aktívnym zasahovaním do spoločenských, kultúrnych a politických oblastí. Ich politická zainteresovanosť tak nemusí byť politicky motivovaná a ich kultúrna angažovanosť nemusí vychádzať zo záujmu o

kultúru. O to nezodpovednejšie a kultúrne podvratnejšie je ich zasahovanie do týchto oblastí” (Barber, 1995, strana 71).

Džihád a McWorld proti demokracii

Napriek svojmu protikladnému charakteru a vzájomnému nepriateľstvu majú džihád a McWorld spoločný jeden dôležitý prvok. V oboch chýba „...[a] vedomá a kolektívna kontrola občanmi, vykonávaná v zákonomnom rámci demokracie. (...) Džihád aj McWorld bojujú proti suverénnemu národnému štátu a tak ničia jeho demokratické inštitúcie. Oba sa vyhýbajú občianskej spoločnosti a znevažujú demokratické občianstvo. Nehľadajú alternatívne demokratické inštitúcie, spája ich ľahostajnosť k občianskej slobode.” (Barber, 1995, strany 5 a 6). A čo viac „Hoc akokoľvek rozdielne, sprisahávajú sa napriek tomu džihád a McWorld, aby zničili naše ťažko - ja keď iba čiastočne - získané občianske slobody a zabránili možnosti globálnej demokratickej budúcnosti” (tamtiež strana 19).

Podľa Barbera je mýtom, že demokracia a voľný trh sú neoddeliteľné siamské dvojičky. Toto je často opakovaná mantra, a to najmä po páde komunizmu. V skutočnosti prejavuje voľný trh mimoriadnu prispôsobivosť a prekvitá aj v despotických štátoch ako Čile, Južná Kórea, Panama a Singapur. Čína je v súčasnosti jednou z najmenej demokratických krajín, ale je to krajina s najrýchlejšie rastúcim trhom. V skutočnosti potrebuje McWorld na svoj rozvoj stabilitu, nie demokraciu. McWorld sa nezaujíma o kolektívne otázky, ako sú zamestnanosť a životné prostredie. Naopak, McWorld je hnaný motívom profitu („McWorld neznamená nič, ak neexistuje trh“, strana 29) a často prenáša svoje problémy priamo na celú spoločnosť. V roku 2005 prišlo za veľkého aplauzu trhových analytikov o prácu 20 000 zamestnancov General Motors. Súkromné zisky boli zabezpečené a firma sa stala - ako sa sluší a patrí - „štíhlejšia“. Naproti tomu dopadli náklady a dôsledky hromadného prepúšťania na spoločnosť a mieste úrady. Čo McWorld chce, sú zákazníci, ktorí majú prístup na trh, a na to je potrebná politická stabilita. Vo svete McWorld sú konzumná spoločnosť, relativizmus a korupcia alternatívami tradicionalizmu džihádu.

Barber nesúhlasí s prívržencami Milтона Friedmana, podľa ktorých sú trhy typom demokracie, pretože nám umožňujú „voliť“ prostredníctvom peňazí (kupujeme to, čo sa nám páči): „Ekonomické rozhodnutia sú súkromné, týkajú sa našich individuálnych potrieb a túžob, kým politické rozhodnutia sa týkajú verejných záležitostí a majú preto verejný charakter. Ako konzument si niekto môže kúpiť výkonné auto, ktoré môže ísť rýchlosťou 250 km/h, predsa sa tá istá osoba môže zasadzovať za obmedzenie rýchlosti v mene bezpečnosti a životného prostredia“ (Barber, strany 296-297).

Barber sa v tomto kontexte dotýka tiež problematiky zlého vkusu. Je to dobre známy fenomén: časopisy, televízne stanice, atď., ktoré sa snažia pritiahnuť čitateľov alebo divákov, sú tlačené smerom k zlému vkusu a banalite. Dôvod je jednoduchý: dobrý vkus je individuálny, zlý vkus je kolektívny. Zlý vkus je charakterizovaný nedostatkom individualizmu a vlastnej tvorivosti. Dobrý vkus je podmienený existenciou prvkov tvorivosti, ktoré sa spájajú s jedinečnosťou jednotlivca. Dobrý vkus je preto málokedy masovým produktom a je takmer vždy komerčne nezaujímavý.

Nie je možné bojovať proti zlému vkusu: pokiaľ existuje dopyt, ekonomika ho bude uspokojovať. Ak by začala ekonomika dominovať spoločnosti, nezostane miesto na dobrý vkus, ktorý predstavuje vyjadrenie osobnosti. „Problém Disneyho a McDonaldu nie je estetický a kritici vkusu nás ako Hork Heimer a Adorno (a ja) sa nesnažia polemizovať s vyjadrením osobného vkusu, ale zabrániť monopolnej kontrole informácií a zamedziť, aby tichý a pohodlný nátlak prostredníctvom televízie, reklamy a zábavy obmedzil slobodu výberu.“ (Barber, 1995, strana 297). Demokracia – a napríklad aj veda – sa dostanú pod nátlak, pretože tieto oblasti nepredstavujú to, čo máme všetci spoločné ako členovia toho istého biologického druhu, ale to, čo jednotlivci vytvárajú vlastnými myšlienkami, umením, atď.

Demokracia vždy začína zrodom individuálnych myšlienok a konceptov, ktoré sa potom na myšlienkovej úrovni navzájom porovnávajú. Toto je komerčne nezaujímavý proces, ale dôležitý pre tvorbu myšlienok a ich voľnej súťaže. Preto je potrebná nezávislá oblasť, v rámci ktorej môžu byť zvažované politické idey. Ak chceme pôsobiť proti antidemokratickej tendencii McWorldu, je žiaduce vytvoriť slobodný priestor, v ktorom sa - bez vplyvu ekonomických činiteľov - budú môcť rodiť koncepty a prediskutovávať myšlienky. V takomto slobodnom priestore by napríklad mohlo - okrem iných - hrať dôležitú úlohu aj dôverhodné a neskrtené verejnoprávne vysielanie rádia a televízie. Existencia nezávislých médií je čoraz dôležitejšia pre rast demokracie (viď kapitolu 5, Kalifornia).

Podľa Barbera vznikol spolu s McWorldom nový typ kapitalizmu. Tento nový kapitalizmus žiada tie isté princípy nezasahovania štátu a stavia sa proti snahám štátu rovnako, ako starý kapitalizmus. Novým prvkom je, že McWorld funguje globálne a nie národne; na globálnej úrovni ho neobmedzuje žiadny štát, ktorý by mohol obhajovať zákon pred následkami trhu tak, ako je to možné v národných ekonomikách. Tak získa McWorld nad národnými štátmi obrovskú dominanciu. Ideológia voľného trhu je ako baranidlo, ktorým McWorld búra steny národne organizovaného právneho štátu. „Nespravodlivosť (...) sa očividne stáva hlavnou črtou McWorldu.“ (Barber, 1995, strana 42). Tak napríklad vytvára medzinárodný obchod so surovinami obrovské nerovnováhy, vďaka čomu sa svet stáva pre niekoho zábavným parkom a pre iných cintorínom.

Pretože na jednej strane McWorld podporuje globalizáciu, tá ale na strane druhej vzniká bez potrebného súhlasu dotknutých tak, že v celosvetovej mierke existujú veľké narušenia princípu rovnosti a otvára dvere pre džihád. Produkcia ropy je skvelým príkladom. Najbohatšie krajiny sveta – USA, Japonsko a Nemecko – vytvoria polovicu svetovej produkcie, zároveň ale dovážajú viac ako polovicu potrebnej energie. Veľká časť ropy pochádza pritom z krajín Blízkeho východu, ktoré sú mimoriadne náchylné na džihád. To sú krajiny, v ktorých môžu veľmi ľahko vzniknúť etnické alebo náboženské konflikty. „Viac ako tri pätiny súčasnej svetovej produkcie ropy - a takmer 93 % potencionálnych rezerv – kontrolujú štáty, ktoré sú síce najmenej náchylné k McWorldu, ale zato trpiace politickou, sociálnou, a preto tiež ekonomickou nestabilitou“ (Barber, 1995, strana 48).

Autonómia demokratického centra

McWorld hrozí celému svetu zavedením jednostrannej ekonomickej a nedemokratickej nadvlády, svetu bude dominovať „hollywoodská“ ideológia, bude to miesto bez spravodlivosti. Barberovou alternatívou voči tomu nie je spoločnosť, ktorej by dominoval monolitický štát, ale skôr „rozpletený“ svet, charakterizovaný širokou škálou autonómnych oblastí života. „Sme najlepšie organizovaní, ak žijeme v rôznych oblastiach, každá s vlastnými pravidlami a úžitkom, žiadnej nedominuje tá druhá. Politická sféra je „suverénna“, ale toto len znamená, že rozličné sféry slobodnej pluralitnej spoločnosti riadi spôsobom, ktorý zachováva ich autonómiu.

Rastúca dominancia McWorldu posunula suverenitu na úroveň globálnych korporácií a na svetové trhy, a ohrozuje tak samostatnosť občianskej spoločnosti a jej kultúrnu a duchovnú oblasť, ako aj politiku. Alternatívou (...) nie je spoločnosť, ktorej dominuje štát. Alternatívou je mnohosektorová spoločnosť, v rámci ktorej je autonómia každej oblasti – vrátane hospodárstva a trhu – garantovaná suverenitou demokratického štátu. Iba demokratické politické zriadenie má nielen záujem ale aj možnosť zachovať autonómiu jednotlivých oblastí. Ak nejaká oblasť začne ovládať celý štát, výsledkom je typ totalitná konštrukcia – v stredoveku to bola teokratická, vo veku McWorldu je to ekonomická“ (Barber, 1995, strana 296).

Podľa Barbera musíme mieriť k uvoľnenej mnohosektorovej spoločnosti a prvým krokom je vytvorenie autonómnej politicko-demokratickej oblasti, pretože táto oblasť je jediná, ktorá sa vo svojej podstate zaujíma o štruktúrovanie spoločnosti ako celku.

Potom je namieste otázka, ako máme postupovať pri vytváraní takejto nezávislej politicko-demokratickej oblasti? Je to veľký problém, lebo neexistuje žiadny globálny štát (nieto ešte demokratický), ktorý by bol protiváhou globálnemu charakteru McWorldu. Barberovým základným

princípom je: demokracia nie je inštitúcia, je to spôsob života založený na individuálnej zodpovednosti a zmysle pre komunitu: „Ľudia skorumpovaní tribalizmom a otupení McWorldom už nie sú schopní vnútorne prijať predpripravenú demokratickú ústavu. Rovnako to nedokáže národ postihnutý dlhou históriou despotizmu a tyranie. Demokraciu tiež nemožno len tak darovať niekomu, kto je bezprávny. Bezprávnici musia po nej sami siahnuť, pretože už odmietajú žiť bez slobody a trvajú na spravodlivosti pre všetkých. Aby sa pripravila pôda pre demokraciu - napríklad v rozvojových krajinách - musia najskôr jestvovať občania, ktorí si ju žiadajú, musí existovať základ spočívajúci na občianskej spoločnosti a jej spoločenskej kultúre. Demokracia nie je univerzálny recept pre určitý typ vlády, je to podnet pre ľudí, aby žili určitým spôsobom: zodpovedne, nezávisle a zároveň spoločensky, v samosprávnych komunitách, otvorení pre ostatných, s toleranciou a vzájomným rešpektom a s pevným vedomím vlastných hodnôt. John DeWey nazval demokraciu spôsobom života – nie je to spôsob vlády, je to myšlienka komunitného života samotného, je to spôsob spolunažívania občanov. Globálnu demokraciu, schopnú čeliť protidemokratickým tendenciám džihádu alebo McWorldu, nemožno vytvoriť abstraktným kopírovaním nejakej národnej ústavy. Na počiatku musí byť občianstvo, lokálne alebo globálne.“ (Barber, 1995, strana 279)

Veľkou otázkou prirodzene je, ako môže takýto typ aktívneho občianstva znovu vzniknúť. Ako je možné, že v čase de Tocquevilleovej návštevy existovala v Spojených štátoch rozsiahla sociálna štruktúra a tak veľa sociálneho kapitálu? Sú na to dva dôvody.

Po prvé, národný štát, nad ktorým mali občania malú kontrolu, mal iba obmedzený význam. Politický život sa v podstate vytváral federálne: „Vláda, a to najmä na federálnej úrovni, mala len malý vplyv (pravdepodobne až príliš malý na úlohy, ktoré mala plniť), pretože ústava prenechala ostatné právomoci, ktoré neboli výslovne v právomoci vlády, jednotlivým štátom a ľuďom“ (Barber, 1995, str. 282). Federálna forma vlády je dôležitá pre vytváranie a zachovanie sociálneho kapitálu, pretože jednotlivci sa považujú za najzákladnejší článok (akékoľvek splnomocnenie na vyššie úrovne pochádza od jednotlivca) a morálnu intuíciu a sociálnu angažovanosť môžu vytvárať len jednotlivci.

Druhým dôvodom bolo, že dopad trhu na komunitu bol malý: „Trhy mali len mierny vplyv, boli vo svojej podstate regionálne a dominovali im osobné vzťahy.“ (Barber, 1995, strana 282).

Výsledkom bolo, že v de Tocquevilleovej Amerike ľudia skutočne spoluformovali spoločnosť. Oni rozhodovali, ako by mala vyzeráť. Preto boli silne motivovaní pri vytváraní výkonných a efektívnych spoločenstiev. Sieť vzájomného rešpektu spolu s pocitom zodpovednosti pre „veci verejné“ vytvorené takýmto spôsobom podporujú vznik sociálneho kapitálu.

Útoky proti sociálnemu kapitálu – proti tejto fundamentálnej demokratickej, väčšinou lokálne štruktúrovanej sociálnej sieti– prišli z dvoch strán.

Na jednej strane začal hrať dominantnú úlohu trh. Občania sa viac a viac začali vidieť ako spotrebitelia: dobrovoľnú angažovanosť nahradili komerčné záujmy. Nahradenie dobrovoľného darčovstva krvi v USA komerčnými službami (kde sú darcovia platení) je klasickým príkladom tohto procesu (viď 3-2). Na druhej strane začala vláda viac a viac zasahovať do sociálneho života. S rastúcim vplyvom trhu sa stali vládne zásahy nevyhnutné. Lokálna komunita už nemala kontrolu nad trhom a štát musel zasahovať v mene verejných záujmov. V tomto procese štát od občanov postupne preberal významné oblasti sociálnej zodpovednosti.

Až keď sa jednotlivci, považujúci sa za občanov, začali vnímať ako spotrebitelia a dobrovoľné organizácie, boli vytlačené podnikateľmi, až vtedy začali sily trhu zasahovať a zvnútra narušovať občiansku spoločnosť. V momente, keď sa začal trh radikálne rozširovať, vláda odpovedala agresívnou kampanou na ochranu verejnosti proti novým monopolom. Nechtiac tým však zároveň narušila občiansku spoločnosť. Stlačená medzi bojovými poľami dvoch expandujúcich monopolov, štátneho a korporáčného, stratila občianska spoločnosť prioritné postavenie v americkom živote. V čase dvoch Rooseveltov sa takmer vytratila a obyvatelia boli prinútení hľadať feudálnu ochranu buď u silného štátu, alebo súkromného sektoru, kde ešte aj školy, kostoly, nadácie a odborové zväzy začali fungovať ako podnikateľské subjekty slúžiace špecifickým potrebám svojich členov. Nebolo natoľko podstatné, či tieto potreby boli ziskového alebo ekologického charakteru, pretože súkromné spolky mali nevyhnutne aj súkromné ciele. Školy sa stali skôr záujmovými skupinami pre ľudí s deťmi (rodičov), než miestom formovania slobodnej spoločnosti, kostoly sa stali konfesnými záujmovými skupinami a neboli už zdrojom morálnej sily pre širšiu spoločnosť (ako ešte v časoch Tocquevillea); dobrovoľnícke združenia sa stali skôr súkromnými nátlakovými lobistickými skupinami, než voľným priestorom, kde ženy a muži prechádzali školou slobody.“ (Barber, 1995, strany 282 a 283).

Z toho vychádza druhá téza, občania musia byť opäť schopní zobrať svoj osud do vlastných rúk. Barber sa napríklad prihovára (vo svojej skoršej knihe „Silná demokracia“) za viacero opatrení, zahŕňajúcich napríklad zavedenie národného referenda, ktoré je v USA v súčasnosti úplne neznáme. Človek môže povedať, že radikálno-demokratický federalizmus je prirodzeným biotopom, v rámci ktorého môže vznikáť sociálny kapitál. De Tocquevillove pozorovania, podporené nespočetnými antropologickými a psychologickými štúdiami ukazujú, že ľudia majú schopnosť vytvoriť sociálny kapitál. Najprv však musia byť splnené dve podmienky.

Po prvé, federalizmus musí dôsledne začínať od jednotlivca ako počiatočného bodu: je potrebné vytvoriť okolnosti, ktoré umožnia ľuďom brať život do vlastných rúk. Čisto reprezentatívna demokracia (Barberom nazvaná „tenká demokracia“), ktorá odovzdávaním zodpovedností núti ľudí, aby sa vzdali kontroly nad vlastným osudom, je úplne nevhodná.

Po druhé, v rámci takejto demokratickej federálnej štruktúry musí vzniknúť ochota na potlačenie McWorldu a džihádu. Iba vtedy môže vzniknúť demokratická kultúra hodná svojho mena. To však nie je jednoduchá úloha. Starý typ sociálneho kapitálu obdivovaný De Tocquevillom vznikol spontánne a nevedomky v priaznivej dobe. Ale práve preto, že jeho existencia nebola vedomá, sociálny kapitál nebol schopný postaviť sa na odpor, a keď prišli menej priaznivé okolnosti, rozpadol sa. Podmienky pre vznik sociálneho kapitálu treba preto v budúcnosti vedome vytvoriť a udržiavať.

Oblasť pôsobnosti džihádu a McWorldu

Barber však nerozvinul posledný bod svojho argumentu. Toto je slabosť jeho inak úžasnej knihy. Barber z vyššie opísaného príkladu vyvodzuje, že bipolárne myslenie „štát verzus súkromný sektor“ musí ustúpiť trojstrannej štruktúre, v rámci ktorej môže občianska spoločnosť znovu fungovať medzi štátom a súkromným sektorom.

Barberovej úvahe o antidemokratických následkoch džihádu a McWorldu chýba konzekventný záver. Prečo bol napokon sociálny kapitál v USA rozdrvený medzi trhom a štátom? Pretože McWorld rozširuje svoje pôsobenie za trh, za sféru ekonomiky, k ústavnému štátu so stálym devastujúcim účinkom na kultúru. Ale tiež preto – hoci je to citlivejší bod – že džihád sa snaží podrobiť štát špecifickej kultúre alebo špecifickému náboženstvu. Jadrom džihádu je ideologickú paternalizmus, ktorý sa snaží obráť občanov o ich slobodu a samostatnosť a redukuje ich na subjekty štátu, ktorý sa stará o ich vnútorné blaho. Džihád je odporcom oddelenia ideológie od štátu. Miešanie náboženstva so štátom možno vidieť na príklade Iránu alebo Saudskej Arábie, ktoré predstavujú najvýraznejšiu formu spojenia medzi džihádom a štátom. „Diktatúra proletariátu“, cieľ komunistických vlád, je ďalším extrémnym príkladom.

Omnoho nenápadnejšie, ale o to účinnejšie je to, čo sa odohráva v západných krajinách – spojenie štátu s ideológiou voľného trhu, spojené s poručníkováním obyvateľstva pod zástavou „reprezentatívnej demokracie“. McWorld sa nezaujíma o národný štát – ale džihád áno. Džihád a McWorld spolupracujú na tom, na čom sa zhodnú: na potlačení demokracie. Džihád preberá štát, ideologicky obhajuje dominanciu McWorldu v kombinácii s rôznymi formami kmeňového videnia ľudskej spoločnosti. Nacionalizmus kombinovaný s obranou McWorldu je pre džihád najúčinnejším spôsobom,

ako si za pomoci štátu udržať kontrolu nad obyvateľmi. To môže viesť k zvláštnym situáciám – ako napríklad v Saudskej Arábii, kde úzka vonkajšia ekonomická spolupráca so západom funguje súbežne s najreakčnejším zaobchádzaním so ženami a ľuďmi, ktorí nie sú moslimovia. Tu kráča McWorld ruka v ruke s džihádcom.

Barber mal pravdu v tvrdení, že občianska spoločnosť musí opäť nadobudnúť centrálnu postavenie. Napriek tomu nie je správne lokalizovať toto postavenie medzi vládou a súkromným sektorom. V demokratickej spoločnosti by totiž vláda nemala predstavovať autonómne centrum moci namierené proti vlastným občanom: nemala by byť nič viac, ako demokratické vyjadrenie vôle ľudu. Faktom je, že vytvorenie pravej občianskej spoločnosti by vytlačilo džihád z vlády a zatlačilo ho tam, kde má svoje opodstatnenie – do sféry kultúry so všetkými jej aspektami: demokratické formovanie vnímania a slobodná súťaž koncepcií, medzi ktorými by mala a musela byť vedená „svätá vojna“. A McWorld musí byť tiež zatlačený do pôvodnej oblasti – a to ekonomickej. Ako Barber pripomína v epilógu svojej knihy, džihád a McWorld nie sú zlé z absolútneho hľadiska. Nie je to džihád a McWorld, proti ktorým sa musíme brániť, ale brániť sa musíme voči ich tendenciám na ovládnutie spoločnosti. Musí existovať základné oddelenie džihádu (sveta kultúry a kultúrneho individualizmu), McWorldu (ekonomického sveta) a demokratického ústavného štátu (viď tiež Steiner, 1919, 1999). A to možno dosiahnuť prostredníctvom radikálneho federalizmu.

Prílohy

3-1: NIMBY – alebo občianstvo a demokracia

Na dennom poriadku sú problémy s postojom „Nie na mojom dvore“ („Not in my back yard“ - NIMBY). Väčšina ľudí totiž súhlasí s potrebou letísk, spaľovní odpadov, ubytovaním pre azylantov či skladiskom rádioaktívneho odpadu. Nechcú však mať takýto typ zariadenia v blízkosti svojho bydliska. Zariadenie, ktoré každý v podstate chce, ale ktoré nikto nebude tolerovať v blízkosti, je označované ako NIMBY problém.

Umiestnenie takéhoto zariadenia štátne úrady spravidla nanútiť nejakej obci - v lepšom prípade je toto rozhodnutie kompenzované určitou finančnou alebo inou výhodou. Zaujímavá situácia existuje vo Švajčiarsku, kde miestna komunita má právo vetovať umiestnenie takéhoto zariadenia (prostredníctvom občanmi iniciovaného referenda alebo verejného zhromaždenia občanov). V r. 1993 sa občanov štyroch dedín pýtali, či by súhlasili s vybudovaním skladiska nukleárneho odpadu. Švajčiarska geologická služba vybrala uvedené štyri obce ako najvhodnejšie miesta. Odpovede neboli nezáväznú, nakoľko

rozhodnutie bolo za dverami a výsledok ankety mal byť zverejnený ešte pred ním.

Ukázalo sa, že 50,8 % opýtaných by akceptovalo takéto zariadenie a 44,9 % bolo proti. Pozoruhodné je, že po ponuke finančnej kompenzácie podpora upadla. Pri finančnej kompenzácii sumou 2 500 až 7 500 švajčiarskych frankov podpora skladiska nukleárneho odpadu klesla z 50,8 % na 24,6 %. Výsledok sa nezmenil ani po zvýšení kompenzácie.

Prieskum ukázal, že pri súhlase s umiestnením zohrávala dôležitú úlohu právna čistota a férovosť rozhodovacieho procesu. Ľudia boli oveľa ochotnejší akceptovať rozhodnutie, ak súhlasili aj so spôsobom, akým sa rozhodnutie prijalo. Ponuka finančnej kompenzácie v zásade zmenila spôsob, akým bolo prijaté rozhodnutie. Ak prebieha rozhodovací proces s priamo demokratickým miestnym právom veta, existuje silná výzva pre verejné zmýšľanie a objektivitu ľudí. Ak sa problém viaže na finančnú náhradu, ľudia si začnú myslieť, že sú podplatení. Výzva už nie je namierená na ich občianske zmýšľanie a skrytou správou je, že ich berú ako „rodinne orientovaných amoralistov“, ktorí musia byť presvedčení externou finančnou podporou. Takáto zmena z vnútornej na externú motiváciu vedie k vážnej strate sociálneho kapitálu (Oberholzer-Gee a ostatní, 1995).

3-2: Darcovstvo krvi – platené a neplatené

Sociálny kapitál je darom, ak ľudia robia niečo – napríklad vyhrajú spor – z vnútorných dôvodov. Ak ľudia robia niečo neochotne a len pre vonkajšiu príčinu – napríklad keď sú za to zaplatení – ovplyvňuje to ich vnútornú motiváciu. Vnútna sila je oslabená a sociálny kapitál je stratený. V tomto zmysle komercia vytláča sociálny kapitál (viď tiež 3-1).

Holandský ekonóm Arjo Klamer (1995) opisuje tento jav nasledovne: „Pred niekoľkými rokmi som prebral čiastočnú starosť o dve deti, ktoré mali päť a sedem rokov. Rozhodol som sa aplikovať princípy ekonomiky tak, že som priradil hodnotu dobrým a zlým skutkom – 50 centov za pomoc pri upratovaní, 25 centov za vyvenčenie psa bez námietok; pokuta 1 gulden za začatie hádky, 30 centov za neporiadok v izbe, atď. Všetko som s deťmi najprv prediskutoval. Napriek úsudku mojej ženy som bol presvedčený o správnosti môjho prístupu. V tomto ekonomickom systéme som už nebol sústavným netvorom; zodpovednosť ležala na deťoch. Presne tak, ako to malo byť.“

Tento prístup sa najprv zdal úspešný. Hádok bolo podstatne menej a deti pomáhali. Napriek tomu Klamer čoskoro objavil chybu. Jeho deti začali byť menej zodpovedné za morálne rozhodnutia. „Keď som konfrontoval mladšieho so sťažnosťami jeho učiteľa, že často v triede kričí, odpovedal v súlade s ekonomickým princípom. Navrhol dohodu: dva guldeny za právo,

aby mohol v triede kričať. V kompletnej negácii princípov, ktoré som navrhol, som počul sám seba odpovedať: „Nie, len chcem, aby si s tým prestal. Ak s tým neprestaneš, tak budeš mať so mnou problémy. Ekonomický prístup zlyhal.“

V roku 1970 sa objavila kniha *Dar vzťahu* (The Gift Relationship), v ktorej Titmuss opisuje následok komercializácie darcovstva krvi. Počas šesťdesiatych rokov sa postupne rozširoval komerčný systém darcovstva krvi v USA (medzi r. 1965 a 1967 80 % krvi prišlo od platených darcov), zatiaľ čo systém dobrovoľného darcovstva stále pokračoval vo Veľkej Británii. Titmuss prišiel na to, že dobrovoľný systém bol omnoho lacnejší a mal menšie problémy s kontaminovanou krvou.

Titmuss sa pýtal dobrovoľných darcov na ich motívy a prišiel k záveru, že väčšina darcov krvi nevedela vyjadriť svoje motívy bez toho, aby si nejakým spôsobom pomohla morálnymi pojmami. Dobrovoľné darcovstvo sa skutočne dá len ťažko vysvetliť inak, ako vnútorný zmysel pre občiansku povinnosť alebo zmysel pre komunitu. Fenomén dobrovoľného darcovstva krvi demonštruje, že napriek niektorým tvrdeniam „občan“ stále existuje.

Titmussov výskum priniesol niekoľko ďalších pozoruhodných výsledkov. Predovšetkým sa zdá, že zavedenie komerčného darcovstva krvi malo veľmi negatívny účinok na dobrovoľné darcovstvo krvi. Motivácia dobrovoľných darcov bola poškrvnená faktom, že niekde inde sú ľudia platení za servis, ktorý oni poskytujú zadarmo. Tento jav je známy ako „efekt rozliatia“. Ak človek objaví, že niekto iný je platený za ich dar, je menej motivovaný k dobrovoľnej službe.

V platenom systéme bola navyše kvalita darovanej krvi ohrozená, pretože ľudia z rôznych rizikových skupín prišli dať krv za peniaze. Následkom toho bol systém plateného darcovstva v USA postupne opäť utlmovaný. Medzi r. 1971 a 1980 množstvo platenej krvi kleslo o 76 %. V tom istom čase sa zvýšilo množstvo krvi z dobrovoľného darcovstva o 39 %. Ochota darovať z vnútorných dôvodov sa tak môže obnoviť. Obnova však trvá určitý čas.

Veríme, že vieme, prečo zlyhal Arjo Klamero pedagógický prístup. Tiež chápeme, prečo je najlepšie zachovať neplatené darcovstvo krvi. Nie sme však my sami medzičasom v rovnakej situácii, v akej by boli Klamerove deti, ak by bol pokračoval vo svojom neblahom vzdelávacom systéme? Prečo by to, čo platí pre darcovstvo krvi, nemalo platiť aj pre ochotu pracovať a sociálne sa angažovať pre kolektívne dobro.

3-3: O holandskej obci Jorwerd

Veľa kníh sa popísalo o transformácii dedinského života. Príbeh o tom, ako “trhové sily začali prenikať do občianskej spoločnosti a zvnútra ju ničiť” (Barber) nie je nikde lepšie opísaný ako v knihe Geerta Maka, ktorá sa stala

klasikou: *Hoe God verdween uit Jorwerd* (Ako zmizol Boh z Jorwerdu, 1996).

Jorwerd je malá farmárska dedina na severe Holandska, v provincii Frízsko. Až do času pred štyridsiatimi alebo päťdesiatimi rokmi mali farmári základné prvky poľnohospodárskej ekonomiky pod svojou kontrolou. Začínalo to už na úrovni rodiny: „Klasické vidiecke rodiny s kopou detí to nemali väčšinou ľahké, ale vždy mali jednu výhodu v porovnaní s rodinami v mestách: väčšinou mali vlastnú zeleninu, vlastné mäso, mlieko, maslo, syr, vajcia a zemiaky, a tak boli viac-menej sebestační“ (strana 22).

To čo kupovali (kávu, čaj, cukor, maslo, atď.) nepredstavovalo veľké výdavky. Dôležité je, že oni rozhodovali, čo potrebujú a kedy to kúpia. Zmenilo sa to však: „Až do šesťdesiatych rokov väčšina farmárov málokedy chodila do obchodu. Obchodníci chodili za ľuďmi domov.“ Staršia žena, ktorá žila v dedine, povedala autorovi: „Napísali sme do objednávacej knihy to, čo sme potrebovali a nič viac. Káva bola káva, čaj bol čaj a mydlo bolo mydlo. Týždenný nákup pre celú rodinu nikdy nebol viac ako dvadsať guldenov“ (strana 22). Tento systém sa napokon nenávratne vytratil v sedemdesiatych rokoch. Ľudia sa stali mobilnými, obchodníci vymreli, reklama a nízke ceny supermarketov v meste, ktoré sa stali prístupné vďaka autu, úplne zmenili nákupné správanie.

To sa udialo na strane spotreby. Z dediny sa však vytratila aj kontrola produkcie, pretože priemyselná technológia ovládla poľnohospodárstvo. Najprv prišli stroje na dojenie a traktor nahradil koňa. Investícia do technológií nebola pre väčšinu farmárov problém. No aj toto sa zmenilo v sedemdesiatych rokoch. Úschova mlieka v chladených nádobách sa stala normou. „Farmári museli kúpiť veľké nádoby na chladenie. Časy, keď ráno a večer kanvice na mlieko ležali pri ceste, sú dávno preč. Preč je auto, ktoré ich zväžalo, a takisto sú preč ruch a šum miestnych mliekarní“ (strana 87).

Kontrola ekonomických procesov sa presunula z miestnej komunity; externé faktory, najmä technické vynálezy, začali zohrávať čoraz dôležitejšiu rolu. Farmár sa stal závislý od banky. Niekedy v šesťdesiatych rokoch sa kompletne zmenil postoj farmárov v Jorwerde, týkajúci sa zadĺženia. „Pre niektorých sa cesta do banky začala kúpou prvého traktoru koncom päťdesiatych rokov. Väčšina farmárov si stále mohla dovoliť kúpu aspoň jedného z vlastného vrecka. Na stroje, chlievy a rôzne iné investície však bolo treba stále viac a viac peňazí. A napokon okolo r. 1975, keď už mliekarne neplatili peniazmi v hotovosti na kuchynský stôl (...), život farmárov sa zviazal s bankou“ (strana 88).

Obyvatelia Jorwerdu sa stali menej závislými od seba navzájom, zato väčšmi od cudzincov z okolitých dedín. Napríklad kováč: „V Jorwerde bol takisto ako v iných dedinách majstrom všetkých remesiel. Podkúval kone, opravoval odkvapy na streche, montoval pece a nebránil sa urobiť celú

generálku traktora. Na niektorých klziskách vo Frízsku sa stále objavovali staré Renaulty 4, ktoré boli premenené na stroje na odpratávanie ľadu. Upravený Harley-Davidson na odpratávanie ľadu bol tiež veľkým úspechom. Kováč miloval technológiu, ale technológia sa vyvíjala príliš rýchlo na to, aby s ňou držal krok“ (strana 148). „Väčšina kováčov v dedinách sedemdesiatych rokov bola schopná opraviť dôležité stroje na farme bez veľkých problémov: traktor, žací stroj, stroj na dojenie, roznášač hnojiva a veľa ďalších. Nie však traktory a stroje na dojenie, ktoré sa objavili po sedemdesiatych rokoch. Boli plné nových technológií a elektroniky, takže iba zdatní mladí mechanici boli schopní zvládnuť ich opravu. Výsledkom bolo, že starodávny kováč už nebol potrebný. Preto sa farmári stali väčšmi závislí od nehmatateľných ekonomických síl vonkajšieho sveta“ (strana 150). „Týmto spôsobom niečo, čo bolo po stáročia súčasťou života farmárov v Jorwerde, sa vytratilo: ich malé hospodárstvo sa prepadlo do veľkej ekonomiky. Hranice medzi týmito dvoma pôlmi sa stali nejasné a viac a viac dier sa začalo objavovať na moste medzi dôverou a tradíciou, až zrazu sa dedinské hospodárstvo vytratilo, ako keby ani neexistovalo“ (strana 150).

Kontrola ekonomiky nad spotrebou a produkciou sa vytratila a štát začal čoraz väčšmi zasahovať opatreniami, presne ako to opisuje Barber. Na farmárov v Jorwerde i inde malo obrovské dopady zavedenie kvót na mlieko. V roku 1984 sa ministri poľnohospodárstva európskych krajín rozhodli obmedziť nadmernú produkciu mlieka. Každý farmár mohol vyrábať len určité množstvo; za každý liter, ktorý vyprodukoval nad povolenú mieru, bol trest s vysokými pokutami. Rýchlo nato sa začal obchod s kvótami na mlieko. Farmár, ktorému udelili kvótu na 250 000 litrov, takto dostal kvótu hodnú milión guldenov mliečnych práv, ktoré potom mohol predat'. Neskôr sa zaviedla kvóta na hnoj. Farmár nemohol vyprodukovať viac ako určené množstvo hnoja. Tak sa vytvoril ďalší rušný trh. Chovatelia prasiat boli pripravení zaplatiť za to, aby mohli nechať prebytok hnoja na niekoho pozemku (strana 97). Zo sociálneho pohľadu je zaujímavé, že tieto opatrenia boli ďalším prostriedkom, nad ktorým nemal farmár moc a ktoré drasticky zmenili jeho spôsob života, ba čo viac, jeho život viac a viac nadobúdala podobu virtuálnej reality. Jeden farmár opísal dopad týchto zmien nasledovne: „Už nie si farmár, ale len výrobca.“

Stratu kontroly nad vlastným životom nenahradila väčšia demokracia. Túžba ľudí vytvárať vlastné spoločenstvo nebola nikdy uznaná alebo ocenená. Vlády zvolili patronátne vyklúčkovanie, hoci ich to stálo mnoho peňazí. „Zatiaľ čo noviny a svet politiky boli zaplavené príbehmi o 'svojpomoci a sebestačnosti', je zarážajúce, ako málo využilo vedenie možnosti, ktoré ešte existovali na podporu komunity. Takmer všetky významné zmeny – nakladanie v prístave, nové budovy – pôvodne navrhli občania. Neskôr vedenie neuznávalo takýto typ iniciatívy. Cesta na ihrisko bola napríklad ako

kaluž blata, ale keď Willem Osinga navrhol, že ju s kopou ďalších chlapov opraví v sobotné popoludnia – niekoľko zvyšných kameňov ležalo blízko, samospráva mala poskytnúť len piesok – aj tak sa to neuskutočnilo. Neskôr samospráva uvoľnila na opravu 30 000 guldenov. „Mohli sme použiť tieto peniaze na kopy iných vecí v dedine,“ nadával Osinga“ (strana 207).

3-4 Európska únia

Európska únia sa počas desaťročí rozšírila všetkými smermi. Získala viac moci pre seba, pri každej novele zmluvy a takmer každá vláda v Európe sa rozhodla pre prístupenie bez ohľadu na to, či občania s tým súhlasia alebo nie. Rozhodnutie o prístupení sa prijalo väčšinou bez referenda.

Odhaduje sa, že 50 % národnej legislatívy vzniká v Bruseli. Bruselská legislatíva celkovo obsahuje okolo 100 000 strán. Rozpočet EÚ so sumou vyše 100 miliárd ročne je vyšší než vo väčšine členských štátov. „Európske inštitúcie majú v súčasnosti viac každodennej právomoci, než má každý členský štát samotný,“ tvrdí nemecký ústavný sudca Udo di Fabrio. Zároveň je EÚ tak nedemokratická, že európsky komisár zodpovedný za rozširovanie EÚ Günther Verheugen raz poznamenal: „Ak by sa EÚ samotná uchádzala o členstvo, museli by sme povedať, že má 'demokratický deficit' (Oldag a Tillack, 2003, strany 17 až 19; pozri tiež Booker a North, 2005).

Povrchný pozorovateľ si môže myslieť, že EÚ vyriešila mnohé moderné problémy. Podľa jej podporovateľov, po dvoch svetových vojnách EÚ možno oceniť za zabránenie novej vojne v Európe. To však úplne ignoruje fakty svedčiace o tom, ako prvá a druhá svetová vojna vznikli. Zapríčinili ich elity, ktoré vládli nedemokratickým spôsobom, začali svoje plány skryto a spravidla začali vojnu proti vôli väčšiny, ako dokazujú prieskumy z tých čias. Čo urobila EÚ bolo, že dala mocnejšie elity nad staré elity a teraz sa musí snažiť kontrolovať ich.

Príklad zo Švajčiarska ukazuje úplne iný prístup: odvtedy, ako sa v polovici 19. storočia zmenilo na federáciu a od počiatku zaviedlo prvky priamej demokracie, bolo skutočne jediným štátom Európy, ktorý nikdy nevstúpil do vojny (iba Švédsko malo dlhšie mier). Dôvod je jednoduchý: bežní ľudia len vzácné chcú vojnu. Demokracie majú lepšie metódy na riešenie konfliktov ako násilie. Alebo inak: ak sa štáty demokratizujú vnútorne, stávajú sa viac mierumilovnými. Vždy bol konsenzus medzi vedcami v tom, že demokracie (čím mali na mysli štáty so slobodnými voľbami a ochranou ľudských práv) nebojujú vo vojnách navzájom. Na druhej strane však vedci zistili, že demokracie sú takisto chtivé vojny proti iným štátom ako autoritárne štáty. Rummel (1995) poukázal na to, že druhé tvrdenie je podložené štatistikami konfliktov, ktoré nerozlišujú medzi relatívne malým konfliktom, v ktorom boli tisíce mŕtvych, a vojnou, v ktorej

padol milión. Ak sa však posúdia počty mŕtvych, je jasná väzba: čím demokratickejší je štát, tým je v konfliktoch menej padlých.

Skrátka, ak chcete mier, musíte sa snažiť udržať problematickú moc pod kontrolou pridaním vyššej sily nad ňu (ako sa snaží ideológia EÚ); ale stály mier sa lepšie dosahuje rozložením takýchto síl z vnútra. Bolo by preto logickejšie zaviesť priamu demokraciu do súčasných štátov, než vytvárať nadnárodné super štáty, do ktorých musia vstúpiť pohltené národné štáty. Nie je žiadna záruka, že sa tieto superštáty nepremenia na regionálne mocnosti, ktoré si nájdu dôvod navzájom sa napadnúť. Ak by pokračovaním tejto logiky mal byť ešte väčší štát, ktorý bude dávať pozor na regionálne superštáty, tak by sme skončili pri totalitnom celosvetovom štáte – čo je v skutku smutná perspektíva.

Neslávnny „demokratický deficit“ Európskej únie spočíva v tom, že národné vlády (bez súhlasu svojich občanov) odovzdali právomoc tvoriť zákony inštitúciám EÚ, ktoré dnes majú navrch nad národnými zákonmi a ústavami. Národné parlamenty nemajú nad tým žiadnu kontrolu. Hlavy štátov a vlád a ministri majú (svojou účasťou v Rade Európy) sčasti kontrolu nad kľúčovou legislatívou EÚ, ale pretože sa stretávajú za zatvorenými dverami, národné parlamenty nikdy nevedia, ako ich predsedovia vlád a ministri v Bruseli hlasovali. Ak ministri tvrdia, že urobili presne to, o čo ich parlament žiadal, parlament nemá žiadny spôsob oponovať im. Európsky parlament nemôže zaplniť túto medzeru, pretože sotva má nejakú právomoc. Nemá právo rozhodnúť o najdôležitejších otázkach a nemá ani moc odvolať jednotlivých členov Európskej komisie (kvázi vládu EÚ). Bývalý predseda Európskej komisie Jacques Delors raz nazval EÚ „jemnou tyraniou“ (Oldag a Tillack, 2003, str. 35). Vyvoláva to dvojakú krízu. V čase, keď ľudia už aj tak nie sú spokojní so zastupiteľským systémom (pozri 1-1), sú ešte aj jeho už i tak skromné možnosti na spolurozhodovanie čoraz viac obmedzované.

Takzvaná európska ústava, ktorú pripravili v Bruseli, ale voliči ju v máji a v júni 2005 v referendách vo Francúzsku a v Holandsku odmietli, urobila málo pre riešenie týchto problémov. Európsky parlament mal dostať viac rozhodovacej právomoci, ale stále by nemal právo iniciatívy a nebol by oprávnený odvolať jednotlivých komisárov. Európska ústava poskytuje väčšiu otvorenosť Rade ministrov EÚ, ale je stále limitovaná a čo je významnejšie, nebude sa uplatňovať na šéfov štátov a vlád v Rade Európy. Presne v nej sa však robia najdôležitejšie rozhodnutia ako európske zmluvy (obsahujúce najdôležitejšie dohody), rozpočet EÚ a rozmiestnenie európskych ozbrojených síl mimo EÚ.

Ďalší hlavný problém EÚ je jej centralizmus, ktorý by dokonca mala ešte väčšmi posilniť navrhovaná európska ústava. Zákony EÚ sú vždy plne platné pre *všetky* členské štáty EÚ, alebo nie sú platné *ani v jednom*. Toto vyvoláva veľa ťažkostí s ujasňovaním v praxi, pretože podmienky v každom členskom

štáty EÚ sú rozdielne a každá vláda má iné požiadavky. Často nikto nie je spokojný s kompromisom, keďže všetky členské štáty (v súčasnosti 25) musia byť uspokojené. Jednoduché riešenie – ktoré spolu s inými navrhuje Frey (r. 1999) – je, že členské štáty sa dohodnú na každom predmete, ku ktorému niektoré z nich vytvoria spoločnú legislatívu, čoho výsledkom je „prekrývajúca sa jurisdikcia“. V každom prípade, ostatné štáty sa potom vždy môžu rozhodnúť, ku ktorej legislatíve sa pripoja. Okrem toho Frey navrhol, aby občania mohli v rámci týchto jurisdikcií priamo demokraticky rozhodovať, čo sa uskutočňuje vo Švajčiarsku, ako sme už spomínali. Tento návrh Freya obsahuje presnú zmes federalizmu a priamej demokracie (o ktorej sme hovorili v tejto kapitole), ktorá bude základom pre udržanie mierovej a produktívnej koexistencie v 21. storočí.

4. Demokratická osoba

Demokracia a motivácia

Čisto parlamentný rozhodovací systém nie je demokratický. V takomto systéme nemôžu ľudia zabrániť zavedeniu nechceného zákona. V skutočnej demokracii musia mať posledné slovo vždy občania.

Táto jednoduchá a jasná zásada však na presvedčenie neprajníkov priamej demokracie nestačí. Ich odpor voči priamej demokracii spravidla nevychádza z racionálnej základne. Ich predsudky voči myšlienke plnej suverenity občanov pramenia zo zakoreneného inštinktu nedôvery voči ľuďom. Zavedenie všeobecného volebného práva (resp. neskôr volebného práva žien) muselo svojho času čeliť podobnému iracionálnemu odporu, kým sa stalo celosvetovo uznávaným demokratickým štandardom.

Odporcovia priamej demokracie veria, že volebné správanie ľudí je určované predovšetkým súkromnými a egocentrickými motívmi. Podľa tohto názoru väčšina vždy bude nemilosrdne potláčať menšinu a priama demokracia nikdy nebude smerovať k vyšším, univerzálno-humánnym cieľom. Reprezentatívna demokracia vraj na druhej strane vytvára podmienky na to, aby rozhodovala morálna elita. Od tejto elity sa potom očakáva, že bude schopná rozoznať všeobecné verejné záujmy a slúžiť im.

Odporcovia priamej demokracie teda majú veľmi špecifický názor na ľudí a na spoločnosť. Tú považujú v podstate za džungľu, za hniezdo vreteníc, v ktorom je množstvo súkromných záujmov v konflikte a navzájom spolu bojujú. Oponenti si preto, prirodzene, osvoja teóriu motivácie, podľa ktorej sú ľudia motivovaní predovšetkým vlastným záujmom. Odmietajú logické argumenty v prospech priamej demokracie a evidenciu dobrej funkčnosti v krajinách, kde priama demokracia existuje po stáročia, pretože hlboko veria, že priemerný človek je morálne narušený a nekompetentný.

V nasledovnom texte sa preto bližšie zameriame na fenomén ľudskej motivácie. Netrzeplivý čitateľ však môže hneď prejsť na 5. kapitolu.

Dobré a zlé politické koncepty

Morálnosť je pojem, ktorý v čisto materiálnom svete budeme hľadať zbytočne. Pravidlá fyziky nevysvetľujú existenciu vedomia (Searle, 1992; Penrose, 1994). Vedomie nehrá vo fyzike žiadnu rolu, pretože fyzika nevysvetľuje jediný kauzálny vzťah, ktorý sa týka fenoménu vedomia. Skôr môžeme povedať, že vedomie je predpokladom na to, aby sme boli schopní opísať pravidlá fyziky a vzťahy. Fyzika neobsahuje vedomie, aj keď je ono predpokladom na fyzikálny výskum a objavy.

Pretože podmienkou pre morálne rozhodnutie je vždy vedomie, fyzika nikdy nemôže poskytnúť základ na rozlíšenie medzi tým, čo je „morálne dobré“ a tým, čo je „morálne zlé“. Politika však nemôže fungovať bez stáleho rozhodovania medzi dobrom a zlom, pretože musí rozhodovať medzi veľkým množstvom rôznych opatrení. Ak nie je možné opatrenie ohodnotiť, či je „morálne lepšie“ ako iné, politika je bezvýznamná. Pretože morálka nespadá do okruhu vedy a je základom politiky, politika je v princípe nezávislá od vedy. Toto však nie je nevedecký či protivedecký názor. Je to len potvrdenie faktu, že prírodné vedy nemôžu naplno opísať ľudskú realitu, pretože sú obmedzené na skúmanie hmoty.

Základ morálky sa často vysvetľuje vo vzťahu s Darwinovým „prirodzeným výberom“ (De Waal, 1996; Ridley, 1996). Overené napríklad je, že kmene s viac rozvinutým morálnym „inštinktom“ vykazujú lepšiu vnútornú súdržnosť, a preto majú výhodu voči kmeňom s menej rozvinutým morálnym inštinktom. Kmeň, ktorého členovia sústavne navzájom bojujú, sa pre nedostatok morálneho inštinktu oslabí alebo prehrá v boji s kmeňom, ktorého členovia si pomáhajú a navzájom sa podporujú. Takto opísal Darwin pôvod morálneho inštinktu u ľudí a tento prístup sa teraz často používa. Tento spôsob vysvetlenia však odkrýva ďalší problém. Darwinov prirodzený výber nedokáže vysvetliť fenomén vedomia. Ak antilopa zbadá leva a začne utekať, môže sa to kauzálne vysvetliť mechanickou interpretáciou (na akej je darwinizmus založený) prostredníctvom série čisto fyzikálnych mechanizmov. Svetlo dopadne na antilopiu sietnicu, signál sa prenesie z optických nervov do mozgu, kde sa stimul prostredníctvom určitých mechanizmov premení na motorickú odpoveď, atď. Útek antilopy a z toho vychádzajúca selektívna výhoda je závislá len od antilopieho fyzikálneho organizmu. Obsah vedomia zvieratá, pocit strachu či agresie, nehrá najmenšiu rolu a neposkytuje žiadnu evolučnú výhodu.

V prípade antilopy preto mechanický pohľad kauzálne zlyháva v dvoch ohľadoch. Po prvé, základy fyziky neposkytujú žiadny kľúč k fenoménu vedomia. Po druhé, táto interpretácia nijako nenaznačuje, že by vedomie mohlo byť evolučnou výhodou. Antilopin pocit strachu sa preto nemôže vysvetľovať odvolaním sa na fyzikálne mechanizmy, ani neposkytuje antilope výhodu v boji o život.

To, čo platí o pocite strachu antilopy, sa tiež vzťahuje na *mutatis mutandis* - na morálny úsudok ľudí. Tento úsudok je tiež obsahom vedomia, ktoré sa nedá fyzikálne vysvetliť a ktoré tiež neposkytuje žiadnu evolučnú výhodu. Ak je človek „chemickým procesom ako každý iný“ (holandský spisovateľ W. F. Hermans), potom selektívna výhoda, ktorá vychádza zo spolupráce, vznikne spôsobom, ktorý vylučuje úlohu vedomia alebo morálneho úsudku. Pretože vedomie a morálny úsudok nehrajú žiadnu rolu pri vzniku selektívnej výhody, neplatí tu vysvetlenie Darwinovým procesom výberu.

Mechanický pohľad na realitu končí logickým skratom. Ak je naše myslenie úplne určované fyzikálno-chemickým procesom v našom mozgu, naše hľadanie pravdy a chápanie sú ilúziou. Nikdy by sme neboli schopní zistiť či vnem, ktorý sa nám zdá byť logický a správny, je skutočne pravý v realite. Túto možnosť nemôžeme vylúčiť – tiež môže byť príkladom, že výskyt logickej správnosti je nepravý a vytvára sa len následkom chemických a fyzikálnych procesov v našich mozgoch. Ak si myslíme, že naše myslenie je úplne určované takýmito fyzikálno-chemickými procesmi, musíme tiež predpokladať, že každý dojem logickej správnosti môže v skutočnosti byť ilúziou vyvolanou chemickými procesmi v našich mozgoch. Táto nejasnosť sa vzťahuje na *všetky* naše názory vrátane predpokladu, že myslenie je úplne redukované na fyzikálno-chemický fenomén. Popper správne naznačuje, že mechanický pohľad na vznik myslenia je sebadeštruktívny.

Pozorovania nás učia, že zdravo fungujúci rozum je bezpochyby dôležitým predpokladom na vznik ľudských myšlienok a úsudkov a tiež pre ľudskú aktivitu. Ale to neznamená, že obsah myslenia môže byť úplne redukovaný na chemické procesy mozgu. Aby som mohol počúvať rádio je dôležité, aby správne fungovalo. Neznamená to však, že obsah programu je vysvetlený vnútorným fungovaním rádia.

Na druhej strane pochopenie vedeckého výskumu krok za krokom je napríklad čisto matematické alebo logické myslenie, ktoré nás vedie od jedného kroku k druhému v chápaní. Takéto vnútorné chápanie sa nemôže nikdy vyvodzovať z čisto fyzikálno-chemickej konfigurácie. Význam dopravnéj značky sa nemôže nikdy vyvodzovať z jej materiálnych komponentov. Zmysel slova napísaného kriedou na tabuľu sa nemôže nikdy vyvodzovať z tvaru a kompozície kriedou napísaných znakov. Dopravná značka a kriedou napísané znaky môžu mať v podstate veľa významov; nevedú k jedinému významu alebo sledu myšlienok. Človek z Marsu by nikdy nebol schopný vyvodit' zmysel dopravnéj značky fyzikálnou alebo chemickou analýzou značky (napríklad kovový kruh alebo trojuholník, označený bielou alebo červenou hranicou). Takým istým spôsobom obsah posudzovaného elementu alebo myšlienka sa nemôžu nikdy vyvodit' zo špecifickej chemickej konfigurácie mozgu. Vyššie opísaný Marťan by nikdy nebol schopný zrekonštruovať obsah myšlienky v mozgu jeho fyzikálnou alebo chemickou analýzou, pretože jej obsah existuje len vo vedomí majiteľovho mozgu v danom momente. V tomto ohľade neexistuje základný rozdiel medzi dopravnou značkou a mozgom.

Obsah myšlienky preto nemôžeme považovať za nič viac ako autonómne reality, ktoré sa nemôžu redukovať na materiálne procesy. Ak chce niekto demonštrovať správnosť matematického dôkazu, nemá zmysel použiť mikroskop na preskúmanie procesov v mozgu matematika. Človek musí preskúmať matematickú logiku použitím vlastného úsudku.

Rovnako ak chceme rozvinúť racionálny koncept politickej alebo sociálnej aktivity, musíme pristúpiť na rozlíšenie dobra a zla z neodvoditeľného predpokladu: politické a sociálne problémy sú v jadre vždy etickými problémami, a politické riešenia sú vždy etickými riešeniami. Akokoľvek by sa človek snažil prekrútiť tento argument etiky, vždy sa zaoberá rozlíšením medzi dobrom a zlom. Koncept „morálneho dobra“ je vždy v centre politickej debaty. Pretože morálne úsudky, takisto ako aj iné obsahy vedomia, nemôžu byť redukované na fyzikálno-chemické procesy, a pretože sú jadrom politickej činnosti, ktorá tiež nemôže byť redukovaná na fyzikálno-chemické procesy, tak ani politická veda nemôže byť obsahom fyziky a chémie.

Benjamin Barber (r. 1984) prisudzuje veľkú dôležitosť tomuto neredukovateľnému charakteru politickej vedy a politickej aktivity. Politika je viac ako pragmatické hľadanie najlepšieho možného riešenia pre dané okolnosti. Politiku tvorí kreatívna dynamika, dynamika slobodného morálneho výberu. To, čo vytvára dobré rozhodnutie, nevychádza automaticky z faktov o danej situácii. Správne rozhodnutie vzniká, pretože ľudia pridávajú do danej situácie niečo úplne nové. Politické vedy sú nezávislé od prírodných vied, pretože sa zaoberajú etickými problémami (ktoré nemusia brať do úvahy prírodné vedy) a tiež preto, že etické rozhodnutia obsahujú kreatívny element. Politická činnosť je odlišná od činnosti inžiniera, ktorý hľadá najlepšie možné riešenie technického problému. Inžinier len posudzuje prírodné pravidlá danej situácie. Najlepšie možné riešenie z technického uhlu pohľadu je výsledkom materiálnych faktov. Politicky činné osoby pridávajú danej situácii vlastné morálne vnímanie. V tom je základný rozdiel.

Tri vízie človeka – tri vízie demokracie

Najzákladnejšia otázka – kľúčová otázka politiky – je otázka, čo vlastne “morálne dobro” znamená. Táto otázka vedie k mimoriadne zaujímavému paradoxu.

Koncept “morálneho dobra” dáva zmysel len vtedy, keď akceptujeme, že dobro prevyšuje individuálne uváženie. Nemôžeme ľubovoľne rozhodnúť, čo budeme volať „dobré“ a čo nie. Koncept „morálky“ a „morálneho dobra“ zahrňuje element, ktorý prevyšuje individuálny výber.

Je však sloboda jednotlivca dôležitým aspektom „morálneho dobra“? Sloboda znamená možnosť výberu. Skutok alebo rozhodnutie môže byť „morálne dobré“ do takeého rozsahu, do akého je skutok ultimatívne zakorenený v slobode výberu jednotlivca. Ak je skutok výsledkom vonkajšej sily, ktorá je hoci slabá, kategórie „dobra“ a „zla“ už nie sú aplikovateľné.

Existujú teda dve strany morálky. Morálka prevyšuje individuálny úsudok: to je *suprapersonálny* aspekt morálky. A morálka môže vychádzať len zo

slobodnej činnosti jednotlivca a z ničoho iného, toto je *individuálny* aspekt morálky. Tieto dva aspekty majú paradoxný vzájomný vzťah. Ako môže byť morálka zároveň individuálna a suprapersonálna?

V tomto bode je dôležité spraviť rozlíšenie medzi *slobodou* a *svojevôľou*. Sloboda môže byť odlišená od svojevôle tým, čo je rozlične určované ako *zainteresovanosť*, *oddanosť*, *súvislosť* a *väzba* [nižšie je viac opísaná problematika presnej definície tohto konceptu].

Svoju vlastnú jedinečnosť vyjadrujeme prostredníctvom slova „ja“. Bez „ja“ neexistuje žiadna morálna sloboda, žiadne rozlíšenie medzi dobrom a zlom a takisto žiadna politika. Ale čo je vlastne individualita, ktorú vyjadrujeme prostredníctvom „ja“? „Ja“ musí byť jasne odlišené od svojho „majetku“. Ja „mám“ telo, pohlavie a rodný jazyk. Ja zažívam radosť a bolesť. Ja mám spomienky a ambície. Ale slovo ja tiež jasne rozlišuje, že ja nie som púhym mechanickým súhrnom toho všetkého. Na začiatok slovo „ja“ znamená prázdno alebo prázdne miesto. Toto prázdno je identické pre každého človeka – tak identické, ako môžu dve prázdna byť. V skutočnosti objavujeme objektívny základ pre rovnoprávnosť, rovnosť pred zákonom bez ohľadu na odlišnosť. *Ludia sú rozdielni, ale ľudia sú si rovní*.

Ale „ja“ nie je nejakým absolútnym prázdnom. Ako „superpozícia“ kvantovej teórie ľudskej „ja“ je voľným priestorom plným potenciálu, očakávania a kreatívnej sily; je prázdnotou morálnej vôle predtým, ako morálna vôľa zrodí morálny úsudok. Čo ešte v prázdne spí, je nediferencovaná schopnosť účasti. Ľudské „ja“ nie je ničím iným, ako manifestáciou vlastnej účasti vo svete. A práve účasť rozlišuje slobodu od svojevôle.

Bez účasti som voľný ako kozmonaut, ktorý nemá nič, čoho by sa mohol pridržať, keď sa kníše v centre vlastnej gravitácie v bezťažavom priestore. Kozmonaut sa môže pohybovať akokoľvek chce, ale nemôže ovplyvniť pozíciu centra vlastnej gravitácie vo vzťahu k ostatným objektom, pretože všetky spojenia s okolitým svetom boli prerušené. Ak nie som spojený s ostatnými ľuďmi, najsilnejší skutok sa ma nemôže vnútorne dotknúť; ostanem „prerušený“. Bez väzby a účasti nemám slobodu na zmenu. Iba silou vlastnej účasti sa mením prostredníctvom toho, čo robím.

Ako ľudské tvory sme voľní len vtedy, keď sme v spojení a zúčastnení. Človek môže povedať, že morálna účasť alebo morálne teplo, ktoré môže jednotlivec rozvinúť, je spôsob, akým sa morálka objavuje vo svete. Morálka nemôže byť vo svete nájdená nikde mimo ľudskej účasti. A presne prostredníctvom angažovanosti môže človek znovu objaviť skutočný zmysel vlastného bytia. Ako subjekt sa môžeme oddeliť nielen od vonkajšieho sveta, ale aj od vlastného tela, vlastných zvykov a vlastného charakteru (môžeme sa napríklad snažiť znížiť váhu, alebo zmeniť vlastný charakter, alebo potlačiť rastúci hnev). Ale, prirodzene, nemôžeme sa oddeliť ako subjekt od účasti

(napríklad od bolesti niekoho iného). Ak sa snažíme odporovať účasti, nemôžeme – ako subjekty – brať so sebou vlastnú účasť. V zásade nemôžeme sa pozrieť na naše city v úplnom odlúčení od citov náklonnosti k inému človeku. Ak sa napriek tomu o to pokúsime, musíme najprv vytvoriť prelud našej náklonnosti, oddelením od základného faktu, že toto je *naša* náklonnosť, s ktorou konáme. Ak chceme vytvoriť skutočný obraz o svojej náklonnosti alebo účasti zahrňujúc fakt, že toto je *naša* náklonnosť, nemôžeme zabrániť, aby sme ňou boli naplnení. Potom sme *naša* náklonnosť. To isté sa nestane, ak preskúmame jeden z našich zvykov (zahrňujúc fakt, že je to *náš* zvyk). Naša účasť alebo pripútanosť je niečo, od čoho sa nemôžeme odlúčiť, ale niečo, s čím sme hlboko spojení. *Máme* telo, zvyky, charakter; sme *naša* účasť.

Toto môžeme omnoho lepšie pochopiť, ak popremýšľame nad najzákladnejšou formou účasti – *pozornosťou*. Pozornosť (upriamiť pozornosť, prejavíť záujem, spolucítiť) je schopnosť ľudského ducha na vytvorenie miesta vo vlastnej predstave pre iného človeka alebo objekt mimo seba. Vo svojej podstate vedie pozornosť ku pravde. Pozornosť je predchodcom myšlienky. Poskytuje priestor na vnemové dojmy a individuálne myšlienky a väzby na myšlienku. Spájame sa s „druhým“ koncentráciou našej pozornosti. V záujme svojej podstaty nemôžeme odlúčiť našu pozornosť od nás samých. Pravda je, že môžeme namieriť našu pozornosť na čokoľvek predstaviteľné, zahrnúc do toho povahu a charakteristiku pozornosti, ale práve pre túto aktivitu sa zároveň nemôžeme oddeliť od pozornosti. Naša pozornosť má schopnosť sebareflexie (môže byť otočená proti sebe), ale pozornosť nemôžeme potlačiť tým istým spôsobom, ako svoje charakterové črty. Môžeme napríklad zamerať našu pozornosť na vlastnú lenivosť bez toho, aby sme boli v skutočnosti leniví v tom istom čase. Ale nemôže zamerať našu pozornosť na svoju pozornosť bez toho, aby sme boli súčasne pozorní. Naša lenivosť je niečo, čo je našou hlbokou a základnou súčasťou, avšak naša pozornosť je prejavom vlastnej existencie. Ak sme pozorní, tak potom *sme* touto pozornosťou. A pozornosť je účasť.

V účasti je objasnený paradoxný charakter morálky. Na jednej strane som svoja účasť (účasť je hyperindividuálna a môže vychádzať len od jednotlivca). Ale na druhej strane moja účasť je vždy účasťou s „druhými“. Bez „druhých“ nemôže moja účasť existovať. V tomto zmysle vďačím za svoju existenciu tým „druhým“. Účasť alebo morálne dobro môže existovať len medzi ľuďmi. Skutočná spoločnosť nie je štátom alebo súčtom všetkých sociálnych štruktúr a organizácií. Skutočná spoločnosť sa skladá zo spojitosti a ľahostajnosti, z morálneho tepla a chladu medzi ľuďmi. Nie je jednoduché zachytiť esenciu významu slova účasť, pretože v skutočnom svete (z ktorého odvodzujeme väčšinu konceptov a výrazov) nie je nič, čo má v tom istom čase charakter rovnako objektu ako aj vzťahu.

Z duálneho charakteru morálky a účasti pramena tri pohľady na demokraciu:

- Ktokoľvek, kto sa väčšinou zameriava na suprapersonálny aspekt morálky a nevšima si individuálny aspekt, má tendenciu k limitovanej forme demokracie, v ktorej je účasť ľudí minimálna. Benjamin Barber (1997) opísal týchto „komunitaristov“ nasledovne: „Pretože veria, že ľudia sú súčasťou siete komunit, ktoré sú nadradené nad ich individualitu, komunitaristi nevidia 'občiansku spoločnosť' ako ihrisko pre jednotlivcov a ich dobrovoľné väzby a zmluvné organizácie, ale ako zmes nevyhnutných sociálnych vzťahov, ktoré zväzujú ľudí do rodín, klanov, susedstiev, komunit a hierarchií.“ Morálka je chápaná ako niečo, čo je dané zhora. Ľudia si vyberajú subsidiárnu formu štátu, s reprezentatívnou formou demokracie a s vládnuou elitou, ktorá má maximálny priestor na manévrovanie. Táto elita potom musí ľudí „vzdelávať“. „Stredne veľké organizácie“ (kluby, združenia, atď.) sú považované za prostriedky, ktorými môže elita jemne kontrolovať, viesť a „vzdelávať“ ľudí.
- Ktokoľvek, kto akceptuje iba individuálny aspekt morálky, bude interakcii medzi ľuďmi prikladať malú alebo žiadnu dôležitosť. Barber (1997) opisuje „libertárny“ model nasledovne: „...sociálne vzťahy rovnako ako v súkromnom sektore, tak aj medzi súkromným sektorom a vládou sú zmluvné vzťahy, do ktorých vstúpili slobodní jednotlivci, bez ohľadu na ich záujmy alebo produkty, v záujme obrany svojej slobody. (...) Koncentráciou na autonómnych, solitárnych, egoistických konzumentov, ktorí sa obklopili pevnosťou práv a vyjdú z nej len ak potrebujú, aby štát niečo spravil, ktorý funguje ako servis (...), liberálny model „občianskej spoločnosti“ môže predstavovať len nevyvinutý typ sociálnych vzťahov, ktoré zostávajú väčšinou povrchné užitočné. Koncept slobody v takomto modeli je preto hyperindividuálny, negatívny a opozičný. Nedokáže reagovať na túžbu moderných národov v mobilných, postindustriálnych spoločnostiach po spoločenstvách a solidarite.“ V takejto takzvanej „libertariánskej“ pozícii môže človek rýchlo prísť na nápad „tlačidlovej“ demokracie, volenie prostredníctvom médií, atď. Osobné názory členov takejto „atomizovanej“ spoločnosti vedú priamo do rozhodovacieho procesu bez toho, aby boli spoločne prediskutované rôzne uhly pohľadov.
- Barber (1997) obhajuje „silnú demokraciu“: „Z pohľadu silnej demokracie sú občania chápaní ako členovia 'občianskej spoločnosti', pretože sú aktívni, zodpovední a sú členmi skupín a komunit. (...) Občania (...) chápu, že demokracia je presne tým typom štátu, v ktorom nie politici a úradníci, ale občania využívajú legálne práva na vytvorenie vlastnej slobody. Takto chápaná sloboda v sebe zahŕňa aj povinnosti a sociálnu zodpovednosť občanov a právnických osôb/firiem. V takomto type štátu sú práva

a povinnosti dvoma stranami identity občanov, ktoré nepatria štátnym úradníkom ani súkromným konzumentom, ale výhradne občanom.”

Ak harmonicky spojíme obe strany morálky (individuálna a suprapersonálna), získame demokratický proces, v ktorom ľudia najskôr navzájom spolupracujú na tvorbe vízií, a potom si z nich pomocou individuálneho rozhodovania vyberajú. Tu vidíme, ako sa radikálna priama demokracia a radikálny federalizmus navzájom organicky dopĺňajú. Suprapersonálny aspekt morálky funguje *prirodzene* medzi ľuďmi. V demokratickej spoločnosti nemôže byť nadiktovaný smerom zhora – kráľom, prezidentom alebo intrigami vodcov politických strán. Objavuje sa v diskusii a interakciou medzi ľuďmi, ktorí sa nekonfrontujú ako atomizovaný jedinici, ale ktorí sa vytváraním väzieb federatívne organizovali do sociálnej siete. V silnej demokracii sa ľudia navzájom počúvajú, existuje sociálna debata a ľudia menia vlastné názory. Ale samotné rozhodnutie, moment volieb, je výlučne osobným rozhodnutím. Veď hlasovať sa má podľa najlepšieho vedomia a svedomia a len jednotlivci majú intelekt a svedomie. Tu sa nachádza individuálny pól morálky a účasti. Iba priama demokracia umožňuje takýto typ individuálneho úsudku. Ak vo federatívnej spoločnosti individuálnemu úsudku (vo voľbách) predchádza spoločný proces formovania názorov, individuálne rozhodnutie sa môže povýšiť nad obmedzenia a jednostrannosť izolovaného jednotlivca.

Maslow: fenomenálna teória motivácie

Stále nám zostáva preskúmať, či v procese demokratického rozhodovania ľudia berú do ohľadu záujmy spoločnosti. Aké motívy vedú ľudí k ich konaniu vrátane ich politického rozhodovania? Aby sme toto zistili, použijeme významnú teóriu motivácie, ktorú predstavil Abrahám Maslow (Maslow, 1943a).

Podľa Maslowa existuje hierarchia ľudských potrieb a túžob. Pokiaľ nie je primárna potreba naplnená, dovtedy ovplyvňuje motiváciu a ďalšie túžby ustupujú do úzadia. Maslow rozlišuje dva typy potrieb: základné potreby (takzvané nedostatkové potreby), ktoré sú uspokojené zvonka; a potreba naplnenia a sebarealizácie („metapotreba“), ktorá je uspokojená vnútornou aktivitou. Najprv musia byť naplnené základné potreby a až potom sa stane potreba sebanaplnenia hlavnou motiváciou.

Maslow rozlišuje nasledovné základné potreby:

Fyziologické potreby

Potreba jedla, svetla, atď.: „Pre človeka, ktorý je extrémne hladný, neexistuje žiadny iný záujem, ako jedlo. Sníva o jedle, spomína si na jedlo,

myslí na jedlo, túži po jedle, predstavuje si jedlo a chce iba jedlo“ (Maslow, 1943a, strana 374). Pokiaľ tieto potreby nie sú naplnené, tak dominujú ľudskej motivácii, ale akonáhle sa naplnia, objavia sa nové motivácie: „Čo sa stane s motiváciou človeka, ak má kopec jedla a jeho brucho je stále plné? Zrazu sa objavia („vyššie“) potreby a tie dominujú organizmu namiesto fyziologického hladu. A ak sa aj tieto naplnia, tak potom sa objavia ďalšie nové (a stále „vyššie“), a tak ďalej. To je to, čo sa myslí, ak hovoríme, že ľudské potreby sú hierarchicky usporiadané“ (Maslow, 1943a, strana 375).

Potreba bezpečia

Fyziologické potreby sa viažu na okamžitú potrebu. Nieкто, kto je sužovaný hladom a smädom, sa o budúcnosť veľmi nezaujíma. Chce jesť a piť teraz. Akonáhle bola potreba jedla naplnená, príde starosť o budúce zásoby, po nej starosť o garantované zásoby jedla, strechu nad hlavou, ochranu pred zimou a ostatnými nebezpečenstvami. Chceme prežiť a na to potrebujeme bezpečnosť. Fyziologické potreby sa viažu na momentálnu situáciu; potreba bezpečia sa viaže na pokračovanie budúcnosti. Zahŕňa potrebu poriadku a určitej rutiny, ako aj potrebu absencie nepredvídateľných ohrození. Podľa Maslowa (1943a) potrebujú najmä deti pre pocit bezpečia a istoty pravidelný denný rytmus.

Potreba medziľudských vzťahov

„Po naplnení fyziologických potrieb a potreby bezpečnosti vystúpi do popredia ďalší komplex potrieb - potreby lásky, náklonnosti a sebaúcty (...), človek začne podstatne silnejšie pociťovať absenciu priateľov, lásky, životného partnera, detí. Búde túžiť po láskyplných vzťahoch s ľuďmi vo všeobecnosti, po mieste vo svojej skupine a bude sa veľmi intenzívne snažiť, aby dosiahol tento cieľ (Maslow, 1943a, strana 381).“ Dôležitým bodom podľa Maslowa je, že toto sa vzťahuje rovnako na dávanie ako aj prijímanie lásky. Na úrovni bezprostredného vedomia, na ktorej prebieha emocionálny život, ľahostajnosť zohráva takú istú rolu, ako hlad na úrovni fyziologického tela. Je zaujímavé podotknúť, že Maslow nepovažuje sexuálne túžby za základné potreby: fyziologické potreby a potreby začlenenia môžu fungovať na rôznych stupňoch.

Potreba spoločenského začlenenia (uznanie druhými a sebaúcta)

Tieto potreby sú prirodzene úzko spojené s ostatnými potrebami, ale sú odlišné túžbou po kontinuite. Ľudia potrebujú jedlo, ale aj dlhodobé zabezpečenie prísunu potravy (potreba bezpečnosti). Ľudia majú potrebu priamej náklonnosti (priateľstva a lásky) ale tiež širšieho sociálneho

začlenenia, ktoré im aj v budúcnosti zabezpečí možnosť žiť v spolupatričnosti s inými.

Potreba vedieť a rozumieť

Maslow tvrdí, „Túžba vedieť a rozumieť (...) sú rovnako potrebami osobnosti ako „základné potreby“, ktoré sme už opísali“ (Maslow, 1943a, strana 385). Často možno pozorovať, že snahy o naplnenie týchto túžob pretrvávajú napriek veľkým nákladom a riziku. Napriek tomu Maslow často vynecháva potrebu vedenia a chápania, keď sumarizuje hierarchiu potrieb. Vo svojom článku z roku 1943 rozsiahlo opisuje vedenie a chápanie ako základné potreby, ale neobjasňuje, aké miesto majú v hierarchii ostatných potrieb. Podľa nášho názoru „potreba rozumieť“ musí byť logicky chápaná ako piata základná potreba. Potreba vedieť a chápať sa objaví plnou silou, ak potreba lásky a sociálnej spójitosti je aspoň čiastočne uspokojená. Každý poznatok bude považovaný za prázdny alebo irelevantný, ak nebol získaný na pozadí plného emocionálneho a sociálneho života. Ale potreba vedieť a chápať musí byť stále považovaná za základnú v tom zmysle, že ľudia sa musia otočiť smerom von, aby uspokojili túto túžbu (avšak potreba sebanaplnenia je uspokojená vnútornou aktivitou – vid'. nižšie). Dalo by sa tiež povedať, že určitý stupeň vedenia a chápania je podmienkou pre sebarealizáciu. V tomto zmysle potreba vedenia a chápania stojí na základnejšom stupni hierarchie ako potreba sebarealizácie.

Metapotreba: potreba sebarealizácie

Jedno z Maslowových tvrdení hovorí: *každý talent je tiež potrebou, je to vlastne potreba naplnenia tohto talentu*. Osoba, ktorá sa vyvinie normálne, sa väčšinou nezastaví pri vyšších základných potrebách, ako sú potreba sociálneho uznania a získanie vedomostí. Ak tieto potreby boli patrične uspokojené, potom sa objaví nová potreba, potreba zlepšovať vlastné schopnosti a talent. Táto nová potreba je v základe rozdielna od predošlých piatich potrieb v tom zmysle, že nemôže byť uspokojená z vonkajšieho sveta, ale iba vnútornou iniciatívou. Preto Maslow v tomto kontexte hovorí o „metapotrebe“.

Deliaca čiara medzi metapotrebou a základnými potrebami, ktoré sú uspokojené z vonkajšieho sveta, sa zhoduje s deliacou čiarou medzi vnútornou a vonkajšou motiváciou (vid'. 3-1 a 3-2). V momente, keď sa metapotreba stane hlavnou motivačnou silou, ľudia sa prejavujú ako zúčastnené tvory. Vzťah k vonkajšiemu svetu je akoby obrátený z vnútra smerom von. Pokiaľ sú základné potreby motiváciou, vonkajší svet existuje ako prostriedok na uspokojenie týchto potrieb. Ak sa metapotreba stane hlavnou motivačnou silou, ľudia sa sami stanú prostriedkami, ktoré naplňajú

potreby vonkajšieho sveta. Zatiaľ čo základné potreby vznikajú z toho, čo „ja“ mám (telo a emócie), metapotreby vznikajú zo spojenia, ktoré sa prejavuje ako „ja“.

Potrebu seberealizácie nemožno potom vidieť ako hedonistickú. Nie je to o egoistickom úniku, ale skôr o potrebe zmyslu, ktorý môže byť nájdený prostredníctvom servisu pre „ostatných“. Metapotreba je potreba zmyslu. Na otázku, či má existencia zmysel, nemôže byť odpoveď „áno“ alebo „nie“ na čisto racionálno-intelektuálnej úrovni. Zmysel vznikne službou „ostatným“, pričom je táto služba chápaná najmä ako osobná. Politik, umelec, stolár alebo obchodný asistent sú hnaní potrebou seberealizácie a hlboko v srdci vždy objavia takýto typ služby, ku ktorej sú vedení. Táto sila, ktorá nás vedie k službe „ostatným“, je časťou ľudského charakteru a človek vytvára zmysel svojej existencie v miere, v akej je táto hnacia sila premenená na skutky.

Uspokojenie

Ľudia, ktorí vyrástli v zdravom a harmonickom prostredí, sú uspokojení vo vzťahu k základným potrebám. „Znamená to, že uspokojená osoba nemá viac potrebu úcty, lásky, bezpečnosti, atď. (...) Ak sa zaujímate o to, čo nás motivuje a nie o to, čo nás motivovalo alebo bude motivovať, potom uspokojená potreba už nie je motiváciou. Toto treba zvýrazniť, pretože tento fakt prehliadli alebo vyvracali všetky teórie o motivácii, ktoré poznám. Úplne zdravý, normálny, šťastný muž nemá sexuálnu potrebu, potrebu hladu, bezpečnosti, lásky, prestíže, sebaúcty okrem výnimočných momentov rýchlo pominuteľného ohrozenia. (...) Zdravý človek je primárne motivovaný potrebou rozvinutia a realizácie svojho potenciálu a kapacity. Ak má človek iné potreby v aktívnom chronickom zmysle, tak je to jednoducho nezdravý človek“ (Maslow, 1943a, strany 393-394).

Uspokojenie základnej potreby musí byť preto odlišené od odpovede na potrebu, ktorá vznikne príležitostne. Každý človek musí napríklad denne jesť. Ale kým je zásobovanie potravou zabezpečené, hlad nebude najdôležitejším motívom. Keď je potreba jedla a pitia pravidelne uspokojovaná, môžeme povedať, že základné potreby sú *uspokojené*. Potreby nie sú motiváciou, hoci musia byť uspokojené z času na čas. Človek môže povedať, že základné potreby zohrávajú rolu ako odvodené motivácie. Prirodzene bude stále existovať snaha o bezpečie alebo dosiahnutie poznania, ale v podstate sa toto odohráva na pozadí alebo v súvislosti s potrebou naplnenia vlastného potenciálu zaangažovaného jedinca – je to potreba, ktorá je chápaná s hlbšou a väčšou dôležitosťou.

Podľa Maslowa je množstvo potrieb uspokojených už v rannom veku života. Maslow bol očarený faktom, že ako dospelí sú určití ľudia väčšinou motivovaní túžbou po seberealizácii, aj keď ju sprevádzal vážny deficit

v oblasti základných potrieb. Zdá sa to byť výnimka v hierarchickom usporiadaní, v ktorom fungujú potreby ako motivácia: „Pravdepodobne dôležitejšie ako všetky tieto výnimky je motivácia, ktorá zahŕňa ideály, vysoký sociálny štandard, vyššie hodnoty a podobne. Ľudia s takýmito hodnotami sa stanú martýrmi; vzdajú sa všetkého pre určitú myšlienku alebo hodnotu. Títo ľudia môžu byť aspoň čiastočne pochopení cez jednoduchý koncept (alebo hypotézu), ktorá sa nazýva „zvýšená tolerancia frustrácie v záujme skorého uspokojenia“. Ľudia, ktorí boli uspokojení v rannom veku, môžu vyvinúť výnimočnú silu odporovať súčasným a aj budúcim potrebám jednoducho preto, lebo majú silný a zdravý charakter, ktorý je výsledkom základného uspokojenia. Takíto „silní“ ľudia bez problémov zvládnu protiargumenty alebo sú v opozícii, vedia plávať proti prúdu verejného názoru a vedia obhájiť pravdu pri veľkom osobnom riziku. Sú to tí, ktorí milovali a boli milovaní a ktorí majú množstvo hlbokých priateľstiev, vydržia nenávisť, odpor a prenasledovanie. (...) Zdá sa pravdepodobné, že najdôležitejšie je uspokojenie v prvých dvoch rokoch života. Znamená to, že ľudia, ktorí boli bezstarostní a silní v prvých rokoch, majú tendenciu ostať bezstarostnými a silnými, aj keď budú čeliť hocičomu, čo ich ohrozuje“ (Maslow, 1943a, strana 388).

Pri osobe, ktorá sa seberealizuje, sa v Maslowovej pyramíde objaví typ inverzie: v sérii potrieb a motivácií tie, ktoré vystupujú ako posledné, sa stanú primárne. To, čo bolo pôvodne na vrchole pyramídy, sa stane jej základňou. V tomto ohľade existuje „obrátenie“ v prechode od základných potrieb na metapotreby (viď 4 – 1).

Dôležitým elementom v Maslowovej teórii motivácie je tvrdenie, že základné potreby môžu byť úplne uspokojené. Tieto potreby nie sú nevyčerpatelne. Logickým dôsledkom je, že k základným potrebám by sme mali pristupovať opačne. Nemusíme sa obávať stále sa stupňujúcich neobmedzených materiálnych túžob „homo economicus“. Po odstránení nedostatkov v uspokojení pomerne obmedzených základných potrieb človeka nasleduje zmena a metapotreby sa stanú hnacou silou pre jeho konanie.

Autoritatívny charakter podľa Maslowa

Podľa Maslowa kľúč k autoritatívnemu charakteru môžeme nájsť v špecifickom pohľade na ľudstvo a svet: „Ako mnohí psychologicky neistí ľudia, vníma aj autoritatívna osoba svet ako džungľu, v ktorej ľudia proti sebe bojujú. Svet je chápaný ako nebezpečný, ohrozujúci a náročný, ľudia sú ponímaní ako sebeckí, zlí a hlúpi. V tejto analógii je džungľa zaľudnená zvieratami, ktoré buď žerú alebo sú zožrané, ktorých sa treba obávať, nenávidieť ich, alebo nimi pohrdať. Bezpečnosť závisí od vlastnej sily a táto pozostáva zo schopnosti dominovať. Ak človek nie je dostatočne silný,

jedinou alternatívou je, aby si našiel ochrancu. Ak je ochrana dostatočne silný a môže byť naňho spoľahnutie, potom môže jednotlivec dosiahnuť určitý typ mieru. (...) Ak si raz slabý človek osvojí tento pohľad na svet, v jeho očiach všetko, čo autoritatívna osoba robí, je logické a rozumné. (...) Ak jednotlivec vníma svet ako džungľu, v ktorej sa ľudia správajú ako zvieratá, potom sú všetky podozrenia, nepriateľské postoje a strach autoritatívnej osoby oprávnené. Len ak svet nefunguje ako džungľa a ľudia nie sú nekonečne krutí, sebeckí a egocentrickí, iba vtedy môžeme tvrdiť, že sa autoritatívna osoba mylí.“ (Maslow, 1943b, 1973, strana 141). Maslow však tvrdí, že iba malá časť ľudí (predovšetkým psychopati) zodpovedá obrazu človeka s autoritatívnou povahou..

Maslow takto opisuje rozdiely medzi „autoritatívnou povahou“ a „demokratickou povahou“:

- Autoritatívna povaha uprednostňuje hierarchiu. „Ľudia sú usporiadaní na vertikálnom rebríčku ako keby boli na rebríku a sú rozdelení na tých, ktorí sú na ňom vyššie a na tých, ktorí sú nižšie. Demokratická osoba má namiesto toho tendenciu (v čistom prípade) rešpektovať ostatných ľudí napriek ich odlišnosti namiesto toho, aby ich rozdeľovala na lepších a horších. Toleruje rôzny vkus, ciele a osobnú autonómiu, pokiaľ nimi nie je nikto ohrozený. Ba čo viac, má väčšiu tendenciu mať ľudí rád, než ich nemať rád a verí, že ľudia sú vo svojej podstate dobrí, nie zlí, ak by dostali šancu“ (Maslow 1943b, 1973, strana 142).
- Autoritatívna osoba má tendenciu zovšeobecňovať „nadradenosť“ a „podradenosť“. Silnejší ľudia sú považovaní za nadradených v každej oblasti. V najabsurdnejšej forme možno tento jav pozorovať v súvislosti s kultom osobnosti okolo diktátorov ako Mao alebo Kim Ir Sen. Propaganda pomaly premieňa takéto charaktery na schopných vodcov alebo výnimočných spisovateľov, umelcov, vedcov a športovcov (ako aj ženy). Tento typ kultu osobnosti využíva tendenciu autoritatívnych ľudí zovšeobecňovať. Demokratickí ľudia nemajú tendenciu k zovšeobecňovaniu, ale vidia nadradenosť a podradenosť iba v špecifických, funkčných oblastiach a vo vzťahu ku schopnosti riešiť účinne úlohy.
- Autoritatívna osoba prejavuje silnú túžbu po moci (moc je dôležitá na prežitie v džungli). Demokratická osoba hľadá silu namiesto moci.
- Autoritatívna osoba má veľkú tendenciu vidieť ľudí „... ako nástroje, ako prostriedky na ceste k svojmu cieľu, ako pešiakov na šachovnici, ako objekty, ktoré možno vykorisťovať“ (Maslow, 1943b, 1973, strana 145). Nájďme tu ďalší dôvod, prečo bude autoritatívna osoba stáť proti priamej demokracii.

Dôležitým prvkom, ktorý Maslow často spomína, je tendencia autoritatívnych ľudí interpretovať po novom autoritatívnym spôsobom postoje a presvedčenia, ktoré sú vo filozofii džungle diametricky protikladné. Maslow ako príklad uvádza: „...kresťanský ideál (ktorý) bol niektorými cirkvami a skupinami skorumpovaný a zvrátený do svojho úplného protikladu“ (Maslow 1943b, 1973, strana 147).

Vnútorňá motivácia a demokratická povaha

Maslowova „seberealizujúca sa“ osoba je taká, ktorej bežná činnosť a životné pocity nie sú ovládané neuspokojenými základnými potrebami. Seberealizujúci sa ľudia konajú na základe veľmi silných, osobných vnútorných pocitov: „Tak ako strom potrebuje svetlo, vodu a výživu, tak väčšina ľudí potrebuje lásku, bezpečie a uspokojenie základných potrieb, čo môže prísť len zvonku. Až po uspokojení vonkajších potrieb vznikne skutočný problém ľudského rastu, čiže seberealizácia“ (Maslow 1950, 1973, strana 188).

Jednou z prekvapujúcich charakteristík, ktoré Maslow zdôrazňuje pri takomto type osoby, je „demokratická štruktúra charakteru“: „Všetky moje subjekty bez výnimky možno považovať za demokratických ľudí v najhlbšom možnom zmysle. (...) Títo ľudia majú všetky vonkajšie demokratické črty. Sú priateľskí voči každému, kto nemá zvrátený charakter bez ohľadu na spoločenské postavenie, vzdelanie, politickú orientáciu, rasu a farbu. Často sa zdá, že si nie sú vedomí rozdielov, ktoré sú pre priemernú osobu jasné a dôležité. Nemajú len túto jasnú kvalitu, ale ich demokratické presvedčenie ide ešte hlbšie. Napríklad, sú schopné učiť sa od inej osoby, ak sa môžu od nej naučiť niečo nové, pričom nezáleží na tom, aké majú iné črty. V takomto vzťahu sa nesnažia udržať si žiadne vonkajšie „postavenie“ či štatút alebo prestíž veku a podobne. Dalo by sa povedať, že subjekty vlastnia spoločnú kvalitu, ktorá sa nazýva „pokora“ určitého typu. Všetci sú si vedomí vlastnej hodnoty tak, že ich skromnosť nie je úlisná, zákerná ani vypočítavá. Rovnako sú si vedomí, ako málo vedia v porovnaní s tým, čo by mohli vedieť a čo vedia ostatní. Bez pretváranky sú úprimne úctiví a pokorní voči ľuďom, ktorí ich môžu naučiť to, čo nevedia, alebo majú zručnosť, ktorú oni nemajú. (...)

Takíto jednotlivci sú sami elitou a svojich priateľov si vyberajú tiež len z elity. Je to elita charakteru, kapacity a talentu namiesto pôvodu, rasy, krvi, mena, rodiny, veku, mladosti, slávy a moci. Najhlbšia a najťažšie uchopiteľná je tendencia rešpektovať akéhokoľvek človeka už len preto, že je ľudskou bytosťou...“ (Maslow 1950, 1973, strany od 193 po 194).

Maslow preto považuje „seberealizujúcu sa osobu“ za dôležité demokratické stvorenie. V porovnaní s tým autoritatívny charakter je povaha, ktorá vzniká nedostatkom uspokojenia základných potrieb.

Maslowov opis demokratickej a autoritatívnej osobnosti korešponduje s Putmanovým rozdelením na „občianskosť“ a „amorálny familiarizmus“.

Je dôležité podotknúť, že ľudia a spoločnosti predstavujúce obidva typy pretrvávajú a dokonca sa posilňujú. Demokracia a zmysel pre „občianskosť“ vytvára podmienky na väčšiu demokraciu a rozvoj občianskeho zmyslu. Na druhej strane podľa Maslowa autoritatívne osoby spôsobujú, že spoločnosť sa stáva menej demokratickou. Transformujú spoločnosť na obraz sociálnej džungle, v ktorú veria a v ktorej majú silnú bezhraničnú výhodu nad slabými.

Aristoteles o šťastí

Demokracia ani ekonomická aktivita nie sú cieľmi sami o sebe. Sú dôležité len potiaľ, pokiaľ slúžia ľudskému šťastiu a ľudskému blahu. Dobrá politika nemusí robiť ľudí šťastnými, ale povinnosťou politiky je odstrániť sociálne bariéry na ceste ku šťastiu. Čo je však šťastie?

Aristoteles sformuloval jednu z najstarších definícií vo svojej knihe *Ethica Nicomachea*. *Ethica Nicomachea* je jeho najzrelšie dielo z oblasti etiky a jeho prvá kniha je venovaná otázke šťastia. Aristoteles začína priamym pozorovaním, že ľudia uskutočňujú množstvo činností s rôznymi cieľmi. Napríklad lekári zameriavajú liečenie na vyliečenie; sedlár sa zameriava na výrobu sedla, atď. Priame ciele sú naopak podriadené iným, širším a vyšším cieľom. Sedlár vyrába sedlo s rovnakým zámerom, s akým kováč podkúva koňa: špecificky, aby umožnil jazdenie na koni. Prečo však ľudia túžia po jazde na koni? Aristoteles sa sám seba opýtal: Existuje vyšší, ultimatívny cieľ za týmito prechodnými cieľmi? Existuje niečo, po čom túžime jednoducho preto, že vo svojej podstate je to dobré? Pre Aristotela bolo ultimatívnym cieľom šťastie. Napríklad peniaze a bohatstvo nie sú žiadané pre svoju podstatu, ale preto, že sú považované za prostriedok, ktorý prinesie šťastie. Šťastie je na druhej strane cieľ, ktorý nepotrebuje širšie vysvetlenie.

Z čoho pozostáva šťastie? Aby to objavil, Aristoteles skúma, čo nás ľudí odlišuje od zvierat alebo rastlín. Šťastie môžeme nájsť u tých, ktorí sú v harmónii so skutočnou podstatou ľudskej bytosti a ktorí preto nepotrebujú žiadne iné opodstatnenie. A pretože ľudia sú vo svojej podstate sociálnymi a morálnymi tvormi, Aristoteles prichádza na definíciu šťastia ako: „... určitú aktivitu ducha v harmónii s cnosťou.“ V hlbšom zmysle cnostné činy, ktoré sú ultimatívne typom pripravenosti pomôcť druhým, sú samy o sebe uspokojivé. Naše skutočné spojenie a angažovanosť s „ostatnými“ je *naším* šťastím. Aristotelov pohľad sa zhoduje s Maslowovou teóriou metapotrieb: šťastie naplneného človeka (v Maslowovej terminológii: „uspokojeného“ človeka) pozostáva z pripravenosti pomôcť (Aristotelova „cnosť“).

Ale Aristoteles tiež vedel, že ľudia majú rôzne názory, napríklad, že tá istá osoba môže mať rôzne názory v rôznych situáciách. Aristoteles si bol plne

vedomý dôležitosti toho, čo Maslow nazýva „základnými potrebami“: „Zatiaľ (...) [šťastie] potrebuje tiež vonkajšie tovary; je nemožné alebo neľahké robiť cnostné činy bez úvodného vybavenia. V mnohých činoch využívame priateľov, bohatstvo a politickú moc ako inštrumenty - existuje pár vecí, ktorých nedostatok uberať šťastiu lesk, ako napríklad dobré narodenie, poslušné deti, krása. Pre človeka, ktorý je škaredý, chorľavý alebo opustený a bezdetný je málo pravdepodobné, aby bol šťastný a človek by pravdepodobne bol menej šťastný, keby mal veľmi zlé deti a zlých priateľov, alebo by stratil dobré deti, dobrých priateľov. (...) K šťastiu teda zdá sa treba aj určitú formu bohatstva, a preto niektorí stotožňujú šťastie s bohatstvom, zatiaľ čo iní ho vidia v cnosti“

Aristotelov koncept môže byť preformulovaný do Maslowovej terminológie takto: Pokiaľ nie sú uspokojené základné potreby, potom potešenie prameniace z uspokojenia týchto potrieb môže byť náhradou za skutočné šťastie, ktoré vzniká uspokojením metapotrieb, čiže z túžby po spolupatričnosti.

Aristoteles neverí, že šťastie vzniká uspokojením základných potrieb. Adekvátne uspokojenie základných potrieb je síce dôležité, no nie je dostatočným predpokladom pre šťastie. Ľudia majú tiež metapotrebu cnostného správania a túžia po „dobro“. Znamená to, že na normálnej sociálnej úrovni potrebujú ľudia demokraciu, pretože sa musia snažiť o to, „čo je v nich dobré“ tiež v tejto oblasti života (viď. 4-2). Frank (1997) má pravdu pri pozorovaní, že väčšina ľudí by radšej bola nespokojným Sokratom, ako úplne nasýteným prasaťom. Prasa nepozná šťastie, pretože sa nesnaží o „dobro“; ale pozná pôžitok nasýtenia. V roku 1954 Olds a Milner objavili, že stimulácia určitých častí mozgovej kôry potkanov im spôsobuje intenzívny pocit uspokojenia. Potkany by stratili záujem o čokoľvek iné, ak by mohli vytvoriť tento typ stimulu. Ng (1997) navrhuje, že by sme mohli spraviť podstatný krok vpred realizáciou „šťastia pre všetkých“ pomocou techniky stálej stimulácie mozgovej kôry. Takáto masová produkcia „šťastia“ by bola environmentálna a nebola by nákladná. Existuje len jeden problém: ľudské šťastie má málo spoločné s takýmto garantovaným uspokojením, o čom by nás väčšina reklamy presvedčila. Šťastie nie je to isté ako radosť. Byť šťastný znamená byť tvorivý a nápomocný. Otázky Franka a Ng jasne ukazujú, že Aristoteles má pravdu vo svojom koncepte šťastia, nehľadiac na to, ako idealistické a utopické sa jeho tvrdenie môže zdať na prvý pohľad.

Pravdepodobne existujú dva dôvody, prečo nie sú Aristotelove názory o šťastí (viac o tom nižšie v texte) všeobecne rozšírené. Na jednej strane vedie neuspokojenie základných potrieb k sústredeniu sa na ich uspokojenie, čo znamená, že inverzia uspokojovania metapotrieb nevznikne. Snaha o uspokojenie sa tak stane náhradou za snahu o šťastie. Na druhej strane existuje realita zla. Maslow hovorí o „Jonášovom komplexe“: Zámerné

lipnutie na základných potrebách a vedomé potlačenie metapotrieb ako motivácie k činu bolo pre neho kľúčom k zlému správaniu sa ľudí. Aristoteles tiež vedel o zle: „... v ľudoch existuje ďalší element, ktorý protirečí racionálnemu princípu: ak sa snažíme pohnúť doprava a namiesto toho sa otočíme doľava, tak je to aj s dušou; impulzy nespokojných ľudí sa pohybujú opačnými smermi. Vidíme, že ak sa telo pohybuje jedným smerom, duša opačným. Bezpochyby musíme tiež predpokladať, že v duši existuje niečo proti racionálnemu princípu, čo mu odoláva a oponuje.“

V skutočnosti zlo žiada od politikov odvahu. Spojenie „politická odvaha“ sa väčšinou používa v situácii, keď boli zavedené „nepopulárne opatrenia“ proti vôli ľudu. To však nie je odvaha, ale nedemokratické zneužitie moci. Vyhnúť sa diskusii, to nie je odvaha, ale zbabelosť. Nesprávne názory môžu byť porazené v otvorenej demokratickej debata, v zápase myšlienok. Tí, ktorí sa vyhýbajú takejto súťaži a na miesto toho zabezpečujú svoje víťazstvo silou, len posilňujú v spoločnosti sily zla. Politická kultúra, v ktorej sa akceptuje použitie násilia voči druhým, je prirodzeným biotopom zla. Skutočná politická odvaha spočíva v tom, že v boji proti nesprávnym alebo škodlivým myšlienkam použijeme presvedčovanie a argumenty, a nie násilie. Ľudia, ktorí majú skutočnú politickú odvahu, sa naučia rozoznávať zlo, ale nedovolia, aby ním boli zastrašení. Prejavením odporu proti zlu sa politická odvaha snaží o spoločnosť, v ktorej existuje ľudská túžba po silnej demokracii a naplnení skutočnej zaangažovanosti.

Demokracia a šťastie

O šťastí je veľa štúdií, prehľad najvýznamnejších uvádzajú Frey a Stutzer (2002).

Šťastie sa dá samozrejme merať, napríklad tak, že sa ľudí spýtame, či sú šťastní. Prieskumy, v ktorých ľudia hodnotia svoj pocit šťastia na rebríčku od „úplne nešťastný“ po „kompletne šťastný“, dávajú konzistentné a dobre použiteľné výsledky. Ľudia, ktorí sa považujú za šťastnejších ako priemer, sú inými ľuďmi tiež označovaní za šťastnejších. Viac sa usmievajú, sú zdravší, majú menej dní pracovnej absencie, jednoduchšie nadväzujú sociálne kontakty, atď. (Frey a Stutzer, 2002, strana 33). Existuje mnoho rôznych faktorov, ktoré majú vplyv na šťastie.

Absolútne bohatstvo neovplyvňuje šťastie, ak bolo dosiahnuté určité minimum umožňujúce uspokojenie primárnych hodnôt. Napríklad v Japonsku sa čistý príjem na osobu v druhej polovici dvadsiateho storočia zväčšil 6-násobne, ale to neovplyvnilo priemerný pocit šťastia v Japonsku. Na druhej strane relatívne bohatstvo má vplyv na pocit šťastia. Ľudia, ktorí sú chudobnejší ako ich susedia, budú vo všeobecnosti menej šťastní. Vo všeobecnosti sú ženy šťastnejšie ako muži, zosobášení ľudia sú šťastnejší ako

nezosobášení, ľudia, ktorí veria v Boha, sú o trochu viac šťastnejší ako neveriaci, ľudia, ktorí často pozerajú televíziu, sú vo všeobecnosti nešťastnejší ako občasní diváci, obyvatelia bohatších krajín sú šťastnejší ako obyvatelia chudobnejších krajín.

Nezamestnanosť spôsobuje značnú stratu šťastia. Na rebríčku od 1 (úplne nespokojný) po 4 (úplne spokojný) nezamestnanosť spôsobuje priemerný pokles o 0,33 (bodov). Toto je pokles v pocite šťastia spôsobený len nezamestnanosťou samotnou, čiže bez započítania ďalších následkov, ako je napríklad strata príjmu (Frey a Stutzer 2002, strana 97). Tento účinok môžeme pochopiť vo svetle teórií Maslowa a Aristotela. Práca je dôležitou možnosťou na seberealizáciu. Aristotelovými slovami poskytuje možnosť na praktizovanie cnostného správania. Potvrdili to aj iné štúdie, ktoré indikujú, že ľudia, ktorí sú vlastnými zamestnávateľmi, sú šťastnejší ako ľudia, ktorí pracujú pre zamestnávateľa a majú málo kontroly nad okolnosťami v ich práci. Pocit šťastia človeka neovplyvňuje len vlastná nezamestnanosť ale aj nezamestnanosť druhých ľudí: „...percentuálny nárast miery nezamestnanosti z 9 na 10 % zníži úroveň spokojnosti v živote o 0,028 bodov na štvorbodovom rebríčku“ (Frey a Stutzer, 2002, strana 101).

Sú občania vo všeobecnosti šťastnejší, ak majú možnosť priamo rozhodovať prostredníctvom referenda? Komparatívna štúdia 26 švajčiarskych kantónov, ktoré poskytujú rôznu úroveň účasti občanov na rozhodovaní, dáva na túto otázku odpoveď. Frey a Stutzer zredukovali rozsah, na ktorom je možné priame demokratické rozhodovanie do hodnoty od 1 (nedemokratické) po 6 (veľmi demokratické). Kantón Bazilej-vidiek (prevládajúca vidiecka oblasť okolo mesta Bazilej) mal najväčšie ohodnotenie (5,69) a kantón Ženeva mal najnižšie ohodnotenie (1,75). Okrem rôznych faktorov, ktoré opisujú demografické a ekonomické rozdiely medzi kantónmi, Frey a Stutzer použili ďalšiu mierku s desiatimi stupňami, ktoré určujú mieru samosprávy v každom kantóne.

Výsledky ukazujú, že občania vo viac demokratických regiónoch sú vo všeobecnosti výrazne šťastnejší. Jednobodový nárast na rebríčku od 1 po 6 korešponduje s nárastom pocitu šťastia o 0,11 bodu, ktorý sa zhoduje s účinkom prestupu z najnižšej príjmovej kategórie (pod 2000 švajčiarskych frankov mesačne) na vyššiu príjmovú kategóriu (od 2000 po 3000 švajčiarskych frankov mesačne).

Viac samosprávy vedie k nárastu šťastia. Napriek tomu Frey a Stutzer objavili, že dva parametre nie sú od seba závislé: zdá sa, že v kantónoch s vyššou priamou demokraciou, sa posilnila samospráva. Toto sa zhoduje s celkovým zistením, že politici majú tendenciu snažiť sa o slabšiu lokálnu autonómiu a väčšiu centralizáciu, avšak občania sa snažia o väčšiu lokálnu autonómiu.

Nárast pocitu šťastia má všeobecný charakter: „Pozitívny účinok priamej demokracie na šťastie sa vzťahuje na všetky príjmové kategórie, nevzťahuje sa teda na jednu špecifickú (...) Výhody sú rozdelené rovnako medzi všetkými triedami.“ (Frey a Stutzer, strany 145 a 149).

Dostupnosť referenda ako občianskej iniciatívy môže viesť k väčšiemu šťastiu dvoma spôsobmi. Na jednej strane priamy rozhodovací proces môže viesť k opatreniam a zákonom, ktoré lepšie reflektujú prania občanov (výsledková prospešnosť). Na druhej strane možnosť účasti sama o sebe môže byť zdrojom šťastia. V druhom prípade je táto výhoda známa ako „procedurálna užitočnosť“ (výhoda je výsledkom procedúry rozhodovacieho procesu). Účinok týchto dvoch zložiek bolo možné zmerať oddelene, pozorovaním šťastia cudzincov, ktorí žijú v rôznych kantónoch. Pokiaľ nedostanú švajčiarske občianstvo, nemôžu voliť v referendách a nemajú osov z „procedurálnej prospešnosti“; ale musia žiť s účinkami viac alebo menej efektívnej administratívy. Výskum ukázal, že nešvajčiarski občania sú šťastejší vo väčšmi demokratických kantónoch avšak nárast ich šťastia bol menší, ako u švajčiarskych občanov. Porovnanie účinkov u švajčiarskych a nešvajčiarskych občanov vedie k záveru, že najväčší rozsah nárastu šťastia je z možnosti účasti na rozhodovacom procese. Fakt, že dosiahnuté rozhodnutia sú v súlade so želaním občanov produkuje tiež nárast šťastia, ten však nie je až taký veľký, ako procedurálna prospešnosť: „... dve tretiny pozitívneho účinku širších práv účasti na priamej demokracii sa dosahujú vďaka procedurálnej prospešnosti. (...) Pozitívny účinok z práv účasti je trojnásobne väčší pre občanov Švajčiarska ako pre cudzincov – podstatná časť nárastu spokojnosti pramení z procedurálnej prospešnosti“ (Frey a Stutzer, 2002, strany 161 po 162, a 167).

Nie je prekvapením, že demokracia sama o sebe funguje ako predpoklad šťastia. To sa vo svetle Maslowovej teórie dalo očakávať. Napokon, ľudia nežijú len pre chlieb. Majú tiež metapotrebu brať svoj osud do vlastných rúk v solidarite s ostatnými ľuďmi a byť schopní hrať vlastnú rolu pri formovaní spoločnosti ako individuálni morálni jedinci. V Aristotelovej terminológii: ľudia potrebujú demokraciu na to, aby sa cnostne správali aj na sociálnej úrovni, a tak našli šťastie.

Prílohy

4-1: Nie iba chlebom

Ako môže Maslowova potreba seberealizácie viesť správanie človeka, ilustruje nasledovná anekdota (zverejnená v novinách Süddeutsche Zeitung v južnom Nemecku 22 januára 1997; vid' Schuster a ostatní, 1997, strana 581):

Manuel Lubian, mexický vodič taxíka, vrátil sumu 44 000 eur cestujúcemu, ktorý ju nechal v taxíku. Lubian strávil dva dni chodením po hoteloch hlavného mesta Mexika, aby našiel majiteľa tašky, ktorá obsahovala hotovosť, šperky a dôležité dokumenty. Odmietol odmenu, ktorú mu ponúkol bolívijský senátor: „Myslím, že ak by som zobral túto odmenu, stratil by som to krásno, čo mám v sebe.“

Kohn (1990) cituje dva prípady zásahov ľudí, ktorí zachránili životy. Muž, ktorý skočil na koľaje v Newyorskom metre aby zachránil dieťa pred prichádzajúcim vlakom, povedal reportérovi: „Umrel by som vo vnútri, ak by som hneď nekonal. Považoval by som sám seba za nehodného.“ V druhom prípade muž, ktorý skočil do rieky Potomac, aby zachránil vodiča ponárajúceho sa auta povedal: „Nemohol som sa pozerať na toho človeka ako sa topí. Myslím, že som skočil do tej vody v sebaobrane. Nebol by som schopný žiť sám so sebou, ak by sa utopil a ja by som neurobil nič na jeho záchranu“ (strana 243).

Tieto vysvetlenia poukazujú na intenzívne prežité vnútorné volanie o pomoc druhého človeka. Výnimočnosť Maslowovej metapotreby bola už spomenutá v Novom testamente: „Človek nežije len chlebom, ale každým slovom, ktoré vychádza z úst Božích“ (Matúš 4:4). Ľudia skutočne žijú odpovedaním na toto volanie a ak ho ignorujú, tak „umrú vo vnútri“.

Oliner a Oliner (1988) spovedali 406 ľudí („záchrancov“), ktorí pomáhali ukrývať židov počas okupácie nacistami v druhej svetovej vojne, tiež aj kontrolnú skupinu 126 ľudí, ktorí sa nezúčastnili na takýchto aktivitách. Vo väčšine prípadov trvalo obdobie skrývania niekoľko rokov. Olinerovci zistili, že záchrancovia majú jednu špeciálnu vlastnosť: nemajú žiadne problémy vytvárať priateľstvá s ľuďmi mimo vlastné kruhy („rozsiahle priateľstvá“). „Čo rozlišovalo záchrancov nebol ich nedostatok vlastného záujmu, vonkajšie uznanie, ale ich schopnosť rozsiahlych priateľstiev – ich silnejší zmysel prepojenosti s ostatnými a ich pocit zodpovednosti za blaho druhých, zahŕňajúci ľudí mimo ich rodiny alebo mimo okruhu priateľov“ (strana 243).

Štúdia Olinerovcov viedla k záveru, že táto „rozsiahla osobnosť“ sa vyvinula len v určitých rodinných kruhoch, ktoré opisujú nasledovne: „Rodičovská výchova má tendenciu k miernosti; deti to často ani nezbadajú. Zahŕňa veľké množstvo zdôvodňovaní, ako napríklad - prečo je určité správanie nevhodné, často s referenciou na dôsledky u iných ľudí. Fyzické tresty sú zriedkavé, ak sa to príhodí, tak iba ako jednorazová záležitosť a nie rutina. K bezdôvodnému trestaniu, ktoré je uvoľnením agresie rodiča, ale ktoré nesúvisí so správaním sa dieťaťa, takmer nedôjde. Rodičia sústavné kladú na deti vysoké nároky týkajúce sa pomoci druhým. Implicitne a explicitne oznamujú povinnosť pomáhať ostatným, a to v duchu štedrosti, bez záujmu o odmenu alebo reciprocitu. Rodičia sú vzormi takýchto vzťahov v rámci rodiny a susedstva. Deti to vnímajú, cítia, že je o ne postarané a že sa

od nich očakáva rovnaký postoj. Sú povzbudzované k tomu, aby druhým pomáhali. Spolahlivosť, zodpovednosť a samostatnosť sú ocenené, pretože umožňujú postarať sa o seba aj o druhých. Omyly sú považované za súčasť učenia, s predpokladom následného zlepšenia, namiesto toho, aby boli považované za nedostatky charakteru, intelektu alebo schopností. Na základe takejto benevolentnej skúsenosti sa deti naučia dôverovať ľuďom okolo seba. Vďaka bezpečnému zakotveniu v rodinných vzťahoch si trúfajú nadväzovať kontakty s vonkajším svetom“ (strany 249 a 250).

Zázemie protikladného typu („obmedzená osobnosť“) je podľa Olinerovcov väčšinou charakterizované slabými rodinnými vzťahmi, častými telesnými trestami (mnohokrát neopodstatnenými), rodinné hodnoty sú viazané na konvencie, kontaktov s ľuďmi mimo rodiny je málo a neraz sú posudzované podľa stereotypov.

Na základe rozčlenenia na „rozsiahle“ a „obmedzené“ osobnosti bolo možné so 70 percentnou istotou určiť, či daný človek pomáhal židom. Použitím Maslowovej terminológie môžeme povedať: nedostatok uspokojenia základných potrieb v rannom veku produkuje autoritatívne charakterové črty, ktoré vedú k správaniu produkujúcemu tie isté charakterové črty u ďalšej generácie. Znovu nachádzame Putmanom opísaný kontrast medzi „občianskosťou“ a „amorálnym familiarizmom“. Rovnako občianskosť ako aj amorálny familiarizmus majú tendenciu pretrvávajúť z generácie na generáciu. Či „to, čo je vo mne krásne“ (Manuel Lubian) bude možné prejavovať, závisí od sociálneho kapitálu spoločnosti, v ktorej človek vyrastal.

4-2: Priama demokracia, blaho a sociálny kapitál

Jednou z mála krajín, v ktorých je možné študovať vplyv priamej demokracie na sociálny kapitál, je Švajčiarsko. Rozsah a forma priamej demokracie sa líšia – niekedy výrazne - kantón od kantónu. Niektoré z 26 kantónov majú vysoko rozvinutý systém priamej demokracie, zatiaľ čo iné majú administratívu, ktorá sa viac blíži k reprezentatívnej forme s omnoho menšími možnosťami na spolurozhodovanie občanov.

Frey (1997 b) skúmal, či existuje spojenie medzi systémom demokracie a poctivosťou občanov pri platení daní. (Poznámka: na pochopenie tejto časti je dobré poznať odlišnosti od slovenského daňového systému. Vo Švajčiarsku zamestnávateľ svojim zamestnancom nestrháva z výplaty daň z príjmu, a štát ani nemá prístup k informáciám o majetku a bankových účtoch svojich obyvateľov. Občania platia daň až dodatočne po skončení kalendárneho roka na základe podaného daňového priznania.) V kantónoch, v ktorých majú občania širšie práva na rozhodovanie, bol utajený (nepripravený) ročný príjem na daňového poplatníka o 1 600 švajčiarskych frankov (okolo 1 000 euro) nižší, ako priemer u väčšiny z 26 kantónov; v kantónoch so slabšou priamou

demokraciou bol utajený príjem o 1 500 švajčiarskych frankov vyšší (okolo 900 euro) ako celkový priemer. Rozdiel medzi týmito dvoma kantónmi dosiahol na daňového poplatníka 1 900 euro. Pri daňovej sadzbe 30 až 35 % bol rozdiel daňových únikov 625 euro na daňového poplatníka. Vo Veľkej Británii, ktorá má 35 miliónov daňových poplatníkov, by to predstavovalo 21,9 miliárd eur za rok.

Frey skúmal, či iné faktory, ako napríklad úroveň pokút alebo rozdiely v priemernom bohatstve medzi kantónmi môžu vysvetliť tento výsledok. Tieto faktory však nezohrávali žiadnu rolu. Existuje vysoká pravdepodobnosť, že rozdiely v úrovni daňových únikov môžu byť pripisované faktu, že daňoví poplatníci v kantónoch s vysoko vyvinutou tradíciou priamej demokracie sú schopní silného pocitu sociálnej solidarity a veľkého pocitu zodpovednosti za riadenie.

Švajčiarske pozorovania sú potvrdené nálezmi Aberova (2000) v brazílskom meste Porto Alegre, kde v roku 1989 zaviedli systém priamej demokracie a sami obyvatelia pripravili ročný rozpočet (viď 2-1). Zavedenie participiálneho systému viedlo k významnému nárastu efektívnosti. Zatiaľ čo v predchádzajúcich rokoch bolo vybudovaných maximálne 17 kilometrov kanalizácie ročne, toto číslo vzrástlo v období rokov od 1989 do 1996 na 46 kilometrov. V predchádzajúcich troch rokoch pred zavedením priamej demokracie vybudovali ročne približne 4 kilometre ciest. Potom sa toto číslo zmenilo na 20 kilometrov a čo viac, tieto cesty boli omnoho kvalitnejšie. Podľa Aberova participatívny proces vedie ku „kultúre kladenia otázok“. Účastníci stretnutí o rozpočte sa pýtajú na fakty a čísla, tvrdenia a rozhodnutia predstaviteľov mesta. Tí musia odpovedať, a práve nutnosť všetko verejne vysvetľovať prinútila administratívu robiť také rozhodnutia, ktoré bude vedieť obhájiť. Prehľadnosť a zodpovednosť sa podstatne zlepšila. Už nebolo možné, aby sa peniaze len tak stratili, zmluvy už neboli nadhodnocované a na sľuby sa už tak ľahko nezabúdalo. Pred zavedením „Orçamento participativo“ existovali úzke spojenia medzi stavebnými firmami a miestnymi politikmi: ponúkali výhodné kontrakty výmenou za podporu vo volebných kampaniach. Keď prišla k moci „Partido dos Trabalhadores“ (PT, Strana práce), stavebné firmy bojkotovali verejnú administratívu: vytvorili kartel a odmietli zverejniť ceny za verejné práce. Neskôr sa kartel zrútil a podniky zistili, že už nemusia platiť úplatky, aby dostali kontrakt. Zaujímavým úkazom bol nárast príjmu, ktorý mohlo mesto využívať od roku 1992 vďaka poklesu daňových únikov. Ľudia boli omnoho ústretovejší platiť dane. Aberovci videli na to dve odôvodnenia: na jednej strane daňoví poplatníci videli, že ich peniaze sú efektívne investované do vecí, ktoré boli v skutočnosti potrebné, na druhej strane čím viac rástla popularita PT, tým viac strácali neplatiči nádej, že sa nové vedenie ujme moci a udelí im daňovú amnestiu.

4-3: Naivný cynizmus

Naivný cynizmus je v priamej demokracii dôležitým pojmom. Naivný cynik verí, že druhí ľudia sa snažia vziať si pre seba čo najväčší prospech a posunúť zodpovednosť za negatívne veci v čo najväčšej miere na iných.

Výskum ukazuje, že ľudia nemajú veľmi jasnú predstavu o svojom príspevku k pozitívnym a negatívnym výsledkom. To ukazuje aj klasická štúdia Rossa a Sicoly (1979) o vzájomnom ohodnotení zodpovednosti manželských párov. Môžete sa napríklad obidvoch partnerov opýtať, aký je ich podiel na úlohe chodiť von so psom. Manžel a manželka môžu odpovedať trebárs v pomere 70 a 50 %. Odpoveď je nepresná, pretože sumár percent musí byť, prirodzene, rovných 100 %. Takmer vždy je však suma dvoch odpovedí viac než 100 %.

Môžeme si predstaviť, že je to preto, že obidvaja partneri chcú zväčšiť svoju zásluhu, ale nie je to tak. Sumár odhadovaného príspevku na negatívne činy tiež obvykle presiahne 100 %. Pravdepodobnejšie vysvetlenie je, že ľudia si lepšie pamätajú svoje pôsobenie než pôsobenie iných. Ich vlastné príspevanie – pozitívne alebo negatívne – sa im zdá byť relatívne väčšie, ako skutočný podiel.

Iná otázka je, ako ľudia vysvetľujú tento jav. Nebezpečenstvo, ktoré sa tu ukrýva, je v tom, že to vysvetľujeme snahou inej osoby získať nadhodnotením jej pozitívneho prínosu neoprávnený prospech. Táto interpretácia sa nazýva „naivný cynizmus“.

Štúdium javu ako je naivný cynizmus je veľmi významný pre priamu demokraciu, pretože oponenti radikálnej demokracie vo všeobecnosti odkazujú na uvedené egocentrické správanie sa väčšiny ľudí ako odôvodnenie odmietnutia práva na samostatné rozhodovanie. Množstvo nových štúdií (uvedených Krugerom a Gilovichom, 1999) identifikuje jav naivného cynizmu oveľa jasnejšie.

Úvodná štúdia posudzuje priradenie pozitívnych a negatívnych aktivít manželských párov. Obaja partneri mali odhadnúť svoj vlastný príspevok a príspevok svojho partnera do desiatich aktivít – päť pozitívnych a päť negatívnych. Pozitívne aktivity boli napríklad „úspora energie v dome, čiže vypínanie nepotrebného svetla“, alebo „vyriešenie konfliktov medzi nimi“. Na druhej strane „pokazenie domáceho spotrebiča“, alebo „spôsobenie problému medzi nimi“ boli typické negatívne činnosti.

Obaja partneri potom mali predpovedať, čo by asi ich partner povedal o jeho/jej príspevku. Výsledok – v súlade s predošlým výskumom – bol ten, že ich vlastné príspevania boli systematicky nadhodnotenú. Pre pozitívne činnosti bolo nadhodnotenie v priemere o 5,2 % a pre negatívne činnosti o 3,8 %.

Viac významné však bolo, ako každý partner odhadoval hodnotenia toho druhého. Partneri odhadovali navzájom, že ten druhý si nadhodnotí pozitívne príspevia a podhodnotí negatívne. V priemere odhady úrovne nadhodnotenia pozitívneho príspevia boli o 9,7 % vyššie než bola skutočnosť a záporného príspevia boli o 16,1 % nižšie.

Ľudia sa nesprávajú egoisticky, avšak majú ideologický obraz toho druhého ako egoistickej bytosti (pozri výskum k tomu od Millera a Ratnera, 1998, o ktorom bola diskusia v 3. kapitole). V tejto súvislosti je tiež zaujímavý nedávny prieskum týchto autorov, z ktorého vyplýva, že v pároch, ktoré sú spokojnejšie so svojim vzťahom, partneri zvyknú hodnotiť jeden druhého menej egoisticky.

Kruger a Gilovich vykonali tento prieskum nie iba s pármami, ale i v iných situáciách. Výsledok bol zakaždým ten istý, ale jeden výrazný rozdiel sa objavil. V situáciách, kde ľudia aktívne spolupracovali na dosiahnutí toho istého cieľa sa zdá, že nielen nepreháňali svoje zásluhy, ale tiež to neočakávali od druhých ľudí. V konkurenčných situáciách je na druhej strane silná inklinácia podozrievať súpera, že sa nadhodnocuje. Obidve situácie môžu byť i v kombinácii. Kruger a Gilovich skúmali napríklad hráčov „vogelpik“, ktorí hrajú v tímoch dvoch proti dvom („vogelpik“ je hra so šípkami). Vyšlo, že hráči, ktorí boli v tom istom tíme, nielenže nemali žiadnu tendenciu nadhodnotiť svoje zásluhy a podhodnotiť svoje chyby, ale tiež vedeli správne predpovedať hodnotenie svojho spoluhráča, nepodozrievajúc ho z egoistických záujmov. Hráči zo súperiaceho tímu boli na druhej strane podozrievaní z preháňania svojich zásluh v priemere o 24,8 %.

Tieto výsledky výskumu sú dôležité pre otázku priamej demokracie z dvoch príčin.

Po prvé, opäť ilustrujú, že ľudia väčšinou inklinujú prisúdiť nižšie morálne vlastnosti druhému než sami sebe. Preto je tu nezaslúžená vzájomná nedôvera, ktorú oponenti priamej demokracie využívajú na obranu súčasného systému štátneho ttorstva nad občanom.

Po druhé, tento výskum tiež ukázal, že vzájomnú nedôveru je možné prekonať spoločnými aktivitami. Tu vidieť logické prepojenie s výskumami Freya o vplyve priamej demokracie na daňové podvody spomenuté v prílohe 4-2. Aktívna demokracia sa mení na spoločnú aktivitu občanov pri tvorbe spoločenstva. Táto činnosť umožňuje občanom navzájom sa bližšie pozorovať a oveľa lepšie sa navzájom hodnotiť a vzájomná nedôvera tak mizne. Nedemokratická a konkurenčne orientovaná spoločnosť, akú v súčasnosti poznáme, je na druhej strane živnou pôdou pre vzájomnú nedôveru.

5. Poučenie z priamej demokracie v praxi

Švajčiarsko

Švajčiarsko je jedinou krajinou, s výnimkou malého Kniežatstva Lichtenštajnsko, ktorá má prepracovaný systém priamej demokracie na celoštátnej úrovni. Podobný systém priameho rozhodovania občanmi existuje iba v niektorých štátoch Spojených štátov; typickým príkladom je Kalifornia. V Spojených štátoch však neexistuje žiadna priama demokracia na federálnej úrovni, čo znamená, že je celý rad právomocí, ktoré sú mimo dosahu referenda.

„Švajčiarsko je jediným štátom na svete, v ktorom sa politický život skutočne krúti okolo referenda. Krajina so 6,5 miliónmi obyvateľov sa vyhýba ľudovým vodcom a rozdelenie výkonnej právomoci medzi sedem členov jej Federálnej rady tiež odrádza osobnosti od politiky. Ak sa vynoria individuálne politické osobnosti prevyšujúce ostatných, je to takmer vždy pri referendovej kampani. Legislatíva vo federálnom zhromaždení je komplikovaný tanec vyhýbania sa ľudovému hlasovaniu alebo jeho víťazstvu. Veľké politické udalosti moderného Švajčiarska sa odohrali nie nasledovaním odvážnych štátnikov, ale v celoštátnych diskusiách, ktoré pritiahli masy k hlasovacím urnám, aby rozhodli o budúcnosti svojej krajiny“ (Kobach, 1994, strana 98).

Priama demokracia vo Švajčiarsku pochádza z viacerých zdrojov. Po prvé, v časti, ktorá je dnes Švajčiarskom, existovala tradícia miestnych a kantonálnych verejných zhromaždení, na ktorých sa muži každoročne stretávali na tržnom námestí, aby prijali najdôležitejšie rozhodnutia (pozri 2-1). Táto tradícia siaha najmenej do 13. storočia. Po druhé, bol tu vplyv cudzích revolúcií. Podobne ako v iných častiach Európy, prvé celonárodné referendum vo Švajčiarsku sa konalo v roku 1802 o novej ústave za protektorátu penikajúcich Francúzov. Tretím faktorom boli nové politické hnutia. V prvej polovici 19. storočia to boli najmä „radikálni“ liberáli, ktorí sa odlišovali od obyčajných liberálov, lebo neverili, že zastupiteľská demokracia je dostatočná a tí rozšírili používanie referenda vo Švajčiarsku. Potom si však socialisti a katolíci všimli, že liberáli rozhodne nezastupujú väčšinu obyvateľstva vo všetkých témach, a tak sa stali najdôležitejšou hybnou silou ďalšej expanzie priamej demokracie (Kobach, 1993). Dôležitou osobou v socialistickom hnutí bol Nemeč Moritz Rittinghausen. Ako prvý vypracoval koncepciu referenda občianskej iniciatívy v novinách *Neue Rheinische Zeitung* v čase, keď ich vydával Karol Marx. Keď boli noviny zakázané, Rittinghausen sa uchýlil do Francúzska, kde od roku 1850 napísal sériu článkov, ktoré propagovali rozhodovanie priamou demokraciou. Jeho názory sa stretli s veľkým ohlasom najmä u nasledovníkov Fouriera. Pomocou tejto

francúzskej obchádzky sa názory Rittinghausena dostali až k švajčiarskemu robotníckemu hnutiu (Weihrauch, 1989, strany 15 až 16). Socialisti zohrali významnú úlohu v 'Demokratickom hnutí', ktoré sa od roku 1860 v mnohých častiach Švajčiarska zasadzovalo za rozšírenie priamodemokratických práv. Záväzné referendum ľudovej iniciatívy, v ktorom môžu občania iniciovať referendum o otázkach, ktoré sami vypracovali, sa prvýkrát konalo v kantóne Zürich v roku 1869.

Ideál priamej demokracie bol populárny aj medzi socialistickými hnutiami v mnohých európskych krajinách. Napríklad „Volksgesetzgebung“ (legislatíva ľudu, ľudové zákonodarstvo) sa objavila už v zakladajúcom programe Nemeckej sociálnodemokratickej robotníckej strany (Sozialdemokratische Arbeiterpartei) v roku 1869. Aj v Gothajskom (1875) a Erfurtskom programe (1891) zaujímala priama demokracia kľúčové postavenie. Na druhej strane Karl Marx sa vyjadroval o ideáli priamej demokracie veľmi kriticky.

Nástroje

Na federálnej úrovni vo Švajčiarsku, v ktorom je asi 4,8 milióna oprávnených voličov, sú najdôležitejšie tri nástroje priamej demokracie. Celošvajčiarske referendá sú na každej úrovni záväzné.

Povinné referendum (tiež označované ako obligatórne) bolo zavedené v roku 1848. O každej zmene a doplnení ústavy je vláda povinná zvolať referendum a rovnako aj o vstupe Švajčiarska do medzinárodných organizácií a o naliehavých zákonoch, pre ktoré neplatí nepovinné (= fakultatívne, dobrovoľné) referendum.

Nepovinné referendum (tiež označované ako voliteľné, dobrovoľné či fakultatívne) siaha do roku 1874. Ak poskytne 50 000 občanov svoje podpisy do 100 dní od oficiálneho uverejnenia parlamentného zákona, môžu si vynútiť referendum o tomto zákone. Pôvodne sa to nevzťahovalo na zákony, ktoré parlament označil za naliehavé. Ale keď parlament začal zneužívať túto možnosť a začal označovať najrôznejšie typy zákonov za naliehavé, referendum stanovilo, že naliehavé zákony môžu vstúpiť do platnosti okamžite, ale následne vždy musia podliehať schváleniu povinným referendom.

Ústavná ľudová iniciatíva (skrátene ľudová iniciatíva) zavedená v roku 1891 umožňuje občanom, aby získali referendum pre svoje vlastné písomné návrhy, ak zozbierajú 100 000 podpisov v priebehu 18 mesiacov. Tento návrh môže byť buď formulovaný všeobecne a parlamentná komisia ho musí preniesť do legislatívy, alebo môže byť v paragrafovom znení vo forme presne definovaných odsekov zákona, ku ktorým parlament nemôže robiť žiadne zmeny a doplnenia. Ak je návrh prijatý, stáva sa automaticky súčasťou

ústavy. V praxi však môžu občania využívať tento nástroj na témy, ktoré zvyčajne riadia obyčajné právne predpisy. Preto je švajčiarska ústava pozoruhodnou zmesou celoštátnych zásad a ‘obyčajnej’ politiky. Švajčiari sa snažia prekonať tento problém zavedením *všeobecnej ľudovej iniciatívy*. Tú schválilo referendum vo februári 2003, ale do platnosti vstúpila až v roku 2006. Umožňuje občanom po zozbieraní 100 000 podpisov podať všeobecný návrh parlamentu, ktorý potom slobodne rozhodne, či ho zapracuje do zákona alebo do novely ústavy. To sa potom stane predmetom referenda.

Ľudová iniciatíva umožňuje Švajčiarom zvoliť referendum o takmer akejkolvek otázke. Jedinými vecnými výnimkami sú určité záväzné ustanovenia medzinárodného práva, napríklad zákaz genocídy a otroctva. Ďalej musí ľudová iniciatíva splniť požiadavky jednoty formy a obsahu (napríklad ľudová iniciatíva nesmie obsahovať dve témy). A napokon, uplatňuje sa zvykové právo, že prakticky neuskutočniteľné návrhy môžu byť tiež zamietnuté; stalo sa, že ľudová iniciatíva bola vyhlásená za neplatnú, pretože navrhovala znížiť výdavky za roky, ktoré by uplynuli ešte pred uskutočnením referenda. Parlament prehodnocuje všetky tieto otázky. Ale ľudové iniciatívy, napríklad o daniach, výdavkoch štátu, vojenských záležitostiach a dokonca aj o forme vlády sú vo Švajčiarsku bežné.

Ľudová iniciatíva je základným kameňom priamej demokracie. Vo *voliteľnom* referende občania vlastne iba reagujú na kroky parlamentu, o ktorých sa ešte diskutuje. Ľudová iniciatíva však aktívne určuje politickú agendu.

Švajčiarsko nevykonáva referendá, ktoré navrhol parlament alebo vlády – známe aj ako plebiscity. Vo Švajčiarsku sú referendá buď predpísané ústavou, alebo iniciované občanmi využívajúcimi metódu zberu podpisov. S rastúcim počtom referend, ktoré sa konajú v Európe, najčastejšou medzinárodne používanou formou je, žiaľ, stále plebiscit. Ide o všeobecne nezáväznú ‘referendá,’ ktoré navrhujú politici pri moci, s cieľom dať svojej politike mimoriadnu legitimitu alebo preto, že koalície alebo strany majú vnútorné nezhody. Pravidlá hry sú často prispôsobené konkrétnemu prípadu spôsobom, ktorý sa pre politikov v danom momente zdá byť najvhodnejší. Toto má veľmi málo spoločného so skutočnou priamou demokraciou.

Priama demokracia v praxi

V čase od roku 1848 do konca roku 2004 sa na federálnej úrovni uskutočnilo 531 referend: 187 povinných, 152 voliteľných (fakultatívnych) a 192 ľudových iniciatív. Priemerná účasť bola viac ako 50-percentná (s výnimkami do 80 percent) a navyše už nejaký čas je asi o 10 percentuálnych bodov vyššia ako účasť v parlamentných voľbách. Rozsiahly archív týchto referend sa uchováva na internetovej stránke vlády na adrese www.admin.ch.

Na všetkých úrovniach – obecnej, kantonálnej a federálnej – sa každoročne vo Švajčiarsku koná viac ako 200 referend.

Na ilustráciu sa pozrieme na federálne referendá v roku 2005. Vo Švajčiarsku sa všetky referendá a voľby každoročne združia do balíkov dvoch až štyroch celoštátnych hlasovacích dní. Občania vtedy hlasujú nielen v obecných, kantonálnych a federálnych voľbách, ale aj o referendách. V roku 2005 boli tri hlasovacie dni.

- 5. júna 2005 boli na programe dňa dve fakultatívne referendá. Prvé namietalo schválenie Schengenskej dohody a Dublinských dohôd parlamentom. Schengenská dohoda zrušila systematické pasové kontroly. Dublinské dohody sa snažia predchádzať azylovým výletom, pretože uchádzači o azyl môžu teraz požiadať o azyl iba v jednej zúčastnenej krajine. Rozhodnutie parlamentu schválilo 54,6 % voličov. Druhé referendum namietalo proti zákonu parlamentu umožňujúcemu registrované partnerstvo homosexuálnych a lesbických dvojíc. Zákon schválilo 58,0 % hlasujúcich.
- 25. septembra 2005 sa konalo jediné fakultatívne referendum. Parlament chcel, aby sa zmluva s Európskou úniou, ktorá kontroluje voľný pohyb ľudí v rámci Európskej únie, postupne rozšírila na 10 nových členských štátov EÚ. Zároveň boli navrhnuté opatrenia na prevenciu nízkych miezd a sociálneho dumpingu vo Švajčiarsku. Toto napadli štyri iniciatívy, ktoré sa obávali nekontrolovateľnej imigrácie a zlých pracovných podmienok. Občania podporili rozšírenie zmluvy, ale iba 56,0 percentami.
- 27. novembra prebehlo hlasovanie o ľudovej iniciatíve a o voliteľnom (fakultatívnom) referende.
 - Ľudová iniciatíva sa snažila o 5-ročný zákaz pestovania plodín a chovu zvierat, ktoré boli geneticky modifikované. Vláda a parlament odporučili hlasovať 'nie' z dôvodov, že tieto otázky by už dostatočne mala pokrývať existujúca legislatíva. Ale ľudovú iniciatívu podporilo 55,7 % obyvateľov.
 - Voliteľné (fakultatívne) referendum chcelo blokovať parlamentný zákon zameraný na zvýšenie možností nedeľného predaja tovarov na železničných staniách a letiskách. Odborové zväzy začali iniciatívu na referendum o tejto otázke. Viedla ich obava, že nedeľa sa čoraz viac stáva obyčajným pracovným dňom. Ale zákon parlamentu bol napriek tomu podporený veľmi malou väčšinou 50,6 %.

Počas obdobia rokov 1874 až 2004 mali zákony, ktoré schválil švajčiarsky parlament a ktoré boli následne napadnuté voliteľným (fakultatívnym) referendom, asi 50-percentnú nádej prežiť ľudové hlasovanie. Znamená to, že v jednom z dvoch prípadov sa parlamentný zákon ukázal byť v rozpore so želaním väčšiny obyvateľstva. Nie je dôvod predpokladať, že švajčiarsky

parlament sa viac odchyľuje od vôle národa, ako zastupiteľské orgány v iných krajinách. Pravdepodobnejší je opak: práve preto, že poslanci švajčiarskeho parlamentu vedia, že voliteľné (fakultatívne) referendá sú možné, sú vo svojej legislatívnej práci veľmi uvážliví. Návrhy parlamentu na ústavné zmeny a doplnenia alebo členstvo v medzinárodných organizáciách boli schválené v 73 % prípadov. Na druhej strane ľudové iniciatívy mali v tom istom období iba 10-percentnú šancu na úspech. Pri menšom počte príležitostí, keď parlament využil svoje právo podať protinávrh, bol tento prijatý v šiestich z desiatich prípadov. Švajčiari sú opatrní a neprijali by návrhy, ktoré majú jasné slabiny. Na úrovni kantónov je schvaľované väčšie percento ľudových iniciatív.

Na základe týchto čísel by však bolo nesprávne usudzovať, že ľudová iniciatíva je vylepšovaním iba naoko. Ľudové iniciatívy majú obzvlášť často vplyv aj vtedy, keď nezískajú väčšinu hlasov. Jednou z funkcií ľudovej iniciatívy je napríklad aj možnosť, že menšina môže z témy urobiť otázku, ktorej sa dostane celonárodná pozornosť. To má za následok, že vo Švajčiarsku sa diskutuje o otázkach, o ktorých by sa inde seriózne nehovorilo v diskusiách, v ktorých dominujú politické strany. Vo Švajčiarsku to vedie často k nepriamym reakciám politikov. Aj keď bola otázka neúspešná, parlament alebo vláda aj tak vyjde iniciátorom v ústrety tým, že uspokojí časť ich požiadaviek. V tomto kontexte Kaufmann a kol. (2005, strana 49) hovoria o „krajine spokojných porazených“. To sa ešte umocňuje, pretože iniciátori ľudovej iniciatívy majú právo stiahnuť svoju iniciatívu ešte pred hlasovaním. Po predložení podpisov sa dosť často uskutočňuje rokovací proces medzi parlamentom a navrhovateľmi, čo v tretine všetkých prípadov vedie k stiahnutiu ľudových iniciatív navrhovateľmi. „Každý, kto sa opýta iniciátorov, preštuduje si zdroje a analyzuje politické hracie pole dôjde k záveru, že približne polovica všetkých iniciátorov ľudových iniciatív si myslí, že dosiahli niečo, čo bolo hodné úsilia a čo by nebolo možné bez ľudovej iniciatívy“ (Gross 1999, s. 93).

Ako príklad toho, o čom sme tu hovorili, poslúži ľudová iniciatíva o úplnom zrušení švajčiarskej armády, ktorá sa začala na začiatku osemdesiatych rokov minulého storočia a dostala sa na hlasovanie v roku 1989. Dovtedy bola všadeprítomná armáda vo Švajčiarsku čosi ako posvätná krava. Vojenskej službe podliehali takmer všetci muži, neexistovala alternatíva civilnej služby a každý musel až do stredného veku pravidelne chodiť na vojenské cvičenia. Ľudovú iniciatívu začalo zopár mladých sociálnych demokratov. Ani nie vo viere, že by mohli dosiahnuť väčšinu, ale preto, že si mysleli, že voči armáde je oveľa väčší odpor, než aký je možné vyvodit' z oficiálnych diskusií, a chceli to dokázať. Na začiatku si každý myslel, že za tento návrh zahlasuje iba hŕstka Švajčiarov. Keď sa diskusia v prípravnej fáze k referendu rozvášnila, vláda vyhlásila, že by bolo pre národ

pohromou, ak by za zrušenie armády hlasovalo viac ako 10 % občanov. Proti iniciatíve sa vyslovili všetky dôležité strany, s výnimkou sociálnych demokratov, ktorí sa zdržali vydať akékoľvek odporúčanie pre hlasovanie; iba extrémna ľavica, veľmi okrajová skupina vo Švajčiarsku, tento návrh podporila. Dokonca aj najvplyvnejší socio-ekonomickí partneri (okrem zdržanlivej '*Schweizerischer Gewerkschaftsbund*' – Švajčiarskej konfederácie odborov) a, prirodzene, vláda a parlament boli proti iniciatíve. Keď sa 26. novembra 1989 referendum uskutočnilo, 35,6 % hlasov 'áno' v prospech zrušenia, v kombinácii s najvyššou účasťou takmer 70 % spôsobilo šok v celej krajine. Pacifisti búrlivo oslavovali, pretože dosiahli svoj cieľ. Rýchlo boli zavedené rôzne opatrenia na zmiernenie teraz už verejnej opozície proti armáde, napríklad alternatívne občianske služby, ktoré schválilo referendum s mimoriadnou väčšinou 82,5 % v decembri 1991. V nasledujúcich rokoch bola armáda aj značne redukovaná. Tieto kroky pravdepodobne prispeli k zmenšovaniu opozície voči armáde a keď sa v decembri 2001 znovu hlasovalo o ľudovej iniciatíve za zrušenie armády, počet zástancov zrušenia klesol na 21,9 %. V zastupiteľskom systéme by sa téma úplného zrušenia armády nikdy seriózne nemohla dostať na program.

Referendum by sa nikdy nemalo posudzovať izolovane ako niečo absolútne. Referendá sú ako údery na tympany v symfonickom orchestri. Ak ide hlasovanie proti návrhu v určitom časovom momente, môže to napriek tomu začať proces diskusie a úvah, ktoré prispievajú k tomu, že ten istý návrh v skutočnosti môže o niekoľko rokov neskôr získať podporu väčšiny. Uskutočnil sa proces sociálneho učenia a sila presvedčania premenila menšinu na väčšinu. Politika potom má širokú podporu. Mohli sa zmeniť aj okolnosti, takže návrh, ktorý bol na začiatku neprijateľný, sa teraz javí ako návrh ponúkajúci dobré vyhliadky. Príkladom toho je členstvo v OSN. V marci 1986 sa konalo referendum o členstve v Organizácii Spojených národov. V prospech členstva uvádzali dôvody vláda, parlament a všetky významné strany a záujmové skupiny. Avšak iba 24,3 % švajčiarskych voličov hlasovalo za vstup. V tom čase bola studená vojna ešte na najvyššom stupni a Švajčiari, ktorí veľmi intenzívne bránia svoju nezávislosť a neutralitu pokiaľ ide o vojenské bloky a konflikty, sa obávali, že členstvo v Spojených národoch by viedlo k tomu, že by Švajčiarsko malo na konfliktoch účasť. O niekoľko rokov začali stúpenci ľudovú iniciatívu a keď došlo k hlasovaniu v marci 2002, počet stúpencov vzrástol na 54,6 % a Švajčiarsko sa stalo 190. členom Organizácie spojených národov. To, čo zohralo vo verejnej diskusii určitú úlohu, nebol iba koniec studenej vojny, ale aj to, že Švajčiari pochopili, že globalizácia znamená, že už nemôžu zostať od všetkého vzdialení a že členstvo v OSN neznamená odovzdanie akýchkoľvek dôležitých demokratických práv nedemokratickému medzinárodnému orgánu.. Iné však

platí o Európskej únii, a preto je v súčasnosti veľká väčšina Švajčiarov proti členstvu v EÚ.

Ľudové iniciatívy zohrávali svoju úlohu v dejinách Švajčiarska aj pri zlepšovaní a prehĺbovaní demokracie. Veľmi dôležitou ľudovou iniciatívou bola iniciatíva „Für die Proporzwahl der Nationalrates“ (‘za pomerné zastúpenie v parlamente’), ktorú podporilo 66,8 % občanov v novembri roku 1918 (*Nationalrat* je väčšou z dvoch snemovní parlamentu). To nahradilo väčšinový volebný systém (v rámci každého volebného obvodu kandidát s najväčším počtom hlasov zastupuje celý obvod, ako je to v Spojenom kráľovstve alebo v Spojených štátoch) pomerným volebným systémom (v ktorom sa celá krajina považuje za jeden volebný obvod). Väčšinový volebný systém vedie k veľkým deformáciám, pretože menšiny v ňom majú oveľa menšie zastúpenie. Najmä preto, že menšiny žijú roztrúsené po celej krajine, sú vždy v horšej situácii v rámci svojho volebného obvodu a nemajú v parlamente žiadnych zástupcov. Zavedenie pomerného volebného systému prispelo - spolu s priamou demokraciou - zásadným spôsobom k švajčiarskemu systému „Konkordančnej demokracie“ (konsenzus). V tomto systéme majú všetky politické strany od určitej veľkosti stále kreslo v 7-člennej vláde. Vláda nemá žiadneho stáleho premiéra; predsedanie vláde rotuje po roku medzi jej členmi. Malé strany sa môžu zúčastňovať na vláde vďaka ľudovej iniciatíve. Aj keď zastupujú iba menšiu skupinu podporujúcu celý ich program, predsa môžu mať určité individuálne otázky programu, pre ktoré majú väčšinovú podporu. Pohrozením pomocou ľudovej iniciatívy môžu pritiahnuť pozornosť k týmto otázkam. Až do druhej svetovej vojny nepodliehali naliehavé federálne zákony korekčnému referendu. S cieľom predsa len presadiť predpisy, ktoré boli proti vôli ľudu, vláda a parlament dosť často uvádzali, že dané zákony sú „naliehavé“, aj keď v skutočnosti to tak nebolo. Proti tejto praxi sa začala ľudová iniciatíva: odtiaľ budú „naliehavé“ zákony podliehať povinnému referendu, ktoré sa uskutoční do roka. Vláda a parlament silne oponovali proti tejto ľudovej iniciatíve, ktorá by významne obmedzila ich moc. Návrh však napriek tomu bol v roku 1946 prijatý. Referendum v roku 2003 schválilo zavedenie „všeobecnej ľudovej iniciatívy“, ktorou občania iba podajú všeobecný návrh a nechajú na parlament, aby rozhodol, či ho premeniť na legislatívu, alebo na zmenu a doplnenie ústavy. Zároveň sa zaviedlo, že voliteľné (fakultatívne) referendum sa vzťahuje aj na medzinárodné zmluvy obsahujúce dôležité ustanovenia, ktoré na to, aby boli uplatňované celoštátne, vyžadujú nové zákony alebo zmeny a doplnenia existujúcich zákonov.

Keďže všetky práva referenda, vrátane prahov počtu podpisov, absencie kvór účasti, vylúčení špecifických tém sú uvedené v ústave, a pretože ústavu je možné meniť iba referendom, švajčiarski občania majú vlastnú demokraciu pod svojou kontrolou. Podľa prieskumov deväť z desiatich Švajčiarov je proti

akémukoľvek obmedzeniu ich práv priamej demokracie (Kaufmann a kol. 2005, strana 51). Vo Švajčiarsku je preto trend k rozšíreniu priamej demokracie a k zníženiu prahov. Počet referend naďalej rastie. V rokoch 1980 až 1989 sa konalo v priemere 6,2 federálnych referend za rok; v rokoch 1990 až 1999 to bolo priemerne 10 referend za rok a v rokoch 2000 až 2004 priemerne 11,4 referenda.

Hlasujú občania „a priori“ vždy za rozšírenie priamej demokracie? Nie. V roku 1995 obyvatelia kantónu Bern, ktorého súčasťou je aj švajčiarske hlavné mesto Bern, schválili reformu priamej demokracie, ktorá znamenala, že sa počet povinných referend (medzi iným o zmenách a doplneniach ústavy) značne obmedzil. V programe bolo toľko návrhov menšieho významu, že občania schválili ich zníženie. Dali prednosť sústreďeniu sa na najdôležitejšie otázky.

Niektoré osobitosti švajčiarskej priamej demokracie:

- Môže trvať veľmi dlho, kým sa v skutočnosti hlasovanie o ľudovej iniciatíve uskutoční. Po zozbieraní potrebného počtu podpisov má „*Bundesrat*“ (švajčiarska vláda) dva roky na prípravu referenda. Ak „*Bundesversammlung*“ (obidve snemovne švajčiarskeho parlamentu) pripraví protinávrh, pridáva sa ďalších šesť mesiacov. Navyše, ak rátame od času, keď bola predložená ľudová iniciatíva, má parlament až štyri roky na to, aby rozhodol, či prijme alebo neprijme ľudovú iniciatívu. Parlament, samozrejme, môže jednoducho schváliť legislatívny návrh, na ktorý bola predložená ľudová iniciatíva. V takom prípade iniciátori dosiahli cieľ a môžu svoju iniciatívu stiahnuť. Ak parlament vypracuje protinávrh, môžu voliči hlasovať za pôvodnú ľudovú iniciatívu alebo za protinávrh parlamentu. Tieto dlhé termíny považujú mnohí zástancovia priamej demokracie za výhodu. Poskytujú dostatok času na dôkladnú spoločenskú diskusiu o výhodách a nevýhodách návrhu.
- Neexistuje žiadna kontrola ústavnosti ľudových iniciatív parlamentom ani súdom. Je pravda, že parlament kontroluje ľudovú iniciatívu v malom množstve záväzných ustanovení medzinárodného práva (pozri v predchádzajúcej časti), ale je to veľmi obmedzené. V dejinách Švajčiarska vyhlásili za neplatnú z dôvodu takéhoto konfliktu iba jedinú ľudovú iniciatívu (náhodou, pre konflikt so zásadou „non-refoulement“ – vrátenia utečenca alebo utečenkyne späť do krajiny, kde by boli v ohrození). Vo Švajčiarsku je celkom možné zaviesť pomocou referenda trest smrti, ale k takémuto pokusu nikdy nedošlo. Priama demokracia nevedla k väčšiemu porušovaniu ľudských práv ako v iných európskych krajinách. Existuje rozsiahly zoznam menšinových práv, ktoré v skutočnosti schválili pomocou referend.

- Ľudové iniciatívy na federálnej úrovni, ako aj ústavné zmeny, sú prijímané iba vtedy, ak sú podporené zdvojenou väčšinou: návrh musí získať väčšinovú podporu od individuálnych voličov, ako aj od kantónov. Dôvodom je, že Švajčiarsko je krajinou menším: je tu napríklad nemecky hovoriaci kantón, francúzsky hovoriaci kantón, taliansky a rétorománsky kantón. Zdvojená väčšina znamená, že niekoľko väčších kantónov nemôže ľahko prehlasovať menšie kantóny.
- Švajčiarsko neposkytuje skupinám občanov, usilujúcich sa o referendum, žiadnu finančnú podporu vlády. Tieto občianske skupiny ani nemusia prístupňovať svoje účty verejnej kontrole.
- Všetci švajčiarski občania oprávnení voliť však dostávajú do poštových schránok brožúru o referende v dostatočnom predstihu pred hlasovaním. Tá obsahuje o. i. úplné znenie zákona, o ktorom budú hlasovať plus faktický súhrn na jednej strane formátu A4 a argumenty od vládneho výboru a výboru občanov, ktorí iniciovali referendum. Občiansky výbor má právo predložiť svoje vlastné znenie. Oba texty sú dostupné aj na internetovej stránke federálnej vlády na adrese www.admin.ch. Značná časť tejto webovej stránky sa venuje priamej demokracii.
- Pri ľudových iniciatívach majú občania právo na pomoc štátnych zamestnancov pri presnom formulovaní svojho návrhu.
- Od všeobecného zavedenia korešpondenčného hlasovania väčšina švajčiarskych voličov využíva tento systém. Všetci Švajčiari dostávajú hlasovacie lístky poštou a sami sa môžu rozhodnúť, či ich odovzdajú v deň volieb (vždy v nedeľu) vo volebnej miestnosti alebo ich vopred pošlú poštou. Na to slúži osobitný postup s dvoma obálkami na zaručenie tajných volieb.

Odvolanie

Okrem ľudovej iniciatívy existuje aj odvolanie alebo „*Abberufung*“, čo je zaujímavý postup priamej demokracie. Odvolanie znamená, že voleného alebo verejného činiteľa (napríklad sudcu) možno zosadiť z funkcie ľudovou iniciatívou. Tento systém existuje v niekoľkých švajčiarskych kantónoch, nie však na federálnej úrovni. V Berne, Lucerne, Schaffhausene, Thurgau a Ticine môžu občania odvolať kantonálny parlament. Odvolanie kantonálnej vlády je možné v Schaffhausene, Solothurne, Thurgau a Ticine. Po odvolaní sa konajú nové voľby. V praxi však k tomu ešte nikdy nedošlo.

Miestna demokracia

Okrem federálnej úrovne sú vo Švajčiarsku dôležité najmä kantonálne a obecné úrovne.

Kantóny vyberajú približne rovnakú sumu daní ako ústredná vláda. Ich právomoci sú veľmi rozsiahle. V treťom odseku švajčiarskej federálnej ústavy sa uvádza, že kantóny sú suverénne; všetky právomoci, ktoré nie sú výslovne prenesené na federálnu úroveň ústavou, automaticky patria kantónom. Okrem iného to zahŕňa políciu, väčšinu školstva, legislatívu hospodárskej politiky a veľkú časť sociálneho zabezpečenia.

Medzi kantónmi sa inštitúty priamej demokracie značne odlišujú [pozri 4-2].

V najväčšom kantóne Zürich stačí na ľudovú iniciatívu 10 000 podpisov. Voliteľné (fakultatívne) referendum vyžaduje iba 5 000 podpisov. *(Poznámka: počet potrebných podpisov sa od pôvodného vydania tejto knihy zmenil a v roku 2015 bol aktuálne 6 000 pre ľudovú iniciatívu resp. 3 000 pre voliteľné referendum).* Aj všetky zmeny a doplnenia ústavy, ako i výdavky prevyšujúce 2 milióny švajčiarskych frankov musia v referende schváliť občania. Za ostatné desaťročie bolo ročne v priemere viac ako 9 kantonálnych referend (okrem federálnych a obecných referend, ktoré sú vždy súčasne). V ich počte drží prvenstvo rok 1999, keď sa uskutočnilo 19 kantonálnych referend. Niekedy sú v hre veľké hospodárske záujmy, ako to bolo v prípade referenda v roku 1996 o rozšírení letiska v Zürichu – náklady dosahovali 873 miliónov švajčiarskych frankov.

Nezvyčajným inštitútom v kantóne Zürich je takzvaná individuálna iniciatíva (*Einzelinitiative*). Jediná osoba má právo podať návrh kantonálnej rade. Ak návrh získa podporu najmenej 60 poslancov rady, môže sa uskutočniť referendum. Napríklad v roku 1995 občan Albert Jörger mohol využiť tento proces na iniciovanie zmeny v spôsobe, akým vymenúvali učiteľov kantonálnych škôl.

Obce vyberajú svoje vlastné dane z príjmu a majetku. Vo Švajčiarsku vynakladajú obce na obyvateľa o niečo menej ako ústredná vláda. Beedham (1996) uvádza príklad obce Kilchberg (7 000 obyvateľov) na brehu jazera Zürich. Dedina sama zabezpečuje vzdelávanie, má vlastný hasičský útvar, domov pre starých ľudí a vlastných policajtov s dvoma policajnými motorovými člmi na jazere. Obec poskytuje niekoľkým svojim veľmi chudobným občanom 3 000 švajčiarskych frankov mesačne a pomáha aj hŕstke utečencov najmä zo Srí Lanky. Obecné zastupiteľstvo má 7 volených poslancov, ktorí monitorujú prácu malého počtu obecných úradníkov. Skutočnú rozhodovaciu právomoc má však verejné zhromaždenie, ktoré sa koná štyrikrát za rok. Na verejných zhromaždeniach sa zvyčajne zúčastňuje približne 400 obyvateľov obce; a keď je na programe niečo mimoriadne, aj o niekoľko stoviek viac. Na týchto zasadaniach sa stanovujú sadzby dane, schvaľujú sa nové obecné nariadenia, diskutuje sa o obecných účtoch, zvažujú sa plány výstavby, atď. Tieto štvrtročné verejné zhromaždenia predstavujú najvyššiu úroveň obecného splnomocnenia; sedemčlenné obecné

zastupiteľstvo predkladá tomuto zhromaždeniu svoje odporúčania. Rozhodnutia sa prijímajú zdvihnutím ruky. Písomné tajné hlasovanie môže požadovať viac ako tretina prítomných, dosiaľ však túto možnosť nevyužili. Občania, ktorí sa zúčastňujú na zhromaždení, majú veľkú právomoc. Na obecné referendum stačí prostredníctvom verejného zhromaždenia získať pätnásť podpisov, to sa však stáva len veľmi zriedka.

Verejné zhromaždenie obce Kilchberg znovu ilustruje absurditu kvór účasti (druhá kapitola). Zástanca systému kvóra by pravdepodobne povedal, že verejné zhromaždenie, na ktorom sa zúčastnilo 400 zo 7 000 obyvateľov „nie je reprezentatívne“. V skutočnosti je verejné zhromaždenie super reprezentatívnym obecným zastupiteľstvom. Toto veľké obecné zastupiteľstvo má mandát, rovnako ako tradične zvolené obecné zastupiteľstvo. Každý, kto príde na schôdzu je mandatár; každý, kto zostane doma dáva mandát schôdzi. A Kilchberg je spravovaný dobre. Tvrdenie, že priama ľudová správa vedie k neúspechom, tu pracuje ako nepodložené vyvracia.

Účinky švajčiarskej priamej demokracie

Početné referendá, ktoré sa vo Švajčiarsku uskutočnili za vyše 150 rokov, sú veľkým zdrojom informácií o tom, čo sa stane, keď ľudia majú možnosť vziať osud do vlastných rúk. Skupina ekonómov a politológov z univerzít v Zürichu a St. Gallene – Bruno S. Frey, Reiner Eichenberger, Alois Stutzer, Lars P. Feld, Gebhard Kirchgässner, Marcel R. Savioz a ďalší – istý čas systematicky skúmala účinky priamej demokracie na politiku a spoločnosť. Na tento účel využívajú skutočnosť, že v stupni priamej demokracie, ktorú majú švajčiarske kantóny, existujú veľké rozdiely. Pretože kantóny majú aj veľké právomoci – Švajčiarsko je v skutočnosti konfederatívna spolupráca suverénnych kantónov – je možné zmerať špecifické účinky priamej demokracie v mnohých oblastiach. Samozrejme, to znamená, že vo svojich štatistických výpočtoch nebrali vždy do úvahy iné faktory, ktoré by mohli ovplyvniť skúmaný vzťah (zásada *ceteris paribus* [keď ostatné veci sú rovnaké]). V roku 1999 Kirchgässner, Feld a Savioz zhrnuli veľký počet štúdií do štúdie *Die Direkte Demokratie: Modern, erfolgreich, entwicklungs- und exportfähig* (Priama demokracia: Moderná, úspešná, rozvíjajúca a vývozu schopná). Odvtedy však bolo publikovaných aj veľa nových štúdií. Uvádžame niekoľko najpozoruhodnejších výsledkov výskumu:

- Feld a Savioz (1997) dali presný index stupňa priamej demokracie vo všetkých švajčiarskych kantónoch do vzťahu s hospodárskou výkonnosťou kantónov v rôznych časových obdobiach rokov 1982 až 1993. Po rozsiahlom spracovaní a vylúčení alternatívnych vysvetlení dospeli k záveru, že hospodárska výkonnosť v kantónoch s priamou demokraciou bola v závislosti od časového obdobia o 5,4 až 15 % vyššia ako

v zastupiteľských kantónoch. „Koexistencia zastupiteľskej a priamej demokracie vo Švajčiarsku nastoľuje prirodzenú otázku: Ak je priama demokracia efektívnejšia ako zastupiteľská, prečo kantóny zastupiteľskej demokracie neprijímú úspešné stratégie svojich susedov?“ pýtali sa Feld a Savioz (1997, str. 529).

- Pommerehne skúmal súvislosti medzi priamou demokraciou a efektívnosťou vlády na príklade nakladania s odpadom v 103 najväčších švajčiarskych mestách a mestečkách. V mestečkách a mestách s priamou demokraciou bolo nakladanie s odpadmi – za inak rovnakých podmienok – o 10 percent lacnejšie ako v mestečkách a mestách bez priamej demokracie. Navyše Pommerehne zistil výrazné úspory, ak nakladanie s odpadmi dodávateľsky zabezpečovala súkromná spoločnosť. Mestečká a mestá s priamou demokraciou a súkromným nakladaním s odpadom mali náklady za inak rovnakých podmienok o 30 percent nižšie než mestá so zastupiteľským systémom a verejným nakladaním s odpadom. (Kirchgässner, Feld a Savioz, 1999, str. 98 - 100)
- Kirchgässner, Feld a Savioz (1999, str. 92 - 98) skúmali 131 zo 137 najväčších švajčiarskych obcí s cieľom zistiť súvislosť medzi priamou demokraciou a dlhom verejných financií, pričom použili údaje z roku 1990. V obciach, v ktorých sa mohlo uskutočniť referendum o verejných výdavkoch (príklad priamej demokracie), bol dlh verejných financií – za inak rovnakých podmienok – o 15 percent nižší než v obciach, kde sa referendum neuskutočnilo.
- Feld a Matsusaka (2003) skúmali vzťah medzi verejnými výdavkami a priamou demokraciou. Niektoré švajčiarske kantóny majú finančné referendum (*Finanzreferendum*), ktorým musia občania schváliť všetky rozhodnutia miestnej vlády o výdavkoch prevyšujúcich určitú sumu (priemer je 2,5 milióna švajčiarskych frankov). V kantónoch, ktoré majú takéto referendum, boli verejné výdavky v rokoch 1980 až 1998 v priemere o 19 percent nižšie než v tých, ktoré tento nástroj nemali.
- Benz a Stutzer (2004) skúmali vzťah medzi priamou demokraciou a úrovňou politických vedomostí občanov vo Švajčiarsku a v Európskej únii. Vo Švajčiarsku zhromaždili informácie od 7 500 obyvateľov a dali ich do vzťahu s indexom úrovne priamej demokracie od 1 do 6 pre 26 kantónov. Najvyššiu úroveň priamej demokracie zistili v kantóne Bazilej s indexom 5,69; najnižšia úroveň bola v kantóne Ženeva, s indexom 1,75. Ostatné dôležité premenné boli kontrolované, vrátane rodu, veku, vzdelania, príjmu a toho, či osoby boli alebo neboli členmi politickej strany. Autori prišli k záveru, že za inak rovnakých podmienok bol rozdiel v politických vedomostiach medzi občanom Ženevy a Bazileja značný, a bol rovnaký ako rozdiel medzi členom politickej strany a nečlenom alebo

medzi skupinami s mesačnými príjmami 5 000 a 9 000 švajčiarskych frankov. Podobné výsledky zistili aj v prípade EÚ, pričom podrobili skúmaniu 15 európskych krajín, z ktorých v šiestich sa v posledných štyroch rokoch uskutočnilo celoštátne referendum

- Frey, Kucher a Stutzer (2001) skúmali, či priama demokracia ovplyvňuje „subjektívny pocit spokojnosti“ občanov. Subjektívny pocit spokojnosti možno merať priamo tak, že sa ľudí jednoducho opýtate, nakoľko sa považujú za šťastných. Frey použil rovnaký index švajčiarskych kantónov ako Benz a Stutzer a dal ho do vzťahu s odpoveďami 6 000 Švajčiarov na otázku: „Ako ste v súčasnosti spokojní so svojím životom, ako celkom?“ Frey podrobil testu početné ďalšie premenné a úroveň spokojnosti sa hodnotila na škále 1 až 10. Obyvatelia Bazileja (kantónu s najvyššou priamou demokraciou) dosiahli na stupnici spokojnosti o 12,6 percentuálnych bodov viac ako občania Ženevy (kantón s najreprezentatívnejšou formou demokracie). Frey skúmal aj rozdiel medzi subjektívnym pocitom spokojnosti, vychádzajúcim z toho, že politika je vo väčšom súlade so želaniami občanov (výsledok), verzus subjektívny pocit spokojnosti, ktorý vzniká z účasti na samotnom hlasovaní (proces). Urobil to tak, že zahrnul skupinu cudzincov, ktorí nemôžu hlasovať na kantonálnej úrovni, ale ktorí žnú výhody výsledkov referend. Aj nehlasujúci cudzinci boli šťastnejší v kantónoch s priamou demokraciou, ale menej ako Švajčiari, ktorí mohli hlasovať. To Freya viedlo k záveru, že účasť na hlasovaní sa podieľa na zvýšení subjektívnej spokojnosti dvoma tretinami, kým väčší súlad politiky so želaniami občanov jednou tretinou.
- Vo štvrtej kapitole, v časti 4-2, sme už rozoberali oveľa nižšie úniky daní v kantónoch s priamou demokraciou.

V šiestej kapitole, rozoberáme často sa vyskytujúce námietky proti priamej demokracii.

Spojené štáty: Kalifornia

Spojené štáty nemajú federálne referendum. Ústavné zhromaždenie v roku 1787, presvedčené Adamsom a Madisonom, prijalo zásadu, že volení ľudia zastupujú celý národ a nie iba svojich priaznivcov. Priama demokracia nebola v ústave upravená.

Od posledného desaťročia 19. storočia však hnutia ako „Progressive Movement“ alebo „Populist Movement“ zorganizovali viacero kampaní za zavedenie referenda občianskej iniciatívy. Inšpiroval ich najmä príklad Švajčiarska. Prvým štátom, ktorý prikročil v tomto smere k zmenám, bola Južná Dakota v roku 1898. Po nej nasledovali Utah v roku 1900 a Oregon

v roku 1902. Záujem o priamu demokraciu sa v Oregone prejavil krátko po založení štátu na popud skupiny švajčiarskych imigrantov, ktorí sa usadili v okrese Clackamas. Do roku 1918 nasledovalo tieto iniciatívy ďalších 16 štátov.

V súčasnosti 27 z 51 štátov má určitú formu priamej demokracie na úrovni štátu. Predpisy v jednotlivých štátoch sa líšia, pretože každý štát je v tomto bode suverénny. Iniciatíva porovnateľná s iniciatívou švajčiarskych občanov je k dispozícii v 24 štátoch; ľudové referendum – voliteľné referendum, ktorým sa môžu blokovať parlamentné zákony – existuje tiež v 24 štátoch, vo väčšine prípadov v tých istých štátoch, ktoré umožňujú iniciatívu. Na miestnej úrovni je priama demokracia ešte rozšírenejšia. Takmer polovica všetkých miest USA má referendum občianskej iniciatívy. Celkom 70 % Američanov žije v štáte, mestečku alebo meste, v ktorom je zavedené referendum občianskej iniciatívy. Navyše, s výnimkou štátu Delaware, všetky štáty majú povinné referendum pre zmeny a doplnenia ústavy. To znamená, že zmeny ústavy musia byť vždy predložené ľudu. Len veľmi málo tém je vylúčených a v mnohých štátoch v skutočnosti nie je vylúčená žiadna téma. (Waters, 2003; Matsusaka, 2004)

To viedlo k pôsobivému počtu referend. V rokoch 1904 až 2000 sa uskutočnilo takmer 2 000 referend občianskej iniciatívy na úrovni štátov. V kulminujúcom roku 1996 v 24 štátoch, ktoré majú občianske iniciatívy, bolo na hlasovanie predložených najmenej 96 referend občianskej iniciatívy. Pre porovnanie, v tom istom roku zástupcovia týchto štátov prijali viac ako 14 000 zákonov a rezolúcií. V USA sú voliteľné referendá menej dôležité ako občianske iniciatívy. Na druhej strane sa koná veľmi veľa povinných referend. Do roku 1999 dosiahol celkový počet referend, ktoré sa uskutočnili na štátnej úrovni, približne 19 000. Okrem nich sa každoročne koná asi 10 000 referend na miestnej úrovni. (Efler, 1999)

Hoci sa pravidlá javia zvyčajne navzájom podobné, rozdiely v počte referend občianskej iniciatívy v rozličných štátoch sú značné. Viac ako polovica všetkých referend iniciovaných občanmi sa konala iba v 5 štátoch: Oregon, Kalifornia, Colorado, Severná Dakota a Arizona. Aj keď v Oregone s jeho 318 referendami do roku 2000 uskutočnili viac referend občianskej iniciatívy ako v Kalifornii, kde v tom istom období bolo 275 referend, použijeme v ďalšej časti ako príklad druhý spomínaný štát. Nielen preto, že Kalifornia je dôležitým americkým štátom – štátom s najhustejším osídlením a kultúrne i ekonomicky veľmi úspešným – ale aj preto, že kalifornská priama demokracia je kontroverzná.

V Kalifornii sa zavedenie priamej demokracie úzko spája s menom Dr. Johna Randolpha Haynesa, ktorý v roku 1895 založil „Kalifornskú priamu legislatívnu ligu“. Vďaka jeho úsiliu zaviedli v meste Los Angeles v roku 1902 možnosť rozhodovania priamou demokraciou. Na štátnej úrovni bolo

zavedenie referenda najmä reakciou na úplnú kontrolu nad politickým životom v Kalifornii, ktorú získala koncom 19. storočia špecifická spoločnosť – železnica Central Pacific. V roku 1901 vyšla kniha s názvom Chobotnica (Octopus), v ktorej Frank Norris opisuje pevné zovretie, v akom železničná spoločnosť držala politiku v Kalifornii. V skutočnosti sa táto spoločnosť angažovala nielen v doprave, ale napríklad aj v špekuláciách s pôdou. Takmer všetky právne rozhodnutia v tom čase boli v jej prospech. Norris napísal: „Vlastnia hlasovaciu urnu. (...) Vlastnia nás.“ Keď sa kontrola „chobotnice“ nad verejným životom stala známa, vznikol voči nej odpor. Hiram Johnson, verejný prokurátor, priaznivec Haynesa a vodca progresívneho krídla republikánov sa stal guvernérom v roku 1910. Celú svoju kampaň („Pacifická musí držať svoje špinavé laby mimo politiky“) absolvoval v automobile, pretože odmietol použiť vlak. V roku 1911 Haynes, Johnson a ich priaznivci so zavedením referenda občianskej iniciatívy uspeli. Zároveň sa zaviedla aj možnosť „odvolania“ – voličské zamietnutie volených zástupcov a predstaviteľov na najvyššej úrovni. „Priama legislatívna liga Kalifornie“ musela ešte odraziť rôzne útoky na priamu demokraciu. V roku 1920 sa oponenti iniciatívy občanov znovu pokúsili využiť samotný nástroj na jeho udusenie ešte v zárodku. Tento návrh na hlasovacím lístku, ktorý obsahoval závažne zvýšený prah podpisov pre iniciatívy občanov o daňových otázkach, občania napriek tomu odmietli. (Waters 2003).

Niektoré charakteristiky kalifornskej priamej demokracie:

Legislatívne občianske referendum (iniciatíva) sa líši od švajčiarskeho systému v rozličných aspektoch. Pravidlá zostali v skutočnosti nezmenené od roku 1912.

- Ľudia, ktorí začínajú iniciatívu občanov, môžu vo včasnom štádiu požiadať o pomoc štátnych úradníkov. Tí im môžu poskytnúť legislatívnu konzultáciu pri formulovaní návrhu v správnej právnej forme. Predmet pripravený týmto spôsobom sa potom postúpi vyššiemu sudcovi, generálnemu prokurátorovi, ktorý sformuluje úradný názov a súhrnný výrok. Názov aj súhrn sú dôležité, pretože sa objavujú v oficiálnej brožúre o hlasovaní. Navyše v spolupráci s ministerstvom financií sa vypracuje analýza fiskálnych dôsledkov nového návrhu. Tento proces trvá jeden až jeden a pol mesiaca. Návrh sa potom môže šíriť pri zbieraní podpisov.
- Všetky záležitosti, ktoré má v právomoci štát, môžu byť predmetom občianskej iniciatívy, vrátane rozpočtu, daní, imigrácie, atď. Jestvuje iba jedna formálna požiadavka: musí sa zachovať jednota témy – občianska iniciatíva nesmie obsahovať dve vzájomne nesúvisiace témy.
- Možné sú iniciatívy vzťahujúce sa na ústavu („constitutional initiatives“) aj na bežné zákony („statute law initiatives“). Práh podpisov pre prvú

z nich je 8 % z účasti voličov v posledných voľbách guvernéra štátu; pre druhú oblasť je to 5 % tejto účasti. Podpisy možno zbierať maximálne 150 dní. Schválená iniciatíva o ústave nemôže byť následne zmenená a doplnená Snemovňou reprezentantov štátu, ale iba novým referendum. Schválené iniciatívy písaného práva však môžu byť zmenené a doplnené štátnou Snemovňou reprezentantov.

- Kalifornské občianske iniciatívy sú priamymi iniciatívami. Tie, na rozdiel od nepriamych iniciatív, nie sú uzákonené prostredníctvom parlamentu. Preto parlament nemôže voči občianskej iniciatíve podávať protinávrh. Občianske iniciatívy sa pohotovo predkladajú na hlasovanie: ak sa dosiahnu formálne prahy v lete, predloží sa občianska iniciatíva na hlasovanie už v novembri toho istého roka. V zásade je každé dva roky iba jeden volebný deň, k nemu možno pridať maximálne jeden ďalší volebný deň. To znamená, že na hlasovanie sa v jeden volebný deň často predkladá veľký počet občianskych iniciatív. Tieto body, ktoré sa odlišujú od švajčiarskeho systému, niektorí zástancovia priamej demokracie kritizujú, pretože podľa nich dlhšie obdobia a rozloženie občianskych iniciatív na niekoľko volebných dní v každom roku sú pre verejnú diskusiu prospešnejšie. Absencia parlamentného procesu a možného protinávrhu ponúka verejnosti menej informácií a menej možností voľby.
- Návrh, ktorý verejnosť schválila, môžu ešte anulovať sudy. Riziko, že legislatívny návrh schválený referendum môžu sudy anulovať, je značné: v rokoch 1964 až 1990 sa to stalo v prípade štrnástich z 35 občianskych iniciatív, ktoré pri hlasovacej urne získali väčšinu. Úspešná občianska iniciatíva sa teda môže stretnúť s tým, že výsledky jej dlhej a ťažkej práce sa rozplynú na súde. Je zrejmé, že kontrola navrhutej legislatívy po tom, čo sa uskutočnilo hlasovanie, je zreteľnou nevýhodou kalifornského systému. Tento problém by sa mohol elegantne vyriešiť zavedením medzistupňa petičného kroku: občianska iniciatíva, ktorá zozbierala relatívne nízky počet podpisov, napríklad 10 000, získa právo na parlamentnú rozpravu o návrhu a na kontrolu ústavným súdom. To by zabezpečilo ľuďom, predkladajúcim občiansku iniciatívu, právo revidovať svoj návrh s ohľadom na parlamentnú rozpravu. Navyše, včasnou kontrolou ústavnosti by sa dalo predísť znechucujúcej právnej porážke návrhu po tom, čo sa uskutočnil celý proces referenda. Zrušenie návrhu, schváleného ľuďom, nie je pre demokraciu prospešné: ľudia nielenže majú mať posledné slovo, ale musia aj vidieť, že ich slovo je posledné. Anulovanie, často z formálnych dôvodov, vytvára znechucujúci a často oprávnený dojem, že mocná elita ešte vždy má posledné slovo.
- Brožúra o hlasovaní: tri až šesť týždňov pred hlasovaním – rovnako ako vo Švajčiarsku – voliči dostanú brožúru, obsahujúcu základnú dokumentáciu

o referende. Okrem oficiálneho názvu, súhrnu a analýzy, ktoré sme už spomenuli, brožúra obsahuje:

- úplný text iniciatívy,
- argumenty za a proti od zástancov a oponentov, ktoré sa musia predložiť štyri mesiace pred hlasovaním. Zástancovia a oponenti majú právo na 500 slov; po ďalších dvoch týždňoch môžu obe strany predložiť text, neprevyšujúci ďalších 250 slov ako odpoveď na text druhej strany,
- stručné zhrnutie argumentov od oboch strán.

Osudy referend v Kalifornii sú rôzne. Od roku 1912 do tridsiatych rokov 20. storočia sa museli voliči zaoberať v priemere s viac ako štyrmi referendumami za rok. V 50., 60. a 70. rokoch 20. storočia sa občianska iniciatíva využívala zriedka. Dôvera ľudí voči zastupiteľskému systému bola veľká. V 60. rokoch sa spustilo iba 9 iniciatív. Občianska iniciatíva sa však stáva čoraz populárnejšou práve v čase, keď – čo je dosť pozoruhodné – mali šance na úspech progresívne aj konzervatívne iniciatívy. Medzi „konzervatívne“ iniciatívy patrí aj zavedenie trestu smrti prostredníctvom referenda v roku 1972. V tom istom roku zaznamenalo environmentálne hnutie obrovský úspech s návrhom na ochranu pobrežnej zóny, ktorý schválilo referendum. Dokonca iba hrozba občianskej iniciatívy stačila na vynútenie určitých dôležitých zmien, napr. moratória na atómové elektrárne, ktoré bolo schválené v roku 1976.

V rokoch 1977 a 1978 vznikla známa iniciatíva Návrh 13, požadujúca zastaviť zvyšovanie daní z nehnuteľností. Prudká inflácia v predchádzajúcich rokoch spôsobila neúmerný rast ceny pozemkov a domov voči klesajúcej hodnote dolára. V dôsledku tohto vývoja boli priemerné rodiny konfrontované s dvojitou daňovou explóziou. Miestne dane, ktoré boli napojené na hodnotu ich domov, vyleteli nahor. Súčasne inflácia posúvala ich príjem do čoraz vyšších daňových pásiem bez úmerného nárastu reálnej kúpnej sily. Tento mechanizmus zabezpečil štátu Kalifornia v roku 1976 navyše príjem v sume 2,6 miliardy dolárov. V roku 1977 sa zväčšil konsenzus v kalifornskom parlamente o použití dodatočných príjmov na odľahčenie záťaže majiteľov malých domov. Politici sa však nevedeli dohodnúť na presnom systéme. Liberálni demokrati presadzovali systém, ktorý bol výhodný pre skupiny s nižšími príjmami, kým republikáni, napr. Regan, podporovali opatrenia, ktoré väčšmi zvýhodňovali ľudí s vysokými príjmami.

V priebehu jari sa nič nedialo, až v júli dvaja konzervatívni antidaňoví aktivisti Howard Jarvis a Paul Gann oznámili začatie občianskej iniciatívy. Ich návrh odmietol nekontrolovateľné zvyšovanie daní, ktoré privádzali malých vlastníkov domov do zúfalstva. Ale Návrh 13 mal aj ďalší výrazný znak: nerozlišoval medzi obytnými domami a podnikateľmi, ale všetky nehnuteľnosti začlenil do jednej kategórie. To znamenalo, že návrh dal

podnikateľskej komunite obrovskú výhodu tam, kde to ani nežiadala. Na jeseň 1977, keď už bola kampaň za zber podpisov pre Návrh 13 v plnom prúde, to nezbudilo nijakú pozornosť, zatiaľ čo v politických kruhoch sa každá cesta k riešeniu zdala dôkladne zablokovaná. V decembri Jarvis a Gann odovzdali viac ako dvojnásobok požadovaného počtu podpisov pre iniciatívu. V zime, po celom roku argumentovania, parlament ešte stále nedosiahol konsenzus v tom, čo by sa malo urobiť. V januári 1978 boli členovia parlamentu pod obrovským tlakom, aby priniesli nejaké riešenie. Medzitým si Návrh 13 získal obrovskú ľudovú podporu. Až v marci 1978 parlament konečne vypracoval alternatívny návrh, ktorý sa mal predložiť voličom ako Návrh 8 v júni, spolu s Návrhom 13 Jarvisa a Ganna. Napriek masívnej podpore politikov Návrhu 8 (alebo práve pre ňu) sa drvivá väčšina občanov, otrávených kampaňou, rozhodla pre Návrh 13. Shultz o tom napísal v roku 1997: „Dvadsať rokov po tejto skutočnosti je dôležité uvedomiť si, ako vznikla daňová vzbura v Kalifornii. Bola o ľuďoch, ktorí žili v malých domoch kúpených v päťdesiatych rokoch (1950-60) možno za 15 000 dolárov, a ktorí sa odrazu ocitli konfrontovaní s daňami založenými na desaťnásobku tejto hodnoty. Schňapli Návrh 13, aby sa chránili, a po 20 rokoch sa toho ešte stále zaryto držia.“

Presadenie Návrhu 13 malo dva dôsledky. Daňové vzbury vznikli aj v iných štátoch, v ktorých existovali formy občianskej iniciatívy. Úspech Návrhu 13 znovu upozornil verejnú mienku na možnosti, ktoré poskytujú referendum. „Približne v polovici 80. rokov minulého storočia začala občianska iniciatíva nahrádzať zastupovanie ako hlavná scéna na riešenie najdôležitejších politických diskusií. Mimo zastupiteľského systému sa aktivisti ľavého aj pravého krídla inšpirovali príkladom Návrhu 13. Mnohí snívajú, či už z dobrých alebo zlých pohnútok, že sa stanú budúcim Howardom Jarvisom. Organizácie začali získavať zdroje a zručnosti potrebné na predloženie svojich zámerov na priame hlasovanie. Počas 80. rokov sa úsilie dosiahnuť občiansku iniciatívu zdvojnásobilo, a do konca desaťročia ľudia už hlasovali o takmer 50 opatreniach. Okrem toho sa pravdepodobnosť úspechu občianskej iniciatívy zväčšila. Pred rokom 1980 schválili kalifornskí voliči iba jeden z troch návrhov. V rokoch 1980 až 1990 bola schválená takmer polovica.“ (Shultz, 1996, str. 3). V 90. rokoch minulého storočia záujem naďalej stúpajú. V novembri 1996 museli voliči rozhodovať o väčšom počte opatrení ako počas celého obdobia rokov 1960 až 1969.

Oponenti referenda často uvádzajú Návrh 13 ako ilustráciu nezodpovedného správania sa hlasujúcej verejnosti. V skutočnosti však spôsobila daňovú vzburu voličov nezodpovedná pasivita kalifornského parlamentu.

Kritika smerovala aj proti kalifornskému ustanoveniu o odvolaní z dôvodu odstránenia guvernéra Graya Davisa v roku 2003, ktorého nahradil herec

Arnold Schwarzenegger. Média vytvárali obraz, že bolo príliš ľahké požiadať o odvolanie a že dotknutý politik v takom prípade nemá ani tú najmenšiu šancu. Predmetom kritiky bolo aj to, že vládnucci guvernér môže byť odvolaný jednoduchou väčšinou, zatiaľ čo jeho nástupca môže byť zvolený menším počtom hlasov. Okrem toho sa tvrdilo, že kampaň za odvolanie bola „akciou zdola nahor“ iba naoko, kým v skutočnosti šlo o „veľký biznis“. Navyše, už len to, že „seriózny“ politik bol nahradený „iba hercom“ ukazuje, k čomu vedie priama demokracia.

Týmto tvrdeniam chýba akýkoľvek faktický základ.. Po prvé nie je ľahké žiadať odvolanie: Spomedzi 15 miliónov občanov v roku 2003 bolo potrebné získať aspoň 900 000 podpisov. Navyše nejde o bežnú záležitosť: v skutočnosti bol predtým guvernér v USA donútený rezignovať iba raz, v roku 1921. Na miestnej úrovni sa odvolanie používa častejšie (36 štátov má inštitút odvolania), ale vo väčšine prípadov politici odvolávanie prežívajú: radní prežívajú v 70,8 a starostovia až v 82,4 % prípadov.

Dôvodom, prečo skupina obyvateľov zozbierala 900 000 podpisov bolo, že Davis – ktorý bol opätovne zvolený za guvernéra tesnou väčšinou – prišiel o autoritu svojím chabým reagovaním na ťažkú a dlhodobú energetickú krízu. Navyše sa ukázalo, že klamal o veľkom rozpočtovom deficite. Počas predvolebnej kampane Davis maľoval ružové obrazy o finančnej situácii, útočil na každého, kto hovoril o rozpočtovom deficite a kategoricky vylučoval akékoľvek zvýšenie daní. Krátko po znovuzvolení však Davis priznal rekordný deficit 32 miliárd dolárov (viac než bol spoločný dlh všetkých ostatných štátov USA, dva roky predtým tu však boli ešte prebytky) a rozhodol o daňovom zvýšení v sume 8 miliárd dolárov. Navyše bolo jasné, že Davisa podporovali dve hlavné predstaviteľky kalifornského biznisu – The California Business Roundtable a Losangeleská obchodná komora.

To, že herec nahradil Davisa, nemá nič spoločné s priamou demokraciou. Na federálnej úrovni nemajú USA jedinú formu priamej demokracie – sú jednou z mála krajín na svete, ktoré nikdy nemali referendum – a okrem toho herec Ronald Reagan bol schopný sa stať prezidentom.

Isteže nie je dobré v kalifornskom systéme odvolania, že vládnucci guvernér, ktorý bol zvolený 40 % hlasov, môže byť prinútený odstúpiť, zatiaľ čo jeho nástupca môže byť zvolený iba s 30 % podporou. Je to tak preto, lebo voliči musia zvoliť nástupcu v jednom kole zo zoznamu viac než dvoch kandidátov. Preto sa málokedy stane, že kandidát s najväčším počtom hlasov získa aj absolútnu väčšinu. Ale to nie je vnútorný prvok odvolania. To sa môže ľahko zmeniť poskytnutím viacerých kôl volieb, v ktorých na záver dvaja kandidáti s najväčším počtom hlasom stoja proti sebe – tak, ako je to vo francúzskych prezidentských voľbách. Ľudia, ktorí predtým hlasovali za tretieho a nižšie umiestnených kandidátov, si musia vybrať medzi dvoma

najpopulárnejšími kandidátmi v poslednom kole. Takto sa vždy dosiahne absolútna väčšina pre jedného kandidáta (Nijeboer, 2003).

Už niekoľko desaťročí sa rozhodovanie priamou demokraciou teší väčšej dôvere voličov ako nepriame rozhodovanie. Potvrdzujú to aj najnovšie prieskumy verejnej mienky. Polovica opýtaných dôveruje ľuďom ako priamym zákonodarcom. Naopak, 78 % opýtaných si myslí, že parlament riadi hŕstka „zástupcov veľkých záujmov“, kým iba 15 % si myslí, že parlament má na pamäti všeobecné blaho (Baldassare, 2005).

Účinnosť občianskej iniciatívy na dane a výdavky

S poukázaním na Kaliforniu sa často tvrdí, že priama demokracia viedla k narušeniu rozpočtu, pretože ľudia systematicky znižujú dane pomocou priamej demokracie až do takej miery, že štát už ďalej nemôže fungovať tak, ako by mal. Ako dôkaz sa často uvádza Návrh 13 (pozri napríklad knihu Daňoví križiaci od Daniela Smitha, v origináli Tax Crusaders).

Po tejto kritike americký politológ Matsusaka v štúdiu *Pre tých mnohých alebo pre tých niekoľkých* (For the many or the few, 2004) systematicky skúmal účinok referendum na dane a výdavky v Spojených štátoch. Zhromaždil obrovské množstvo údajov zo všetkých amerických štátov a asi zo 4 700 amerických miest o posledných 100 rokoch – „v zásade všetky údaje, ktoré sú v súčasnosti dostupné“. Zistil tri účinky:

1. celkové výdavky štátu a miestnych zastupiteľstiev sa znížili
2. výdavky sa prenášajú na lokálnejšiu úroveň
3. došlo k posunu od všeobecných daní k platbe za konkrétne poskytované služby.

To znamená, že ľudia, ak dostanú možnosť, majú sklon zoštíhľovať štát – najmä centrálny – a sú náchylní nechať ľudí platiť viac za ich vlastnú spotrebu. V USA vláda spotrebúva približne 36 % hrubého národného produktu; z toho asi polovicu vyčerpajú miestne zastupiteľstvá a štáty. Ak je k dispozícii referendum občianskej iniciatívy v konkrétnom štáte, vedie to k priemernému zníženiu daní pri štvorčlennej rodine v sume 534 USD a k poklesu verejných výdavkov štátu o 589 USD. To zodpovedá asi 4 % príjmov štátu a verejných výdavkov. Je to významný, ale nie dramatický rozdiel v absolútnom vyjadrení.

Matsusaka dospel aj k ďalšiemu pozoruhodnému zisteniu. Opatrenia pre referendum občianskej iniciatívy nie sú vo všetkých skúmaných štátoch rovnaké. Hlavnou premennou je prah podpisov, ktorý sa musí dosiahnuť a ten sa môže pohybovať od 2 do 10 % evidovaných voličov. Vplyv referenda občianskej iniciatívy stúpa systematicky s poklesom prahu podpisov. V štátoch s najnižšími počtami potrebných podpisov je vplyv referenda na verejné príjmy a verejné výdavky v rozsahu do 7 %, zatiaľ čo vplyv je

nevýznamný v štátoch s vysokým prahom (str. 33 - 35). Čím ľahšie je začať referendum občianskej iniciatívy, tým nižšia je úroveň daní.

Tendencia znižovania daní neovplyvňuje všetky úrovne verejnej správy rovnako. Celkové zníženie dane je výsledkom silného trendu znižovať výdavky na štátnej úrovni približne o 12 %, v kombinácii s menej výrazným trendom zvyšovania výdavkov na miestnej úrovni okresov a miest. Tento trend k decentralizácii sa zdá byť štatisticky veľmi spoľahlivý. To však neznamená, že dane sa zvyšujú na miestnej úrovni. Vyššie výdavky v mestách (ak je priama korelácia s ustanoveniami ľudového referenda) sa hradia z poplatkov za poskytované služby: „Na úrovni štátu iniciatíva mala za následok približne 5-percentné zníženie daní a žiadnu zmenu poplatkov. Na úrovni mesta viedla iniciatíva k vyšším poplatkom o 14 percent, ale k žiadnym zmenám daní.“ (str. 52).

A nakoniec ešte jedno pozoruhodné zistenie. Údaje sa vzťahujú na obdobie od roku 1970 do roku 2000. Väčšina štátov zaviedla referendum približne na začiatku 20. storočia a podmienky, za akých sa referendá uskutočňujú, sa odvtedy zmenili len veľmi málo. Na začiatku 20. storočia boli verejné výdavky približne 6 % HNP (hrubého národného produktu), zatiaľ čo o sto rokov neskôr sa toto číslo blíži 40 percentám. Matsusaka skúmal aj účinok referenda v období od roku 1902 do roku 1942 a vyšlo mu, že referendum viedlo k *expanzii* verejných výdavkov. Matsusaka tiež zistil, že verejné výdavky v tomto období vzrástli prudšie s poklesom prahu podpisov na získanie referenda.

Preto nemôžeme bezvýhradne povedať, že referendum vedie *vždy* k daňovým zníženiám. Jediné, čo môžeme povedať je, že referendum občianskej iniciatívy zabezpečuje lepšie uskutočňovanie vôle väčšiny. Evidentne tých 6 % verejných výdavkov okolo roku 1900 bolo v očiach väčšiny ľudí príliš málo (Matsusaka to dáva do vzťahu s rýchle rastúcou urbanizáciou v tom čase, ktorá spôsobila zvýšený dopyt po všetkých druhoch kolektívnej infraštruktúry), zatiaľ čo súčasných približne 40 % je očividne považovaných za príliš veľa a príliš centralizovaných.

Matsusaka venoval rozsiahlu kapitolu aj otázke, či tieto tri posuny, ku ktorým došlo vplyvom referenda občianskej iniciatívy, odrážajú aj vôľu ľudu. Vyhľadal preto výsledky veľkého počtu prieskumov verejnej mienky, ktoré sa uskutočnili v priebehu posledných troch desaťročí. Na prieskumy verejnej mienky nie sú potrebné milióny dolárov – stačí niekoľko tisíc dolárov, aby sa urobil reprezentatívny prieskum verejnej mienky v USA – a nevedú sa žiadne kampane, ktoré stoja milióny. Takže nevzniká deformácia v dôsledku jednostranného financovania. Z prieskumov verejnej mienky jasne vyplýva, že väčšina Američanov je rozhodne zástancami *malej vlády* (čo zodpovedá trendu smerom k celkovému znižovaniu daní), že podporujú decentralizáciu (posuny výdavkovej právomoci viac na orgány miestnej samosprávy) a že vo

všeobecnosti považujú dane za najmenej prítlačlivý zdroj verejných príjmov. Ešte dôraznejšie: „Pri každej politike, ktorú viem skúmať, iniciatíva tlačí politiku v smere, v ktorom chce podľa vyjadrenia väčšina ľudí ísť. Nie som schopný nájsť žiadny dôkaz o tom, že väčšine sa nepáčia politické zmeny spôsobené iniciatívou.“ (Matsusaka, 2004, str. xi-xii; tlačenej kurzívou).

Matsusakov záver je jasný: „Niektorí komentátori (...) tvrdia, že iniciatíva umožňuje jednotlivcom a skupinám presadiť politiku zameranú proti verejnému záujmu. Ich tvrdenie sa opiera o pozorovanie, že použitie iniciatívy je nákladné, a že sa zdá byť ovládané bohatými osobami a skupinami. Ukazuje sa však, že aj keď záujmy bohatých sú prominentnými témami v politike iniciatív, ich úsilie v konečnom dôsledku prispieva k prospechu pre väčšinu. Nie je žiadnou záhadou, ako by k tomu mohlo dochádzať. Bez iniciatívy sú voliči nútení akceptovať politický výber, ktorý vytvára zákonodarstvo. S iniciatívou dostávajú voliči možnosti výberu. Ak je alternatíva pri iniciatíve horšia ako politika zákonodarstva, iniciatívu možno odmietnuť a nič sa nestalo. Ak je alternatíva lepšia, voliči môžu prijať iniciatívu a sú na tom lepšie. Skrátka, aj keď je nerovnaký prístup, pokiaľ ide o navrhovanie iniciatív, možnosť voličov odfiltrovať zlé návrhy a ponechať dobré umožňuje, aby proces fungoval na prospech väčšiny. (...) Chceme zdôrazniť, že dôkazy sú hodnotovo neutrálne; nevypovedajú o tom, či je proces iniciatívy dobrou alebo zlou formou vlády. Dôkazy jednoducho ukazujú, že iniciatíva podporuje vôľu väčšiny.“ (str. 71).

Úloha „osobitných záujmov“

To, čo sme tu videli, úzko súvisí s témou „osobitných záujmov“. Od počiatku bolo do priamej demokracie v Kalifornii zapojených veľa peňazí. Vo voľbách v roku 1922 bola celková investovaná suma už vyššia ako milión dolárov. Suma vynaložená na kampane v priebehu 70., 80. a 90. rokov to niekoľkonásobne prevýšila. V roku 1992 výbory kampaní v 21 štátoch odčerpali odhadovaných 117 miliónov dolárov na kampane a v roku 1998 táto suma vzrástla už na 400 miliónov dolárov v 44 štátoch. Na týchto 400 miliónoch mala Kalifornia levi podiel, vynaložiac 256 miliónov dolárov. (Garrett a Gerber, 2001, str. 73.) Od konca 80. rokov sa v Kalifornii vynaložilo na občianske iniciatívy viac ako na lobovanie v parlamente. Podnikateľské kruhy poskytli zhruba 66 % finančných prostriedkov v roku 1990 (jednotlivci 12 %, politické strany 7 %, odbory 1 %). (Shultz, 1996, str. 81).

Vo včasnom štádiu sa občianske iniciatívy profesionalizovali. Už v čase prvej svetovej vojny Joseph Robinson založil podnik, ktorý za odmenu zbieral podpisy. V súčasnosti takéto firmy žiadajú asi milión dolárov za vyzbieranie požadovaných podpisov na jednu kalifornskú občiansku iniciatívu. V roku

1930 bola založená prvá firma, ktorá v skutočnosti navrhovala kampane (Whitaker & Baxter's Campaigns Inc.). Medzičasom sa v štáte aktivizovalo niekoľko tuctov profesionálnych „konzultantov“, ktorí dohliadajú nad kampaňou pre profesionálnych politikov aj nad kampaňami okolo občianskych iniciatív. Títo konzultanti sa zvyčajne zameriavajú na jeden ideologický segment „politického trhu“.

Jedno aj druhé vedie k často vznášanejmu argumentu: finančne vplyvné skupiny s osobitnými záujmami by zneužili záväzné referendum občianskej iniciatívy na presadenie svojho vlastného programu na úkor „všeobecného záujmu“, ktorému podľa všeobecného úsudku slúži národný zastupiteľský systém. Tento argument sa zvyčajne dôsledne neskúma. Už sme uviedli základný Matsusakov argument, že referendový návrh, ktorý sa predkladá ako alternatíva k zámerom zastupiteľského systému, zväčšuje aj možnosti voľby pre voličov – ponúka im väčší priestor na rozhodovanie, ktoré najlepšie vystihuje ich preferenciu. Matsusaka to prirovnáva k rodine, v ktorej otec (= zastupiteľský systém) jednoducho „navrhne“, aká pizza sa bude jesť. Keď aj matka (= lobistická skupina) môže navrhnúť príchut' pizze, pri čom každý (aj deti = voliči) môže hlasovať o návrhoch, potom to nikdy nemôže zhoršiť situáciu detí, aj keď ony samy nemôžu pizzu navrhnúť. Možnosť, ktorú navrhuje otec, je vždy prítomná, ale keď má matka lepší nápad, môže byť hlasovaním uprednostnený. „Vidíme, že ak sa umožní každému v rodine podávať návrhy, je to zvyčajne na osoh väčšiny. Tento záver platí aj vtedy, ak sa právo robiť návrhy vyhradí určitým členom rodiny. (...) Za predpokladu, že návrhy sa filtrujú hlasovaním väčšinovým pravidlom, jediným spôsobom, akým iniciatívy dostávajú väčšiny do horšej situácie je, ak je možné voličov presvedčiť, aby schválili rozhodnutia, ktoré odporujú ich vlastným záujmom.“ (Matsusaka, 2004, str. 12).

V štúdií Populistický paradox (The populist paradox, 1999) politologička Elisabeth Gerberová systematicky skúma, do akej miery môžu lobistické skupiny presadzovať svoju vlastnú agendu využívaním veľkého množstva peňazí. Analyzovala tok peňazí 168 občianskych iniciatív v 8 amerických štátoch. Na rozdiel od toho, čo tvrdia kritici, sa ukazuje, že mocné obchodné záujmy sú pri presadzovaní zákonov cestou ľudového referenda relatívne málo úspešné. Iniciatívy, ktoré boli z väčšej časti finančne podporované jednotlivými občanmi, boli takmer dvojnásobne častejšie prijaté než iniciatívy, ktoré finančne podporovali najmä lobistické skupiny (v skutočnosti je počet občianskych iniciatív, ktoré sú úplne podporované lobistickými skupinami alebo jednotlivými občanmi, veľmi malý). Väčšina ľudových hlasovaní sa týka občianskych iniciatív (str. 111 - 112). Gerberová prichádza k záveru: „Empirické dôkazy poskytujú ďalší argument pre odmietnutie tvrdení, že ekonomické záujmové skupiny si kupujú politické výsledky s pomocou priamej demokracie.“ (str. 138)

Elisabeth Gerberová však poukazuje na to, že lobistické skupiny sú do istej miery úspešné pri marení občianskych iniciatív iných ľudí, začatím protiiniciatív. Keď sa zdá, že občianska iniciatíva má širokú podporu, bohatí oponenti sa pokúšajú zasiať pochybnosti spustením alternatívneho návrhu, protiiniciatívy, ktorá sa pri povrchnom pohľade zdá veľmi podobná originálnej iniciatíve. To sa stalo prvýkrát v roku 1978, pri iniciatíve proti daniam – Návrhu 13, ktorý sme už rozoberali. Niekoľko politikov predložilo na poslednú chvíľu „umiernenú“ protiiniciatívu, ktorá aj napriek tomu bola neúspešná.

Kľúčovým rokom bol rok 1990, v ktorom bolo niekoľko pokrokových iniciatív veľmi úspešných. Bola to iniciatíva „Päť centov za nápoj“, ktorá navrhovala vyššiu daň na alkohol (Návrh 134), ďalej „Veľká zelená“ iniciatíva, významná environmentálna iniciatíva, ktorú pripravili environmentálne skupiny v spolupráci s demokratickými politikmi a iniciatíva „Lesy navždy“ (Návrh 130), ktorá sa osobitne zamerala na zachovanie kalifornských lesov.

Prezradený tajný zápis odhalil, že chemický a petrochemický priemysel vedeli o tom, že najmä „Veľkej zelenej“ iniciatíve nie je možné priamo zabrániť vďaka jej veľkej popularite. Preto vznikla protiiniciatíva „Veľká hnedá“ (Návrh 135). Drevársky priemysel odpovedal na „Lesy navždy“ iniciatívou „Veľký peň“ (Návrh 138). Ako odpoveď na iniciatívu „Päť centov za nápoj“ vypracoval liehovarnícky priemysel dve vlastné iniciatívy: iniciatívu „Penny za nápoj“ (Návrh 126), ktorá navrhovala nižšiu daň na alkohol, a druhú iniciatívu, ktorá by urobila každé ďalšie zvýšenie dane vrátane zvýšenia dane na alkohol, závislé na dvojtretinovej väčšine namiesto jednoduchej väčšiny.

Všetky tieto protiiniciatívy mali navodiť chaos. Voliči boli napokon konfrontovaní so spleťou 27 komplikovaných iniciatív a protiiniciatív, čo vyústilo do výsledku známeho aj ako „Veľké NIE“ – 23 z 27 návrhov bolo odmietnutých, vrátane originálnych pokrokových návrhov, ktoré inak mohli rátať s veľkými sympatiami verejnosti. Toto je príklad častého javu: voliči sú opatrní a keď majú pochybnosti, návrh odmietnu. „Voliči jednoducho zdvihnú ruky v zúfalstve a na všetko hlasujú „nie“ (Shultz, 1996, str. 84).

Tieto skúsenosti prinášajú dôležité poučenie: ak môže ekonomika napadnúť demokratický život, demokracia sa zrúti. V priebehu demokratického rozhodovacieho procesu musia občania určiť zákonné hranice, v ktorých rámci môže ekonomika fungovať. Musia byť také pevné ako napríklad geografické alebo geologické hranice; musia chrániť dôstojnosť ľudí a brániť pokusom korumpovať ľudí. Diskusia alebo proces formovania imidžu je tou pravou ozdobou demokracie. Mala by sa preto odohrávať na otvorenom fóre a nemalo by sa dať z nej vyplatiť peniazmi.

Nie je to chyba voličov. Vyskytli sa rôzne pokusy držať v patričných medziach vplyv peňazí na pokrok v diskusii. V roku 1974 schválili Kalifornčania občiansku iniciatívu (Návrh 9), ktorá obmedzila výdavky kampane na referendá. O dva roky neskôr však toto ustanovenie zrušil Najvyšší súd USA, ktorý vyhlásil, že vloženie peňazí do kampane je súčasťou slobody slova, ktorú zaručuje prvý článok Ústavy Spojených štátov. Takže v súčasnosti nie je možné uložiť obmedzenie výdavkov na kampaň za rozhodovanie priamou demokraciou v USA, kým sa nezmení federálna ústava alebo sa nebude vykladať inak.

Najvyšší súd neprijal obmedzenia pre voľby zastupiteľských kandidátov, pretože sú vystavení riziku korupcie, ale korupcia nemôže zohrávať úlohu pri ľudovom hlasovaní o verejnej otázke, pretože sú to voliči, čo rozhodujú. 18. decembra 1996 oponenti „veľkých peňazí“ získali prekvapivé víťazstvo schválením Návrhu 208: 61,8 % zúčastnených voličov hlasovalo v prospech zavedenia stropu na výdavky pre zastupiteľské voľby. Až dotedy nebolo v Kalifornii žiadne takéto zákonné obmedzenie. Iniciátori uvádzali ako príklad kandidáta v kalifornských parlamentných voľbách, ktorý po tom, čo dostal od tabakovej spoločnosti týždeň pred voľbami ďalších 125 000 dolárov, nakoniec tesne zvíťazil o 597 hlasov. Brožúra k hlasovaniu (informačná brožúra) pre Návrh 208 uvádzala: „Keď zvíťazia osobitné záujmy veľkých peňazí, ľudia prehrávajú!“ Návrh 208 bol však neskôr napadnutý na súde. Počas súdneho konania ďalšia skupina spustila Návrh 34, ktorý chcel stiahnuť Návrh 208 a stanoviť menej prísne obmedzenia darov na kampaň. To prijalo viac ako 60 % voličov v novembri 2000.

Terčom sa stalo aj zverejňovanie zdrojov financovania. V roku 1988 prijali kalifornskí voliči Návrh 105, ktorý stanovil, že hlavní financujúci musia byť uvedení v reklamách volebnej kampane. Tento zákon platil niekoľko rokov a bol mimoriadne efektívny. Napríklad reklamy proti iniciatíve „Päť centov za nápoj“ vždy uvádzali: „...financuje Inštitút piva, Inštitút vína a Rada pre destiláty“. Priemyslu sa napriek tomu podarilo dosiahnuť, že Návrh 105 bol vyhlásený za neplatný. Zdá sa, že priemyselní finančníci politických reklám sa často skrývajú za nezmyselné alebo mätúce mená. Tabakový priemysel napríklad viedol v roku 1994 kampaň, ktorá stála 18 miliónov pod názvom „Kalifornčania za celoštátne obmedzenia fajčenia“ (pozri v ďalšej časti). V roku 1997 však Kalifornský senát prijal zákon (SB 49), ktorý určuje, že každý kampaňový výbor, ktorý vynaloží viac ako 100 000 dolárov na svoju občiansku iniciatívu – v praxi je to každý výbor – by mal predložiť elektronický účtovný výkaz výdavkov, ktorý bude uverejnený na webovej stránke kalifornských orgánov.

Ako príklad účinnosti objektívnej reklamy možno uviesť udalosť, ktorá sa odohrala v roku 1988. Tabakový priemysel prišiel s iniciatívou zameranou na uvoľnenie obmedzení fajčenia, ktoré sú v Kalifornii veľmi rozsiahle.

Tabakoví baróni však predložili svoju iniciatívu ako návrh obmedziť fajčenie, ktorý vzišiel z fiktívnej organizácie s názvom „Kalifornčania za celoštátne obmedzenia fajčenia“ (CASSR). Keď bolo zrejmé, že veľkej časti verejnosti hrozilo, že bude podvedená, nadácia *California Wellness Foundation* a Centrum verejnoprávných médií uverejnili čistú reklamu, ktorá obsahovala iba citácie z Brožúry pre hlasovanie plus zoznam najdôležitejších sponzorov pre a proti. Brožúra k hlasovaniu uvádzala: „Navrhované opatrenie by viedlo k menším obmedzeniam fajčiarov než aké sú v súčasnosti zavedené podľa platnej legislatívy.“ Medzi dôležitými identifikovanými subjektmi financujúcimi iniciatívu boli: *Philip Morris USA*, *Reynolds Tobacco Co* a niekoľko ďalších tabakových výrobcov. Medzi najdôležitejšími odporcami Návrhu 188 boli uvedené zdravotnícke organizácie: *American Cancer Society*, *American Lung Association*, *American Heart Association* a *American Medical Association*. Uverejnenie týchto holých faktov v jasnej, graficky dobre spracovanej reklame na celú stranu umožnilo kalifornským voličom okamžite si uvedomiť, čo sa deje. Návrh 188 utrpel potupnú porážku 70 % / 30 %. Tento príklad je názornou ukážkou toho, že môže dôjsť k závažnému ohrozeniu podvodným trikom, pochádzajúcim najmä z obchodných záujmov. Odhalenie financujúcich prostredníctvom Brožúry k hlasovaniu a distribúciou tohto dokumentu samotného, upraveného v čitateľnom formáte pomocou novinových reklám, bolo účinnou nápravou.

Až do roku 1992 sa mohli občianske iniciatívy spoliehať na Princíp licenčného vysielania pridelujúceho rovnaký priestor pre odlišné názory („*Fairness Doctrine*“), ktorý prijala Federálna komunikačná komisia (FCC) v roku 1949. Podľa tejto doktríny mali rozhlas a televízia poskytovať primerané príležitosti na zverejňovanie stanovísk zástupcom protichodných názorov o kontroverzných problémoch verejnosti. Na túto doktrínu vyváženosti roky útočili majitelia vysielacích staníc, až napokon FCC v roku 1992 ustúpila: doktrína vyváženosti sa už zákonne nevzťahuje na občianske iniciatívy. V súčasnosti zostáva jediným spoľahlivým zdrojom primerane vyvážených informácií „Hlasovacia brožúra“, ktorú dostáva každý volič pred hlasovaním o občianskej iniciatíve. Je namieste položiť otázku, či to je dostatočné.

Uzákonenie schválených iniciatív

V Kalifornii (rovnako ako vo Švajčiarsku) voliči väčšinu občianskych návrhov odmietnu. Iba 34 % iniciatív je úspešných.

Čo je pozoruhodné, neznamená to, že v 34 % prípadov sa schválené návrhy aj skutočne uzákonia. Návrh, ktorý schválila väčšina obyvateľov, môže byť napriek tomu úplne alebo čiastočne poslaný ku dnu. Politici majú niekoľko spôsobov ako to dosiahnuť. Predovšetkým môže byť návrh, ktorý

schválilo referendum, napadnutý na súde. To sa v Kalifornii stáva často a v nemálo prípadoch takéto súdne konanie má za následok, že návrh ako celok, alebo časť schváleného návrhu, sa nadobro odloží. V iných prípadoch schválený návrh jednoducho orgány nevykonávajú. Elisabeth Gerberová a kol. v knihe *Krádež iniciatívy (Stealing the Initiative, 2001)* skúma jav, v ktorom tí, čo sú pri moci, predsa len oslabujú alebo obchádzajú neželané ľudové rozhodnutia rôznym manévrom. Autori skúmali uplatňovanie desiatich návrhov, ktoré ľudia v Kalifornii schválili referendum, aby dospeli k záveru: „Je jasné, že vládni aktéri si udržiavajú veľký priestor na posúdenie, čo sa stane s iniciatívami po tom, čo prejdú.“ (str. 110). V skutočnosti sa mnohé ľudové rozhodnutia realizujú iba čiastočne a v niektorých prípadoch dokonca vôbec nie.

Zvláštnym príkladom je iniciatíva „Výlučne anglicky“ (Návrh 63), ktorá chcela vyhlásiť angličtinu za jediný úradný jazyk Kalifornie (v roku 1986 ju schválilo 73,2 % voličov). A predsa nebol tento návrh nikdy vykonávaný. Úradná volebná dokumentácia v San Franciscu zostala viacjazyčná, okrem angličtiny aj v španielčine a čínštine. V roku 1987 Demokratická strana dokonca začala pripravovať legislatívny návrh, ktorý by drasticky obmedzil podanie sťažnosti na základe schváleného návrhu. Tento legislatívny návrh však nebol prijatý po tom, čo jeho oponenti spustili okolo neho krik a demokrati v obave zo straty hlasov ustúpili. Súvisiaci Návrh 227, tiež označený ako „Výlučne anglicky“, bol schválený v roku 1998 60,9 % voličov. V zásade navrhoval, že sa musí skončiť „*bilingválne vzdelávanie*“ v mnohých štátnych verejných školách a že deti, ktoré nevedia po anglicky (zvyčajne hovoria po španielsky) sa musia v škole podrobiť intenzívnej výučbe angličtiny. V školských okresoch, kde opatrenie mohlo rátať so širokou podporou, sa aj realizovalo. Ale na iných miestach nemala táto iniciatíva absolútne žiadny vplyv. Napríklad v San Franciscu súhlasilo s návrhom iba 38,3 % voličov a najvyšší predstaviteľ, zodpovedný za miestnu verejnú školskú sieť, chladne vyhlásil, že tento návrh sa nebude uplatňovať. A to napriek tomu, že iniciatíva bola schválená na úrovni štátu a zásada rovnosti vyžaduje, aby bol návrh rovnako uplatňovaný v celom štáte. V skutočnosti osud Návrhu 227 poukazuje na to, že zákonodarca by sa nemal miešať do vnútorných otázok vzdelávania. Ak štát ponechá takéto možnosti voľby školám, tie si môžu zvoliť pre každú otázku to, čo sa im zdá pre ne najlepšie, a štát nemusí vnucovať jednotný režim.

V roku 1990 voliči schválili Návrh 140. Tento návrh zaviedol na jednej strane *obmedzenie výkonu funkcie* pre členov parlamentu a na druhej strane znížil finančné fondy pre členov parlamentu na približne 80 % predchádzajúcej úrovne. Cieľom iniciatívy bolo bojovať proti vytváraniu triedy celoživotných profesionálnych politikov. Obmedzenia funkčného obdobia obmedzujú čas, počas ktorého môže osoba zastávať legislatívnu

a/alebo výkonnú politickú funkciu. Návrh 140 určil maximálne obdobie výkonu funkcie na šesť až osem rokov. Samozrejme, takýto návrh nemôže rátať so schválením samotnými členmi parlamentu. Je však efektívne nemožné v skutočnosti obísť obmedzenia výkonu funkcie, keď sa už schvália. Politickí vodcovia v Kalifornii bez úspechu vyčerpali všetky možné právne prostriedky v nádeji, že otočia obmedzenia výkonu funkcie. V roku 1997 konečne vyniesli posledný rozsudok. Medzičasom boli vďaka schválenému návrhu členovia parlamentu a ďalší ľudia vo vrcholných funkciách úplne nahradení. Štátna moc bola úspešnejšia v pokusoch zvrátiť finančné obmedzenia zavedené Návrhom 140. Pomocou súdov dosiahli odstránenie redukcie ustanovení o neprimeraných dôchodkoch vrcholových politikov, ktoré boli schválené občanmi. Iné obmedzenia z Návrhu 140 ponechali sudy nedotknuté, ale politická trieda rýchle uspela v obídení zákona pomocou posunov v účtovaní: „Preklasifikovaním agentúr a vyňatím svojich rozpočtov zo sféry formálnych výdavkov legislatívy zákonodarstvo do veľkej miery obišlo zámer, ktorý bol základom obmedzení výdavkov Návrhu 140. Pritom sa im podarilo nielen udržať si svojich politických pracovníkov, ale ponechali si aj služby agentúr, ktorých financie znížili.“ (str. 54 – 55)

Iným príkladom obídenia demokraticky prijatého rozhodnutia bol postup pri zákone o homosexuálnych manželstvách. Referendum (Návrh 22) o tejto otázke sa uskutočnilo v marci 2000 a 61,4 %-ná väčšina rozhodla, že zákonné manželstvo sa môže uzatvárať iba medzi mužom a ženou. Následne kalifornský parlament predsa len v skutočnosti schválil zákon, ktorý povoľuje homosexuálne manželstvo. Guvernér Schwarzenegger však proti tomuto parlamentnému aktu využil svoje veto tvrdiac, že vôľa ľudu sa musí rešpektovať. Prirodzene, že ho za to jeho oponenti označili za „extrémne pravicového“. Schwarzenegger však nechal otvorenú možnosť, že sudy môžu ešte vždy zrušiť ľudové rozhodnutia.

Nemecko: Bavorsko a iné

Prvý október 1995 bol dôležitým dňom európskej demokracie. V ten deň sa občania Bavorska rozhodli, že si dajú viac práv na priame rozhodovanie na úrovni miest, obcí a správnych obvodov (*Landkreisen*). (Seipel a Mayer, 1997).

Priama demokracia existovala v Bavorsku v istej obmedzenej forme na úrovni štátu už pred rokom 1995. Občania mohli predkladať legislatívne iniciatívy a vynútiť si o nich referendum. Prah na využitie tohto systému bol však mimoriadne vysoký. V počiatočnej fáze sa muselo zozbierať 25 000 podpisov. Až potom bolo možné predložiť žiadosť o referendum. Ak ministerstvo vnútra (*Innenministerium*) vznieslo proti iniciatíve námietky, bolo potrebné, aby o veci rozhodol ústavný súd. Ak súd nemal námietky,

nasledovala ďalšia fáza, počas ktorej muselo v priebehu dvoch týždňov prísť 10 % oprávnených voličov (približne 900 000 občanov) na radnicu v mieste svojho bydliska a zaregistrovať sa tam ako podporovatelia návrhu. Tento druhý prah bol takmer nedosiahnuteľný, takže referendum na úrovni štátu sa v Bavorsku prakticky nekonalo. Referendum v roku 1995 bolo len štvrtým referendom od druhej svetovej vojny. Okrem toho bavorskú politiku ovládala a ovláda jedna kresťansko-demokratická politická strana CSU (Kresťansko-sociálna únia).

Príbeh hnutia „*Mehr Demokratie*“ (*Viac demokracie*), ktoré sa okrem iného vďaka referendu v roku 1995 stalo priekopníkom priamej demokracie v Bavorsku, je príbehom o dvojnásobnom úspechu. Hnutiu „*Mehr Demokratie*“ sa podarilo prekonať mimoriadne vysoké prekážky spojené s referendom v Bavorsku. Zároveň dokázalo prekonať odpor strany CSU, ktorá sa zavedeniu priamej demokracie na komunálnej úrovni tvrdošijne bránila. Na úrovni spolkovej krajiny to bola prvá prehra CSU za posledných 40 rokov.

Zavedenie priamej demokracie v Bavorsku pripomína šírenie ropnej škvŕny zo Švajčiarska. Je veľmi pravdepodobné, že to, že v Bavorsku bolo referendum vôbec možné, aj keď s príliš vysokým prahom, bolo spôsobené tým, že prvý bavorský premiér Wilhelm Högnér bol počas druhej svetovej vojny vo vyhnanstve vo Švajčiarsku a tam videl výhody tohto systému. Neskôr pomohol zapracovať ustanovenia o referende do bavorskej ústavy. V roku 1950 Högnér povedal: „Referendum je základným kameňom modernej demokratickej obecnej legislatívy.“ (Meyer a Seipel, 1997, str. 12)

Kampaň za 10 % podpisov

Hnutie „*Mehr Demokratie*“ muselo od 6. do 19. februára prekonať obrovskú prekážku. Počas týchto dvoch týždňov muselo 10 % občanov s hlasovacím právom navštíviť v úradných hodinách miestne úrady a svojím podpisom podporiť žiadosť o obecnú občiansku iniciatívu. Tento vysoký prah sa im pohodlne podarilo prekonať: iniciatívu podporilo až 13,7 % bavorských občanov s hlasovacím právom (čiže takmer 1,2 milióna osôb). Tento výsledok je ešte pozoruhodnejší, keď si uvedomíme, že iniciatíva sa na mnohých miestach stretávala s odporom úradov. Napríklad mnohí občania nemohli zaregistrovať svoju podporu, pretože ich miestny úrad vlády bol počas zákonom stanovených otváracích hodín zatvorený.

Tlač reagovala zväčša kladne, okrem tých novín, ktoré tradične podporovali CSU. Noviny *Müncher Merkur* 21. februára 1995 blahosklonne napísali: „Nebolo by primerané jasť nad tým, že ľudová iniciatíva „*Mehr Demokratie in Bayern*“ prekonala prah. Bavorsko sa v zásade teší demokratickým právam už dlho. Každý občan môže pri nasledujúcich voľbách odmietnuť svoju podporu obecným poslancom alebo skupine

obecných poslancov, ak sa mu nepáčia rozhodnutia správy...“. Noviny *Main-Post* v ten istý deň prorokovali: „Po úspechu iniciatívy „*Mehr Demokratie in Bayern*“ bude musieť strana CSU použiť svoju dobre známu taktiku: osvoja si návrhy občianskej iniciatívy ako svoje vlastné motto, no prídu s protinávrhom, ktorý prakticky túto vládnucu stranu nijako nepoškodí.“

Hrôzovláda

Predchádzajúcej občianskej iniciatíve v Bavorsku v roku 1991 s názvom „*Das bessere Müllkonzept*“ (Lepšia koncepcia likvidácie odpadu), ktorá navrhovala reformu koncepcie likvidácie odpadu, sa v skutočnosti podarilo prekonať 10 % prah, no v následnom referende tesne prehrala boj so stranou CSU. Keď sa prívržencom hnutia „*Mehr Demokratie*“ podarilo dosiahnuť predpísaný počet podpisov, začali skúmať, ako sa CSU podarilo poraziť predchádzajúcu občiansku iniciatívu.

Jedným zo záverov bolo, že strana CSU napokon vyhrala vďaka svojej voliárskej základni na vidieku. V mestách, v ktorých bola aktívna kampaň občianskej iniciatívy, dosiahla táto občianska iniciatíva často väčšinu, no v vidieckych oblastiach zvyčajne neexistovala protiváha proti propagande CSU. Najdôležitejším záverom však bolo, že strana CSU systematicky zastrašovala. Súčasťou propagandistickej kampane, ktorú CSU šírila prostredníctvom svojich miestnych organizácií vo všetkých 2 000 samosprávnych oblastiach, mestách a obciach v Bavorsku, boli pripravené prejavy. V nich sa dali nájsť takéto vyhlásenia: „Ak nemáte vo svojej kuchyni miesto pre šesť kontajnerov na odpad, rovno môžete začať búrať polovicu stien.“ Separovaný zber odpadu bol opísaný tak, akoby bolo podstatné, aby samosprávne oblasti vybudovali medzisklady, ktoré boli vykreslené ako „zapáchajúci svinčík s požiarmi, jedovatými výparmi a tisíckami potkanov“.

V bavorskej legislatíve je zakotvené, že ak občianska iniciatíva dosiahne prah 10 %, bavorský parlament môže predložiť protinávrh, o ktorom sa potom bude hlasovať spolu s návrhom občianskej iniciatívy. Strana CSU mala a dosiaľ má v štátnom parlamente absolútnu väčšinu a preto dokáže predložiť protinávrh, ktorý účinne zriedi návrh občianskej iniciatívy. Okolo tohto protinávrhu sa potom organizuje stranícka propaganda. Takto sa strane CSU napokon podarilo zlikvidovať iniciatívu o novom spôsobe likvidácie odpadu. Kresťanskí demokrati predložili výrazne zriadený protinávrh, pretlačili ho cez parlament a po lišiacky zorganizovanej kampani získali v referende 51 % (zatiaľ čo pôvodný návrh občianskej iniciatívy „*Das bessere Müllkonzept*“ získal 44 %).

Strana CSU teraz použila tú istú taktiku aj proti hnutiu „*Mehr Demokratie*“. Opäť iniciovala protinávrh, v ktorom boli z rozhodovania občanov vylúčené mnohé položky (napríklad neboli možné občianske

iniciatívy, týkajúce sa stavebných projektov). Návrh CSU požadoval pre občianske referendá 25-percentné kvórum (čiže ak sa zúčastnilo menej než 25 % voličov, výsledok by bol neplatný – o negatívnych dopadoch kvóra hovoríme v kapitole 2). Podľa návrhu CSU sa podpisy nemohli zbierať voľne, ale občania by museli ísť návrhy podpísať na radnicu, atď. Úmysel bol zrejímavý: zavedením čo najväčšieho počtu prekážok a obmedzení chceli čo najviac sťažiť dosiahnutie priamych rozhodnutí občanov.

Zároveň začala strana CSU rozduchávať plamene strachu. Ich sloganom bolo: „Nepripustíte, aby mohla menšina všetko blokovať.“ Podľa CSU by návrh hnutia „*Mehr Demokratie*“ otvoril dvere vláde demagógov a hlučných menšinových skupín. CSU dokonca tvrdila, že návrh hnutia „*Mehr Demokratie*“ môže ohroziť vyzváňanie kostolných zvonov na populárny sviatok „*Oktoberfest*“. Strana CSU predpovedala trvalý volebný konflikt a sústavnú neistotu, pri ktorej by orgány nemohli dlhodobo plánovať (čo by malo za následok stratu pracovných príležitostí) a museli by siahať po nepopulárnych opatreniach, atď. To všetko by vraj bolo dôsledkom prijatia návrhu hnutia „*Mehr Demokratie*“. Na miestnej úrovni vstúpila do hry sila straníckej mašinérie (napríklad tak, že odmietli dať obecné budovy k dispozícii mítingom).

Hnutie „*Mehr Demokratie*“ v podstate dokázalo neutralizovať kampaň strany CSU preto, lebo vedelo, kam až CSU pôjde. Najvýznamnejším faktorom ich protiútok bolo, že dokázali nájsť rôzne druhy organizácií (politické strany, spoločenské organizácie, mládežnícke skupiny, ba dokonca aj členov CSU, podporujúcich hnutie „*Mehr Demokratie*“), ktorí sa dokázali verejne postaviť na stranu tejto občianskej iniciatívy a proti protinávrhu CSU.

Dôležitým poučením z porážky občianskej iniciatívy „*Das bessere Müllkonzept*“ bolo, že nesmú dovoliť, aby sa CSU ujala v diskusii iniciatívy. Jedna z taktík CSU spočívala v tom, že neustále prenasledovali protivníka tvrdeniami, ktoré bolo vždy znovu a znovu treba vyvracať, takže sa vôbec nedostali k tomu, aby hovorili o skutočnej príčine referenda. CSU sa napríklad pokúsila obviňovať hnutie „*Mehr Demokratie*“ z finančného podvodu. Stalo sa to v strategicky zvolenej chvíli, len dva týždne pred referendom. Ak by sa počas posledných dvoch týždňov podarilo CSU zamerať pozornosť verejnej diskusie na financie hnutia „*Mehr Demokratie*“, bolo by to pre túto občiansku iniciatívu osudné. Dary občanov hnutiu „*Mehr Demokratie*“ sa vkladali na účet v Mníchove. Z tohto účtu sa potom peniaze prevádzali do Kolína, pretože to tak vyžadovala vnútorná organizácia príslušnej banky. Hnutie „*Mehr Demokratie*“ s tým nemalo nič spoločné, no CSU uviedla v tlači, že tieto peniaze sa odčerpali z Bavorska a použili sa na iné účely. Občianska iniciatíva zareagovala na útok tým, že okamžite sprístupnila všetky svoje účtovné záznamy na kontrolu. A pretože boli v dokonalom poriadku,

táto zbraň CSU sa obrátila proti nej. Tlač totiž vyzvala politikov CSU, aby prišli pred dňom hlasovania s profesionálnejšími argumentmi.

Referendum sa konalo 1. októbra 1995. Návrh hnutia „*Mehr Demokratie*“ získal 57,8 % hlasov, zatiaľ čo protinávrh CSU len 38,7 % hlasov. Práve vďaka tomuto víťazstvu sa umožnilo organizovať referendá občianskych iniciatív na miestnej úrovni.

Rozkvitajúca demokracia

V nasledujúcich desiatich rokoch sa v Bavorsku rozvinul systém priamej demokracie (Rehmet a Wenisch, 2005). V samosprávnych oblastiach bolo do septembra 2005 zaregistrovaných 1 371 občianskych iniciatív, z čoho 835 (60,9 %) viedlo k referendu. V ostatných prípadoch neboli občianske iniciatívy z rôznych príčin umožnené (14,2 %) alebo ich prijala obecná rada (12,5 %), alebo ich občania stiahli alebo nepredložili (10,1 %). Najviac občianskych iniciatív vzniklo v hlavnom meste Bavorska Mníchove (15). Na druhom mieste bol Augsburg (12). Ročný počet občianskych iniciatív vyvrcholil číslom 318 v roku 1996 a potom postupne klesal, až napokon v rokoch 1999 – 2005 dosiahol stabilný priemer okolo 100 iniciatív ročne. Samozrejme, obrovská vlna občianskych iniciatív ihneď po zavedení nového systému spôsobila isté problémy a zdržania. (V Nemecku sa hovorí o občianskych iniciatívach na úrovni obcí a o ľudových iniciatívach na úrovni štátu a federácie.)

Pokiaľ ide o predmet referend, výrazne prevládali tieto tri okruhy:

- verejná infraštruktúra a verejnoprospešné spoločnosti (23 %)
- plány rozvoja (23 %)
- cestné a dopravné projekty (20 %).

V rokoch 1995 – 2005 občania častejšie prijali stanovisko obecnej rady (49 %) než odmietli (45 %). Zostávajúce prípady sa nedali zaradiť do žiadnej z týchto dvoch skupín. Pravdepodobnosť, že návrh obce neprežije hlasovanie občanov, je takmer jedna ku dvom. Priemerný výsledok za toto obdobie je takmer 50 %, pričom v obciach s menším počtom obyvateľov je úmerne vyšší.

Ako sme už uviedli, v niektorých prípadoch stačilo pohroziť referendom a rada svoje nežiaduce rozhodnutie stiahla. Rehmet a Wenisch (2005, str. 5) uvádzajú príklad z Augsburgu, kde koalícia profesorov, učiteľov a kníhkcupcov zozbierala podpisy na otvorenie novej mestskej knižnice. Keď predložili oveľa viac podpisov než bolo požadované minimum, obecná rada rýchlo ich plán prijala.

Odpor súdov

Vládnuca trieda sa však v tejto situácii nevzdáva bez odporu. Okrem odporu politikov CSU muselo hnutie „*Mehr Demokratie*“ čeliť ešte väčšiemu odporu Bavorského ústavného súdu. V Bavorsku menuje sudcov štátny parlament (*Landtag*), ktorý ovláda strana CSU. Preto 80 % sudcov podporuje CSU alebo s ňou sympatizuje. Rozhodnutia ústavného súdu sú konečné, pretože proti nim niet odvolania.

Hnutie „*Mehr Demokratie*“ zároveň s ľudovou iniciatívou zameranou na zlepšenie systému referendum na úrovni obcí začalo aj druhú ľudovú iniciatívu na zlepšenie priamej demokracie na úrovni štátu. Obe iniciatívy boli predložené krátko po sebe v roku 1994. Druhú ľudovú iniciatívu napadol bavorský senát na základe za vlny pritiahnutých právnych dôvodov, preto sa musela predložiť ústavnému súdu. Každý očakával, že súd námietky parlamentu zamietne, alebo aspoň väčšia časť ľudovej iniciatívy zostane nedotknutá. No sudcovia z CSU na základe bezpríkladnej argumentácie vyhlásili celú ľudovú iniciatívu za neplatnú. Juhonemecké noviny *Süddeutsche Zeitung* označili v úvodníku z 15. novembra 1994 toto rozhodnutie za „absolútne nepochopiteľné“ a vyslovili podozrenie, „že ústavný súd, ktorého väčšinu sudcov menovala a stanovila CSU, vynáša rozsudky, s ktorými podľa ich názoru súhlasí vláda štátu, ktorú ovláda CSU“.

Hnutie „*Mehr Demokratie*“ opäť predložilo ľudovú iniciatívu za lepšie referendum na úrovni štátu v roku 1999 a formulovalo ju tak, aby nepodliehala tomu istému vetu. Tentoraz ústavný súd vytiahol odsek 75 bavorskej ústavy, ktorý znie: „Návrhy na zmenu ústavy, ktoré protirečia základným demokratickým princípom, nie sú dovolené.“ Tento odsek tam bol kedysi vložený preto, aby chránil občanov pred zavedením novej diktatúry. V tomto prípade ho však využili na ochranu vládnucich politikov proti väčším demokratickým právam pre občanov. Ústavný súd vyniesol v marci 2000 rozsudok, že „demokracia“ je to isté ako systém zástupcov a tento systém by sa mohol poškodiť, pretože ľudová iniciatíva žiada zrušenie istých výnimiek, zníženie počtu potrebných podpisov, atď. Ústavný súd už predtým, v septembri 1999, využil sťažnosť istého občana na výsledok referenda, aby stanovil vyššie kvórum (25 %) pre referendá na úrovni štátu (čo *Landtag* okamžite zaviedol), opäť s odkazom na „základné demokratické princípy“, spomenuté v odseku 75.

Ústavný súd však zaútočil aj na miestnej úrovni. Na základe sťažnosti istého občana už v roku 1999 vyniesol rozsudok, že „základné demokratické princípy“ vyžadujú zavedenie kvóra aj pre obecné referendum. Toto kvórum bolo zrušené referendom, ktoré vyhralo hnutie „*Mehr Demokratie*“. Takto sa toto kvórum opäť zaviedlo. Keď hnutie „*Mehr Demokratie*“ iniciovalo ľudovú iniciatívu „Ochrana obecného referenda“, aby zvrátilo opätovne

zavedenie kvóra, ústavný súd nemohol opakovane zneužiť argument o „základných demokratických princípoch“. Koniec koncov, tento argument mal použiť na odmietnutie prvej ľudovej iniciatívy hnutia „*Mehr Demokratie*“ v roku 1994. Teraz mal teda ústavný súd schovaný v rukáve argument o obecnej zvrchovanosti: zrušenie obecného kvóra prostredníctvom štátneho zákona. Zvrátenosť tohto argumentu je zrejmá. V Nemecku majú spolkové štáty právo organizovať miestnu demokraciu. Demokratické predpisy, vrátane predpisov o občianskych iniciatívach a referendách, sa musia vždy regulovať zákonmi štátu. Ústavný súd, ktorý je štátnou ustanovizňou, preto sám zasiahol do stavu veci na úrovni obcí rozhodnutím o obecných kvórach, potrebných na schválenie. No ak to chce urobiť občianska iniciatíva, hneď sa hovorí o vážnom porušení. Situácia je o to deprimujúcejšia, že princíp obecnej zvrchovanosti bol pôvodne zavedený preto, aby dal miestnym občanom čo najväčšiu kontrolu nad ich vlastnou obcou. Ten istý princíp teraz svojvoľne využívajú politici, aby túto kontrolu obmedzili.

Tri z piatich ľudových iniciatív hnutia „*Mehr Demokratie*“ v rokoch 1995 – 2000 zablokoval ústavný súd a jedna sa, s podporou všemožnej legislatívy, stala obeťou ďalekosiahlych obštrukcií, keď ju rozdelili na dve ľudové iniciatívy a potom žiadali od občanov, aby ju išli na radnicu dvakrát podpísať. Hnutie „*Mehr Demokratie*“ nemalo dosť síl, aby bojovalo za obe iniciatívy. Preto sa sústredilo na jednu, nepodarilo sa mu však dosiahnuť extrémne vysoký prah počtu podpisov.

Nemecko: Hamburg

Hamburg bol druhým miestom v Nemecku, kde sa hnutiu „*Mehr Demokratie*“ podarilo umožniť občanom rozhodovať o ich priamej demokracii (Efler, 2001). Hamburg, ktorý je so svojimi 1,7 milióna obyvateľmi druhým najväčším nemeckým mestom, má status štátu.

Hamburský parlament, inšpirovaný referendami, vznikajúcimi v celom Nemecku, zaviedol v roku 1996 záväzné referendum na základe občianskej iniciatívy na úrovni mesta. Prahy a výnimky však boli také rozsiahle, že systém bol sotva použiteľný. Všetko, čo sa týkalo financií, bolo viac-menej vylúčené. Rovnako boli vylúčené aj urbanistické návrhy a jednorazové rozvojové návrhy. Vylúčenie jednorazových návrhov znamenalo napríklad vylúčenie veľkých projektov, ako je rozšírenie prístavu alebo výstavba ďalšieho tunela pod riekou Labe. Na to, aby sa dosiahlo referendum, bolo potrebné, aby ho v priebehu dvoch týždňov išlo na radnicu podpísať najmenej 10 % občanov s hlasovacím právom. Na úrovni mesta bolo toto kvórum prakticky nedosiahnuteľné. Občianske iniciatívy, ktoré obsahovali obyčajný legislatívny návrh, musia získať jednoduchú väčšinu hlasov a navyše ich musí

schváliť 25 % všetkých osôb s hlasovacím právom. Občianske iniciatívy, ktoré chceli zmeniť ústavu, musia získať dvojtretinovú väčšinu hlasov a okrem toho ich musí schváliť 50 % všetkých osôb s hlasovacím právom.

Potom sa hnutie „*Mehr Demokratie*“ rozhodlo znovu využiť zlý nástroj na referendum na dosiahnutie lepšieho referenda. Spolu s viacerými miestnymi partnermi vytvorili dve občianske iniciatívy: jednu zameranú na zavedenie priamej demokracie na úrovni okresu a druhú zameranú na zlepšenie existujúceho systému na úrovni mesta. Pretože druhá občianska iniciatíva vyžadovala zmenu ústavy, v dôsledku čoho bolo potrebné dosiahnuť obrovské kvórum, aktivisti sa zamerali na skombinovanie tohto referenda s národnými parlamentnými voľbami v roku 1998. Začiatok bol ťažký. K dispozícii bol počiatočný kapitál niekoľko tisíc mariek (približne tisíc euro). Niektoré partnerské organizácie chceli kampaň odložiť. So získavaním prvých 20 000 požadovaných podpisov mohli aktivisti začať až v máji 1997 a ak chceli skombinovať svoju iniciatívu s voľbami, museli sa poponáhľať. Zdalo sa však, že časový tlak hrá v ich prospech. Väčšinu podpisov sa napokon podarilo získať v druhej polovici kampane. Do jesene 1997 zozbierali nemenej než 30 000 podpisov. Viacerí poslanci sa pri diskusii v parlamente vyjadrili, že tieto občianske iniciatívy považujú za protiústavné. No stanovenú lehotu, v ktorej mohli tieto iniciatívy predložiť ústavnému súdu, nechali vypršať.

Tak sa iniciatíva dostala do druhej fázy, v ktorej bolo potrebné, aby 10 % osôb s hlasovacím právom (120 000 ľudí) prišlo iniciatívu podpísať na radnicu alebo na obecné úrady. Mali na to dva týždne, od 9. do 23. marca 1998. Hnutiu „*Mehr Demokratie*“ pomohlo, že mestské orgány poslali všetkým osobám s hlasovacím právom korešpondenčný lístok s informáciou o tejto občianskej iniciatíve a s údajom, kedy a kde možno túto iniciatívu podpísať. Na druhej strane lístka bol uvedený príklad, ako možno vyjadriť podporu poštou. Toto ustanovenie bolo zhodou okolností schválené zákonom z roku 1996, čo bolo v celom Nemecku absolútne výnimočné. Atmosféra bola veľmi napätá, pretože obecné orgány boli ochotné podať len jedinú informáciu o vývoji situácie, a to na konci prvého týždňa. Druhá fáza sa však skončila jednoznačným úspechom: pri prvom oznámení (po piatich dňoch) podpísalo iniciatívy už 85 000 občanov a ku koncu zbierania podpisov 23. marca ich počet vzrástol na vyše 218 000 (čiže 18,1 % osôb s hlasovacím právom) za prvú iniciatívu (za referendá na úrovni okresu) a vyše 222 000 (čiže 18,4 % osôb s hlasovacím právom) za druhú iniciatívu (priama demokracia na úrovni mesta).

Mestská rada chcela spočiatku zorganizovať tieto referendá krátko po národných parlamentných voľbách. Spočiatku sa to javilo ako porážka hnutia „*Mehr Demokratie*“, no jeho prívrženci sa rýchlo spamätali a lobovali u poslancov za skombinovanie referend. Argumentovali, že pri oddelených

referendách by sa v dôsledku vyšších nákladov zbytočne premrhalo veľa času a peňazí občanov. Lobovanie bolo úspešné, referendá sa napokon skombinovali s parlamentnými voľbami 27. septembra 1998.

Hnutie „*Mehr Demokratie*“ medzičasom, podobne ako v Bavorsku, vytvorilo veľkú koalíciu rôznych druhov (väčšinou malých) spoločenských organizácií. Museli však získať dve veľké strany v Hamburgu – SPD a CDU, obchodnú komoru a vplyvné noviny *Bild Zeitung*, ktoré patrili skupine Springer. Kombinovaná opozícia sa oháňala heslami: „Dôjde ku zastrašovaniu menšín“, „Referendá s nízkou účasťou budú len atrapou demokracie“, „Prísnejšie predpisy o hluku budú paralyzovať prístav i letisko“ a „Začiatok katastrofálneho vývoja“. Inzeráty v novinách vystríhali pred „diktaúrou aktivistov“, ku ktorej dôjde, ak sa prijmú návrhy hnutia „*Mehr Demokratie*“. Efler (2001) píše, že „nijaký ‚argument‘ nebol príliš primitívny, ak sa dal použiť“.

V Hamburgu má parlament právo predložiť protinávrh, o ktorom sa bude hlasovať zároveň s hlasovaním o návrhu občianskej iniciatívy. Parlament predložil svoj protinávrh až 4 týždne pre referendum. Občianska iniciatíva chcela, aby sa v referendách o bežných zákonoch rozhodovalo jednoduchou väčšinou a o zmenách ústavy dvojtretinovou väčšinou, bez ďalších požiadaviek na účasť. Naproti tomu v parlamentnom protinávru zostali vysoké prahy väčšinou nezmenené: obyčajné zákony sa mali prijímať väčšinou predstavujúcou súčasne aspoň 20 % osôb s hlasovacím právom a zmeny ústavy sa mali prijímať dvojtretinovou väčšinou, predstavujúcou súčasne aspoň 40 % osôb s hlasovacím právom. To znamená, že ak by za zmenu ústavy hlasovalo 70 % zúčastnených voličov, bola by potrebná účasť najmenej 60 %, aby sa dosiahlo minimálne kvórum 40 %. Občianska iniciatíva chcela čiastočne zrušiť tabu, týkajúce sa finančných záležitostí, zatiaľ čo v parlamentnom protinávru sa vylučovali všetky veci, ktoré majú dosah na rozpočet. „Aká dôležitá vec dnes nemá dosah na rozpočet?“ pýta sa Efler (2001). Pretože predmet a rozdiely medzi oboma návrhmi boli len technické, a na úplnú kampaň nebolo v dôsledku zdržiavacej taktiky parlamentu dosť času, hnutie „*Mehr Demokratie*“ sa zameralo na zvýraznenie rozdielov a porovnanie oboch návrhov bod za bodom. Napokon si položili otázku: „Prečo by sa politici mali dobrovoľne vzdať moci?“ Kampaň hnutia „*Mehr Demokratie*“ bola veľmi vizuálna. Použili obrázky referendových volebných lístkov s vyznačenou podporou svojej iniciatívy a dali ich do novín, filmovej reklamy a na plagáty, ktoré umiestnili v deň referenda pred všetkými volebnými miestnosťami. V deň volieb, 27. septembra 1998, hlasovalo za návrhy hnutia „*Mehr Demokratie*“ na úrovni mesta 74 % voličov a za návrhy na úrovni okresu 60 % voličov. Účasť bola 66,7 %. To znamená, že sa dosiahlo dostatočne vysoké kvórum pre referendum na úrovni okresu, pretože na jeho zavedenie stačí obyčajný zákon, nie však pre

referendum na úrovni mesta, pretože tu sa vyžadovala zmena ústavy. Vďaka zdržiavacej taktike parlamentu dostali voliči materiál o referende (ktorý sa dal použiť aj na hlasovanie poštou) oveľa neskôr než materiály pre parlamentné voľby, ktoré prebiehali súčasne. Hnutie „*Mehr Demokratie*“ potom vyrátalo, že ak by sa materiály k referendu odoslali v rovnakom čase ako materiály k voľbám, dosiahlo by sa potrebné kvórum aj na úrovni mesta.

Hnutie „*Mehr Demokratie*“ sa rozšírilo v celom Nemecku – čiastočne aj vďaka úspechu v Bavorsku a Hamburgu. Hnutie má teraz pobočky v 13 zo 16 nemeckých štátov. Jeho kampane, propagácia a lobovanie hrali dôležitú rolu pri iniciovaní záväzného referenda o občianskych iniciatívach vo všetkých štátoch a samosprávnych oblastiach Nemecka, hoci sa kvalita pravidiel, ktorými sa tieto referendá riadia, veľmi líši. Okrem toho sa hnutiu „*Mehr Demokratie*“ podarilo väčšinu nemeckého parlamentu získať pre myšlienku zavedenia priamej demokracie v Nemecku na spolkovéj úrovni. Zatiaľ však nemá dvojtretinovú väčšinu, ktorá je potrebná na zmenu ústavy. Viac informácií nájdete na adrese: www.mehr-demokratie.de.

Nemecko: Schönau

Po katastrofe v jadrovej elektrárni v Černobyle v apríli 1986 vznikla v dedinke Schönau v Čiernom lese (2 500 obyvateľov) iniciatíva s názvom „Iniciatíva rodičov za bezjadrovú budúcnosť“. Jej cieľom bolo presadiť zníženie spotreby energie bez používania atómovej energie. Iniciatíva dosiahla isté drobné úspechy, no jej prívrženci si čoskoro uvedomili, že bez toho, aby mohli sami kontrolovať dodávku energie, dosiahnu len veľmi málo. Regionálny dodávateľ energie, spoločnosť KWR, by pri danej cene elektrickej energie, úsporách energie a decentralizovanej výrobe energie bol v konečnom dôsledku stratový.

Keď sa mal obnoviť kontrakt medzi obcou a dodávateľom elektrickej energie, rozpútal sa mocenský boj. Občianska iniciatíva vypracovala vlastný plán výroby a distribúcie elektrickej energie šetrnej k životnému prostrediu a chcela prevziať od spoločnosti KWR miestnu elektrickú sieť. Na tento účel vytvorila strešnú organizáciu *Netzkauf Schönau* (kúpa siete v obci Schönau). Obecná rada sa však napriek tomu rozhodla obnoviť kontrakt so spoločnosťou KWR.

Spoločnosť *Netzkauf Schönau* v snahe získať miestnu elektrickú sieť iniciovala v roku 1991 referendum a vyhrala ho s 55,7 % hlasov. Zdalo sa, že je možné získať sieť a zaviesť ekologickú energetickú koncepciu. Nielen obyvatelia obce Schönau, ale aj celého Nemecka, vyzbierali 4 milióny mariek, potrebné na kúpu miestnej siete. V roku 1994 založili miestnu spoločnosť *Elektrizitätswerke Schönau GmbH* (EWS – Elektrické závody Schönau), ktorá potom získala od obce koncesiu.

Objavil sa však široký front odporu voči tejto zmene. Jeho súčasťou bola, prirodzene, spoločnosť KWR, ale aj kresťanskodemokratická strana – CDU a veľká časť členstva socialistickej strany – SPD. Pridal sa aj najväčší zamestnávateľ v okrese, ktorý varoval pred obmedzením prísunu energie a vyššími cenami elektrickej energie v prípade, ak by sa „energetickým vzbúrencom“ podarilo presadiť svoj plán. Protivníci miestnych energetických vzbúrencov začali druhú občiansku iniciatívu. Spoločnosť KWR podporovala protivníkov iniciatívy alternatívnej energetiky značnými finančnými prostriedkami a osobitne zriadenou „informačnou kanceláriou“. Energetickí vzbúrenci však vyhrali aj druhýkrát, hoci tentoraz nie tak výrazne. V marci 1996 súhlasilo 52,4 % voličov s tým, aby sa skončila spolupráca obce Schönau so spoločnosťou KWR.

Spoločnosť KWR potom vyniesla svoj posledný tromf: za predaj miestnej infraštruktúry nežiadala 4,5 milióna mariek, ako to odhadli znalci občianskej iniciatívy, ale 8,7 milióna. Po dvoch rokoch odmietavého postoja spoločnosť KWR v novembri 1996 pripustila, že vlastní len 22 kilometrov kabeľáže namiesto údajných 33 kilometrov a požadovaná cena klesla z 8,7 milióna na 6,5 milióna mariek.

Energetickí vzbúrenci z obce Schönau potom zorganizovali kampaň v celom Nemecku, aby zozbierali zvyšné peniaze. Kampaň sa viedla pod heslom: „*Ich bin ein Störfall*“ – „Som porucha“. Zároveň pokračovali v právnom boji proti tejto spoločnosti, aby dosiahli zníženie neopodstatnene vysokej ceny. Prvého júla 1997 získala energetická spoločnosť, ktorú založili občania, miestnu elektrickú sieť za 5,8 milióna mariek.

Odvtedy sa spoločnosť EWS Schönau osvedčila ako profesionálny a spoľahlivý dodávateľ elektrickej energie, a to aj v očiach svojich bývalých odporcov. Riaditeľkou spoločnosti je Ursula Sladeková, členka pôvodnej iniciatívnej skupiny. Dosahujú najvyššiu produkciu solárnej energie na obyvateľa v celom Nemecku a jadrová energia je celkom zakázaná. Solárne panely sú okrem iného aj na streche radnice a luteránskeho kostola v obci Schönau. Vďaka liberalizácii trhu s energiou môže teraz spoločnosť EWS dodávať energiu zákazníkom v celom Nemecku. Od roku 1998 podporujú energetickí vzbúrenci iniciatívy, zamerané na prechod na ekologickú energiu, v celom Nemecku. Spolupracovali na vytvorení siete až 697 nemeckých výrobcov ekologickej energie. Z každého kilowattu vyrobenej ekologickej elektrickej energie sa ukladá suma pol centa až dva centy na fond pre nových výrobcov ekologickej energie. To umožnilo spoločnosti EWS za posledné tri roky darovať až 900 000 eur. V júli 2005 súd rozhodol, že aj znížená predajná cena spoločnosti KWR v sume 5,8 milióna mariek bola privysoká, že skutočná hodnota miestnej siete bola len 3,5 milióna mariek (1,8 milióna eur) a že spoločnosť KWR je povinná rozdiel vrátiť spoločnosti EWS.

Príklad obce Schönau ukazuje, že občania disponujú značným skrytým spoločenským kapitálom a sú ochotní vyvinúť isté úsilie. Zároveň sa však ukázalo, že na to, aby sa tento morálny kapitál využil, je nevyhnutné rozhodovanie v priamej demokracii. Ak by občania obce Schönau nemali možnosť občianskej iniciatívy na úrovni obce, spoločnosť KWR v spolupráci s mestskou radou by jednoducho naďalej presadzovala svoju vôľu. Viac informácií nájdete na adrese: www.ews-schoenau.de.

Prílohy

5-1: Umenie občianskej iniciatívy

Uvádzame zoznam niektorých základných pravidiel, ktoré je potrebné zohľadňovať pri vytvorení občianskej iniciatívy. Najdôležitejšie zdroje – Jim Shultz: *The Initiative Cookbook* (Kuchárska kniha iniciatívy); Michael Seipel, Thomas Maier: *Triumph der Bürger!* (Triumf občanov!).

Všeobecné pravidlá

- Zvyčajne vyhrá tá strana, ktorá presvedčí nerozhodnutých a váhajúcich voličov.
- Najsilnejšou hnacou silou referenda je nespokojnosť verejnosti. Pozorne zvážte, či tu nejaká nespokojnosť existuje a či sa dá zmobilizovať.
- Referendové iniciatívy majú spočiatku zvyčajne väčšinovú podporu verejnosti. Táto podpora počas kampane pod tlakom oponentov klesá. K posunu podpory zo 70 % na 51 % môže dôjsť celkom ľahko. Posun opačným smerom je oveľa ťažší.
- Referendá sa prehrávajú v dôsledku najslabšieho bodu v návrhu. Ak má návrh slabý bod, oponenti sa naň zamerajú a budú zveličovať jeho význam. Voliči majú len veľmi zriedka sklon hlasovať za návrh, v ktorom je očividné slabé miesto, a to bez ohľadu na to, že v podstate je návrh rozumný.
- Polarizácii sa nevyhnete. Voliči musia jasne vidieť, kto je za návrh a kto proti nemu, a prečo.
- Ak dokážete presvedčiť, že oponenti sú na výsledku finančne zainteresovaní, získate mimoriadne účinnú podporu.

Otázky na začiatok

- Existuje dostatočná podpora verejnosti? Môžete využiť prieskumy verejnej mienky, no nezabúdajte, že verejná mienka je vrtkavá a môže sa zmeniť.
- Máte jednoduché víťazné heslo? Porovnajte možné heslá alebo slogany svojich oponentov so svojimi.
- Aká silná je vaša podporná základňa? Existuje dost' organizácií, ktoré by sa mohli pridať? Podporujú vašu iniciatívu organizácie, od ktorých to bude verejnosť prirodzene očakávať?
- Máte peniaze? Peniaze musíte začať zbierať skoro. Financovanie musí byť jasné a transparentné. Okrem toho musí byť realistické a účty musia byť vždy aktuálne a ľahko dostupné (napríklad pre médiá).
- Disponujete dostatočnými odbornými skúsenosťami? Postarajte sa, aby ste mali dost' ľudí, schopných riešiť technické problémy a politické útoky počas diskusií a prejavov.
- Môžete s výhodou využiť niektoré všeobecné alebo miestne voľby? Keď bude referendum v tom istom čase ako voľby, môže to pomôcť zvýšiť účasť, čo je dôležité v prípade, ak je definované kvórum.

Formulovanie otázky

- Návrh iniciatívy alebo referenda musí byť jasný a presný. Formulácia musí byť jednoznačná a návrh sa musí zverejniť čo najskôr.
- Pri formulovaní návrhu myslíte na všetkých potenciálnych spojencov. Vyhnite sa nepodstatným aspektom, ktoré by mohli potenciálnych spojencov odplašiť. Možný je aj opačný prístup: niektoré organizácie, ktoré majú sklon zachovávať neutralitu, môžu byť účastníkmi koalície v prípade, ak do iniciatívy zahrniete niektoré aspekty, ktoré sú pre ne dôležité.
- Pri formulovaní návrhu myslíte na verejnosť. Osloví návrh širokú verejnosť? Má návrh nejakú Achillovu pätu?
- Prijmú orgány výsledok referenda ako záväzný? Ak nie, potom je tu možnosť zaviazat' si politické strany. Presvedčte ich, aby ešte pred samotným referendom sľúbili, že jeho výsledok prijmú.
- Možno v prípade víťazného referenda napadnúť jeho výsledok na súde? (Obstarajte si právnu radu.)

Koalícia

- Koalícia s neobvyklými spojencami posilňuje dôveryhodnosť iniciatívy (napríklad konzervatívne politické strany s progresívnymi, zamestnávateľmi so zamestnancami, atď.).
- Hlavní koaliční partneri musia byť k dispozícii od samého začiatku.
- Veľmi dôležité sú kvalitné zmluvy medzi koaličnými partnermi o financovaní, o spoločnom verejnom stanovisku, o rozdelení povinností a o menovaní hovorcov.

Zber podpisov

- Shultz píše: „Hlavnou zásadou pri zbere podpisov je, že sa pri ňom nemá argumentovať. Preto je najlepšie, keď je zber podpisov oddelený od kampane. Pokušenie pustiť sa do štvrt' hodinovej alebo dlhšej diskusie s jedným alebo niekoľkými okoloidúcimi nie je tým najlepším spôsobom, ako využiť čas pri získavaní podpisov. Pri ich zbieraní by ste sa mali snažiť maximalizovať produktivitu.
- Vytvorte spojenie s nasledujúcim krokom kampane. Zbieraním podpisov prejavujú dobrovoľníci odhodlanosť a duševnú spriaznenosť s predmetom referenda. V prípade, ak sa po dosiahnutí potrebného počtu podpisov tento kapitál zanedbá, o to ťažšie sa bude mobilizovať pri vlastnej kampani o niekoľko mesiacov neskôr.
- Sledujte platnosť podpisov. Medzi nimi môžu byť podpisy ľudí s nesprávnym bydliskom či nesprávnou štátnou príslušnosťou, s nečitateľným alebo nesprávnym menom alebo adresou. Počítajte s tým, že 10 – 20 % podpisov bude neplatných.
- Zorganizujte medializované podujatie, na ktorom sa budú slávnostne odovzdávať vyzbierané podpisy.

Kampaň

- Nekomplikujte ju. Stále znova opakujte ústredné heslo.
- Zaútočte aj na city ľudí. Dobré výsledky dosiahne človek, ktorý sa javí ako znalec, no pri tom je citovo zaangažovaný.
- Dbajte na to, aby pri verejných diskusiách bola iniciatíva na vašej strane. Kto sa nechá oponentom odlákať na debatu o nepodstatnom aspekte, ten už prehral. Pozor na neočakávané útoky - zvlášť vtedy, keď ich cieľom je integrita kampane.
- Strany, ktoré sú pri moci, takmer vždy vsádzajú na neistotu a obavy verejnosti a podnecujú ich. Je potrebné, aby ste to vedome očakávali. Na oslabenie strachu je užitočné uviesť príklady zo zahraničia.

- Strany, ktoré sú pri moci, budú oslovovať verejnosť ako jednotlivcov (napríklad nepovedia „naše sociálne zabezpečenie“, ale „vaše sociálne zabezpečenie“) a pripoja výzvu, aby ľudia dôverovali „solídnym hodnotám“ – čím myslia vládnuce strany a ich vodcov. Liek: Oslovte verejnosť ako skupinu zodpovedných ľudí, ktorí hľadajú spoločný základ.
- Poskytnite médiám informačný materiál. Dobrou príležitosťou je vyhlásenie iniciatívy, predkladanie podpisov a podobne. Udržiavajte dobré kontakty so zainteresovanými ľuďmi z tlače.

Hlasovacia brožúrka

- Rozsah oficiálnej brožúrky je obmedzený. Držte sa jednoduchých argumentov a zopakujte kľúčové výpovede, ktoré stručne vyjadrujú podstatu.
- Veľmi účinným prostriedkom môže byť citovanie vedeckých autorít a iných ľudí, ktorým verejnosť dôveruje.

5-2: Referendá a plebiscity v niektorých európskych krajinách

Nasleduje stručný prehľad predpisov o národných referendách a plebiscitoch v niektorých európskych krajinách. Najdôležitejšie zdroje – B. Kaufmann a kol. (redaktori): *Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond*. (Príručka priamej demokracie vo Švajčiarsku a inde, 2005); B. Kaufmann, M.D. Waters (redaktori): *Direct democracy in Europe* (Priama demokracia v Európe, 2004).

Belgicko

Belgická ústava vylučuje záväzné referendá. Od roku 1945 sa uskutočnil len jeden plebiscit (referendum z iniciatívy vlády). Zákony o referendách občianskych iniciatív existujú len na obecnej úrovni, tieto referendá jednak nie sú záväzné, jednak obecná rada môže žiadosť o referendum zamietnuť. Niekoľko rokov sa však diskutovalo o ďalšom zavedení referend a podpora tejto myšlienky medzi stranami vzrástla, predovšetkým vo Flámsku.

Príklady

V roku 1950 hlasovali Belgičania o návrate kráľa Leopolda III. Účasť bola 92,9 %, za bolo 57,7 % a proti bolo 42,3 %.

Dánsko

V dánskej ústave sa uvádza, že referendum je vo viacerých situáciách povinné, vrátane zmien ústavy a prenosu zvrchovanosti na medzinárodné

orgány, ako je napríklad Európska únia. Referendum sa tiež musí uskutočniť, ak o to požiada tretina poslancov parlamentu. Toto právo však zatiaľ nik nevyužil. Všetky národné referendá sú záväzné. V Dánsku však neexistuje referendum na základe občianskej iniciatívy, a to na žiadnej úrovni. Od roku 1970 sa na miestnej úrovni konalo viac než 160 nezáväzných plebiscitov.

Príklady

V roku 1972 Dáni schválili pripojenie sa k Európskemu spoločenstvu (za hlasovalo 63,3 % voličov). Maastrichtskú zmluvu v roku 1992 tesným rozdielom hlasov zamietli (49,3 % hlasovalo za). V nasledujúcom roku na základe Edinburskej dohody získalo však Dánsko výnimky v štyroch bodoch (hospodárska a menová únia, občianstvo únie, spoločná obrana, spravodlivosť a vnútro). Následne bola Maastrichtská zmluva v roku 1993 väčšinou Dánov (56,7 % hlasovalo za) prijatá. V roku 1998 prijalo 55,1 % voličov aj Amsterdamskú zmluvu. V roku 2000 však zamietli (66,8 %) prijatie eura.

Nemecko

Nemecko nemá na národnej úrovni nijakú formu rozhodovania formou priamej demokracie. Odsek 20 nemeckej ústavy síce uvádza, že „všetka moc štátu pochádza od ľudu a vykonáva ju ľud vo voľbách a referendách“, avšak potrebné zavádzajúce predpisy chýbajú. Od roku 1945 sa nekonali nijaké plebiscity. Ako však uvádzame v kapitole 5, všetky spolkové štáty a samosprávne oblasti zaviedli, zväčša v deväťdesiatych rokoch, referendum na základe ľudovej iniciatívy alebo občianskej iniciatívy. Na niektorých miestach sa tento nástroj hojne využíva. Tieto referendá sú záväzné. Väčšina poslancov parlamentu je za zavedenie priamej demokracie na národnej úrovni, no dosiaľ sa nepodarilo dosiahnuť dvojtretinovú väčšinu, ktorá je potrebná na zmenu ústavy.

Francúzsko

Odsek 3 francúzskej ústavy (bola prijatá v roku 1958 referendom) znie: „Národná zvrchovanosť patrí ľudu, ktorý ju vykonáva pomocou svojich zástupcov a pomocou referend.“ Ľudová iniciatíva ani občianska iniciatíva však vo Francúzsku zavedená nie je. Zmeny ústavy a územné zmeny musia zásadne prejsť plebiscitom. Iniciatívu tu však môže mať len francúzsky prezident alebo, v menšej miere, parlament (francúzsky parlament je slabý). Prezident môže vyhlásiť aj referendum o návrhu predloženého zákona, na to je však zároveň potrebný súhlas parlamentu. Nehlasuje sa o plnom znení návrhu, ale len o hlavnej myšlienke. Národné referendá sú záväzné. Francúzski politici pravidelne sľubujú viac priamej demokracie. Napríklad prezident Chirac počas svojej volebnej kampane v roku 2002 navrhoval

možnosť zavedenia ľudových alebo občianskych iniciatív na národnej úrovni a na úrovni obcí v budúcnosti.

Príklady

V roku 1962 Francúzi schválili (62,3 %) priamu voľbu prezidenta. V tom istom roku odhlasovali (90,8 %) nezávislosť Alžírka. V roku 1972 sa vyslovili (68,3%) za rozšírenie Európskeho spoločenstva. V roku 1992 tesne schválili (51 %) Maastrichtskú zmluvu. V roku 2000 vyjadrili súhlas (73,2 %) s obmedzením prezidentovho mandátu zo 7 rokov na 5.

Spojené kráľovstvo

Spojené kráľovstvo nemá ucelenú písanú ústavu. „Pravidlá politickej hry“ sú uvedené v zákonoch, dohovoroch a dohodách. Pravdepodobne tu v minulosti bola obava, že formálna ústava by mohla ohroziť zvrchovanosť parlamentu a obmedziť jeho práva. V posledných rokoch bol vplyv parlamentu oproti vláde značne obmedzený. Neexistuje referendum na národnej úrovni na základe ľudovej iniciatívy, no vláda občas organizuje plebiscity. Zákon o miestnej správe (2000) zaviedol na úrovni obcí referendum na základe občianskej iniciatívy. Toto referendum umožňuje zvoliť si priamu voľbu starostu. Škótsky parlament zaviedol v roku 1999 systém verejných petícií. Do marca 2006 bolo predložených takmer 1 000 petícií. Od februára 2004 beží revolučný systém elektronických petícií v reálnom čase, vrátane zberu podpisov. V prvom roku prevádzky prešlo cezeň 90 petícií.

Príklady

V roku 1973 sa konal plebiscit o Severnom Írsku. Až 98,9 % voličov hlasovalo za zachovanie zväzku so Spojeným kráľovstvom. Katolíci zo Severného Írska však tento plebiscit bojkotovali. V roku 1975 bolo schválené (67,2 %) pripojenie k Európskemu spoločenstvu. V rokoch 1979 a 1997 sa konali plebiscity o postavení Škótska a Walesu v rámci Spojeného kráľovstva. V plebiscitoch v roku 1997 sa voliči vyjadrili za osobitný škótsky parlament a národné zhromaždenie pre Wales. V rámci plebiscitu o dohode „Dobrý piatok“ v roku 1998 získalo svoje vlastné zhromaždenie Severné Írsko. Uskutočnilo sa 33 miestnych referend o priamo volených starostoch. V roku 2005 sa v Edinburgu konal miestny plebiscit o zavedení poplatku za vjazd motorovým vozidlom do vyhradenej zóny (bol zamietnutý 74 %). Premiér Tony Blair sľúbil, že európska ústava a euro budú prijaté len na základe schválenia v referende (plebiscite).

Maďarsko

Maďarská ústava poskytuje možnosť voliteľného referenda a ľudovej iniciatívy. Existuje však dlhý zoznam výnimiek: rozpočet, štátne a štátom stanovené miestne dane, verejné poplatky, medzištátne zmluvy, rozpustenie

parlamentu a miestnych orgánov, koaličná zmluva, vyhlásenie vojny alebo stavu núdze, rozmiestnenie armády v zahraničí a v (!) krajine, udelenie amnestie. Okrem toho ľudovú iniciatívu nemožno použiť na zmenu nástrojov priamej demokracie (čím sa rafinovane vyjadruje, že posledné slovo o demokratickom systéme bude mať elita). Niektoré referendá sú záväzné, iné len „poradné“ (nezáväzné). V roku 1997 znížili kvórum z 50 % na 25 % osôb s hlasovacím právom. Bez tejto zmeny by v dôsledku príliš nízkej účasti neuspelo referendum o vstupe do NATO (1997), ani referendum o vstupe do Európskej únie (2003). Od roku 1989 sa uskutočnilo 9 národných referend. Na miestnej úrovni je referendum v mnohých prípadoch povinné. V iných prípadoch zas občania môžu požadovať referendum, no žiadosť musí podpísať 10 – 25 % osôb s hlasovacím právom (čo je svetový rekord). Aj tu je niekoľko dôležitých predmetov vylúčených. Miestne referendá sú záväzné.

Príklady

V roku 2004 bolo schválené (51,6 %) zavedenie dvojitého štátneho občianstva pre isté skupiny ľudí. V rovnaký deň sa konalo druhé referendum, v ktorom sa schválilo (65 %) zrušenie privatizácie nemocníc a zariadení sociálnej a zdravotnej starostlivosti, ktorá sa už začala. V roku 2003 schválili voliči (83,8 %) pripojenie k Európskej únii.

Írsko

Spolu s Dánskom je Írsko typickým príkladom povinných referend v Európe. Od roku 1937 sa každá zmena ústavy povinne predkladá ľudu. Rozhoduje jednoduchá väčšina hlasov. Kvórum nie je stanovené. V rokoch 1937 – 2002 sa konalo 28 národných referend. Okrem toho môže prezident vyhlásiť plebiscit v prípade, ak odmietne zákon, ktorý parlament schválil. Tento postup je však zložitý a dosiaľ ho nik nepoužil. Rovnako ako vo väčšine európskych krajín, ani írski voliči nemôžu iniciovať referendum.

Príklady

V referende v roku 1972 bolo schválené (83,1 %) pripojenie k Európskemu spoločenstvu. O dvadsať rokov neskôr referendum schválilo (69,1 %) Maastrichtskú zmluvu. V roku 1992 sa konali tri referendá o legislatívnej úprave potratov. V nich sa schválilo právo odcestovať do zahraničia za účelom podrobenia sa umelému prerušeniu tehotenstva, i právo rozširovať informácie o príležitostiach na interrupciu. V roku 1995 sa v referende tesnou väčšinou (50,3 %) schválila zákonná úprava rozvodov. V roku 2001 bola odmietnutá (46,1 %) zmluva z Nice. Keď ostatné krajiny Európskej únie vyvinuli na Írsko tlak, Írsko získalo isté výnimky a potom zmluvu v roku 2002 schválilo (62,9 %).

Taliansko

V Taliansku je od roku 1970 zavedené záväzné opravné referendum a hojne sa využíva. Taliansko má po Švajčiarsku a Lichtenštajnsku najširšie skúsenosti s priamou demokraciou v Európe. Opravné referendum umožňuje občanom podrobiť ľudovému hlasovaniu zákon, ktorý schválil parlament, alebo časť takéhoto zákona. Žiada sa pomerne málo podpisov – 500 000, čiže 1 % osôb s hlasovacím právom. Podpisy možno zbierať na ulici. Okrem toho si môže vynútiť ľudové hlasovanie päť regionálnych parlamentov. Hlavným problémom referenda v Taliansku je vysoké kvórum. Zákon sa zamietne, len ak je proti nemu väčšina hlasov a ak táto väčšina zároveň predstavuje najmenej 50 % osôb s hlasovacím právom. V dôsledku tohto pravidla až 20 zo 42 národných referend, ktoré sa uskutočnili od roku 1990 do konca roku 2003, vyhlásili za neplatné. Okrem toho je veľa dôležitých oblastí vylúčených, napríklad dane, rozpočet a medzištátne zmluvy. Ústavný súd má značnú voľnosť pri výklade nepresne definovaných ustanovení o výnimkách. To má za následok veľký počet zablokovaných iniciatív zameraných na referendum. Neuspjú predovšetkým významnejšie iniciatívy. Ústavný súd oveľa ľahšie povolí ľudové hlasovanie o menej dôležitých alebo technických otázkach. To, že neexistuje skutočná ľudová iniciatíva, veľmi výrazne obmedzuje zvrchovanosť ľudu. Osobitosťou Talianska je rozdielne hlasovanie na severe a na juhu. Na juhu je účasť v priemere o 20 % nižšia než na severe. V referende o zrušení monarchie v roku 1946 zvíťazili na severe republikáni a na juhu monarchisti.

Príklady

Talianski voliči zamietli zákony už schválené parlamentom, ktoré znemožňujú rozvod a sťažujú umelý potrat. Príkladom opravného referenda o etických otázkach môže byť referendum o rozvode v roku 1974 (40,7 % za zákaz rozvodu) alebo referendum v roku 1981 o potrate (32 % za sprísnenie legislatívy). V roku 1995 neuspela iniciatíva, zameraná na oslabenie Berlusconiho vplyvu na médiá. Návrh na obmedzenie vlastníctva súkromných mediálnych spoločností na jediný televízny kanál podporilo len 43 % voličov.

Litva

Táto pobaltská republika má rozsiahle priamodemokratické možnosti : existuje tu povinné ústavné referendum, voliteľné referendum a ľudová iniciatíva. Od roku 1991 do marca 2006 sa uskutočnilo 18 národných referend. V dôsledku vysokého kvóra (50 % voličov) však mnohé referendá vyhlásili za neplatné. V rokoch 2002 a 2003 sa zákon o referende zmenil: znížilo sa kvórum pre referendá o členstve v medzinárodných organizáciách, ktorým sa odovzdáva zvrchovanosť. Oportunistickým dôvodom pre túto

zmenu bolo, že politická elita chcela v máji 2003 za každú cenu vyhrať referendum o vstupe do Európskej únie. Pre všetky ostatné veci sa kvórum nezmenilo. Neexistuje nijaká forma priamej demokracie na regionálnej úrovni ani na miestnej úrovni.

Príklady

V roku 1996 sa konalo až 5 národných referend, z toho 4 v ten istý deň. Bol schválený (52 %) predaj poľnohospodárskych pozemkov určitým záujemcom, odškodnenie občanov, ktorí počas komunizmu prišli o majetok (79,6 %), zníženie počtu poslancov v parlamente zo 141 na 111 (78,7 %), ustanovenie o tom, že parlamentné voľby sa budú konať každé štyri roky, vždy druhú marcovú nedeľu (77,3 %) a opatrenie, podľa ktorého sa najmenej polovica ročného rozpočtu minie sa sociálnu politiku (76,9 %). V roku 2003 sa schválilo (92 %) pripojenie sa k Európskej únii.

Holandsko

Holandsko má pravdepodobne najmenej skúseností s referendom v celej Európe. Ústava (ktorá sa veľmi ťažko mení) neumožňuje nijaké záväzné ľudové hlasovanie. Na úrovni obcí sa však od roku 1912 uskutočnilo približne 125 nezáväzných referend. Väčšinou išlo o plebiscity. V deväťdesiatych rokoch viaceré samosprávne oblasti zaviedli opravné referendum na základe občianskej iniciatívy. V hlavnom meste Amsterdame sa od roku 1992 konalo už sedem referend. Pod tlakom verejnej mienky čoraz viac politických strán podporuje zavedenie opravného referenda podľa talianskeho príkladu. To si však vyžaduje zmenu ústavy. V roku 1999 sa uskutočnil pokus o takúto zmenu, avšak o vlások nevyšiel. Po referende o európskej ústave sa uskutočnil nový pokus.

Príklady

V roku 2005 sa uskutočnil prvý národný plebiscit od roku 1815. Voličská účasť bola 63,3 %, európsku ústavu odmietlo 61,5 % voličov.

Nórsko

Nórska ústava sa datuje od roku 1814. Nie je v nej uvedená nijaká forma priamej demokracie. Parlament (Storting) však môže vyhlásiť nezávislý plebiscit. Od roku 1905 bolo takto vyhlásených šesť národných plebiscitov. Existuje tu rozsiahla tradícia plebiscitov na úrovni obcí. Od roku 1972 sa uskutočnilo okolo 500 plebiscitov. V roku 2003 zaviedol parlament referendum na základe občianskej iniciatívy na úrovni obcí. Konkrétnu vec môže predložiť na ľudové hlasovanie 300 občanov.

Príklady

V roku 1972 voliči zamietli (53,5 %) členstvo v Európskom spoločenstve. V roku 1994 sa o tej istej veci hlasovalo znovu, s podobným výsledkom (52,2 % voličov boli proti).

Rakúsko

V Rakúsku je zavedené povinné záväzné referendum v prípade úplnej revízie ústavy. Čiastočné revízie ústavy podliehajú referendu vtedy, keď si takúto zmenu želá najmenej jedna tretina Národnej rady (*Nationalrat* – parlament) alebo Spolkovej rady (*Bundesrat* – zástupcovia spolkových štátov). Národná rada môže vyhlásiť záväzný plebiscit aj v súvislosti s bežným zákonom. Od roku 1945 sa uskutočnili dva národné plebiscity. Na národnej úrovni neexistuje referendum na základe ľudovej iniciatívy. Na základe 100 000 zozbieraných podpisov však občania môžu predložiť parlamentu petíciu (*Volksbegehren*). Táto možnosť sa využíva pravidelne, no nevedie k referendu. V dvoch z deviatich štátov (Horné Rakúsko a Štajersko) však existuje referendum na základe ľudovej iniciatívy, rovnako vo všetkých obciach.

Príklady

V roku 1978 sa konal plebiscit o uvedení do prevádzky jadrovej elektrárne v Zwentendorfe. Bolo tesne zamietnuté (50,5 %). V roku 1994 občania schválili (66,6 %) vstup do Európskej únie.

Poľsko

Do poľskej ústavy sa plebiscit dostal v roku 1997. Referendum na základe ľudovej iniciatívy nie je zakotvené. Krajina však disponuje schémami pre plebiscity, ktoré sa konajú pravidelne. Plebiscit je platný, ak sa na ňom zúčastní 50 % registrovaných voličov. Od roku 1996 bolo sedem plebiscitov, z toho dva posledné boli záväzné.

Príklady

V roku 1996 sa v jednom dni konalo až 5 plebiscitov. Hlasovanie sa týkalo troch návrhov na privatizáciu (všetky tri boli zamietnuté (96,2 %, 91,3 %, 76,8 %)) a dvoch návrhov na penzie (oba zamietnuté (95,1 %, 96 %)). V roku 2003 voliči schválili (77,5 %) členstvo v Európskej únii.

Slovensko

Slovensko má viacero nástrojov priamej demokracie. Občania môžu na základe 350 000 podpisov vyvolať buď voliteľné referendum alebo ľudovú iniciatívu. Vylúčené sú základné práva občanov, dane, rozpočet a poplatky. Vstup do medzinárodného združenia štátov podlieha povinnému referendu. Okrem toho môže vláda alebo parlament vyhlásiť plebiscit o čomkoľvek. Od roku 1994 do roku 2015 sa konalo osem národných referend. Vysoké kvórum

(50 % voličov) často spôsobuje neúspech referenda. Referendum o vstupe do Európskej únie v roku 2003 bolo predmetom tvrdej kritiky za to, že nebolo čestné voči oponentom.

Príklady

- 1994 - účasť: 19,96 % - výsledok: neplatné
Referendum o preukazovaní finančných prostriedkov, ktoré boli použité pri dražbách a privatizácii.
- 1997 - výsledok: zmarené
Občania mali odpovedať na štyri otázky: "Ste za vstup SR do NATO?", "Ste za rozmiestnenie jadrových zbraní na území SR?", "Ste za rozmiestnenie vojenských základní na území SR?" a "Súhlasíte, aby prezidenta SR volili občania SR podľa priloženého návrhu ústavného zákona priamo?".
Minister vnútra Gustáv Krajčí dal vytlačiť hlasovacie lístky iba s tromi otázkami. Ústavný súd v roku 1998 rozhodol, že minister Krajčí svojím konaním a postupom v súvislosti s referendom porušil ústavné a základné práva občanov SR.
- 1998 - účasť: 44,06 % - výsledok: neplatné
Referendum o zákaze privatizácie strategických podnikov (Slovenský plynárenský priemysel, Slovenské elektrárne a Transpetrol).
- 2000 - účasť: 20,03 % - výsledok: neplatné
Referendum o predčasných parlamentných voľbách
- 2003 - účasť: 52,15 % - výsledok: platné
Referendum o vstupe Slovenska do EÚ. Za vstup sa vyslovilo 92.7% zúčastnených voličov.
- 2004 - účasť: 35,86 % - výsledok: neplatné
Referendum o vypísaní predčasných parlamentných volieb.
- 2010 - účasť: 22,84 % - výsledok: neplatné
Referendum o zrušení koncesionárskych poplatkov, obmedzení poslaneckej imunity, znížení počtu poslancov v parlamente na 100, stanovení maximálnej ceny vládnych limuzín, voľbách cez internet, vyňatí osôb poverených výkonom verejnej moci z práva na odpoveď, ktoré zaručuje tlačový zákon.
- 2015 - účasť: 21,3 % - výsledok: neplatné
Referendum o definovaní manželstva ako spoluzitia muža a ženy, o možnosti adoptovať deti párom rovnakého pohlavia, o zákaze povinnej účasti detí na vyučovaní v oblasti sexuálneho správania.

(Poznámka: Aktualizovaný stav miestnych, krajských a celoštátnych referend na Slovensku nájdete na adrese

Španielsko

Španielska ústava vyžaduje, aby vláda a parlament vyhlásili plebiscit o veciach celoštátneho významu. Je tu však veľa výnimiek, napríklad zmena ústavy, dane, rozpočet a veci, v ktorých má parlament absolútnu právomoc. Okrem toho 75 000 voličov môže predložiť istý druh petície. To môže viesť k referendu, ale keďže je potrebný súhlas prezidenta, nejde o plnohodnotné referendum na základe ľudovej iniciatívy. Zaujímavým aspektom je, že iniciátorom petície sa môže uhradiť časť ich nákladov. Táto suma je podmienená kvórom 50 %. Od roku 1945 sa konalo šesť národných plebiscitov. Na regionálnej úrovni neexistuje nijaká forma referenda. Na úrovni obcí môže obecná rada vyhlásiť miestny plebiscit.

Príklady

V roku 1978 bola schválená (91,3 %) zmena ústavy. V roku 1986 sa rozhodovalo (56,9 % hlasov bolo za) o zotrvaní Španielska v NATO. V roku 2005 Španieli schválili (76,7%) európsku ústavu.

Švédsko

Podobne ako francúzska, aj švédska vláda využíva plebiscity. Kým však vo Francúzsku riadi plebiscity prezident, vo Švédsku je to Sociálnodemokratická strana, ktorá vládla v krajine mnoho rokov. Od roku 1945 sa konalo päť takýchto plebiscitov. Plebiscit je záväzný len za istých okolností. Na miestnej úrovni existuje len právo predložiť bod do programu rokovania.

Príklady

V roku 1980 sa konal plebiscit o jadrovej koncepcii. Dalo sa vybrať z troch možností. Najviac hlasov (40,5 %) získala stredná alternatíva, podľa ktorej sa postaví 12 jadrových elektrární, ktoré sa po 25 rokoch nahradia alternatívnymi zdrojmi energie. V roku 1994 bolo schválené (52,9 %) pripojenie k Európskej únii. V roku 2003 nebolo schválené (55,9 %) zavedenie eura.

6. Možné námietky proti priamej demokracii

Proti priamej demokracii sú často vznášané tieto námietky:

- a. Nekompetentnosť: v modernej spoločnosti sú často problémy príliš zložité na to, aby sa uvážené rozhodovanie ponechalo na bežného človeka.
- b. Nedostatok zmyslu pre zodpovednosť: ľudia neberú ohľad na nič, iba na svoje vlastné záujmy. Napríklad: zrušili by dane bez toho, aby si uvedomili následky takéhoto opatrenia alebo požadujú, aby vláda mala vyššie výdavky, ktoré by narušili rozpočet. Politikov možno vždy brať na zodpovednosť za ich rozhodnutia, ale nikto nezodpovedá za rozhodnutia, urobené prostredníctvom referenda.
- c. Hrozby pre menšiny: priama demokracia by mohla byť prostriedkom schválenia návrhov, ktoré porušujú ľudské práva a základné slobody. Týmto spôsobom by boli osobitne ohrozené menšiny.
- d. V súvislosti s bodom c: v priamej demokracii môžu demagógovia slobodne iniciovať hrubo populistické návrhy.
- e. Moc peňazí: dobre financované lobistické skupiny v diskusii dominujú a využívajú referendá na svoje vlastné zábery.
- f. Malé možnosti vybrúsiť a spresniť otázky: voliči môžu na návrh v referende povedať iba „áno“ alebo „nie“; nie je priestor pre väčšie rozlíšenie alebo nuansy. Navyše, pri referendách je tu ešte otázka spájania: v rozhodovaní voličov zohrávajú úlohu rôzne druhy otázok, priamo nesúvisiacich s aktuálnym predmetom referenda.
- g. Konflikt so zastupiteľskou demokraciou: parlament sa referendumi spochybňuje a primát „oficiálnej“ politickej sféry sa oslabuje.
- h. Prílišné zaťažovanie voličov: voliči vôbec nechcú referendá, chcú mať pokoj a nechcú byť nútení chodiť hlasovať.
- i. Manipulácia spôsobu, ako sa otázka podáva: otázku je možné sformulovať sugestívne, takže voliči sú navádzaní na hlasovanie v rozpore so skutočným vlastným presvedčením.
- j. Konzervativizmus: referendum bráni pokroku, pretože ľudia majú sklon zachovávať existujúci stav. Iní naopak tvrdia, že zapálení aktivisti môžu pomocou referenda premôcť demokraciu, pretože tichá väčšina sa na referende nezúčastňuje.
- k. Referendá nie sú potrebné, pretože existujú lepšie spôsoby, ako umožniť ľuďom diskutovať o politických otázkach.
- l. V niektorých štátoch, napr. v Belgicku, sa obhajuje názor, že referendum ohrozuje jednotu krajiny.

V tejto kapitole rozoberáme tieto námietky jednu po druhej. Najskôr však uveďme ešte poznámku: pri posudzovaní námietok musíme priamu demokraciu porovnávať vždy s čisto zastupiteľským systémom a nie

s nereálnym abstraktným ideálom. Mnohé námietky namierené proti priamej demokracii, sú v skutočnosti námietkami proti demokracii ako takej. Navyše, námietky sa musia preveriť skutočnou praxou krajín, v ktorých priama demokracia fungovala už celé storočie alebo aj dlhšie (najmä Švajčiarsko a niekoľko amerických štátov, pozri kapitolu 5). To je v súčasnosti možné, pretože v posledných rokoch sa urobili v tejto oblasti mnohé empirické výskumy, ktoré sa týkali takmer každého aspektu priamej demokracie.

a. Nekompetentnosť

Tento argument odmieta priamu demokraciu, pretože voličov nepovažuje za schopných vytvoriť si dobre uvážení názor. Tento argument má nepeknnú históriu. Bol použitý proti všeobecnému hlasovaciemu právu, proti právu žien hlasovať, proti hlasovaciemu právu černochovo v Juhoafrickej republike, atď.

V roku 1893 sa belgický katolícky politik de Neef postavil proti všeobecnému hlasovaciemu právu. Použil pri tom argument nekompetentnosti: „Tí, čo žiadajú voličské právo, musia dokázať, že sú schopní vykonávať funkciu, ktorej sa dožadujú. Majú nešťastníci, ktorí neboli schopní získať základné vzdelanie, vymaniť sa z najprimitívnejších životných podmienok, napriek tomu právo rozhodovať o veciach pre iných ľudí a hlasovať o najzávažnejších otázkach krajiny? V skutočnosti všeobecné volebné právo vedie k vládnutiu najprefikanejších, pretože tí, ktorí nie sú schopní rozlišovať, budú od nich úplne závislí.“ (Coenen a Lewin, 1997, strana 84). V roku 1919 jeho kolega v parlamente, socialista Hubin, využil argument „nekompetentnosti“, aby sa vyslovil proti volebnému právu žien. Napodiv sa zdá, že teraz Hubin akceptoval, že medzičasom muži robotníckej triedy skutočne získali potrebnú schopnosť: „Volebné právo je nebezpečná zbraň. Nič nie je cennejšie ako táto zbraň pre organizovanú a vzdelanú triedu, ktorej príslušníci sú si vedomí svojich práv a zodpovedností. Ale idete toto právo udeliť aj rodu, ktorý nie je pripravený ho využívať?“ (Coenen a Lewin, 1997, strana 95; je potrebné si všimnúť, že volebné právo žien aj priama demokracia boli obsiahnuté v Gothajskom programe belgických socialistov, schválenom v roku 1875.)

V praxi zakaždým, keď príslušná skupina dostala volebné práva, sa argument ukázal ako úplne nepravdivý. To isté platí o rozhodovaní v priamej demokracii: prax Švajčiarska je ukázkou toho, že ani tento argument vôbec neplatí. Švajčiarsko je evidentne jednou z najlepšie riadených krajín Európy, s veľmi malou exekutívou, efektívnymi verejnými službami a nadpriemerne dobre fungujúcou ekonomikou.

Argument zlyháva z niekoľkých dôvodov: kľúčom k politickému rozhodovaniu sú vždy morálne zásady a morálne rozhodnutie je vždy osobné. Nikto nemôže robiť morálne rozhodnutie za iného a každá zodpovedná osoba

je už svojím označením schopná urobiť morálne rozhodnutie. „Voliči (...) nemusia mať podrobné vedomosti o všetkých detailoch, ale o podstate záležitosti, o ktorú ide. Tá však nie je odbornej povahy, ale vzťahuje sa na základné rozhodnutia (napr. posudzovanie hodnôt), ktoré je volič kvalifikovaný robiť rovnako dobre, ako politik.“ (Frey a Bohnet, 1994, str. 156).

V tomto kontexte nesmieme zabúdať, do akej miery je v súčasnosti život ľudí náročný. Predpokladá sa (správne), že za normálnych okolností stoja ľudia úplne na vlastných nohách v rýchlo napredujúcej a súťaživej spoločnosti. Vďaka škole, práci a ďalším aspektom bežného života sa sústavne stretávajú – v menšom rozsahu – s problémami, ktoré sú aj otázkami dňa v širšom politickom zábere. Je to logické, pretože v ideálnom prípade je politika skutočne o problémoch, s ktorými sa ľudia stretávajú vo svojom každodennom živote.

Pri vlastnom výbere občania zvyčajne využívajú „informačné skratky“, ako sú názory známych a „prirodzených autorít“, ktorým dôverujú: napríklad odporúčania politických strán a verejných organizácií o hlasovaní, informácie, ktoré poskytujú médiá a experti, atď. Vo Švajčiarsku sú v informačnej referendovej brožúre obsiahnuté odporúčania mnohých organizácií (politických strán, odborových zväzov, cirkví, stavovských združení, lobistických skupín, atď.). Mimochodom, členovia parlamentu využívajú informačné skratky v rovnakej miere: musia robiť rozhodnutia o takom množstve zákonov a nariadení, že často nie je v ich silách, aby sami preštudovali všetky zdroje informácií (vyplývalo to z prieskumu, ktorý ukázal, že holandskí poslanci parlamentu prečítajú iba štvrtinu všetkých záznamov, ktoré sa očakáva, že prečítajú – holandské noviny NRC Handelsblad, 28. februára 1997), takže pravidelne využívajú „skratkové cesty“. Lupia (1994) poukazuje na to, že používanie informačných skratiek občanmi v referende takmer neovplyvní konečné rozhodnutie. Z jeho analýzy niekoľkých iniciatív kalifornských občanov od roku 1990 vyplýva, že v správaní sa voličov bol medzi skupinou voličov, ktorí boli dobre informovaní a skupinou voličov, ktorí sa vo svojom hlasovaní spoliehali výlučne na skratky, iba 3-percentný rozdiel.

Navyše tento argument nemožno použiť proti priamej demokracii selektívne: v skutočnosti je to argument proti demokracii samotnej. Ak nie sú občania schopní rozhodovať o konkrétnych otázkach, už na základe toho nie sú určite schopní voliť ľudí, ktorí prijímajú dobré rozhodnutia. Na zvolenie nejakej osoby, ktorá robí dobré rozhodnutia, musí byť človek koniec koncov nielenže schopný rozlíšiť medzi dobrými a zlými rozhodnutiami, ale musí byť aj schopný posúdiť dôveryhodnosť a morálnu a intelektuálnu integritu kandidátov alebo byť schopný odhaliť skryté agendy politických strán. „Nie je (...) jasné, prečo sa občanom verí, že sú schopní vybrať spomedzi strán

a politikov vo voľbách, ale nie spomedzi otázok v referendách. Keď k tomu príde, prvý výber sa zdá ťažší, pretože voliči si musia vytvoriť očakávania o konaní politikov v budúcnosti.“ (Frey a Bohnet, 1994, strana 157)

Argument o nekompetentnosti obsahuje aj skryté súvisiace predpoklady, že volení zástupcovia *sú* v skutočnosti kompetentní a naozaj im ide o verejný záujem. „Kritici priamej legislatívy majú o štátnych zákonodarcoch často predstavu, ktorá hraničí s mýtom: vysoko inteligentní; výnimočne dobre informovaní; rovnako racionálni ako aj bezúhonní, múdri a rozvážni štátnici; schopní ako prezidenti korporácií a univerzitní profesori. Tí istí kritici sú náchylní považovať ľudí za „dav“ nehodný dôvery. A predsa ľudia či takzvaný „dav“, sú tie isté osoby, ktoré volia zákonodarcov. Ako to, že si vedia vybrať medzi dobrými a zlými kandidátmi, ale nedokážu si vybrať medzi dobrými a zlými zákonmi?“ (Cronin, 1989, strana 87)

Napokon je tu skutočnosť, že „spoločenský rozhl'ad“ občanov sa v dôsledku účasti na referendách zväčšuje. Benz a Stutzer (2004) to skúmali porovnaním Švajčiarska a Európskej únie, ktorej niektoré členské krajiny usporiadali referendá o európskej integrácii a iné nie. Počas skúmaného obdobia organizovalo referendum o európskej integrácii sedem štátov EÚ (Dánsko, Írsko, Francúzsko, Rakúsko, Švédsko, Fínsko a Nórsko). Vo zvyšných ôsmich štátoch sa v tomto období žiadne referendum o EÚ neuskutočnilo (v tom čase bolo v Európskej únii iba 15 krajín). Obyvatelia štátov, ktoré usporiadali referendum, výrazne lepšie bodovali v 10 všeobecných otázkach o Európskej únii než obyvatelia krajín, v ktorých sa referendum nekonalo. Vplyv bol rovnako veľký ako rozdiel medzi osobami s priemerným príjmom a osobami s nízkym príjmom. Vo Švajčiarsku Benz a Stutzer použili index stupňa priamej demokracie na úrovni kantónov (ktorý, ako sme už uviedli, sa značne líši medzi jednotlivými kantónmi) a porovnali ho s odpoveďami švajčiarskych občanov na tri otázky o všeobecnej švajčiarskej politike. Aj tu Švajčiari, ktorí žili v kantónoch s väčšou priamou demokraciou, vedeli výrazne viac ako Švajčiari, žijúci v kantónoch s reprezentatívnejšími systémami. Vplyv bol taký veľký ako rozdiel medzi členmi politických strán a nečlenmi alebo rozdiel medzi osobami s mesačným príjmom 5 000 a 9 000 švajčiarskych frankov.

b. Nedostatok zmyslu pre zodpovednosť

Podľa tohto argumentu ľudia vo väčšej miere schvaľujú návrhy, ktoré slúžia ich vlastným záujmom a preukazujú nedostatok zodpovednosti za celé spoločstvo alebo spoločnosť, čo má ničivé dôsledky. Napríklad hlasujú za zrušenie daní a zároveň za zvýšenie verejných výdavkov.

V skutočnosti z hľadiska financií sú občania zodpovednejší než politici. Napríklad veľké zadlženie verejného sektora, ktoré dnes existuje vo väčšine

západných štátov, sa nahromadilo proti vôli ľudí. Prieskumy, uskutočňované počas života niekoľkých generácií v Nemecku a v Spojených štátoch ukazujú, že stabilná dvojtretinová väčšina obyvateľov podporuje vládny rozpočet, ktorý je vyrovnaný aj krátkodobo („vyrovnaný rozpočet“, von Weizsäcker, 1992). Nahromadenie hory dlhov je teda výsledkom politiky, ktorá nie je v súlade so želaniami väčšiny. Ľudia nechcú byť zaťažení ani opatreniami, ktoré by boli potrebné na zníženie takejto hromady dlhov (Blinder a Bagwell, 1988; Tabellini a Alesina, 1990).

Výskum ukázal, že hromadenie vládneho deficitu úzko súvisí so straníckou politickou zostavou v krajine. Tu je niekoľko empirických pozorovaní:

- čím väčšia je polarizácia v rámci koalície viacerých strán, tým väčšia je tendencia zväčšovať zadĺženosť;
- čím pravdepodobnejšie je, že vláda prehrá nadchádzajúce voľby, tým väčšia je tendencia zväčšovať zadĺženosť;
- čím kratšie je priemerné funkčné obdobie vlády, tým väčšia je tendencia zväčšovať zadĺženosť;
- čím viac koalíčných partnerov je vo vláde, tým väčšia je tendencia zväčšovať zadĺženosť;

(Porovnaj: Roubini a Sachs, ktorých výskum sa týkal krajín OECD v rokoch 1960 až 1985; iné odkazy v: von Weizsäcker, 1992).

Tieto pozorovania sú názornou ukážkou, že krátkodobé rozmýšľanie politickej elity zohráva pri zväčšovaní zadĺženosti štátu ústrednú úlohu: dlhy sa vytvárajú, aby, takpovediac, kúpovali hlasy voličov. Von Weizsäcker (1992) preto obhajuje povinné referendum ešte predtým, než sa vnútroštátny dlh privodí.

Ako sme už v piatej kapitole naznačili, Feld a Matsusaka (2003) skúmali, ako sa voliči vo Švajčiarsku rozhodujú v referendách o verejných výdavkoch. V niekoľkých kantónoch podliehajú verejné výdavky povinným „referendám o financiách“. Každý individuálny výdavok verejného sektora nad určitú sumu (priemer je 2,5 milióna švajčiarskych frankov) musí byť samostatne schválený referendom. Feld a Matsusaka zistili, že kantóny s takýmto typom povinného referenda minuli o 19 % menej, ako kantóny bez tohto typu referenda (čísla sa vzťahujú na obdobie rokov 1980 až 1998).

Matsusaka skúmal rovnaký vplyv v prípade amerických štátov a systematicky analyzoval všetky dostupné údaje za celé 20. storočie. Ukazuje sa, že štáty s občianskou iniciatívou vynakladajú o 4 % menej na úrovni štátu než štáty bez tejto iniciatívy. Navyše sa zdá, že čím ľahšie je začať iniciatívu občanov, tým väčší je účinok: v štátoch s najnižším prahom podpisov boli verejné výdavky o 7 % nižšie ako v štátoch bez iniciatívy občanov, pričom vplyv v štátoch s najvyššími prahmi podpisov bol takmer nulový. Na miestnej

úrovni viedla občianska iniciatíva k vyšším výdavkom, ale celkovo bol čistým účinkom pokles vo verejných výdavkoch (Matsusaka, 2004, str. 33 - 35).

Priama demokracia vedie aj k nižším daniam. Ak bolo v určitom štáte k dispozícii referendum občianskej iniciatívy, viedlo to k zníženiu daní o 534 USD na štvorčlennú rodinu, čo zodpovedá približne 4 % verejných príjmov. To je síce jasné, ale nie dramatický rozdiel, a určite na jeho základe nie je možné tvrdiť, že štát sa stáva neovládateľný (Matsusaka, 2004, str. 33 - 35).

Preto – hoci verejné výdavky a dane klesajú – je čistým dôsledkom pokles rozpočtových schodkov. Feld a Kirchgässner (1999) skúmali vplyv povinných referend na rozpočty v najväčších švajčiarskych mestách a obciach (131). Zvolili porovnanie obcí a nie kantónov, pretože obce majú väčší manévrovací priestor v oblasti rozpočtov než kantóny, hoci aj tu je nemalý. Zistili, že prítomnosť povinných referend o rozpočte silne ovplyvnila znižovanie rozpočtových deficitov. Kiewit a Szakaly (1996) už skôr dospeli k rovnakému záveru v prípade Spojených štátov.

Navyše, určite nie je pravda, že ak sú na programe daňové otázky, občania nevyhnutne volia nižšie dane. Piper (2001) mapoval všetky občianske iniciatívy, týkajúce sa daní v amerických štátoch od roku 1978 do roku 1999; v Spojených štátoch nehrajú fakultatívne referendá významnú úlohu. Uskutočnilo sa 130 občianskych iniciatív o daniach, z ktorých 86 sledovalo zníženie daní, 27 zvýšenie daní a 17 bolo z hľadiska sadzby dane neutrálnych. Z občianskych iniciatív za zníženie daní bolo 48 % podporených, t. j. menej než polovica. Z občianskych iniciatív za zvýšenie daní bolo podporených 39 %. Rozdiel medzi nimi je malý a percentá sa pohybujú okolo priemernej šance pre občianske iniciatívy v Spojených štátoch, čo je 41 %. Aj švajčiarski voliči bežne schvaľujú potrebné daňové zvýšenia. V roku 1993 odsúhlasili mimoriadnu daň na pohonné hmoty v sume 0,20 švajčiarskeho franku za liter. Podobné zvýšenie schválili voliči už v referende v roku 1983. V roku 1984 schválilo referendum nové poplatky za používanie diaľnic a za kamiónovú dopravu.

Kalifornia sa často osobitne uvádza ako miesto, kde občania prijímali pomocou referenda nezodpovedné finančné rozhodnutia. Napríklad sa tvrdí, že občianske iniciatívy vyčlenili takú veľkú časť rozpočtu Kalifornie a zároveň zmrazili možnosť zavedenia nových daní, že v dôsledku toho politici už nemali dostatočný manévrovací priestor. Matsusaka (2005) preveroval toto tvrdenie a dospel k záveru, že po takmer storočí priamej demokracie sa o 68 % kalifornského rozpočtu úplne rozhodovalo zastupiteľským systémom a že možnosť zavedenia nových daní bola takmer neobmedzená.

Napriek veľkej zodpovednosti politikov za zlú finančnú situáciu vo väčšine západných štátov (ktorá je zrejmá z predošlej diskusie), ešte stále sa im darí otáčať úlohy. Belgický senátor Hugo Vandenberghe obhajoval svoj

nesúhlas s referendum slovami: „Ľudia nemusia za svoje rozhodnutia niesť žiadnu zodpovednosť. Môžu sa jednoducho rozhodnúť zbaviť sa daní a o dva týždne zvýšiť platby dávok sociálneho zabezpečenia.“ (Belgické noviny *De Standaard*, 19. decembra 1992). Samozrejme, pravý opak je pravdou: v konečnom dôsledku sú to vždy ľudia, ktorí musia zaplatiť účet za nedodržaný rozpočet v podobe zvýšených daní a horších verejných služieb. Samozrejme, individuálni politici v zastupiteľských systémoch, ktorí sú jediní, čo rozhodujú o úrovni daní a štátneho dlhu, nikdy nenesú dôsledky svojich rozhodnutí osobne. Nikdy nesplatili ani cent výdavkov, ktoré občania nikdy nežiadali, alebo ktoré viedli k zadĺženiu štátu. Po uplynutí mandátu – pravdepodobne odmenení zlatým padákom alebo veľkorysým honorárom – jednoducho postúpia na ďalšie straníckopolitické miesto. Potom môžu omieľať pekne znejúce argumenty pre svoje nesprávne rozhodnutia, ale vtedy je už škoda napáchaná, bez akejkoľvek záruky, že tí, čo prídu po nich, budú lepší.

Senátor Vandenberghe vlastne upozorňuje na kľúčový argument v *prospech* priamej demokracie: keďže ľudia musia *vždy* znášať dôsledky rozhodnutí o rozpočte a daniach, je len logické, že musia mať aj konečné slovo pri týchto rozhodnutiach.

c. Hrozby pre menšiny

Podľa tohto argumentu by sa priama demokracia stala zbraňou v rukách majorít na potláčanie menšín a nastolenie diktatúry.

To je ďalší argument proti demokracii samotnej, alebo vlastne proti akémukoľvek politickému systému, ktorý umožňuje slobodnú voľbu – nie proti priamej demokracii. Aj parlamentný režim môže rovnako zlyhať vo svojej povinnosti voči menšinám, alebo nastoliť diktatúru. Prevzatie moci nacistami v roku 1933 je dobrým príkladom nastolenia diktatúry parlamentnou cestou. V roku 1933 nemecký parlament nielenže zvolil Hitlera za kancelára, ale udelil mu aj neobmedzenú moc prostredníctvom „*Ermächtigungsgesetz*“ (zákona o splnomocnení), hoci nacisti zastupovali menej než polovicu voličov v každých voľbách, ktoré sa dovtedy uskutočnili. V tom čase existovala v Nemecku aj forma obmedzenej priamej demokracie, ale bol to parlamentný systém, ktorý zaviedol diktatúru (pozri 6-1).

V zásade priama demokracia dáva menšinám prakticky viac možností ovplyvňovania než zastupiteľské systémy. Podľa švajčiarskeho člena parlamentu Andiho Grossa (2000) „v priamej demokracii musí každá otázka nájsť svoju vlastnú väčšinu. Zakaždým sú na programe iné otázky a zakaždým je koalícia, ktorá tvorí väčšinu, zložená inak. V jednom prípade ste súčasťou väčšiny, inokedy zase menšiny. V priamej demokracii majú menšiny viac možností zaradiť otázky do verejnej agendy. Ak [vo Švajčiarsku] zozbierajú

100 000 podpisov, koná sa hlasovanie o ich otázke. Potom aj ich oponenti musia presne vysvetliť, prečo sú proti návrhu. Takto sa môžu získavať nové poznatky a názory sa môžu meniť. Priama demokracia je viac ako iba obyčajný prieskum. Prináša dynamiku, pomocou ktorej majú menšiny možnosť stať sa väčšinami. V čisto zastupiteľskom systéme stoja proti sebe etablované politické strany. Ako prívrženec opozície nemáte v skutočnosti žiadny hlas, pretože koalíčné strany si vďaka stabilnej parlamentnej väčšine presadia všetko, čo sa im zachce“.

Nie je preto náhoda, že príslušníci menšín sa v prieskumoch verejnej mienky vyjadrujú za priamu demokraciu. V prieskume, ktorý Rasmussen urobil medzi obyvateľmi Texasu v roku 1999, zistil, že 72 % černochoch a 86 % hispáncoch podporuje priamu demokraciu - oproti 69 % belochov (www.initiativefortexas.org/whowants.htm). Prieskumy, ktoré robil Field medzi obyvateľmi Kalifornie v troch rôznych časových intervaloch (1979, 1982 a 1997), zistili vo všetkých etnických skupinách veľkú a konzistentnú väčšinu podporujúcu zavedenie priamej demokracie. V roku 1997 považovalo 76,9 % Ázijčanov, 56,9 % černochoch, 72,8 % hispáncoch a 72,6 % belochov kalifornskú priamu demokraciu za „dobrú vec“, pričom podiel, ktorý ju považoval za „zlú vec“, bol najvyšší medzi belochmi (11,5 %) a najnižší medzi Ázijčanmi, na úrovni iba 1,9 % (Matsusaka, 2004, str. 118).

Empirický výskum naznačuje, že ak sa referendá týkajú práv menšín, ich výsledkom sú veľké väčšiny podporujúce tieto práva. Frey a Goette (1998) si vzali za východisko občianske práva, obsiahnuté vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv a v Medzinárodnom pakte o ekonomických, sociálnych a kultúrnych právach. Potom preskúmali všetky švajčiarske referendá o právach menšín v období od roku 1970 do roku 1996 na federálnej úrovni, na úrovni kantónu Zürich a v meste Zürich. Vo vyše dvoch tretinách prípadov (70 %) bola výsledkom podpora práv menšín. Na federálnej úrovni bola podpora ešte vyššia, až 80 %. Z prieskumov tiež vyplynulo, že referendá, ktoré ohrozujú práva menšín, majú oveľa nižšiu pravdepodobnosť prijatia než referendá o iných otázkach. Z občianskych iniciatív na federálnej úrovni je schválených v priemere 10 %; z 11 občianskych iniciatív (1891 - 1996), ktoré sledovali obmedzenie práv menšín, nebolo ani jedno úspešné. Naopak, menšinové skupiny bývajú v referendách často úspešné. V priemere 50 % povinných referend je prijatých. Z 11 povinných referend, ktoré podporovali práva menšín (1866 - 1996), bolo prijatých až 73 percent. Podobne je v priemere prijatých 63 % fakultatívnych referend. Dve fakultatívne referendá (1866 - 1996), ktoré podporovali práva menšín, boli prijaté.

Azda najvplyvnejší denník v Holandsku, *Volkskrant*, uverejnil 24. septembra 2000 kritický a tendenčný článok o referende občianskej iniciatívy, ktoré sa malo konať nasledujúci deň vo Švajčiarsku. Malo obmedziť počet cudzincov žijúcich vo Švajčiarsku, ktorý je veľmi vysoký (asi 20 %),

častočne vďaka výraznej humanitárnej tradícii Švajčiarska a jeho prosperujúcej ekonomike. Noviny naznačili, že tento typ návrhu bol spoločensky prijateľný v rámci švajčiarskej priamej demokracie a usúdili, že referendum je porušením ľudských práv. Zabudli sa však zmieniť o tom, že Švajčiari už o podobných návrhoch hlasovali pri šiestich predchádzajúcich príležitostiach, a že všetky boli zamietnuté zvyčajne veľkou väčšinou hlasov. Keď na druhý deň po uverejnení článku v denníku *Volskrant* stihol tento posledný návrh rovnaký osud ako predošlé, noviny mlčali.

V Spojených štátoch sa pokúsila politologička Gambleová (1997) dokázať, že referendá o právach menšín mali často pre tieto práva negatívne výsledky. Závety, ku ktorým dospela, však podrobili tvrdej kritike jej kolegovia (vrátane Donovan a Bowlera, 1998, a Matsusaka, 2004). Po prvé, Gambleová neskúmala systematicky sériu referend v konkrétnom časovom období, ale svoje závery postavila na správach v médiách a iných subjektívnych zdrojoch. Takže k údajovému súboru nedospela náhodným výberom. V takých prípadoch sú deformácie zrejmé, pretože médiá sú väčšmi naklonené spravodajsky spracovávať senzačné prípady. Po druhé, Gambleová nerozlišovala medzi referendumami v malých obciach a referendumami na úrovni štátu. Keď Donovan a Bowler opätovne analyzovali jej údaje, zdalo sa, že stupeň, v akom boli práva menšín porušované, bol skôr funkciou veľkosti politického celku (malé obce verzus veľké mestá) než občianskej iniciatívy. Takže sa to neodlišuje od výsledkov v zastupiteľskom systéme. Nakoniec Gambleová ľubovoľne charakterizovala rôzne občianske iniciatívy ako príklady „tyranie väčšiny“ – napríklad návrh, aby angličtina bola úradným jazykom Kalifornie, alebo aby sa ľudia, ktorí sú usvedčení zo závažných sexuálnych trestných činov, museli povinne podrobiť testu na AIDS. Je to skôr vec osobného názoru. Je naozaj také zvláštne, aby angličtina bola úradným jazykom v americkom štáte; musíme naozaj považovať za ľudské právo, aby niekto smel znásilniť nejakú osobu bez toho, aby následne musel podstúpiť test na AIDS?

Belosí sú ešte stále najväčšou etnickou skupinou v Kalifornii, je ich 50 percent. Ďalšími veľkými skupinami sú černosí, Ázijčania a hispánci. Hajnal, Gerber a Louch (2002) skúmali, ako v Kalifornii hlasujú v referendách rôzne etnické skupiny. Preskúmali až 51 ľudových hlasovaní. Podľa výsledkov sa zdá, že rozdiel v správaní sa pri hlasovaní bol nepatrný: voliči z etnických menšinových skupín majú v priemere iba o 1 % nižšiu pravdepodobnosť byť na víťaznej strane než bieli voliči.

Zároveň, aký je postoj volených zástupcov k ústavnému štátu? Cronin (1989, strana 91 - 92) cituje historika Commagera, ktorý skúmal dôveryhodnosť zastupiteľských orgánov v oblasti občianskych slobôd a práv menšín: „Ich kumulatívny zoznam by mohol sklúčiť aj toho najoptimistickejšieho jeffersonistu. Zákony o cenzúre, zákony proti evolúcii,

zákony o salutovaní pri zástave, zákony proti červenej zástave, zákony proti odborom, proti socialistom, proti komunistom, proti anarchistom, proti agitátorom, zákony proti informovaniu o antikoncepcii – tieto a ďalšie sa vynárajú v mysli veľmi pohotovo. Zákonodarcovia New Yorku sa zbavili socialistov; zákonodarcovia Massachusetts nariadili učiteľom skladať prísahu vernosti; zákonodarcovia Oregonu postavili mimo zákona súkromné školy a zákonodarcovia Nebrasky zakázali vyučovanie nemeckého jazyka vo verejných školách; zákonodarcovia Tennessee zakázali vyučovať o evolúcii; zákonodarcovia Pennsylvánie odsúhlasili požiadavku, aby školáci pri zástave salutovali; zákonodarcovia Louisiany uložili novínam diskriminačnú daň... Tento zoznam by sa mohol donekonečna rozširovať.“

Často citovaným príkladom diskriminačného využívania referenda je nedávne zavedenie volebného práva žien vo Švajčiarsku. Švajčiarske ženy získali volebné právo až v roku 1971 – pomocou referenda, na ktorom sa, samozrejme, zúčastnili iba muži. V Belgicku bolo volebné právo žien zavedené v roku 1948. Rozdiel 23 rokov však nesúvisel až natoľko so skutočnosťou, že vo Švajčiarsku existovala priama demokracia, ale skôr s faktom, že Švajčiarsko zostalo mimo zmätku druhej svetovej vojny (hoci bolo úplne obkľúčené mocnosťami Osi). Zdá sa, že vojnová a okupačná trauma značne zjednodušuje zavedenie politických zmien. Napríklad v Belgicku bolo volebné právo žien zavedené po druhej svetovej vojne a všeobecné rovné volebné právo zaviedli po prvej svetovej vojne. To, že duch šesťdesiatych rokov sa značne líšil od ducha rokov deväťdesiatych, je zrejmé zo zákona o manželstve. Do roku 1976 museli belgické ženy pri uzatváraní manželstva sľúbiť, že budú poslúchať svojich manželov. Až v tom roku belgický, čisto zastupiteľský systém, ustanovil – v súlade s meniacimi sa názormi spoločnosti – rovnaké práva pre manželov a manželky.

V Spojených štátoch v súvislosti s volebným právom žien predchádzala priama demokracia parlamentnej demokracii. Občianske legislatívne iniciatívy na začiatku 20. storočia udelili ženám volebné právo po prvýkrát v Colorade a Oregone. Neskôr nasledovala Arizona a Wyoming, v ktorých ženám zabezpečilo volebné právo referendum o novej ústave. Všetkým týmto úspešným pokusom predchádzal sled zlyhaní, nielen v Oregone a Colorade, ale aj v Missouri, Nebraske a Ohio. Občianske iniciatívy boli použité v Spojených štátoch na úrovni štátu na vynútenie otázky práva žien voliť a až keď sa to stalo, bola federálna ústava Spojených štátov doplnená v súlade s tým v roku 1920 (Cronin, 1989, str. 97). Skutočnosť, že oponenti priamej demokracie rutinne spomínajú volebné práva žien vo Švajčiarsku a – vo všetkých jazykoch – mlčia o opačných príkladoch v Amerike, je názornou ukážkou ako selektívne si vyberajú príklady.

Často sa spomína aj trest smrti. Tvrdí sa, že priama demokracia by viedla k zavedeniu alebo opätovnému zavedeniu trestu smrti a preto by sa mala

odmietat'. Predovšetkým, tento argument je vo svojej podstate chybný. Neprijateľnosť trestu smrti sa chápe ako nedotknuteľná premisa a potom sa predpokladá, že priama demokracia vedie k trestu smrti, „preto“ musí byť priama demokracia odmietnutá. Avšak táto predpokladaná neprijateľnosť nie je fakt, ktorý je daný, ale niečo, čo musí vyplynúť ako základná hodnota z otvorenej diskusie slobodných, rovnoprávných občanov. Kto tvrdí, že človek by mal ísť v tomto (alebo ktoromkoľvek inom) bode proti väčšine, obhajuje politiku moci a diktatúry. Všimnite si, že to je ďalší argument proti demokracii ako takej. Zavedenie trestu smrti je ľahko možné aj v čisto volebnom systéme – ideme preto zrušiť aj voľby?

Fakty navyše hovoria niečo iné. V Európe sú dve krajiny, v ktorých by obyvatelia mohli zaviesť trest smrti pomocou občianskej iniciatívy: Švajčiarsko a Lichtenštajnsko. Ale v týchto krajinách neexistuje žiadny trest smrti a ani tam nikdy nebol pokus zaviesť ho priamou demokraciou. Ba práve naopak: vo Švajčiarsku zrušenie trestu smrti schválilo referendum najskôr v roku 1935 pre obdobie mieru a následne, v roku 1992, aj pre vojnové obdobie (zrušenie bolo vždy súčasťou širšieho balíka právnych opatrení). Ďalší explicitný zákaz trestu smrti vo švajčiarskej ústave schválilo referendum v roku 1999. (Heussner, 1999)

V Spojených štátoch si približne polovica štátov ešte ponecháva trest smrti (v tom majú právomoc štáty). Ucelené spracovanie tejto témy právnikom Heussnerom (1999) dáva vyvážený obraz. Vidno, že americké štáty, či s priamou demokraciou alebo bez nej, majú trest smrti v približne rovnakej miere: z 24 štátov s priamou demokraciou má trest smrti 19 (79 %); z 27 štátov bez priamej demokracie má trest smrti 20 (74 %). Zdá sa však, že všetky štáty bez trestu smrti sú na severe a východe Spojených štátov (s výnimkou Havaja) a všetky štáty s trestom smrti sú na juhu a západe. Ide teda najmä o rozdiel v politickej kultúre: na západe a juhu je podpora trestu smrti – ako aj iných súvisiacich politických otázok – väčšia vo verejnosti aj medzi politikmi, kým na severe a východe je podobne oveľa nižšia vo verejnosti aj medzi politikmi. Podobné rozdiely sever – juh vidíme aj v Európe.

Je pravda, že v niekoľkých štátoch zaviedli trest smrti alebo opätovne zaviedli prostredníctvom občianskych iniciatív, v mnohých krajinách to však bola reakcia ľudí na zrušenie trestu smrti *súdmi* (z dôvodu nezlučiteľnosti s ústavou alebo inými právnymi zásadami) a zároveň väčšina volených zástupcov tiež bola za trest smrti. Takže nebol žiadny rozdiel medzi parlamentným systémom a priamou demokraciou. V iných štátoch nie je žiadna priama demokracia, ale (ešte stále) existuje trest smrti v dôsledku stálej podpory volených politikov. V štáte Oregon bol trest smrti zrušený pomocou občianskej iniciatívy v roku 1914, po čom ho opätovne zaviedli v roku 1920 z iniciatívy parlamentu. (Heussner, 1999)

d. Vplyv demagógov a populistov

Rozvinutím tvrdenia, rozoberaného v predchádzajúcej časti – že priama demokracia by porušovala práva menšín – sa často vyhlasuje, že priama demokracia by poskytla široký priestor populistom a demagógom (pozri okrem iných odkazov prílohu 6-2).

V skutočnosti majú demagógovia oveľa viac príležitostí v čisto zastupiteľskom systéme, v ktorom malá skupina politickej špičky diktuje, čo sa bude diať, a občania sú vykázani za postrannú čiaru. To takmer vždy vedie k nespokojnosti obyvateľov. Jediný spôsob, ktorým môžu vyjadriť nespokojnosť, je hlasovať za populistických politikov, ktorí sľubujú, že naozaj vyčistia „neporiadok“ v krajine, len čo dostanú dostatočnú podporu vo voľbách. V priamej demokracii občania nepotrebujú takýchto „silných vodcov“, pretože sami môžu navrhovať svoje vlastné riešenia a snažiť sa o ich prijatie pomocou občianskych iniciatív a referend. Vo Švajčiarsku nezohrávajú politické osobnosti takmer žiadnu významnú úlohu (pozri citáciu na začiatku 5. kapitoly). Priama demokracia sa oveľa viac orientuje na problémy, zatiaľ čo čisto zastupiteľský systém sa väčšmi orientuje na osoby.

Nepochybne je pravda, že plebiscit využili rôzni diktátori – Hitler, Saddám Husajn, Pinochet, atď. (rovnako ako aj veľa vlád v Európe, ktoré sa rady označujú za demokratické). Plebiscity sú ľudové hlasovania, zorganizované vládnucou väčšinou alebo hlavou štátu zvyčajne so zámerom dať svojim plánom osobitú legitimitu. Zvyčajne sú výsledky plebiscitov nezáväznú, podmienky platnosti prispôsobujú z prípadu na prípad tí, čo majú moc (koniec koncov, chuť platný výsledok), a dosť často sú do jednej určenej otázky vtierané najrôznejšie samostatné problémy, na ktoré môžu hlasujúci povedať iba „áno“ alebo „nie“ ako na jediný kompaktný balík. Plebiscit v Litve v máji 2003 o vstupe do Európskej únie (pri ktorom sa upustilo od normálneho kvóra účasti) a plebiscit o vstupe do NATO, ktorý sa konal v Maďarsku v novembri 1997 sú príkladmi prahov účasti, ktoré boli prispôsobené. Plebiscit, ktorý uskutočnila rakúska vláda v jeseni roku 2000 (v dôsledku sankcií, ktoré európske krajiny uvalili na Rakúsko po tom, čo do vlády vstúpila pravicová FPÖ) je príkladom spojenia mnohých otázok do jediného sformulovaného problému. Bolo položených šesť otázok, na ktoré mohli voliči dať iba jednu odpoveď. Prvá otázka sa pýtala, či sa majú skončiť sankcie, druhá a tretia otázka sa rétoricky pýtala, či by ostatné krajiny neurobili lepšie, keby nezasahovali do rakúskej politiky, a zvyšné tri otázky sa týkali osobitných nariadení v budúcej európskej ústave. Jedna odpoveď na šesť samostatných otázok nie je možná. Vláda a parlament si môžu vyložiť výsledok, ako len chcú, a v každom prípade výsledok nie je záväzný. Keďže v Rakúsku neexistuje referendum občianskej iniciatívy, samotní občania sú bezmocní.

Plebiscity však nemajú nič spoločné s priamou demokraciou. V skutočnej priamej demokracii môže *široká verejnosť* vždy využiť zozbieranie podpisov a prinútiť vládnucu väčšinu, aby uskutočnila referendum. Podmienky upravuje zákon a sú rovnaké pre všetkých – či ide o politiku alebo nie. Okrem toho demokracia vždy implikuje slobodu prejavu, slobodu združovania, slobodu demonštrovať, atď. takže ktokoľvek môže viesť verejnú kampaň, čo sa nikdy nestalo počas spomenutých diktatúr. Silná vládnuca väčšina nepotrebuje ľudové hlasovania: na svoju činnosť už má mandát. Švajčiarska ústava nepovoľuje žiadne plebiscity.

e. Moc peňazí

Podľa tohto argumentu ktokoľvek, kto má dosť peňazí, môže zorganizovať masívnu mediálnu kampaň, využiť ju na usmerňovanie verejnej diskusie a vyhrať boj s pomocou prepracovaných marketingových techník. Bývalý primátor Amsterdamu Schelto Patijn to vyjadril takto: „Referendum proti politike o drogách? Podsvetie je rozhodne pripravené investovať niekoľko miliónov guldenov do nezmenenej politiky. Kúpte si 700 hodín televízie. Tak sa dá kúpiť referendum.“ (Noviny *De Telegraaf*, 13. januára 1997)

Nespochybnujeme, že na niektorých miestach sa na priamu demokraciu vynakladá veľa peňazí. V roku 1998 bola v Spojených štátoch na referendové kampane vynaložená rekordná suma 400 miliónov USD. Z toho najmenej 250 miliónov sa minulo v jedinom štáte: Kalifornii (Smith, 2001; podrobnejšie to rozoberáme v 5. kapitole). V USA existujú veľmi profesionálne organizované kampane, ktoré rozsiahlo využívajú televíziu reklamu a platený zber podpisov.

Aj v tomto prípade sa priama demokracia nesmie porovnávať s neexistujúcou a nedosiahnuteľnou ideálnou situáciou, ale s čisto zastupiteľským systémom, ktorý v súčasnosti existuje. Finančne vplyvné skupiny vynakladajú veľké sumy aj na volebné kampane politických strán a prezidentských kandidátov a na lobovanie s cieľom ovplyvniť zákonodarcov a štátnych zamestnancov. Švajčiarsky parlamentár Gross (2000) správne uvádza, že „moc peňazí v priamej demokracii je v zásade vždy menšia ako v čisto zastupiteľskom systéme. V ňom stačí skupinám, ktoré majú peniaze, ovplyvniť iba malú skupinku politikov. V priamej demokracii musia ovplyvniť celú populáciu a musia to urobiť verejne.“

Po druhé, jednoduché minutie veľkej sumy peňazí nezaručuje priaznivý výsledok. Kritici, napríklad novinár David Broder (2000), uvádzajú príklady kampaní, v ktorých ekonomické záujmové skupiny – firma alebo lobistická skupina – investovali veľa peňazí. Skôr než určíme účinok peňazí je však potrebný systematický a dôkladný výskum všetkých občianskych iniciatív za dlhšie obdobie.

Politologička Elisabeth Gerberová (1999) to urobila. Analyzovala tok peňazí 168 občianskych iniciatív v 8 amerických štátoch. Na rozdiel od toho, čo tvrdia kritici, sa ukazuje, že mocné obchodné záujmy majú pri schvaľovaní zákona za pomoci ľudového referenda relatívne malý úspech. Z iniciatív, ktoré boli z väčšej časti finančne podporované jednotlivými občanmi, bolo 50 % prijatých; z iniciatív, ktoré boli finančne podporované najmä lobistickými skupinami, bolo prijatých iba 31 percent. Elisabeth Gerberová identifikovala niekoľko typov lobistických skupín a pravdepodobnosť prijatia občianskych iniciatív so vzrastajúcou finančnou zainteresovanosťou lobistickej skupiny prudko klesala. Zistila, že témy propagované lobistickými skupinami boli jednoducho menej populárne, a preto bolo aj oveľa ťažšie získavať dobrovoľníkov. Občianske skupiny majú menej peňazí, ale vedia najst' dobrovoľníkov oveľa ľahšie, a tak si to vynahradiť.

Politológovia Donovan, Bowler, McCuan a Fernandez (1998) zistili, že v období rokov 1986 až 1996 bolo v Kalifornii prijatých 40 % všetkých občianskych iniciatív, z čoho iba 14 % občianskych iniciatív iniciovali lobistické skupiny. „Naše údaje odhaľujú, že tieto iniciatívy je v Kalifornii naozaj najťažšie propagovať a peniaze, ktoré zástancovia vydávajú v tejto oblasti, sú do veľkej miery premrhané.“ Ďalší prieskum občianskych iniciatív v Colorade, ktorý robila politologička Anne Campbellová, zistil, že počas obdobia rokov 1966 až 1994 (takmer tri desaťročia) bola pri hlasovacej urne úspešná iba jedna občianska iniciatíva, iniciovaná lobistickou skupinou (IRI, 2005). Ako sme konštatovali v 5. kapitole, lobistické záujmové skupiny boli v skutočnosti úspešnejšie pri marení občianskych iniciatív iných spustením protiiniciatív.

Ale aj tam, kde sú lobistické skupiny jedinými skupinami, ktoré sú schopné spustiť občiansku iniciatívu, sú na tom občania lepšie ako v situácii bez akéhokoľvek referenda občianskej iniciatívy. Matsusaka (2004) to prirovnáva k rodine, v ktorej otec (= zastupiteľský systém) jednohlasne „navrhuje“, aká pizza sa bude jesť. Keď aj matka (= lobistická skupina) môže navrhnúť príchut' pizze, a potom každý (vrátane detí = voliči) môže hlasovať o návrhoch, nikdy to nemôže zhoršiť situáciu detí, aj keď samy nemôžu pizzu navrhnúť. Možnosť, ktorú navrhuje otec, je vždy prítomná, ale keď má matka ešte lepší nápad, môže byť hlasovaním uprednostnený. „Vidíme, že ak sa umožní každému v rodine podávať návrhy, je to zvyčajne na osoh väčšiny. Tento záver platí aj vtedy, keď sa právo podávať návrhy vyhradí určitým členom rodiny. (...) Za predpokladu, že návrhy sa filtrujú hlasovaním väčšinovým pravidlom, jediným spôsobom, akým iniciatívy dostávajú väčšiny do horšej situácie je, ak je možné voličov presvedčiť, aby schválili návrhy proti svojim záujmom.“ (Matsusaka, 2004, str. 12).

Matsusaka tu zdôrazňuje kľúčovú otázku: mnohí kritici priamej demokracie udržiavajú tichý predpoklad, že občanov možno ľahko

presvedčiť, aby hlasovali proti vlastným presvedčeniam a záujmom. V skutočnosti sa to však nelíši od implicitného zdôvodňovania, ktoré sa skrýva za čisto zastupiteľským systémom: že politici lepšie vedia, čo je dobré pre ľudí než ľudia samotní. To je nebezpečná domnienka, pretože otvára dvere politickej diktatúre.

Existuje ešte jedna cesta ako pristupovať k problému veľkých peňazí. Matsusaka systematicky porovnával výsledky referend v Spojených štátoch s výsledkami prieskumov verejnej mienky. Zatiaľ čo usporiadanie referendovej kampane môže privodiť miliónové výdavky, prieskum verejnej mienky sa dá vykonať iba za niekoľko tisíc dolárov. V druhom prípade nedochádza k deformácii v dôsledku vstupu „veľkých peňazí“. Matsusaka analyzoval mimoriadne vysoký počet údajov týkajúcich sa celého 20. storočia. Jeho záver: „Pri každej politike, ktorú mám možnosť skúmať, iniciatíva tlačí politiku v smere, o ktorom väčšina hovorí, že sa ním chce uberať. Nemôžem nájsť *žiadne* dôkazy o tom, že väčšine sa nepáčia politické zmeny spôsobené iniciatívou“. (Matsusaka, 2004, str. xi-xii; tlačené kurzívou v origináli).

Všetky vyššie uvedené informácie sa vzťahujú na Spojené štáty. V Európe nebol urobený takmer žiadny výskum úlohy peňazí v priamej demokracii, pretože peniaze evidentne zohrávajú v Európe oveľa menšiu úlohu. Vo Švajčiarsku bolo niekoľko referend, v ktorých bola vynaložená relatívne vysoká suma, ale výška nákladov nie je porovnateľná so Spojenými štátmi.

Skúsenosti znovu a znovu poukazujú na dôležitosť dvoch prvkov: zdroj fondov organizátorov kampane musí byť prístupný kontrole verejnosti a všetci zainteresovaní účastníci v danej otázke musia dostať dostatočnú možnosť vyjadriť sa. Dôležitosť zverejnenia, pokiaľ ide o financie, ilustrujú nespočetné príklady. Napríklad protijadrová občianska iniciatíva v Montane (1978) mala na kampaň k dispozícii iba 10 000 dolárov. Oponenti občianskej iniciatívy vynaložili 260 000 dolárov. Napriek tomu občianska iniciatíva dosiahla senzačný úspech s podielom 65 % hlasov. Počas kampane bola pozornosť verejnosti sústavne upriamovaná na to, že peniaze oponentov pochádzajú takmer úplne odinakiaľ než z Montany a takisto z jadrového priemyslu. Podobná iniciatíva proti jadrovej energii sa uskutočnila o niečo neskôr v Oregone (1980). Aj tu občianska skupina zvíťazila nad finančnou prevahou priemyslu, pretože mala dostatok príležitosti, aby bolo počuť jej hlas. Vhodne využila „doktrínu spravodlivosti“ (princíp dať príležitosť prezentovať odlišné názory než sú tie, ktoré už boli prezentované), a tak napriek obmedzeným finančným zdrojom bola skupina schopná dostatočne osloviť voličov pomocou rozhlasu a televízie (pozri Cronin, 1989). Je nápadné, že organizácie s množstvom peňazí sa zriedka nadchnú priamou demokraciou: „Vplyvné finančné skupiny tvrdošijne odporujú zavedeniu referenda: v Minnesote, New Jersey, na Rhode Islande. AFL-CIO,

podnikateľské skupiny, obchodné komory v ostatných rokoch znovu a znovu bojovali proti občianskej iniciatíve, často používajúc argument, dosť ironicky, že občianska iniciatíva stojí veľa peňazí, a že ju preto môžu použiť iba bohatšie organizácie.“ (Cronin, 1989)

Je zrejmé, že peniaze vždy majú vplyv na rozhodovanie priamej demokracie. Tento vplyv je však prinajmenšom rovnako vysoký aj v zastupiteľskej demokracii a môže sa kompenzovať vyrovnaním financovania kampaní. Preto „pokrokoví ľudia“ v Kalifornii, napr. Shultz, obhajujú názor absolútne sa nevracať k tradičnému zastupiteľskému systému, požadujú však osobitné opatrenia na obmedzenie úlohy „veľkých peňazí“. Frey a Bohnet (1994, strana 158) uvádzajú: „Nemožno poprieť, že finančne silné strany a lobistické skupiny majú lepšiu možnosť začať iniciatívu a robiť propagandu ako záujmové skupiny, ktoré nie sú finančne silné alebo sú iba slabo organizované. Nemá však zmysel zamerať sa na dosiahnutie úplne rovnostárskej demokracie; vždy budú existovať rozdiely v schopnostiach jednotlivcov a skupín ovplyvňovať smerovanie politiky. Vždy platí, že bohaté a dobre organizované skupiny sú vplyvnejšie. Dôležitou otázkou však nie je, či existujú takéto rozdiely, ale to, kedy sa tieto finančné a organizačné rozdiely prejavia najviac. Lobovanie je o to účinnejšie, čím menej je systém demokratický. Napríklad v diktatúre majú lobistické skupiny vplyv aj bez volieb. V Európskej únii majú záujmové skupiny možnosť vyvíjať väčší vplyv ako v jednotlivých členských štátoch, pretože Európska únia je menej demokratická (Andersen a Eliassen, 1991). Ukazuje sa, že vo Švajčiarsku, aj keď sa v koalícii spoja záujmové skupiny a politická elita, nie vždy tento front presadí svoje. Určite nie vtedy, keď ide o dôležité záležitosti.“

Problém manipulácie verejnosti mediálnymi kampaňami a informačnými monopolmi nie je problémom priamej demokracie; je to problém demokracie ako takej. V tomto kontexte na seba navzájom pôsobia dve reality. Na jednej strane sú masmédiá najmä v súkromných rukách; na druhej strane sa na rozširovanie názorov pomocou médií vzťahuje zásada slobody tlače. To dvojnásobne obmedzuje slobodu slova. Médiá majú tendenciu obhajovať názory svojich vlastníkov a bohatí ľudia alebo skupiny môžu oslovovať verejnosť tým, že si kupujú reklamy a televízne spoty. Na druhej strane občianske iniciatívy bez finančných prostriedkov majú malú možnosť, aby boli ich hlasy vypočuté.

Tento problém nie je možné vyriešiť obmedzením slobody tlače. Takže právny štát by mal predovšetkým organizovať svoje vlastné fórum, ktorého hlavnou funkciou je slúžiť ako scéna pre diskusiu a tvorbu názorov. Takéto fórum by mohlo okrem iného zahŕňať aj nasledovné tri oblasti:

- Nie je absolútne žiaden dôvod na to, aby sa verejný rozhlas a televízia, ktoré sú zväčša financované z daní, mali zaoberať výrobou „zábavy“. Zábava je vo významnej miere komerčnou činnosťou a môžu ju oveľa

lepšie robiť komerčné stanice. Právny štát nemá väčšie dôvody na výrobu jednoduchej zábavy ako napríklad na výrobu slnečných okuliarov alebo potraviny pre psy.

- Úlohy právneho štátu sa odvodzujú od jeho cieľa dosiahnuť rovnosť pred zákonom a ochranu základných práv a slobôd. Z tohto hľadiska je povinnosťou systému verejného vysielania zabezpečiť slobodný prístup k informáciám a kultúrnym produktom, ktoré občania potrebujú, aby sa mohli plne zúčastňovať na verejnom živote.
- Túto povinnosť je nepochybne potrebné chápať v širokom zmysle: zahŕňa dôkladné spravodajstvo, prístup k dôležitým kultúrnym podujatiam, ktoré nepriinášajú komerčné kanály a analytické programy. Kľúčovým poslaním však je podporovať demokratický proces formovania názorov. Organizovaním starostlivo pripravených a vyvážených diskusií, v ktorých zástancovia aj oponenti iniciatívy dostanú rovnaké možnosti vyjadriť sa, možno radikálne zredukovať vplyv ekonomickej nerovnováhy na proces formovania verejnej mienky.
- Štát by mal prijímať opatrenia umožňujúce vznik kultúry vyváženej tvorby verejnej mienky. Verejnoprávne vysielanie môže pri tom zohrávať kľúčovú úlohu za predpokladu, že zostane úplne nezávislé od politických a komerčných síl. Táto nezávislosť musí byť aj viditeľná. Je preto absolútne nevyhnutné, aby bola priama a nepriama reklama z verejného vysielania vylúčená.
- Nemalo by sa priamo zasahovať do tlačových médií. Mayer (1989, str. 118) súhlasí s návrhom „*Aktion Volksentscheid*“ (Achberg, juhozápadné Nemecko) zaviazat' masmédiá (rozhlas, televíziu, tlač s nákladom prevyšujúcim 100 000 výtlačkov), aby uverejňovali občianske iniciatívy a zabezpečili rovnaké príležitosti vyjadriť sa pre ich zástancov aj oponentov. Tento návrh narušuje slobodu tlače. Aj veľké médiá musia mať neobmedzenú možnosť vyjadrovať sa v prospech iniciatívy alebo proti nej. Štát však môže využívať veľké sumy peňazí, ktoré sa v súčasnosti používajú na dotáciu (verejnoprávnych) médií a vládnú propagandu, na financovanie priestoru pre informačnú reklamu v čase konania referenda a volieb. V takomto „verejnom demokratickom priestore na vyjadrenie“ v novinách by sa mala zaručiť zásada rovnakého práva vyjadriť sa aj zástancom aj oponentom. Graficky by sa malo jasne vyznačiť, že ide o „verejný priestor na vyjadrenie“, ktorý má charakter reklamy. Musí sa zabrániť akejkolvek zámene s redakčnými materiálmi.
- Niekoľko týždňov pred referendom by mal každý volič dostať informačný leták, v ktorom sa vysvetľuje podstata návrhu, zástancovia aj oponenti stručne uvádzajú svoje argumenty a politické strany, odborové zväzy, stavovské organizácie, lobistické skupiny, atď. oznamujú svoje

odporúčania ako hlasovať. Takýto typ brožúry je už dlho štandardom vo Švajčiarsku a v rôznych štátoch USA.

Okrem týchto pozitívnych opatrení sú potrebné aj negatívne opatrenia. Výdavky musia byť obmedzené nielen pre parlamentné voľby, ale aj pre referendá. Rozpočty zástancov aj oponentov občianskej iniciatívy sa musia zverejniť. (V časti 5. kapitoly o Kalifornii sme ukázali, prečo sudcovia v USA rozhodujú, že na neobmedzené výdavky na referendá sa vzťahuje zásada slobody slova, pričom prijímajú obmedzenia výdavkov na volebnú kampaň z dôvodu nebezpečenstva korupcie. V Európe sa na tento predmet zvyčajne nazerá celkom odlišne.) Musia sa zverejniť aj mená hlavných subjektov financujúcich kampaň, aj suma ich príspevku, čo je aj prípad v mnohých štátoch USA, vrátane Kalifornie. Je možné garantovať aj minimálnu úroveň financovania. Občianska iniciatíva, ktorá zozbierala potrebný počet podpisov na referendum, v každom prípade dokázala, že udrela na strunu v spoločensky dôležitej téme. To možno odmeniť tým, že sa iniciatívnomu výboru zabezpečí základná úroveň financovania, takže aj iniciatívy s veľmi malou finančnou podporou dostanú príležitosť zviditeľniť sa. Rovnaká zásada platí v mnohých európskych štátoch pre politické strany, ktoré zvyčajne získavajú štátne príspevky na činnosť podľa počtu hlasov vo voľbách. Nie je nijaký dôvod, aby vláda dávala granty politickým stranám, nie však občianskym výborom, ktoré dosiahli stanovený limit podpisov na referendum. Obe predsa preukázali určitú úroveň podpory verejnosti.

Tento balík opatrení by vytvoril priestor pre vyvážené formovanie názorov. Kvalita demokracie závisí vo veľkej miere od kvality jej slobodnej diskusie. Zvyčajne nie je úlohou štátu aktívne zabezpečovať diskusné fóra pre občanov. Občania by mali mať úplnú slobodu organizovať privátne diskusné fóra a ich iniciátori by ich mali slobodne riadiť. Inak je to však v prípade demokratickej diskusie, ktorá bezprostredne predchádza prijímaniu legislatívnych rozhodnutí. V tomto kontexte okrem súkromných fór by mal samotný právny štát vytvoriť osobitné fórum s prístupom pre všetkých občanov tak, aby boli rovnako vypočutí bez ohľadu na svoje finančné prostriedky a zázemie.

f. Malé možnosti vybrúsiť a spresniť otázky

Podľa tohto argumentu by sa mali referendá odmietat', pretože sú príliš „hrubé“ a zjednodušujúce a ponúkajú iba možnosti „áno“ a „nie“. Tento argument použil napríklad bývalý belgický premiér Dehaene („Poznám len málo problémov, ktoré môžete vyriešiť použitím slova áno alebo nie“) na belgickom francúzskom televíznom kanále RTBf 4. októbra 1992.

Avšak z ľudského hľadiska priama demokracia dáva oveľa väčší priestor pre jemnosť a rozlíšenie ako čisto zastupiteľský systém. Pri tom druhom si voliči môžu vyberať spomedzi obmedzeného počtu celkových balíkov politických názorov (bežne nie viac ako 10): z politických programov strán. Tie sa v praxi sa takmer nikdy nezhodujú s možnosťami, ktoré by zvolili sami voliči, ak by mali rozhodovať o tých istých otázkach.

Nedávny Gallupov prieskum verejnej mienky bol príkladom toho, nakoľko závažný je tento problém. V prieskume sa 1 000 amerických voličov vyjadrilo o dvadsiatich súčasných politických problémoch. Ukázalo sa, že majoritné preferencie ľudí boli zmesou takzvané „konzervatívnych“ a takzvané „progresívnych“ názorových hľadísk. Tento mix neodrážal ani jeden stranický program. Napríklad, Američania bežne podporujú vyššiu minimálnu mzdu (82 %), povinnú registráciu strelných zbraní (72 %) a opätovné nadviazanie diplomatických vzťahov s Kubou (56 %). To sú „progresívne“ otázky. Prednostné rasové zaobchádzanie v školách a podnikoch (takzvanú „pozitívnu diskrimináciu“) odmieta 85 % ľudí, 78 % chce všeobecné zníženie daní a 69 % chce, aby sa legalizovalo modlenie sa vo verejných školách. To sú za normálnych okolností skôr konzervatívne ciele. Existujú aj návrhy, ktoré rátajú s podporou verejnosti a iba s veľmi malými sympatiami politickej triedy. Gallupov ústav zistil, že 56 % Američanov je za zavedenie „školských kupónov“. To znamená, že rodiny dostanú peniaze na financovanie slobodného výberu školy namiesto priameho financovania školského systému vládou. Takáto rozsiahla sloboda vzdelávania nie je populárna medzi politikmi, ktorí považujú vzdelanie za jeden zo svojich najdôležitejších prostriedkov ovplyvňovania spoločnosti.

Predpokladajme, že občan podporuje prierez väčšiny vyššie uvedených názorových stanovísk. Nemá nijakú vyhliadku, že nájde stranu, ktorá vyjadruje túto názorovú kombináciu. A aj keby taká strana existovala, je dosť neisté, čo sa stane s daným názorom. Strana predsa môže skončiť v opozícii alebo, ak sa naozaj stane súčasťou vlády, môže tento názor opustiť výmenou za podporu od iných koalíčných strán iným svojím návrhom, aj keby väčšina voličov po celý čas zastávala príslušný názor. Vo väčšine európskych demokracií je hlas ľudu „sčerením hladiny“. Môžu urobiť len jedno: približne vyjadriť podporu tej či onej strane – socialistickej, liberálnej alebo konzervatívnej. Nemajú však možnosť, aby sa ako racionálne bytosti rozhodli v každej otázke na základe jej vlastnej skutkovej podstaty. V takom kontexte je absurdné, aby úradujúci volení zástupcovia hovorili o nedostatku jemného rozlíšenia a vycibrenosti v priamej demokracii.

Je pravda, že vo väčšine referend (nie všetkých; pozri v ďalšej časti) je na výber iba byť za návrh alebo byť proti nemu. Ale aj každé rozhodnutie parlamentu sa robí tak, že jeho členovia hlasujú za návrh alebo proti nemu. Čo však majú kritici na mysli je to, že mienkotvorný proces v rozhodovaní

priamej demokracie ustane rýchlejšie ako v parlamentnom rozhodovaní. V princípe je to realistická námietka. V tradičných referendách iniciátori prichádzajú s vypracovaným návrhom, o ktorom sa následne rozvinie verejná diskusia; voliči však už nemôžu zmeniť návrh, len ho prijať alebo odmietnuť. V parlamente poslanci môžu navrhovať zmeny a doplnenia, v mnohých prípadoch až do hlasovania o návrhu. (Mimochodom, nie je to tak vo všetkých prípadoch: napríklad pri medzinárodných zmluvách, vrátane zmlúv EÚ, parlamenty už zvyčajne nemôžu robiť žiadne ďalšie zmeny a doplnenia.)

Na spresnenie tohto obrazu musíme uviesť, že mienkotvorná fáza občianskej iniciatívy sa často odohráva pred jej verejným začiatkom. V mnohých oblastiach má občianska iniciatíva nádej uspieť, iba ak je podporovaná širokou koalíciou organizácií. V dôsledku toho už návrh nesie pečať diskusie a konzultácií partnerov v takejto koalícii. Extrémne návrhy bez širokej podpory verejnosti takmer nemajú nádej na úspech. Na druhej strane mienkotvorná fáza v súčasnej parlamentnej praxi je často vážne korumpovaná vynútenou stranickou disciplínou a politickým kšeftovaním. Bežne sú to práve vodcovia politických strán, ktorí diktujú, ako má strana alebo jej frakcia hlasovať, a to sa často opiera o kšeftárske obchody medzi politickými stranami. Ak by členovia parlamentu hlasovali skutočne čestne, v súlade so svojím svedomím, deliaca čiara medzi zástancami a oponentmi by sotva sledovala presne stranické línie, zatiaľ čo v súčasnosti to platí pre väčšinu hlasovaní.

Navyše je možné navrhnúť systémy referend tak, aby bol skutočne priestor na predbežné úpravy a voľbu z viacerých možností. Sústavne pribúdajú skúsenosti s takýmito referendami. Jednou z možností, ktorá sa používa v niektorých nemeckých spolkových krajinách, je väzba medzi petičným právom a referendom. Ak skupina občanov chce uskutočniť legislatívny návrh, môže najskôr predložiť návrh ako petíciu parlamentu s relatívne malým počtom podpisov, napr. 0,2 % voličov. Zastupiteľský orgán musí potom návrh buď prijať alebo ho zamietnuť a uviesť dôvody. Ak zastupiteľský orgán návrh prijme, občianska iniciatíva dosiahla svoj cieľ. Ak nie, môže iniciatíva pokračovať s nezmeneným návrhom alebo s návrhom, ktorý bol zmenený a doplnený podľa pripomienok parlamentu. Potom môže podniknúť kroky k referendu za predpokladu, že získa vyššiu hranicu podpisov, napr. 2 % voličov. Túto kombináciu petičného práva a referenda obhajuje v Kalifornii americká „Liga voličiek“ a v Nemecku združenie „*Mehr Demokratie*“ (Viac demokracie – pozri 5. kapitolu, Bavorsko).

Okrem toho sú dve ďalšie možnosti:

- Ak parlament neschváli návrh občanov, môže sformulovať alternatívny návrh. Tento systém existuje napríklad na celoštátnej úrovni vo Švajčiarsku a na úrovni spolkového štátu v Bavorsku. Voliči majú potom

tri možnosti: zvoliť si iniciatívu občanov, zvoliť si parlamentný protinávrh alebo odmietnuť oba návrhy (zvoliť si status quo).

- Občianska iniciatíva môže dokonca stiahnuť svoj vlastný návrh v prospech parlamentného protinávrhu. Tento prístup môže byť užitočný pre iniciatívu občanov vtedy, ak parlamentný protinávrh obsahuje mnohé prvky návrhu občanov a ponechanie oboch návrhov prináša riziká, že oba návrhy budú odmietnuté a väčšina podporí status quo. Príkladom takéhoto postupu je švajčiarska ľudová iniciatíva „Farmári a spotrebitelia za ekologicky orientované poľnohospodárstvo“. Táto populárna iniciatíva mala za cieľ presadiť udeľovanie dotácií iba spoločnostiam, ktoré dodržiavajú prísne ekologické štandardy. Parlament sformuloval protinávrh, ktorý napriek tomu zachoval základné prvky ľudového návrhu. Iniciátori potom svoj návrh stiahli a 9. júna 1996 bol schválený parlamentný protinávrh 77,6 percentami hlasujúcich.

Integrácia petičného práva a legislatívnej občianskej iniciatívy, s možnosťou doplnenia dvoma vyššie uvedenými opatreniami, prináša teda možnosť využiť kompetencie parlamentu na tvorbu dobre uvážených návrhov. Takouto tímovou prácou s legislatívnymi iniciatívami občanov by sa demokratická produktivita parlamentu značne skvalitnila. Petičné právo, niekedy (nesprávne) označované ako občianska iniciatíva, ktoré existuje v niektorých európskych krajinách, je samo o sebe bezvýznamné. Členovia parlamentu nie sú povinní niečo robiť s návrhom občanov a iniciatíva občanov nemá žiadne prostriedky ako odpovedať, ak parlament odmietne alebo ignoruje jej návrh. Ale ako predohra k občianskej iniciatíve má petičné právo nepochybne veľký význam. Dáva iniciatíve možnosť vylepšiť svoj návrh podľa pripomienok parlamentu a vytvoriť zvláštne puto medzi ľudovou iniciatívou a parlamentom, ktoré zároveň upevňuje legitímnosť parlamentu.

Ďalšou možnosťou, ktorú tiež navrhla kalifornská „Liga voličiek“, je organizovať pre iniciatívy občanov verejné vypočutie návrhu. Vo včasnom štádiu iniciatívy občanov, keď bol zozbieraný ešte len relatívne malý počet podpisov, môžu sa uskutočniť verejné vypočutia, čo môže viesť k prepracovaniu a vylepšeniu návrhu.

Vo Švajčiarsku navyše existujú rôzne zaujímavé experimenty s hlasovaním s viacerými možnosťami výberu, ktoré sa robia na úrovni kantónov. V tejto oblasti je priekopníkom kantón Bern; voliči mali napríklad možnosť vybrať si spomedzi piatich rôznych návrhov reorganizácie kantonálneho systému nemocníc (Beedham, 1996). V Berne experimentujú aj so systémom, v ktorom sa hlasujúci nemusia pri legislatívnom návrhu obmedziť na „áno“ alebo „nie“, ale mohli navrhovať aj zmeny a doplnenia. Ešte je priskoro na vyhodnotenie tohto systému a vyvodzovanie nejakých záverov. Sú aj ďalšie možnosti, ktoré zatiaľ nikde nevyskúšali. Napríklad

Benjamin Barber (1984) navrhol umožniť hlasujúcim stupnicu od „rezolútneho „nie“ k „rezolútnemu áno“.

Oponenti priamej demokracie niekedy formulujú svoju výhradu aj iným spôsobom. Tvrdia, že v referendách zohrávajú úlohu aj rozličné problémy, ktoré nijako nesúvisia s návrhom. Ide o jav, známy ako prepájanie. „Referendum sa núka ako nástroj mobilizácie všeobecnej nespokojnosti. Rozšírenie EÚ potom nabehne na plytčinu z dôvodov, ktoré nemajú nič spoločné s rozšírením,“ takto vysvetľoval bývalý komisár EÚ Frits Bolkestein napríklad možné holandské referendum o rozšírení Európskej únie (noviny *NRC Handelsblad*, 9. septembra 2000). Prepájanie je však v ponuke dňa najmä v rámci zastupiteľského systému. Vo voľbách sa predsa miešajú dohromady rozličné otázky a spleť sa rieši iba umelo, keď volič vhodí jediný hlasovací lístok alebo stlačí hlasovacie tlačidlo. To, na čo Bolkestein mieril, neboli referendá iniciované občanmi, ktoré v Holandsku ešte nie sú možné, ale jednorazové plebiscity, vypracované vládou (jediné „referendum“, ktoré holandská ústava umožňuje). V takejto situácii je viac než pravdepodobné, že sa do verejnej diskusie zatiahnu aj iné otázky. Ak predsa občania sami nemôžu iniciovať referendá, musia čakať až na najbližšiu možnosť, ktorú dostanú, aby priamo rozhodli o nejakej otázke. Dovtedy mala ich nespokojnosť čas nahromadiť sa a iba čaká na príležitosť, aby si na niečom uľavila. V tejto knihe však neobhajujeme plebiscity, ale rozumnú priamu demokraciu, v ktorej sami občania môžu kedykoľvek začať iniciatívu na uskutočnenie referenda. Vo švajčiarskej priamej demokracii je fenomén prepájania neznámy. Jednoduchým dôvodom je to, že občania môžu stále rozhodovať o každej otázke a sami môžu začať občianske iniciatívy.

Stručne povedané, ak politikov skutočne znepokojuje „prepájanie“ nesúvisiacich otázok, musia pripustiť viac priamej demokracie.

g. Konflikt so zastupiteľskou demokraciou

Niektorí podopierajú tento argument odôvodnením, že referendumi sa znižuje autorita parlamentu a iní zase, že referendumi sa ohrozuje primát politiky.

Najsťôr si všimnite mylnú predstavu: demokracia sa stotožňuje so „zastupiteľskou demokraciou“, ako keby bolo zastupovanie základom demokracie. Referendá by potom ohrozovali „demokraciu“. V skutočnosti nie je základom demokracie zastúpenie, ale suverenita ľudu. Nie sú to iba diktátori ako Hitler a Stalin, ktorí sami seba predstavovali ako zástupcov ľudu, ale aj rôzni absolutistickí králi v priebehu celej histórie. V 2. kapitole sme ukázali, že čisto zastupiteľský systém je správnu interpretáciou demokracie iba za určitej špeciálnej situácie – a síce vtedy, ak s ním občania súhlasili. Prieskumy však jednotne naznačujú, že k tomu od 70. rokov

minulého storočia nikdy nedošlo: väčšina dôsledne podporuje zavedenie rozhodovania priamou demokraciou.

Inými slovami, argument, že autorita parlamentu sa referendummi znižuje, nie je relevantný. Parlament sám nie je cieľom – parlament tu je pre demokraciu, nie demokracia pre parlament. Preto človek nemôže žiadať, aby sa demokracia obmedzila kvôli parlamentu.

V istom zmysle však, ak by bola zavedená priama demokracia, v skutočnosti by to parlamentu vrátilo hodnotu, pretože občania by boli implicitne vyzývaní k tomu, aby prejavili svoju dôveru každému rozhodnutiu parlamentu. Ak občania nezačnú iniciatívu po tom, čo parlament schváli zákon, môže sa to vždy vysvetľovať ako implicitné gesto dôvery. V čisto zastupiteľskom systéme sa nemôžu ľudia vysloviť proti parlamentu; ale zároveň nemôžu ani vyjadriť svoju dôveru parlamentu, dokonca ani implicitne. Nanajvýš môžu zostať v deň volieb doma; neúčast' sa však môže vysvetľovať veľmi rozdielnymi spôsobmi.

Ak je tu vždy možnosť začať iniciatívu občanov, parlament bude pod tlakom, aby prijímal zákony v zhode s vôľou ľudí. Už sme sa zmienili o možnosti parlamentu prispieť k zlepšeniu návrhov referend, vrátane práva parlamentu predkladať alternatívny návrh.

Tí, čo tvrdia, že referendá poškodzujú dôveryhodnosť parlamentu vo verejnosti, si musia uvedomiť, že verejnosť už dávno stratila svoju vieru v parlament – oveľa skôr než väčšina krajín zaviedla závažné práva priamej demokracie na vnútroštátnej úrovni. V roku 2002 uskutočnil Gallupov ústav rozsiahly prieskum verejnej mienky, v ktorom sa 36 000 ľudí zo 47 krajín pýtali na stupeň ich dôvery k 17 inštitúciám. V tomto zozname figurovala armáda, vláda, školský systém, masmédiá, odborové zväzy, Medzinárodný menový fond, nadnárodné spoločnosti, atď. V tabuľke dôvery boli parlamenty na samom dne: 51 % opýtaných parlamentu dôverovalo málo alebo vôbec a iba 36 % malo miernu až vysokú úroveň dôvery. Mimoriadne nízko bodoval parlament v európskych krajinách. Dve tretiny opýtaných súhlasili s tvrdením, že ich krajina nie je spravovaná podľa vôle väčšiny. Keď im položili otázku: „Uberajú sa veci vo svete zväčša správnym smerom?“ vo väčšine krajín odpovedala kladne menšina: iba 13 % Nemcov, 14 % Talianov, 23 % Holanďanov a 25 % Britov. Povedané inak: nemá zmysel snažiť sa umelo zachrániť česť parlamentu a tváriť sa, že je všetko v poriadku. V krajinách s prevažne zastupiteľským systémom vlády v skutočnosti väčšina ľudí už dávno stratila dôveru v parlament.

Niektorí oponenti referend formulujú svoju výhradu inak: podľa nich sa referendummi oslabuje primát politiky. Ich nevysloveným predpokladom je očividne to, že „politika“ je to isté ako „parlament a vláda“. V ideálnom prípade je však politika fórom, na ktorom sa zúčastňujú všetci občania. Keď uvažujeme o tom takto, priama demokracia nikdy nebude politike uberať na

dôležitosti, ale v skutočnosti jej dá mocnú vzpruhu. Priama demokracia môže viesť k živému a tvorivému politickému fóru.

Mimochodom, *priamy* vplyv referenda občianskej iniciatívy sa nesmie preceňovať. V roku 1996, dôležitom roku pre priamu demokraciu v USA, sa vo všetkých amerických štátoch hlasovalo dovedna v 102 referendách iniciovaných občanmi, pričom v tomto istom roku volení zákonodarcovia prijali vo všetkých štátoch vyše 17 000 zákonov. (Waters, 2002, str. 6) Polovica všetkých amerických štátov má pomerne rozsiahle a často využívané práva priamej demokracie, takže môžeme predpokladať, že aj v jednom z týchto štátov s relatívne širokou úrovňou priamej demokracie vyše 99,9 % zákonov ešte stále prijímajú volení politici. V tomto kontexte je absurdné hovoriť o „narušení“ legislatívneho systému priamou demokraciou. To, čo kritici pravdepodobne majú na mysli, je *nepriamy účinok* referend: politici jednoducho nemôžu presadiť zákony, ktoré nemajú podporu občanov. Musia brať ohľad na názory rôznych skupín obyvateľstva a vopred začať budovať podporu pre svoje návrhy. Kto by už len mohol proti tomu namietat’?

h. Prílišné zaťažovanie a voličská únava

Podľa tohto argumentu referendá chcú od voličov príliš veľa. Príliš veľa sa od nich žiada, kým ich sklon ísť voliť sa znižuje. V dôsledku toho sa vzdávajú zastupovania, pretože zvyčajne sú to ekonomicky slabší obyvatelia, ktorí sa stiahnu najskôr.

Vo Švajčiarsku je už desiatky rokov účasť v parlamentných voľbách okolo 40 % (účasť v referendách je asi 50 %); je nižšia ako účasť v parlamentných voľbách v Nemecku (približne 80 %) alebo v prezidentských voľbách vo Francúzsku (70 % až 80 %) alebo Spojených štátoch (50 % až 60 %).

Relatívne nízka úroveň účasti voličov sa často pripisuje únave z referend. Ak by táto kauzálna súvislosť skutočne existovala, mohla by sa riešiť zvýšením prahu podpisov, ktorý je vo Švajčiarsku veľmi nízky (100 000 pre iniciatívu občanov alebo 2 % voličov). To by relatívne malým skupinám sťažilo začínať občianske iniciatívy, ktoré nenadchnú väčšinu ľudí.

S takýmito závermi však musíme byť opatrní. V čisto zastupiteľskej demokracii občania nemajú takmer žiadnu príležitosť akýmkoľvek spôsobom ovplyvňovať politiku. Môžu len každých niekoľko rokov voliť, čoho sa potom mnohí nedočkavo chopia. V čisto zastupiteľskom systéme je až nechutné málo príležitostí na to, aby sa človek mohol vyjadriť. V dobre rozvinutom systéme priamej demokracie ponuka a dopyt, pokiaľ ide o možnosti vyjadriť názor, sú väčšie v rovnováhe a ľudia cítia, že majú väčšiu slobodu vybrať si medzi zúčastnením sa na rozhodovaní priamo alebo poverením touto zodpovednosťou iných.

Nevieme o žiadnych štúdiách, v ktorých by sa veľká časť ľudí vyslovila v prospech menšieho počtu referend. Naopak, väčšina občanov, ktorí nikdy nehlasujú, sú predsa len zástancami priamej demokracie (Möckli, 1994, str. 184).

Samozrejme, vždy by sa malo nabádať na vysokú účasť v referendách a vo voľbách, ale účasť v referende na úrovni 10 až 20 % nemusí byť nevyhnutne problémom. Zásada poverovania hrá tú istú základnú úlohu v rozhodovaní priamej demokracie ako v parlamentných voľbách (pozri 2. kapitolu). Aj keď v plebiscite hlasuje v skutočnosti iba 10 % voličov, má výsledné rozhodnutie ešte stále oveľa širšiu podporu ako v prípade parlamentného hlasovania, v ktorom prijíma rozhodnutie iba 0,005 % voličov. Tých 10 % voličov v priamom ľudovom hlasovaní má rovnako dobrý mandát ako poslanci parlamentu, navyše disponujú výhodou oveľa vyššej početnosti. Na druhej strane mandát, ktorí nehlasujúci dávajú hlasujúcim v referende, je oveľa obmedzenejší než vo voľbách, pretože na programe je iba jedno špecifické rozhodnutie a nie potenciálne nekonečný rad rozhodnutí o rozličných navzájom sa líšiacich problémoch. To, že chápanie poverovania nie je iba teória, ale je intuitívne uznávané aj širokou verejnosťou, je zjavné aj z toho, čo sme práve spomenuli: veľká väčšina tých, čo sami nikdy nehlasujú, sú predsa len zástancami priamej demokracie. V ozajstnej demokracii v každých voľbách musí mať každý občan slobodu rozhodnúť sa, či chce dať mandát spoluobčanom alebo chce voliť sám. Možno sám zvaží, že jeho odbornosť v spoločenskom rozhodovaní je príliš malá a systematicky dáva mandát iným. Je ale zásadne dôležité, aby občan – a nik iný – posudzoval vlastnú kompetenciu. Absencia volieb (otvorená diktatúra), rovnako ako systém povinnej účasti vo voľbách pripravujú jednotlivcov o ich slobodu plne sa rozhodnúť.

Politológ Kriesi ukázal, že vedomosti o otázke, o ktorej sa má hlasovať, spolu so všeobecným záujmom o politiku, sú nesporne najdôležitejšími faktormi účasti v referendách vo Švajčiarsku. Potvrdilo sa, že úroveň vzdelania, výška príjmu a sociálna príslušnosť iba nevýrazne ovplyvňujú účasť v referendách (vo švajčiarskych voľbách je tento vplyv dokonca nulový). Ukazuje sa tiež, že ženy majú tendenciu hlasovať v referendách zriedkavejšie ako muži (platí to väčšmi pre staršie než mladšie ženy). Zdá sa tiež, že účasť stúpa s vekom po určitý bod, potom má opäť klesajúcu tendenciu, aj keď nie rovnomerne. Tí, čo sa vyjadrili, že sú „plne informovaní“ o otázke referenda, sa na ňom zúčastňovali štyrikrát častejšie ako ľudia, ktorí „boli neinformovaní“. Rozdiel bol iba nepatrne výraznejší, keď bola hlavnou premennou úroveň záujmu o politiku. Keď sa obe premenné zlúčili, bola miera účasti osôb, ktoré boli aj „plne informované“ o predmete referenda, aj pripustili, že sa „veľmi zaujímajú“ o politiku, osemkrát vyššia ako ľudí, ktorí „boli neinformovaní“ o predmete a priznali, že sa

„nezaujímajú“ o politiku. (Kriesi, 2005, str. 118 - 122). Stručne povedané: najdôležitejším dôvodom neúčasti je presvedčenie občana, že o otázke nemá dostatočné vedomosti.

i. Formuláciu otázky je možné zmanipulovať

Podľa tejto námietky je možné položiť v referende otázku spôsobom, ktorý je zavádzajúci. V dôsledku toho môžu voliči hlasovať proti svojmu skutočnému presvedčeniu. Prof. Jan Gijssels (belgické noviny *De Standaard*, 5. novembra 1992) to vyjadril takto: „Neexistuje referendum, ktoré sa nespochybňuje z dôvodu, ako je položená otázka.“

V skutočnosti je formulovanie otázky problémom najmä v plebiscitoch, nie v priamej demokracii. Plebiscity sú nezáväznú ľudové hlasovania, ktoré formulujú vládnuci politici. Často pritom zaraďujú do jednej otázky viacero problémov a manipulujú aj iné podmienky (pozri ďalšie informácie a príklady v bode „d“).

V skutočnej priamej demokracii nemôžu politici nerozvážne meniť formuláciu otázky alebo pravidlá tak, ako sa im to hodí. Zákon určuje podmienky priamej demokracie a tie sú rovnaké pre všetkých občanov, či sú politikmi alebo nie. Navyše priamu demokraciu sotva možno zlučovať s plebiscitmi, ktoré sú vypracúvané vládnuou väčšinou; na jednej strane plebiscity vždy vedú k politickému zneužívaniu a na druhej strane sú aj nepotrebné, pretože parlament a vláda už majú mandát, aby konali. Vo švajčiarskej priamej demokracii nie sú povolené plebiscity vláducej väčšiny. Zákon definuje podmienky konania referenda a stanovuje preň záväzné pravidlá. Všetky zmeny ústavy podliehajú povinnému referendu. Okrem toho jestvuje aj voliteľné (fakultatívne) referendum, pomocou ktorého môžu občania napadnúť zákon, ktorý už bol schválený, a iniciatíva občanov, ktorá môže viesť k referendu, ak sú splnené všetky podmienky. Otázka v referende musí byť vždy vyjadrená jednoducho a objektívne – či už sa to týka návrhu prijatého parlamentom, pri ktorom je jednoduchá otázka, či je človek za alebo proti (v tomto kontexte sa vo Švajčiarsku a v Kalifornii vždy používa štandardizované, neutrálne znenie) alebo občianskej iniciatívy (podporenej požadovaným počtom podpisov). Pri občianskych iniciatívach je jednoduché právne stanoviť (ako sa to robí vo Švajčiarsku), že sa iniciatíva vzťahuje iba na jednu záležitosť. Keďže vo Švajčiarsku je názov občianskej iniciatívy súčasťou otázky v referende, „Bundeskanzlei“ (ministerstvo všeobecných záležitostí) môže odmietnuť občiansku iniciatívu, ak má zjavne zavádzajúci názov.

Príklady konfliktu vo všetkých týchto záležitostiach sú extrémne zriedkavé. Je to otázka nielen predpisov, ale aj demokratickej kultúry. Keďže sú referendá a občianske iniciatívy v štátoch ako Švajčiarsko, Kalifornia,

Oregon, Bavorsko atď., na dennom poriadku, sú pre politikov a štátnych zamestnancov, zvyknutých s nimi narábať transparentným spôsobom, ohľaduplným voči občanom, bežnou prácou, rovnako ako je konanie bežných volieb zvyčajne bezchybné v európskych krajinách, ktoré majú s nimi dlhoročné skúsenosti. Je takmer nepredstaviteľné, že by vládnuca politická strana, napríklad v Holandsku, využila svoje postavenie na zmanipulovanie volieb sfalšovaním pravidiel. Jedného dňa bude rovnako nemysliteľné, že by holandské politické strany zneužili rozhodovací proces priamej demokracie, aby dosiahli to, čo chcú.

Ťažkosti s formulovaním otázky môžu vzniknúť najmä v situáciách, keď ľudia musia hlasovať „áno“, ak sú „proti“ nejakej veci, alebo naopak. Toto bol napríklad prípad prvých referend v Taliansku: v roku 1974 odporcovia rozvodu museli hlasovať „áno“ (Budge, 1996). Belfortské referendum v Gente (1997) je ďalším príkladom: mestské zastupiteľstvo sformulovalo otázku tak, že odporcovia parkoviska v Belforte museli hlasovať „áno“. Iničiátori proti tomu protestovali. Nakoniec sa ich obavy ukázali neopodstatnené: voliči naozaj vedeli, ako odovzdať svoj hlas. Zdá sa, že neexistuje presvedčivý príklad referenda, v ktorom by majoritný názor nezvíťazil pre nepochopenia otázky voličmi.

A nakoniec – azda s rizikom, že náš text sa stáva monotónny – mali by sme na tomto mieste znova zopakovať, že odporcovia priamej demokracie používajú úplne odlišné kritériá na zastupiteľské rozhodovanie a priame rozhodovanie. V zastupiteľskom rozhodovaní sú voliči bežne ponechaní úplne a znechucujúco v nevedomosti o dôsledkoch svojho hlasovania vo voľbách. Nepoznajú skrytú agendu strán; nevedia, aká vládna koalícia sa vytvorí, aký bude vládny program. Programy strán napovedajú málo. Napríklad neuvádzajú, ktoré body budú okamžite vypustené počas koalíčných rokovaní. Medzinárodné zmluvy, dane, napr. daň na naftu, zrušenie povinnej vojenskej služby, atď. (holandské príklady) sa po voľbách občanom jednoducho vnútiť. Zložité podrobnosti týchto záležitostí často zostávajú úplne neviditeľné v zastupiteľskej „formulácii otázky“ – vo volebnom programe. V prípade rozhodovania priamou demokraciou je obraz oveľa zreteľnejší: ľudia takmer vždy dosť presne vedia, za čo alebo proti čomu hlasujú. Napriek tomu odporcovia ľudového referenda nečestne tvrdia, že pri rozhodovaní priamou demokraciou sa občania musia potýkať s „nejednoznačným formulovaním otázky“.

j. Konzervativizmus alebo zapálení aktivisti

Podľa niektorých referendum bráni pokroku, pretože široká verejnosť má sklon k zachovaniu jestvujúceho stavu. Iní tvrdia presný opak: že oddaní

aktivisti môžu využiť referendá na to, aby premohli demokraciu, pretože „tichá väčšina“ sa zvyčajne na hlasovaní nezúčastňuje.

Čo presne sa však myslí pod „pokrokom“ a aké stanoviská možno presne označiť za „ľavicové“ alebo „pravícové“, je politickým úsudkom, ktorý by sa nemal ponechávať stúpencom technokracie. Strany zelených v Nemecku a Holandsku napríklad podporujú rozsiahlu európsku integráciu na základe toho, čo sami považujú za „progresívne“ argumenty, zatiaľ čo ich sesterské strany v Škandinávii a v Spojenom kráľovstve sú z rovnako „progresívnych“ dôvodov v skutočnosti veľmi euroskeptické. Ak sa „progresívne“ strany snažia blokovat’ redukciu sociálneho zabezpečenia – ktoré vládnuci konzervatívci považujú za „nevyhnutnú modernizáciu“ – je to „progresívna“ alebo „konzervatívna“ reakcia?

Ak však bližšie skúmame správanie politikov, vidíme samozrejme, že v niektorých prípadoch tvrdohlavo vzdorujú pokroku. Samotná priama demokracia je toho príkladom, rovnako ako zavedenie školských kupónov, ktoré vymaňujú vzdelávací systém z moci štátu. Lahko by sme ukázali, že sú to modernizácie, bez ktorých môže spoločnosť v 21. storočí len ťažko fungovať. Pre obe opatrenia sa už podarilo získať drvivú väčšinu obyvateľov, ale politici ich blokujú, pretože v tomto prípade práve oni majú záujem na zachovaní status quo. V iných ohľadoch sú politici naozaj „progresívnejší“ ako občania, ale môže to mať jasne negatívne výsledky. Napríklad v bode „b“ v predchádzajúcej časti sme videli, že politici bežne chcú väčší verejný sektor ako občania (sledujú tým aj vlastný záujem, pretože to zväčšuje ich moc). V dôsledku toho čisto zastupiteľské systémy vedú k väčším schodkom rozpočtov ako systémy priamej demokracie.

Integrovaná demokracia má aj nástroje na použitie brzdy, aby spomalila politikov, ktorí príliš predbiehajú verejnosť (voliteľné a povinné referendum), aj nástroje, ktoré môže verejnosť využiť, aby šliapla na plyn, ak volení politici nie sú ochotní dostatočne rýchlo zmeniť kurz (občianska iniciatíva). Obhajujeme zavedenie brzdy aj plynu. Tu a tam aj odporcovia referend – keď sú napríklad okolnosťami donútení – umožnia určitú priamu demokraciu zavedením formy referenda (najradšej obmedzujúceho sa na relatívne nevinné voliteľné referendum), ktorým môžu občania iba vysloviť svoje „nie“ zákonom, ktoré už politici prijali.

Pohľad na prax referenda vo Švajčiarsku a v amerických štátoch naznačuje, že konzervatívne a progresívne skupiny sú v referendách rôzne úspešné. Vo Švajčiarsku dlhé desaťročia využívali občiansku iniciatívu najmä progresívne skupiny, kým voliteľné referendum bolo skôr nástrojom pre konzervatívne skupiny; v posledných rokoch je však toto rozlišovanie čoraz menej výrazné. Progresívne skupiny získali väčšinu v ostatných desaťročiach v iniciatívach, medzi ktorými sú tie, čo podporujú poskytovanie heroínu drogovo závislým, ochranu zamestnancov pred dôsledkami 24-hodinovej

ekonomiky, vstup do Organizácie Spojených národov, podporu environmentálne bezpečného poľnohospodárstva, ustanovenie z roku 1994, aby s účinkom od roku 2004 sa musel náklad cez Alpy dopravovať vlakom, zahrnutie protirasistického článku do švajčiarskej ústavy, zvýšenie dane na benzín, zavedenie skutkovej podstaty znásilnenia v manželstve ako trestného činu, obmedzenia, týkajúce sa genetickej modifikácie organizmov, zavedenie civilnej služby ako alternatívy povinnej vojenskej služby, moratórium na výstavbu jadrových elektrární, niekoľkých daní o využívaní vozidiel a nákladných vozidiel a zrušenie trestu smrti aj v čase vojny. Konzervatívci získali súhlas pre opatrenia, medzi ktorými sú trest doživotia pre tých sexuálnych páchatel'ov, ktorí sú podľa odborníkov mimoriadne nebezpeční a neliečiteľní, niekoľko pravidiel na zníženie rozpočtových schodkov, ukončenie niektorých vládnych grantov, ako aj odmietnutie niekoľkých progresívnych návrhov či už vlády alebo občianskych iniciatív (Butler a Ranny, 1994; Kaufmann a spolupracovníci, 2005).

V posledných desaťročiach „progresívne“ skupiny v Kalifornii úspešne využili referendá na predkladanie návrhov, vrátane návrhov na lepšiu environmentálnu legislatívu, legalizované využívanie marihuany na liečebné účely, zvýšenie minimálnej mzdy, obmedzenie účinku financovania kampane vo voľbách, zvýšenie dane na cigarety, zákaz rôznych toxických látok, zabezpečenie niekoľkých opatrení na ochranu zvierat, stanovenie minimálnych výšok školských rozpočtov a zavedenie rozličných požiadaviek slobodného prístupu k informáciám v prospech spotrebiteľov a voličov. „Konzervatívci“ získali väčšinu okrem iného pri návrhoch na zníženie dane z príjmov a majetkovej dane, prísnejšie rozsudky pre recidivistov, ukončenie bilingválneho vzdelávania, ukončenie „pozitívnej diskriminácie“, ukončenie určitých vládnych služieb pre nelegálnych imigrantov, umožnenie platenej práce väzňom a zavedenie povinného referenda pre navrhované zvýšenia miestnych daní a taríf (Allswang, 2000). Hajnal a Louch (2001, str. vii) dospeli k záveru, že v 80. rokoch minulého storočia mali zástancovia demokratov aj republikánov presne rovnakú pravdepodobnosť (62 %), že budú víťaznou stranou v ľudovom hlasovaní; v 90. rokoch boli republikáni na strane víťazov iba o 2 % častejšie ako stúpenci demokratov. Tak sa vzájomne udržiavajú prakticky v rovnováhe.

Opačné tvrdenie, že oddaní aktivisti sa môžu zmocniť priamej demokracie, aby presadili svoje extrémistické návrhy, obsahuje rovnako málo pravdy. Švajčiarska a americká prax jasne svedčia o tom, že voliči sú mimoriadne opatrní. Ak aktivisti chcú, aby bol návrh prijatý, musia použiť občiansku iniciatívu. V 5. kapitole sme už videli, že vo Švajčiarsku voliči schvália iba 10 % občianskych iniciatív; v Kalifornii je to 40 %, ale vzhľadom na to, že veľa občianskych iniciatív súdy následne zrušia, ich konečný počet sa tak isto blíži

k 10 %. Ak sú voliči neistí, sú náchylní hlasovať proti občianskym iniciatívam.

V určitých ohľadoch majú malé, zaniietené skupiny v skutočnosti väčšie šance v striktné zastupiteľských systémoch. Koniec koncov v takých systémoch musia presvedčiť iba malý počet politikov. Európski nacionalisti sú typickým príkladom malej skupiny aktivistov, ktorá má oveľa väčší vplyv na nedemokratický vývoj v Európskej únii pomocou zastupiteľských systémov (dôkazom je napríklad projekt európskej ústavy) než aký by mala v priamej demokracii. Jediným dôvodom, prečo bola európska ústava dočasne odložená na neurčito, je výsledok referend v Holandsku a vo Francúzsku.

k. Lepšie nástroje ako referendum

Prvou reakciou politikov, keď sú konfrontovaní s volaním po priamej demokracii, je jednoducho ho ignorovať. Ak však volanie pokračuje a stupňuje sa, príde chvíľa, keď sa už ďalej ignorovať nedá. Politici spolu s tými, čo sa s nimi identifikujú, často potom pristúpia k návrhu alternatívnych opatrení, ktoré majú na jednej strane ukázať, že nie sú hluchí k požiadavke väčšej demokracie zo strany verejnosti, ale ktoré – na druhej strane – nie sú pre tých, čo sú pri moci, natoľko hrozbou ako referendá občianskej iniciatívy. To sa potom prezentuje ako snaha nájsť nástroje, ktoré fungujú „lepšie“ ako referendá. Tak to bolo napríklad v Belgicku, kde sa priama demokracia umiestnila na horných priečkach politickej agendy pod tlakom masových demonštrácií („biele pochody“) v druhej polovici 90. rokov, ale kde sa politici v súčasnosti vracajú k svojim starým stanoviskám a sťahujú svoju niekdajšiu podporu referendám občianskej iniciatívy.

V tomto kontexte novinár Filip Rogiers cituje argument belgického politika Dirka Holemansa za „dialogickú“ namiesto „priamej“ demokracie: „Dialogická demokracia,“ hovorí Holemans, „sa od základu líši od priamej demokracie. V druhom prípade vstupuje do politiky trhový model. Začína sa to myšlienkou, že ak urobíte prieskum, dostanete aj prehľad, ktoré záležitosti v spoločnosti sú aktuálne – zatiaľ čo demokracia v skutočnosti znamená, že ľuďom dávate možnosť spochybňovať svoje vlastné videnie a prípadne ho zmeniť. Iba takýmto spôsobom vytvárate spoločenskú podporu pre nevyhnutné zmeny.“

„Dialogická demokracia nie je priama demokracia, má ďaleko od všimania si a sčítavania názorov, vyjadrených „áno“ a „nie“. Nie je to ani plachý spôsob dať viac legitimitnosti zastupiteľskej demokracii. Je to len iné slovo pre demokraciu. Klasickým príkladom je koncepcia občianskych fór. V meste alebo obci sa spojí okolo určitej otázky reprezentatívna skupina občanov. Dostanú všetky možné príležitosti a zdroje, aby sformulovali dôkladne premyslený posudok. Môžu si vypočúť svedkov a odborníkov. Na konci

svojho zasadnutia vynášajú úsudok a navrhujú riešenie. Nemusí to byť konsenzus; jednohlasnosť nie je potrebná. Aj občania, ktorým sa nepodarilo presadiť svoj názor, chápu aspoň dôvod konečného rozhodnutia. Bol tu dialóg a konfrontácia, názory sa menili.“ (Knack, 19. februára 2000).

Taktika tejto argumentácie proti priamej demokracii je jasná. Priama demokracia za pomoci referendum občianskej iniciatívy sa najskôr prezentuje ako typ prieskumu trhu, zbaveného akejkoľvek spoločenskej diskusie alebo formovania mienky. Samozrejme, nikomu sa to nemôže zdať naozaj príťažlivé. Potom sa prezentuje alternatíva „dialogickej“ demokracie, v ktorej občania skutočne dostávajú informácie, diskutujú spolu o veciach a potenciálne menia názory. Zahmlenie pojmov, ku ktorému tu dochádza, je zahmlievaním dvoch párov opačných pozícií: „skutočné formovanie spoločenskej mienky“ verzus „žiadne formovanie mienky“, a „ľudová suverenita“ verzus „žiadna ľudová suverenita“. Holemans a Rogiers odmietajú referendum občianskej iniciatívy na základe prvého páru tvrdiac, že formovanie spoločenskej mienky je základné a je nezlučiteľné s referendom, a potom podporujú alternatívu, ktorá zaručuje veľa tzv. formovania mienky, ale, žiaľ, vzdáva sa suverenity ľudu.

Je však absurdné tvrdiť, že referendum občianskej iniciatívy sa nemôže spájať s intenzívnym procesom formovania spoločenskej mienky. Vyjadrené ešte energetickejšie, existujú dôvody *a priori*, že spoločenská diskusia bude oveľa intenzívnejšia pri záväzných referendách ako pri občianskych fórach, pretože v prvom prípade sa na procese zúčastňuje oveľa viac občanov a sú motivovanejšia diskutovať o záležitosti, pretože vedia, že oni urobia konečné rozhodnutie. Ani Rogiers ani Holemans sa vôbec nesnažia podporovať svoj východiskový predpoklad. Jednoducho iba trvajú na nezlučiteľnosti ľudového referenda a formovania spoločenskej mienky ako na niečom, čo je zrejmé a dúfajú, že čitateľ s tým bude slepo súhlasiť. Potom sú prezentované „alternatívy“ (napríklad občianske fóra) ako pracovné metódy, ktoré skutočne zaručujú formovanie spoločenskej mienky, pričom sa oslabeniu suverenity, ktoré sa s touto „alternatívou“ spája, venuje čo najmenej pozornosti a sústavne sa prezentuje ako niečo prijateľné. Rogiers nepriamo naznačuje, že občania sa nespájajú z vlastnej iniciatívy, ale že sa vytvára „reprezentatívna skupina“. Kým? Rogiers to nehovorí, ale odpoveďou samozrejme je: Volenými politikmi. Občania sa sami nekonštituujú ako suverénny orgán, nie: „...dostávajú všetky možné príležitosti a zdroje, aby vytvorili premyslený názor“. Dostávajú? Kto im ich dáva? Explicitná odpoveď opäť už dlho mešká. A na konci cesty občania neprijímajú suverénne rozhodnutie. Nie, oni „...navrhujú riešenie“. Komu? A kto prijíma alebo zamietá riešenie? Implicitná odpoveď znovu znie: Politici.

Politológ Van Prague (2000) systematicky porovnával voliteľné (fakultatívne) referendum s dvoma inými nástrojmi „participatívnej

demokracie“, ktoré holandskí politici obľubujú: občiansky prieskum (označovaný aj ako občianske fórum alebo občiansky monitor) a interaktívnu tvorbu politiky (označovanú aj ako proces otvoreného plánu). V občianskom prieskume – podľa inštrukcií štátnych zamestnancov alebo politikov – dostáva ustanovená skupina občanov pravidelne otázky o najrôznejších záležitostiach. V interaktívnom vytváraní politiky ľudí pozývajú, aby sa zúčastnili na zasadnutiach, na ktorých občania spolu so štátnymi zamestnancami a/alebo politikmi vypracovávajú plány na riešenie osobitného problému, ktorý administratíva určí.

Van Praag poukazuje na to, že občiansky prieskum a interaktívny proces tvorby politiky sa uskutočňujú z iniciatívy orgánov, zatiaľ čo referendum sa koná z iniciatívy občanov; že verejná diskusia pri občianskom prieskume a interaktívnej tvorbe politiky je oveľa menej intenzívna a že je zapojených oveľa menej občanov ako pri referende; že postavenie štátnych zamestnancov a politikov je pri občianskom prieskume a pri interaktívnej tvorbe politiky oveľa dominantnejšie ako pri referende. Van Praag uzatvára, že z týchto dôvodov je referendum nástroj, ktorý slúži občanom, a občiansky prieskum a interaktívna tvorba politiky sú nástroje v službách oficiálnych politických činiteľov.

Mimochodom, osobitne vo vzťahu k návrhu Rogiersa a Holemansa stojí za povšimnutie, že Van Praag, ktorý uskutočnil štúdie o úrovni a kvalite verejnej diskusie pri niekoľkých obecných referendách v Holandsku, správne upozorňuje, že proces formovania mienky u občanov, využívajúci občianske prieskumy, je oveľa menej dôkladný ako pri referendách: „Je navyše zaujímavé, že v prieskume sa žiada názor občanov na záležitosti, o ktorých rozmýšľali iba zriedkavo alebo vôbec nie. Je tu teda nebezpečenstvo, že záznam občianskych názorov výlučne formou prieskumu predstavuje iba momentálny zbežný prehľad, ktorý sa ľahko môže zmeniť vplyvom nových argumentov. To platí, hoci v menšej miere, aj na prieskum s viacerými možnosťami, v ktorých sú občania nabádaní zamýšľať sa nad alternatívnymi politickými myšlienkami. Táto námietka platí v oveľa menšej miere na výsledok referenda. Prínosom verejnej diskusie, ktorú vyprovokovalo referendum je, že všetci občania sú konfrontovaní s niekoľkými argumentmi počas dlhšieho obdobia. Formovanie mienky občanov sa zvyčajne lepšie vykryštalizuje po niekoľkých týždňoch a menej ľahko sa bude meniť vplyvom nových informácií.

Referendum je preto medzi ľuďmi, ako sa zdá, najobľúbenejšia administratívna inovácia. V roku 1998 holandský Sociálny a kultúrny plánovací výbor (1999, str. 37) urobil prieskum všeobecnej podpory piatich navrhnutých inovácií v Holandsku. Referendum s 80-percentnou úrovňou podpory skórovalo najvyššie, za ním tesne nasledovalo zavedenie volených starostov (71 %), systém volebných obvodov pre parlamentné voľby (55 %),

zavedenie voleného predsedu vlády (54 %) a premena Holandska na republiku (10 %). Prieskum priniesol takmer zhodné výsledky s prieskumom z roku 1972, s tými istými otázkami, keď sa na čele tiež umiestnilo referendum s podporou 62 percent.

I. Nebezpečenstvo pre krajinu

Tento argument sa okrem iných krajín často používa v Belgicku.

Aj tu by sme predovšetkým mali upozorniť na to, že štát je tu pre ľudí a nie ľudia pre štát. Ak môže štát pretrvávajúť len potláčaním rozvoja demokracie, potom štát nemá žiadne právo na existenciu (vo svojej súčasnej forme), pretože to očividne nie je to, čo si ľudia želajú.

Belgická „kráľovská polemika“ – diskusia o návrate kráľa Leopolda z exilu po druhej svetovej vojne – sa vonkoncom nemôže používať ako argument proti priamej demokracii. Musíme zreteľne rozlišovať medzi záväznými referendumami občianskej iniciatívy a takzvanými „plebiscitmi“ alebo „ľudovými hlasovaniami“. Tie druhé organizujú tí, čo majú moc, aby vytvorili pre svoje vlastné plány osobitnú legitimitu (pozri viac informácií a príkladov v bode „c“).

V prípade belgickej kráľovskej polemiky bol plebiscit pre politickú elitu posledným riešením, ako sa dostať z patovej situácie, ktorá sa vytvorila v zastupiteľskom systéme. Po tom, čo tento systém úplne uviazol na mŕtvom bode, zaznela žiadosť o zásah zhora (*deus ex machina*) pomocou plebiscitu.

Plebiscit z roku 1950 v Belgicku bol v každom ohľade zlou karikatúrou rozhodovania priamou demokraciou. V prvom rade, výsledok hlasovania nebol záväzný (a nakoniec to bola menšina, ktorá v tejto otázke presadila svoje). Po druhé, plebiscit nevznikol z iniciatívy národa, ale z iniciatívy politickej triedy po tom, čo jej príslušníci sami spôsobili, že sa situácia úplne zamotala. Po tretie, všetky politické strany a sám kráľ použili rôzne kritériá na výklad jeho výsledku. „Počas formovania prvej vlády Eyskensa v lete 1949 vzniesli socialisti požiadavku 66 %, ale liberáli rozlišovali: pre nich 70 % alebo viac znamenalo okamžitý návrat kráľa, menej ako 55 % jeho okamžitú abdikáciu a číslo medzi tým by bolo odporúčaním pre parlament. (...) Pre Paul-Henriho Spaaka, 66 %, počítaných celoštátne, bolo dostatočných, ale predseda Belgickej socialistickej strany Buset požadoval najmenej 60 %-nú väčšinu vo valónskych provinciách, v Bruseli a vo Flámsku. Potom sa debata o plebiscite ešte zintenzívnila a boli formulované nové prahy.“ (Dewachter, 1992) Samotný kráľ stanovil prah na 55 %, ale nakoniec nedošlo k žiadnej všeobecnej dohode o výklade výsledku v rámci politickej triedy. Nečudo, že celá záležitosť sa skončila chaosom. V celom Belgicku podporilo návrat kráľa 58 % voličov, ale kým vo Flámsku za jeho návrat hlasovala väčšina, vo

valónskych provinciách bola väčšina proti. Následne výsledok odmietlo niekoľko sociálnych skupín a strán a pokúsili sa blokovat' návrat kráľa. Leopold napriek tomu súhlasil s abdikáciou, keď jeho syn dosiahol vek 21 rokov a Baudouin bol vyhlásený za kráľa na druhý deň po abdikácii Leopolda.

Kráľovská polemika sa uvádza ako príklad na ilustráciu toho, že rôzne jazykové komunity môžu hlasovať odlišne, a že to môže krajinu zničiť. Tu je potrebné uviesť dve základné poznámky. Po prvé, nie je pravda, že odlišné výsledky hlasovania v rámci rôznych jazykových skupín automaticky ohrozujú federálnu jednotu. Vo Švajčiarsku možno nájsť mnoho príkladov takýchto rozdielnych výsledkov hlasovania. Napríklad väčšina francúzsky hovoriacich Švajčiarov hlasovala v decembri 1992 za vstup krajiny do európskeho hospodárskeho priestoru, zatiaľ čo väčšina majoritných nemecky hovoriacich občanov hlasovala proti (čo v konečnom dôsledku prinieslo celkovú väčšinu celoštátne). V septembri 1997 väčšina nemecky hovoriacich Švajčiarov schválila zníženie dávky v nezamestnanosti, zatiaľ čo francúzsky hovoriaci občania odmietli tento zákon veľkou väčšinou (čo v konečnom dôsledku znamenalo tesnú väčšinu celoštátne). Tieto výsledky nevedli k „napätiam v komunitách“. Po druhé, takéto problémy sa budú vyskytovať oveľa zriedkavejšie, ak bude existovať dôsledná štruktúra federálneho štátu. Iba o tých otázkach, o ktorých sa musí rozhodovať na širšej úrovni z dôvodu povahy samotných záležitostí, sa musí hlasovať na tejto úrovni. Vo federálnom kontexte by logickým výsledkom „kráľovskej polemiky“ bolo to, že Flámsko by si udržalo monarchiu a valónske provincie nie, pretože v prípade „kráľovskej polemiky“ neexistuje absolútne žiadny praktický dôvod, prečo by jedno spoločenstvo muselo odovzdať tento bod väčšine v inom spoločenstve. Problém vznikol preto, lebo rozhodovanie sa konalo v kontexte autoritatívneho a jednotného štátu.

Prílohy

6-1: Ako bola v Nemecku po druhej svetovej vojne v tichosti odstránená priama demokracia.

Po prvej svetovej vojne sa nemecká ríša stala republikou, ktorej hlavným mestom bol Weimar. V roku 1919 nadobudla účinnosť Ústava Weimarskej republiky, ktorá obsahovala zásadu referenda napodobujúc tak švajčiarsky príklad. V praxi však nemohlo referendum fungovať predovšetkým preto, že pre účasť platilo 50-percentné kvórum. Presnejšie povedané, podľa ústavy sa toto kvórum vzťahovalo iba na opravné referendum, nie na občiansku

iniciatívu. Napriek tomu sa v praxi požadovalo aj pri občianskych iniciatívach.

Napokon sa uskutočnili len dve referendá, pričom obe boli neúspešné, pretože sa nedosiahla predpísaná účasť (kvórum). Jedna iniciatíva v roku 1926 sa týkala vyvlastnenia majetku aristokracie. Vidiecka šľachta žiadala mimoriadne vysoké odškodnenie za majetky, ktoré jej boli skonfiškované po prvej svetovej vojne. V čase prudkej inflácie to mohol štát zabezpečiť iba masívnym zdanením bežných občanov. S ľudovou iniciatívou proti tomuto opatreniu začala komunistická strana; socialisti a mnohé občianske skupiny ju podporili. Proti tejto iniciatíve bola zorganizovaná „matka všetkých bojkotov“: vplyvní zástancovia aristokracie otvorene vyzvali na bojkot, v čom ich podporila väčšina tlače. Keďže za takýchto okolností šli hlasovať iba stúpenci iniciatívy, *de facto* to znamenalo porušenie princípu tajnosti hlasovania. Najmä vo vidieckych oblastiach zostali po hrozbách veľkostatkárov a majiteľov tovární mnohí robotníci a maloroľníci doma. Hlasovalo iba 39 % voličov, z nich 98,5 % sa vyslovilo za iniciatívu. Praha 50 % sa nedosiahol a tak pozemková aristokracia vyhrala svoj boj vďaka vysokému kvóru na účasť. V roku 1929 zorganizovali pravicové strany referendum o reparáciách. Na referende sa zúčastnilo iba 14,6 % voličov a jeho výsledok bol preto tiež vyhlásený za neplatný. V roku 1932 socialisti začali ďalšiu občiansku iniciatívu, ktorá požadovala zvýšenie miezd. V tom čase už bol parlament paralyzovaný a vláda fungovala len vďaka použitiu mimoriadnych zákonov. Vláda zareagovala na iniciatívu socialistov zvýšením mzdy, tak sa občianska iniciatíva predčasne skončila.

Počas Weimarskej republiky neboli teda občianske iniciatívy nikdy odmenené formálnym úspechom. Všetka legislatívna právomoc zostala v rukách parlamentu. Tento parlament preniesol v marci 1933 celú právomoc pomocou neslávne známeho „*Ermächtigungsgesetz*“ (splnomocňujúceho zákona) na Adolfa Hitlera, aj keď nacisti nikdy v žiadnych voľbách nezískali podporu väčšiny nemeckých občanov.

Tieto fakty jasne spochybňujú tvrdenie, že nacisti sa dostali k moci demokratickým spôsobom. V skutočnosti sa nacisti dostali k moci pomocou *zastupiteľského systému*. Väčšina občanov nikdy nevolila nacistov v čase, keď väčšinu svojich skutočných plánov ešte zahmlievali a tajili. Ak by nacisti predložili obyvateľstvu v referende svoje skutočné úmysly – vrátane páchania genocídy a rozpútania agresívnych vojen – je prakticky nepredstaviteľné, že by získali väčšinu hlasov. Čo si sám Hitler myslel o (priamej) demokracii, je zrejmé z jeho argumentácie proti „parlamentnej demokracii“ v knihe „*Mein Kampf*“: „V protiklade k nej stojí skutočná germánska demokracia, so slobodnou voľbou vodcu, ktorý sa zaviazal prijať celú zodpovednosť za čokoľvek, čo sa rozhodne urobiť alebo neurobiť. V nej (germánskej demokracii) nie sú žiadne ľudové hlasovania väčšiny o jednotlivých otázkach,

iba poslanie (Hitler používa toto slovo, ktoré má podtón „osudu“) jedinej osoby, ktorá potom musí stáť za svojimi rozhodnutiami celou svojou silou a celou svojou bytosťou.“ (Hitler, 1943/1925, str. 99) V reči o „Führerstaat“ k 800 členom strany 29. apríla 1937, Hitler vyslovil svoju predstavu ešte jasnejšie. Štát „má právo prevziať diktátorskú moc a povinnosť nútiť iných poslúchať ju. Preto náš štát nie je postavený na ľudových hlasovaniach – to by som chcel zdôrazniť – ale namiesto toho je našou snahou presvedčiť ľud o potrebnosti všetkého toho, čo sa udeje. (...) Mohli by mi možno povedať: ‚Áno, ale ty si tiež mal referendum.‘ Ale ja som najskôr konal. Najskôr som konal a až potom som chcel ukázať zvyšku sveta, že ma nemecký ľud podporuje. To bol preň dôvod. Keby som bol presvedčený, že nemecký ľud by možno s nami nesúhlasil, bol by som napriek tomu konal, ale potom by som nerobil referendum“. (Reč publikovaná *Freiom*, 1987, str. 190 - 195). Nacisti krátko flirtovali aj s myšlienkou verejného zhromaždenia. Na mnohých miestach v Nemecku od roku 1933 postavili takzvané „*Thingplätze*“ („thing námestia“, „Thing“ alebo „Ting“ je starogermánske označenie pre verejné zhromaždenie), ktoré napriek tomu nemajú nič spoločné s procesom priameho demokratického rozhodovania, ale kde sa od ľudí očakávalo, že budú pasívne sledovať nacistické propagandistické stretnutia. V roku 1935 sa nacisti rozhodli skončiť s tým a zakázali ďalej využívať „thing námestia“ (<http://de.wikipedia.org/wiki/Thing>).

V roku 1948 vymenovali v Bonne „Parlamentnú radu“ (nebola zvolená ľudom), ktorá musela navrhnúť novú ústavu Západného Nemecka. Je zvláštne, že táto Rada využila „skúsenosti Weimaru“ ako dôvod na nezavedenie priamej demokracie v Západnom Nemecku. Prvý prezident Spolkovej republiky Nemecko po druhej svetovej vojne Theodor Heuss osobitne podporoval tento absurdný výklad predvojnových nemeckých dejín. Heuss bol členom parlamentu v roku 1933 a hoci nebol sympatizantom nacistov, predseda len schválil „*Ermächtigungsgesetz*“. V úvode k povojnovej západonemeckej ústave Heuss napísal: „Plebiscitná forma demokracie so svojou ľudovou iniciatívou a referendum („*Volksbegehren*“ a „*Volksentscheid*“), ktoré Weimarská republika prevzala zo švajčiarskej tradície, bola z repertoáru nemeckých legislatívnych nástrojov odstránená. To viedlo onedlho k lacnej výčitke, že Parlamentná rada pripravila národ o základný prvok demokracie. Ale na pozadí minulých skúseností bolo jej základnou povinnosťou chrániť ešte stále vratký štát pred číhajúcimi demagógmi a zakotviť základnú zodpovednosť do zastupiteľského systému.“ (Weihrauch, 1989, str. 40).

Inými slovami: výsledky zlyhania parlamentnej demokracie sa využili na odstránenie priamej demokracie. Dôsledky pre európske dejiny boli obrovské. Keby sa po druhej svetovej vojne mohla v Nemecku rozvinúť politická prax

priamej demokracie viac-menej podľa švajčiarskeho vzoru, demokratická mapa sveta na konci 20. storočia mohla vyzerat' úplne ináč.

Čo je osobitne pozoruhodné, ústavy bývalej NDR (komunistického Východného Nemecka) a Berlína pôvodne upravovali referendum občianskej iniciatívy. Krátko po vojne SED – Zjednotená socialistická strana Nemecka, ktorá vzišla z vynúteného spojenia socialistických a komunistických strán v sovietskej zóne, viedla dokonca aktívnu kampaň za tento demokratický ideál. V skutočnosti sa táto strana jednoducho snažila dosiahnuť cieľ, aký obsahovali socialistické programy niekedy v 19. storočí. Niekoľko ľudových referend sa naozaj uskutočnilo, napríklad o vyvlastnení majetku vojnových zločincov. Po rozdelení Nemecka sa SED dostala k moci vo Východnom Nemecku a záujem o priamu demokraciu zmizol bez stopy. Napriek tomu zostala priama demokracia v Ústave NDR upravená do roku 1968, roku Pražskej jari, keď z nej toto ustanovenie bez verejnej diskusie vypustili.

Rozhodovanie priamou demokraciou bolo po druhej svetovej vojne ústavne upravené aj v Západnom Berlíne. Všetky politické sily v Berlíne však o tejto ústavnej možnosti len diskkrétne mlčali a ustanovenie bolo bez verejnej diskusie nakoniec zrušené v roku 1974.

Odporcovia priamej demokracie zjavne žili na oboch stranách železnej opony.

6-2: O povinnom hlasovaní

Belgicko a Grécko sú poslednými európskymi krajinami, ktoré si ponechali povinnú pčasť na voľbách. Obe krajiny majú aj výnimočne vysoký deficit verejných financií, relatívne silno rozvinutú čiernu ekonomiku a absentuje v nich akákoľvek forma rozhodujúceho referenda (stav v lete 2006).

V Belgicku obhajujú povinné voľby kresťanskí demokrati aj socialisti. Prvým argumentom je, že bez povinného hlasovania by to boli najmä sociálne slabší obyvatelia, ktorí by neprišli voliť, čo by vážne oslabilo reprezentatívnosť výsledku. S povinným hlasovaním by mali mať všetky sociálne vrstvy rovnaké zastúpenie v (nepriamom) rozhodovacom procese.

Tento argument možno spochybnit' z niekoľkých dôvodov. Povinné hlasovanie nevytvára schopnosť zodpovedného hlasovania, ale povzbudzuje odovzdávať protestné hlasy a čisté volebné lístky. Možno preukázať, že zrušenie povinných volieb v skutočnosti upriamuje pozornosť na skupiny, ktoré majú sklon najmenej sa zúčastňovať na hlasovaní. Práve preto, že pasívna skupina môže v mnohých prípadoch rozhodovať o väčšine či menšine, môžu jej členovia pritiahnúť plnú pozornosť politických strán, lebo ich hlasy je možné získať (tento argument použil napríklad politik Boutmans zo skupiny zelených Agalev, noviny *Gazet van Antwerp*, máj

1997). Vo Švajčiarsku približne 30 % voličov hlasuje vždy, približne 45 % hlasuje selektívne a približne 25 % len zriedkavo možno nakriatnuť, aby prišli voliť (Möckli, 1994, str. 206). Existuje teda veľká skupina voličov, ktorých možno potenciálne mobilizovať, a na ktorých môžu politici zamerať svoje presvedčovacie schopnosti. Vonkoncom nie je jasné, či účinok, ktorý Boutmans predpovedá, v skutočnosti zohráva úlohu v krajinách bez povinného hlasovania. Ale je rovnako málo dôkazov o tom, že povinné hlasovanie vedie k lepšej reprezentatívности skupín, u ktorých je pravdepodobnosť účasti v hlasovaní najmenšia. Extrémne pravicové strany napríklad získavajú veľkú časť svojich hlasov od voličov v slabších sociálnych skupinách, aj keď sú v praxi najmenej dobrí pri obhajovaní ekonomických a sociálnych záujmov týchto skupín.

Jedným z argumentov proti povinnému hlasovaniu je, že odstraňuje prirodzenú motiváciu zúčastniť sa na hlasovaní. Človek, ktorého donútili hlasovať, to už nerobí z vlastnej vôle a pochopenia veci. Dobrovoľná účasť na hlasovaní sa nezakladá na sebeckých úvahách. Pre konkrétneho občana je ekonomický prínos hlasovania prakticky ničím v porovnaní s výdavkami účasti na hlasovaní – napr. časom, ktorý ho to stojí. Takto nie je hlasovanie racionálnym počínaním pre „vypočítavého občana“. Napriek tomu ľudia idú hlasovať a očividne to robia s nesebeckými motívmi. Azda zle odhadujú výhodu pre seba, ale oveľa pravdepodobnejšie je, že hlasujú zo solidarity so skupinou, na základe zmyslu pre občianstvo alebo z princípu. Dobrovoľná účasť v hlasovaní je už formou spoločenského kapitálu a tento spoločenský kapitál sa zničí, keď sa hlasovanie stane povinné.

Zástancovia povinného hlasovania považujú účasť na hlasovaní za občiansku povinnosť. Naša spoločnosť má rôzne povinnosti tohto typu. Tak sa od každého občana očakáva, že ponúkne pomoc inému občanovi v núdzi alebo – ak je privolaný urobiť to – prijme povinnosť porotcu alebo možno vypomôže vo volebnej miestnosti v čase volieb. Z tohto hľadiska vyjadruje povinné hlasovanie našu morálnu povinnosť zaujímať sa o okolnosti našej spoločnosti, vytvárať si mienku podľa svojich najlepších schopností o možných riešeniach problémov spoločnosti a uvažlivo túto mienku vyjadrovať.

Tento argument musíme brať vážne. Sú určité formy vzájomnej pomoci, ktoré si občania nemôžu rozumne vzájomne odmietat' a môžeme povedať, že kolektívne nároky spoločnosti vyžadujú čas a pozornosť každého. V praxi si však môžeme všimnúť, že tie strany v Belgicku, ktoré sú za povinné hlasovanie, zároveň odmietajú prijať priamu demokraciu. To úplne oslabuje argumentáciu v prospech povinného hlasovania. Spojenie povinného hlasovania a čisto zastupiteľského systému je perverzné. Ľudia sú prinútení vyjadriť nejaký názor, pretože je to ich takzvaná občianska povinnosť. Ale na ich možnosti urobiť to sú uvalené absurdné obmedzenia – podľa zástancov

povinných volieb majú občania možnosť vyberať si iba strany; ešte horšie je, že sa od nich žiada, aby sa vzdali svojich práv, aj keď oni sami by dali prednosť tomu, aby si tieto práva uplatňovali sami, priamo. Vyjadrenie svojich názorov priamo je zakázané, aj keď si to želá väčšina ľudí. Ak sa vytvorenie sociálnych úsudkov považuje za občiansku povinnosť, musí byť občianskou povinnosťou aj priamo vyjadriť vytvorené úsudky. V čisto zastupiteľskom systéme to nie je možné: človek si potom môže vybrať iba celé stranícke programy, ktoré takmer nikdy nezodpovedajú vlastným názorom jednotlivca. Zastupiteľský systém takto spôsobuje rozličné deformácie - občanom, ktorí nemôžu nájsť žiadnu vhodnú stranu, je jednoduchšie zdržať sa hlasovania. Napríklad v Holandsku musia riešiť kresťanskí robotníci takúto dilemu: Ak volia kresťanských demokratov (CDA), nehlasujú za záujmy robotníkov, ale keď hlasujú za robotnícku stranu (PvdA), nepodporia kresťanské hodnoty. V dôsledku toho kresťanskí robotníci sú náchylnejší nevoliť. (Smeenk, 1996, str. 236). Problém tejto skupiny nevyriešime, ak ich donútime ísť voliť. Ich skutočným problémom je, že prostredníctvom čisto zastupiteľských volieb nemôžu vyjadriť to, čo naozaj chcú. Iba priama demokracia môže vhodne vyriešiť problém tejto skupiny voličov a my všetci patríme svojím spôsobom do podobných skupín.

Každý, kto obhajuje povinné hlasovanie, ale zároveň odmieta priamu demokraciu, nie je presvedčivý. Povinné hlasovanie, ruka v ruke s priamou demokraciou, je v zásade obhájiteľné. Ale potom musíme prijať aj to, že občania sami musia mať v konečnom dôsledku dovolené rozhodnúť sa – spôsobom priamej demokracie – o možnom ponechaní povinného hlasovania. Ak sa tak nestane, povinné hlasovanie sa môže považovať iba za nástroj určitých politických strán zahaliť sa do lacnej aury „reprezentatívnosti“, ktorej nakoniec veria iba oni sami.

7. Bibliografia

- R. Abers (2000), „Inventing local democracy: grassroots politics in Brazil”, Boulder: Lynne Rienner Publishers
- J. M. Allswang (2000), „The initiative and referendum in California, 1898-1998”, Stanford, Stanford University Press
- S. S. Andersen/K.A. Eliassen (1991), „European Community lobbying“, *European Journal of Political Research* 20, str. 173-187
- Aristoteles (1954), „Ethica Nicomachea“, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel
- H. H. von Arnim (2001), „Das System: der Machenschaften der Macht“, Mnichov: Droemer Verlag
- A. Auer (ed.) (1996), „Die Ursprünge der schweizerischen direkten Demokratie“, Basel: Helbing & Lichtenhahn
- M. Baldassare (2005), „PPIC statewide survey. Special survey on Californians and the initiative process“, San Francisco: Public Policy Institute of California
- B. R. Barber (1984), „Strong democracy. Participatory politics for a new age“, Berkeley: University of California Press
- B. R. Barber (1995), „Jihad versus McWorld. How globalism and tribalism are reshaping the world“, New York: Ballantine Books
- B. R. Barber (1997), „Civil Society. De hernieuwde opbouw van een sterke democratie“, *Nexus* 18, str. 72-87
- A. Baxter-Jones / P. Helmes (1994), „Born too late to win?“, *Nature* 370, str. 186
- J. Becquart-Leclercq (1988), „La démocratie locale à l'américaine“, Paris: PUF
- B. Beedham (1996), „Full democracy. It means government by the people, and we are the people“, *The Economist*, 21 December, str. 3-14
- M. Benz / A. Stutzer (2004), „Are voters better informed when they have a larger say in politics?“, *Public Choice* 119, str. 31-59
- J. Billiet / M. Swyngedouw / A. Carton (1992), „Motieven van het stemgedrag op 24 november 1991: kiezen voor Agalev, CVP, PVV, SP of VU-VVD“, Leuven: KUL, Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinie-onderzoek
- A.S. Blinder / D. Holtz-Eakin (1984), „Public opinion and the balanced budget“, *American Economic Review* 74, str. 144 - 149
- I. Bohnet / B. S. Frey (1994), „Direct-democratic rules: the role of discussion“, *Kyklos* 47, p. 341 - 354
- C. Booker / R. North, „The great deception. Can the European Union survive?“, London/New York: Continuum
- S. Bowler / T. Donovan / C. Tolbert (1998) „Citizens as legislators. Direct democracy in the United States“, Columbus: Ohio State University Press
- P. Brickman / D. Coates (1978), „Lottery winners and accident victims: is happiness relative?“, *Journal of Personality and Social Psychology* 36, str. 917 - 927
- D.S. Broder (2000), „Democracy derailed. Initiative campaigns and the power of money“, New York, Harcourt
- I. Budge (1996), „The new challenge of direct democracy“, Cambridge: Polity Press

- H. P. Bull (ed.) (2001), „Fünf Jahre direkte Bürgerbeteiligung in Hamburg“, Hamburg: Landeszentrale für politische Bildung
- D. Butler / A. Ranney (1994), „Referendums around the world. The growing use of direct democracy“, Washington D.C.: AEI Press
- L. Carlen, „Die Landsgemeinde“, str. 15 - 25 in: A. Auer (1996)
- B. Cassen (1998), „Démocratie participative à Porto Alegre. Une expérience exemplaire au Brésil“, *Le Monde Diplomatique*, č. 8, str. 3
- CBS (Centraal Bureau voor Statistiek) (1991), „Omvang van informele arbeid in 1988. Jaarvolumeschattingen op basis van tijdbestedingsgegevens“, *Sociaal Culturele Berichten*, nr. 6
- M.-T. Coenen / R. Lewine (ed.) (1997), „La Belgique et ses immigrés. Les politiques manquées“, Brusel: De Boeck Universiteit
- T. Cronin (1989), „Direct democracy. The politics of initiative, referendum, and recall“, Cambridge: Harvard University Press
- M. Csikszentmihalyi / I. S. Csikszentmihalyi (1994), „Optimal experience: psychological studies of flow in consciousness“, Cambridge: Cambridge University Press
- R. M. Dawes / A. J. C. van de Kragt / J. M. Orbell (1988), „Not me or thee but we: the importance of group identity in eliciting cooperation in a commons dilemma situation“, *Acta Psychologica* 68, str. 83 - 97
- R. M. Dawes / A. J. C. van de Kragt / J.M. Orbell (1990), „Cooperation for the benefit of us – not me, or my conscience, str. 97 - 110 in: J. J. Mansbridge (1990)
- M. Deutsch (1973), „The resolution of conflict: constructive and destructive processes“, New Haven: Yale University Press
- M. Deutsch (1985), „Distributive justice: a social-psychological perspective“, New Haven: Yale University Press
- F. de Waal (1996), „Van nature goed. Over de oorsprong van goed en kwaad in mensen en andere dieren“, Amsterdam: Uitgeverij Contact
- W. Dewachter (1992), „Besluitvorming in politieke België“, Leuven: Acco
- W. Dewachter (2003), „Van oppositie tot elite. Over macht, visie en leiding“, Leuven: Acco
- T. Donovan / S. Bowler (1998), „Direct democracy and minority rights: an extension“, *American Journal of Political Science*, 42, p. 1020 - 1024
- T. Donovan / S. Bowler / D. McCuan / K. Fernandez (1998), „Contending players and strategies: opposition advantages in initiative campaigns“, str. 80-104 in: S. Bowler / T. Donovan / C. Tolbert (1998)
- K. Doornbos (1971), „Geboortemaand en schoolsucces“, Groningen: Wolters-Noordhoff
- A. Dudink (1994), „Birth date and sporting success“, *Nature* 368, str. 592
- S. Edwards (1994), „Born too late to win“, *Nature* 370, str. 186
- M. Efler (1999), „Zwischen Profit und Reform: A century of citizen lawmaking“, *Zeitschrift für Direkte Demokratie* 44, str. 8 - 10
- M. Efler (2001), „Der Kampf um ‚Mehr Demokratie in Hamburg‘“, str. 77 - 87 in: H. P. Bull (2001)

- M. Elchardus (1999), „Democratie zonder politiek?“, Samenleving en politiek, jrg. 6, nr. 2, str. 30 - 43
- F. van den Enden (1665, 1992), „Vrije politieke stellingen“, met een inleiding van Wim Klever, Amsterdam, Wereldbibliotheek
- L. P. Feld / G. Kirchgässner (1999), „Public debt and budgetary procedures: top down or bottom up? Some evidence from Swiss municipalities“, str. 151 - 179 in: J. M. Poterba / J. von Hagen (1999)
- L. P. Feld / J.G. Matsusaka (2003), „Budget referendums and government spending: evidence from Swiss cantons“, Journal of Public Economics 87, str. 2703 - 2724
- L. P. Feld / M. R. Savioz (1997), „Direct democracy matters for economic performance: an empirical investigation“, Kyklos 50, str. 507 - 538
- S. Feldman (1984), „Economic self-interest and the vote: evidence and meaning“, Political Behaviour 6, str. 229 - 252
- R. H. Frank (1997), „The frame of reference as a public good“, Economic Journal 107, str. 1832 - 1847
- N. Frei (1987), „Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945“, Mnichov: Deutscher Taschenbuch Verlag
- B. S. Frey (1994), „Direct democracy: politico-economic lessons from Swiss experience“, AEA Papers and Proceedings 84, str. 338 - 342
- B. S. Frey (1997a), „Not just for the money. An economic theory of personal motivation“, Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- B. S. Frey (1997b), „A constitution for knaves crowds out civic virtue“, Economic Journal 107, str. 1043 - 1053
- B. S. Frey / I. Bohnet (1994), „The Swiss experience with referenda and federalism“, Idioma 6, str. 147 - 160
- B. S. Frey / I. Bohnet (1995), „Switzerland – a paradigm for Europe?“, European Review 3, str. 287 - 294
- B. S. Frey / R. Eichenberger (1999), „The new democratic federalism for Europe“, Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing
- B.S. Frey / R. Eichenberger (1996), „FOCJ: competitive governments for Europe“, International Review of Law and Economics 16, str. 315 - 327
- B.S. Frey / M. Goette (1998), „Does the popular vote destroy civil rights?“, American Journal of Political Science 42, str. 1343 - 1348
- B. S. Frey / G. Kirchgässner (1993), „Diskursethik, politische Ökonomie und Volksabstimmungen“, Analyse & Kritik 15, str. 129 - 149
- B. S. Frey / M. Kucher / A. Stutzer (2001), „Outcome, process and power in direct democracy: new econometric results“, Public Choice 107, str. 271 - 293
- B. S. Frey / A. Stutzer (2002), „Happiness and economics: how the economy and institutions affect well-being“, Princeton: Princeton University Press
- M. Gallagher / P. V. Uleri (1996), „The referendum experience in Europe“, Houndmills: MacMillan Press
- B. S. Gamble (1997), „Putting civil rights to a popular vote“, American Journal of Political Science 41, str. 245 - 269
- E. Garrett / E. R. Gerber (2001), „Money in the initiative process: evidence of it's effects and prospects for reform“, in: M. D. Waters (2001)

- E. R. Gerber (1999), „The populist paradox. Interest group influence and the promise of direct legislation“, Princeton: Princeton University Press
- E. R. Gerber / A. Lupia / M. D. McCubbins / D. R. Kiewiet (2001), „Stealing the initiative. How state government responds to direct democracy“, Upper Saddle River: Prentice Hall
- R. Gorney (1980), „Cultural determinants of achievement, aggression, and psychological distress“, *Archives of General Psychiatry* 37, str. 452 - 459
- A. Gross (1996), „Die Modernität der direkten Demokratie“, *Zeitschrift für direkte Demokratie* 30, str. 12 - 14
- A. Gross (1999), „Die schweizerische direkte Demokratie. Erfahrungen und Erkenntnisse aus der Schweiz als Ermutigung zur Zukunft der direkten Demokratie“, str. 87-100 in: H. K. Heussner & O. Jung (1999)
- A. Gross (2000), „Macht is het privilegie niet te hoeven leren“, *Tijdschrift voor Directe Democratie* 2
- R. A. Guzzo / R. A. Katzell (1987), „Effects of economic incentives on productivity: a psychological view“, p. 107 - 119 in: R. Nalbantian (1987)
- Z. Hajnal / H. Louch (2001), „Are there winners and losers? Race, ethnicity and California's initiative process“, San Francisco: Public Policy Institute of California
- Z. Hajnal / E. R. Gerber / H. Louch (2002), „Minorities and direct legislation: evidence from California's ballot proposition elections“, *Journal of Politics* 64, str. 154 - 177
- J. F. Helliwell / R. D. Putnam (1995), „Economic growth and social capital in Italy“, *Eastern Economic Review* 21, str. 295- 307
- R. L. Helmreich / W. E. Beane / G. W. Lucker / J. T. Spence (1978), „Achievement motivation and scientific attainment“, *Journal of Personality and Social Psychology* 4, str. 222 - 226
- F. Herzberg (1987), „One more time: how do you motivate employees?“, *Harvard Business Review*, September-October, str. 109 - 120
- H. K. Heussner (1999), „Volksgesetzgebung und Todesstrafe“, *Recht und Politik* 35, str. 92 - 100
- H. K. Heussner / O. Jung (eds.) (1999), „Mehr direkte Demokratie wagen“, Mnichov: Olzog
- A. Hitler (1925, 1943), „Mein Kampf“, Mnichov: Zentralverlag der NSDAP
- M. Hutter (2001), „Die Landsgemeinde von Appenzell Innerrhoden“, Appenzell: Museum Appenzell
- IRI (2005), „What impact does the money have in the initiative process?“, Washington: Initiative & Referendum Institute
- J. Israel (2001), „Radical enlightenment. Philosophy and the making of modernity, 1650 - 1750“, Oxford, Oxford University Press.
- D. W. Johnson / G. Maruyama / R. Johnson / D. Nelson / L. Skon (1981), „Effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures on achievement: a meta-analysis“, *Psychological Bulletin* 89, str. 47 - 62
- G. A. Kaplan / E. R. Pamuk / J. W. Lynch / R. D. Cohen / J. L. Balfour (1996), „Inequality in income and mortality in the United States: analysis of mortality and potential patchways“, *British Medical Journal* 312, str. 999 - 1003

- S. Kasmir (1996), „The myth of Mondragon. Cooperatives, politics and working-class life in a Basque town“, Albany: State University of New York Press
- B. Kaufmann / R. Büchi / N. Braun / P. Carline (eds.) (2005), „Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond“, Amsterdam: Initiative & Referendum Institute Europe
- B. P. Kennedy / I. Kawachi / D. Prothrow-Stith (1996), „Income distribution and mortality: cross sectional ecological study of the Robin Hood index in the United States“, *British Medical Journal* 312, str. 1004 - 1007
- D. R. Kiewit / K. Szakaly (1996), „Constitutional limits on borrowing: an analysis of state bonded indebtedness“, *Journal of Law, Economics and Organization* 12, str. 62 - 97
- G. Kirchgässner / L. P. Feld / M. R. Savioz (1999), „Die Direkte Demokratie: modern, erfolgreich, entwicklungs- und exportfähig“, Mnichov: Verlag Franz Vahlen
- A. Klamer (1995), „De markt ontkracht onze waarden“, *Economische en Statistische Berichten*, 27 September, str. 851
- A. Klamer / I. Van Staveren (1997), „Geven is geen ruilen. De gift in de economie“, p. 108 - 120 in: A. Komter (1997)
- K. W. Kobach (1993), „The referendum: direct democracy in Switzerland“, Aldershot: Dartmouth Publishing
- K. W. Kobach (1994), „Switzerland“, str. 98 - 153 in: D. Butler en A. Ranney (1994)
- W. Kohler (1921), „The mentality of apes“, London: Routledge & Kegan Paul
- A. Kohn (1990), „The brighter side of human nature. Altruism and empathy in everyday life“, New York: Basic Books
- A. Kohn (1993), „Why incentive plans cannot work“, *Harvard Business Review*, September-October, str. 54 - 63
- A. Kohn (1992), „No contest. The case against competition. Why we lose in our race to win“, New York: Houghton Mifflin Company
- A. Komter (1996), „The gift. An interdisciplinary perspective“, Amsterdam: Amsterdam University Press
- A. Komter (1997), „Het geschenk. Over de verschillende betekenissen van geven“, Amsterdam: Amsterdam University Press
- H.P. Kriesi (1993), „Directe democratie in de Zwitserse politik“, in: Ph. van Praag (1993)
- J. Kruger / Th. Gilovich (1999), „Naive cynicism in everyday theories of responsibility assessment: on biased assumptions of bias“, *Journal of Personality and Social Psychology* 76, str. 743 - 753
- J. Lecomte (1995, 2003), „L'éveil de la démocratie à Fosses-la-Ville aux XIIIe et XIVe siècles“, Fosses-la-Ville: Syndicat d'Initiative
- R. J. Lowry (ed.) (1973), „Dominance, self-esteem, self-actualization: germinal papers of A. H. Maslow“, Monterey: Borooks/Cole Publishing Company
- A. Lupia (1994), „Short-cuts versus encyclopedias: information and voting behaviour in California's insurance reform elections“, *American Political Science Review* 88, p. 63 - 76
- G. Mak (1996), „Hoe God verdween uit Jorwerd“, Amsterdam: Atlas
- J. J. Mansbridge (1990), „Beyond self-interest“, Chicago: University of Chicago Press

- A. H. Maslow (1943a), „A theory of human motivation“, *Psychological Review* 50, str. 370 - 396
- A. H. Maslow (1943b, 1973), „The authoritarian character structure“, in: R. J. Lowry (1973)
- A. H. Maslow (1950, 1973), „Self-actualizing people: a study of psychological health“, str. 11 - 34 in: R. J. Lowry (1973)
- J. G. Matsusaka (2004), „For the Many or the Few. The Initiative, Public Policy, and American Democracy“ University of Chicago Press
- J. G. Matsusaka (2005), „Direct democracy and fiscal gridlock: have voter initiatives paralyzed the California budget?“ *State Politics and Policy Quarterly* 5, str. 248 - 264
- T. Mayer (1989), „Volksentscheid - ein Weg zur Mediendiktatur? Gefahren und Auswege“, *Flensburger Hefte* 25, str. 113 - 122
- M. Mead (ed.) (1961), „Cooperation and competition among primitive peoples“, Boston: Beacon
- B. Meier (1996), „Sozialkapital in Deutschland. Eine empirische Skizze“, *Beiträge zur Wirtschafts und Sozialpolitik* 231, Köln: Institut der deutschen Wirtschaft
- D. T. Miller / R. K. Ratner (1998), „The disparity between the actual and assumed power of self-interest“, *Journal of Personality and Social Psychology* 74, str. 53 - 62
- S. Möckli (1994), „Direkte Demokratie. Ein Vergleich der Einrichtungen und Verfahren in der Schweiz und Kalifornien, unter Berücksichtigung von Frankreich, Italien, Dänemark, Irland, Österreich, Liechtenstein und Australien“, Bern: Verlag Paul Haupt
- E. N. Muller/ M. A. Seligson (1994), „Civic culture and democracy: the question of causal relationships“, *American Political Science Review* 88, str. 635 - 652
- D. G. Myers (1996), „Exploring psychology“, New York: Worth Publishers
- R. Nalbantian (ed.) (1987), „Incentives, cooperation and risk sharing“, Totowa: Rowman and Littlefield
- Y.-K. Ng (1997), „A case for happiness, cardinalism, and interpersonal comparability“, *Economic Journal* 107, str. 1848 - 1858
- F.W. Nietzsche (1882, 1999), „Die fröhliche Wissenschaft“, *Kritische Studienausgabe* deel 3, Berlin/New York, Walter De Gruyter
- A. Nijeboer (2005a), „The first Dutch referendum: a pre-ballot assessment“, *Notre Europe Policy Paper* 14, Paríž: Notre Europe
- A. Nijeboer (2005b), „The Dutch referendum“, *European Constitutional Law Review* 1, str. 393 - 405
- A. Nijeboer (2003), „Weinig mis met democratie in Californië“, *Financieele Dagblad*, 23 August
- F. Oberholzer-Gee / B. S. Frey / A. Hart / W. W. Pommerehne (1995), „Panik, Protest und Paralyse. Eine empirische Untersuchung über nukleare Endlager in der Schweiz“, *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik* 131, str. 147-177
- E. O'Keefe (1999) „Who rules America: the people vs. the political class“, Spring Green: Citizen Government Foundation
- A. Oldag / H.-M. Tillack (2003), „Raumschiff Brüssel. Wie die Demokratie in Europa scheitert“, Berlin: Argon Verlag

S. P. Oliner / P. M. Oliner (1988), „The altruistic personality: rescuers of Jews in Nazi Europe“, New York: Free Press

A. J. Oswald (1997), „Happiness and economic performance“, *Economic Journal* 107, str. 1815 - 1831

Th. Paine (1894), „The writings of Thomas Paine, collected and edited by Moncure Daniel Conway“, New York: G. P. Putnam's Sons

R. Penrose (1994), „Shadows of the mind. A search for the missing science of consciousness“, Oxford: Oxford University Press

B. Piper (2001), „A brief analysis of voter behaviour regarding tax initiatives, from 1979 to 1999“, Washington: Initiative & Referendum Institute

K. R. Popper (1982), „The open universe. An argument for indeterminism“, London: Routledge

J. M. Poterba / J. von Hagen (eds.) (1999), „Fiscal institutions and fiscal performance“, Chicago: Chicago University Press.

Power Inquiry (2006), „Power to the people: an independent inquiry into Britain's democracy“, Latherthorpe: York Publishing

Ph. van Praag (ed.) (1993), „Een stem verder: het referendum in de lokale politiek“, Amsterdam: Het Spinhuis

Ph. van Praag (2000), „Hoe serieus nemen we de burger? De stagnerende opmars van het lokale referendum“, in P. Tops / F. Hendriks (2000)

R. D. Putnam (1993), „Making democracy work“, Princeton: Princeton University Press

R. D. Putnam (1996a), „The strange disappearance of civic America“, *The American Prospect* 24, <http://epn.org/prospect/24/24putn.html>

R. D. Putnam (1996b), „Bowling alone: America's declining social capital“, *Journal of Democracy* 6, p. 65 - 78

J. Rauch (1996), „Kindly inquisitors. The new attacks on free thought“, Chicago: Chicago University Press

F. Rehmet / S. Wenisch (2005), „Zehn-Jahres-Bericht bayerischer Bürgerbegehren und Bürgerentscheide“, Mníchov: Mehr Demokratie

M. Ridley (1996), „The origins of virtue“, Londýn: Viking

H. van Rompuy (1997), „Doordoen, ook zonder applaus“ (interview), *De Standaard*, 24 June

M. Ross en F. Sicolý (1979), „Egocentric biases in availability and attribution“, *Journal of Personality and Social Psychology* 37, str. 322 - 336

N. Roubini / J. Sachs (1989), „Political and economic determinants of budget deficits in the industrial democracies“, *European Economic Review* 33, str. 903 - 933

O. Ruin (1996), „Sweden: the referendum as an instrument for defusing political issues“, p. 171 - 184 in: M. Gallagher / P. V. Uleri (1996)

R. J. Rummel (1995), „Democracies are less warlike than other regimes“, *European Journal of International Relations* 1, str. 457 - 479

P. Schrag (1998) „Paradise lost. California's experience, America's future“ New York: The New Press

- B. Schuster / V. Brandstätter / D. Frey (1997), „Wie das Schöne im Menschen bewahren – und dennoch durch Anreize motivieren?“, *Die Betriebswirtschaft* 57, str. 581 - 584
- A. Shapira / M. C. Madsen (1969), „Cooperative and competitive behaviour of Kibbutz and Urban children in Israel“, *Child Development* 40, 609 - 617
- A. Shapira / M. C. Madsen (1974), „Between- and within-group cooperation and competition among Kibbutz and Non-kibbutz children“, *Developmental Psychology* 10, str. 140 - 145
- J. R. Searle (1992), „The rediscovery of the mind“, Cambridge (MA): MIT Press
- M. Seipel, T. Mayer (1997), „Triumph der Bürger! Mehr Demokratie in Bayern – und wie es weitergeht“, Mnichov : Mehr Demokratie e. V.
- J. Shultz (1996), „The initiative cookbook. Recipes and stories from California's ballot wars“, San Francisco: The Democracy Center
- J. Shultz (1997), „How big corporations became Proposition13's biggest winners“, *Democracy in Action* (Newsletter of the Democracy Center), herfst, str. 8 - 9
- R. Stommer (1985), „Die inszenierte Volksgemeinschaft. Die ‚Thing-Bewegung‘ im Dritten Reich“, Marburg: Jonas
- W. Smeenk (1996), „Thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten“, *Mens en Maatschappij* vol. 70, nr. 3, str. 220 - 242
- D. A. Smith (1998), „Tax crusaders and the politics of direct democracy“, New York: Routledge
- D. A. Smith (2001), „Special interests and direct democracy: an historical glance“, p. 59-71 in: M. D. Waters (2001)
- SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau) (1999), „Sociaal-Culturele Verkenningen“, Haag: SCP
- R. M. Stein (1990), „Economic voting for governor and US senator: the electoral consequences of federalism“, *Journal of Politics* 52, str. 29 - 53
- R. Steiner (1919, 1999), „Towards social renewal. Rethinking the basis of society“, London: Rudolf Steiner Press
- Stuttgarter Memorandum (1994), „Petition der 'Demokratie-Initiative 94' an den Landtag von Baden-Württemberg“, Boll: Stiftung MEDIA
- G. Tabellini / A. Alesina (1990), „Voting on the budget deficit“, *American Economic Review* 80, str. 37 - 49
- W. Thienpont (1993), „Invloed van het jaarklassensysteem op de schoolloopbaan“, *Caleidoscoop*, vol. 5 nr. 1, p. 11 - 16
- A. de Tocqueville (1835/1840,1947), „Democracy in America“, Oxford: Oxford University Press
- P. Tops / F. Hendriks (ed.) (2000), „De stad in spagaat: institutionele innovatie in het stadsbestuur“, Assen: Van Gorcum
- C. Turnbull (1972, 1994), „The Mountain People“, London: Pimlico
- T. Tutko / W. Burns (1976), „Winning is everything and other American myths“, New York: MacMillan
- J. Verhulst (1992), „Seasonal birth distribution of West European soccer players: a possible explanation“, *Medical Hypotheses* 38, str. 346 - 348

Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND 1997), Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Departement Algemene Zaken en Financiën

R. J. Waldman (1992), „Income distribution and infant mortality“, *Quarterly Journal of Economics* 107, str. 1283 - 1302

P. Warr / P. Jackson / M. Banks (1988), „Unemployment and mental health: some British studies“, *Journal of Social Issues* 44, str. 47 - 68

M. D. Waters (ed.) (2001), „The battle over citizen lawmaking“, Durham: Carolina Academic Press

M. D. Waters (2002), „Initiative and referendum in the United States: a primer“, Washington: Citizen Lawmaker Press

M. D. Waters (2003), „Initiative and referendum almanac“, Durham: Carolina Academic Press

W. Weihrauch (1989), „Der freie Mensch – die einzige Quelle des Rechts. Interview mit Wilfried Heidt“, *Flensburger Hefte* 25, str. 10 - 109

R. K. von Weizsäcker (1992), „Staatsverschuldung und Demokratie“, *Kyklos* 45, str. 51-67

G. van Westerloo (2002), „De illusie van democratie“, *NRC Handelsblad, Magazine M*, 4 May

R.G. Wilkinson (1992), „Income distribution and life expectancy“, *British Medical Journal* 304, str. 165 - 168

R. G. Wilkinson (1996), „Commentary: a reply to Ken Judge: mistaken criticisms ignore overwhelming evidence“, *British Medical Journal* 311, str. 1285 - 1287

P. Williams / P. Davies / R. Evans / N. Ferguson (1970), „Season of birth and cognitive development“, *Nature* 228, str. 1033-1036

L. Winkelmann / R. Winkelmann (1995), „Happiness and unemployment: a panel data analysis for Germany“, *Konjunkturpolitik* 41, str. 293 - 307

H. E. S. Woldring (1996), „De christen-democratie. Een kritisch onderzoek naar haar politieke filosofie“, Utrecht: Het Spectrum

R. Wuthnow (1991), „Acts of compassion“, Princeton: Princeton University Press

J. F. Zimmerman (1999), „The New England town meeting: democracy in action“, Westport: Praeger

8. O autoroch

Jos Verhulst (1949) získal PhD. z kvantovej chémie na univerzite v Leuven v Belgicku a je autorom aj štúdií z oblasti filozofie a hospodárstva. Je spoluzakladateľom *Democratie.nu*, belgického hnutia za priamu demokraciu. Predošlé práce Josa Verhulsta zahŕňajú „Der Glanz von Kopenhagen: Geistige Perspektiven der modernen Physik“ (Spirituálne perspektívy modernej fyziky, 1994), aristotelovská interpretácia kvantovej mechaniky a „Der Erstgeborene: Mensch und höhere Tiere in der Evolution“ (1998), nedarwinovský pohľad na ľudskú evolúciu (publikovaný v roku 2003 v USA pod názvom: „Rozvojová dynamika v ľuďoch a iných primátoch“). Jeho práce boli publikované v *Psychological Reports*, *Acta Biotheoretica*, *British Medical Journal* a *Annals of Human Biology*. Publikoval aj články k rozmanitým sociálnym otázkam v rôznych časopisoch a magazínoch. Prvé vydanie tejto knihy napísal v roku 1998.

Arjen Nijeboer (1974) vyštudoval žurnalistiku a komunikáciu na Windesheim College, v meste Zwolle v Holandsku a medzinárodné vzťahy na univerzite v Amsterdame. Je spoluzakladateľom európskeho inštitútu „Initiative & Referendum Institute Europe“ a Referendum Platform. Viedol mnohé kampane v Holandsku za zavedenie priamej demokracie, vrátane kampane za referendum o európskej ústave, bol poradcom politikov, inštitúcií a organizácií k otázkam referend a kampaní. Uverejňuje články k otázkam demokracie v novinách, odborných a vedeckých magazínoch v rôznych krajinách. Zároveň je spoluautorom tejto rozšírenej novelizovanej verzie.

9. O vydavateľoch tejto práce

Democracy International

Democracy International je sieť hnutí priamej demokracie, ktorá vznikla v Belgicku začiatkom roku 2005. Usiluje sa propagovať priamu demokraciu v jednotlivých krajinách Európy, ako aj na úrovni EÚ. Zahŕňa kritikov i podporovateľov Európskej únie, ktorých napriek ich rozdielnym postojom zjednocuje túžba po širšej priamej demokracii v Európe. Democracy International úspešne viedla kampane na uskutočnenie referend k európskej ústave v mnohých krajinách: približne 10 členských krajín EÚ oznámilo takéto referendá. Ich kampaň za začlenenie práv priamej demokracie do európskej ústavy bola čiastočne úspešná, pretože sa do nej podarilo presadiť európsku občiansku iniciatívu. Po odmietnutí európskej ústavy bola Democracy International jednou z mnohých organizácií, ktoré požadovali samostatné zavedenie európskej občianskej iniciatívy, ako aj nový konvent, priamo zvolený občanmi, na hľadanie nových spôsobov európskej spolupráce. Pre viac informácií pozri: www.democracy-international.org.

Democratie.nu (Demokracia teraz)

Toto flámske hnutie za priamu demokraciu bolo založené v roku 1995 ako WIT (Biely). Zmena názvu v roku 2005 na Democratie.nu odráža lepšie pochopenie, že politický systém bez možnosti zaväzujúcich referend ku všetkým politickým otázkam nemožno nazvať skutočnou demokraciou. V Belgicku hnutie výrazne prispelo k zahrnutiu priamej demokracie do programov mnohých politických strán a do verejnej rozpravy všeobecne. Od roku 1995 do koncu 2003, WIT vydávalo najzaujímavejší magazín o otázkach priamej demokracie „*de Witte Werf*“. Pre viac informácií pozri: www.democratie.nu.

Ako demokratické sú naše politické systémy?

Približne pred sto rokmi zaviedli mnohé krajiny v Európe všeobecné volebné právo. Odvtedy sa príležitosti pre občanov zúčastňovať sa na politickom rozhodovaní zväčša nerozšírili. Avšak spoločnosť sa zmenila výrazne. Táto aktuálna kniha žiada uskutočniť významný demokratický krok vpred.

Zastupiteľské politické systémy nie sú v súlade s princípom suverenity ľudu. Hlavné rozhodnutia robia malé skupiny straníckych vodcov. Verejné diskusie o našej budúcnosti vzniknú iba počas volieb, po ktorých sú občania nútení ďalšie štyri roky stáť bokom. Prieskumy ukazujú, že značná časť populácie stratila vieru v politické inštitúcie. Môže takýto politický systém vytvárať riešenia pre hlavné otázky dnešných dní?

Jos Verhulst a Arjen Nijeboer ukazujú, ako zavedenie priamej demokracie môže vrátiť ľuďom suverenitu. Rozoberajú skúsenosti so záväznými ľudovými referendumami doma a v zahraničí a načrtávajú nové – a často prekvapujúce – smerovanie k spoločnosti slobodných a zodpovedných občanov. Posudzujú aj námietky proti občanmi iniciovaným referendumom.

Táto kniha je základom pre každého, kto sa zaujíma o hlavné politické otázky našej doby.

Vydané v Democracy International, európskou sieťou priamej demokracie v spolupráci s Democratie.nu, belgickým hnutím za zavedenie občanmi iniciovaného záväzného referenda.